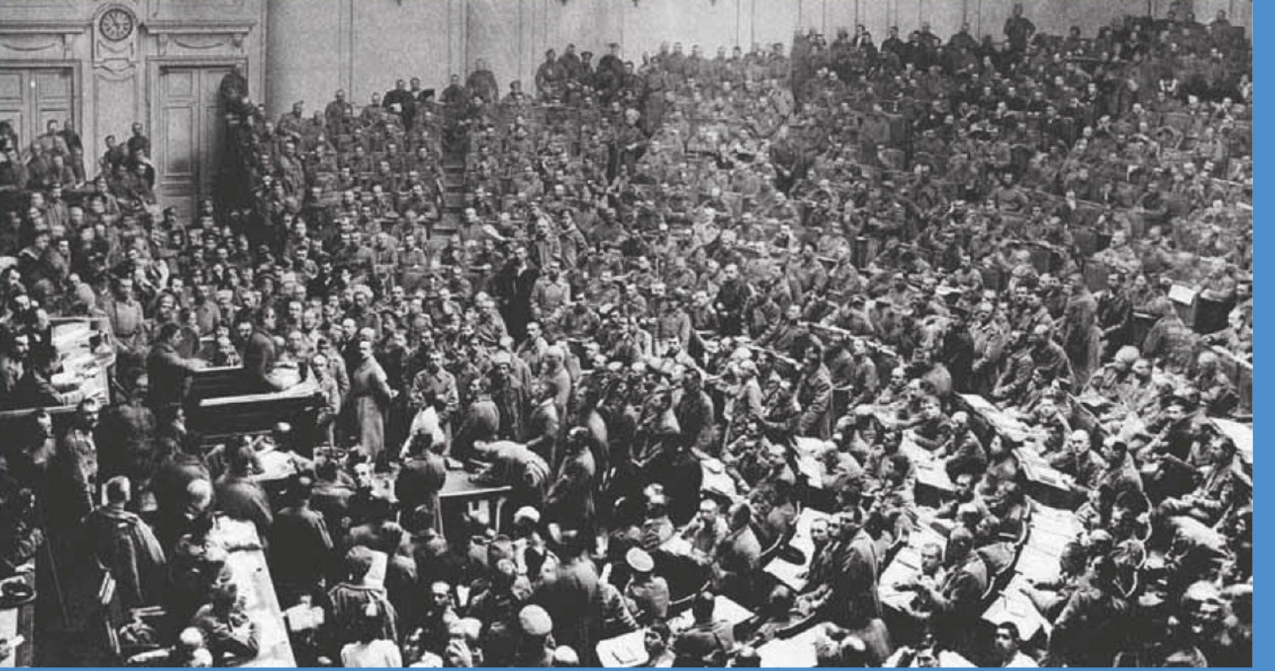

Devrimci Marksizm

TEORİK - POLİTİK DERGİ

Sungur Savran
Levent Dölek
Armağan Tulunay
Özgür Öztürk
Burak Başaranlar
Gökçe Çataloluk
Barkın Asal
Şiar Rişvanoğlu
Nail Satlıgan
E. Ahmet Tonak
Sungur Savran
Araz Bağban

Ekim devrimi, dünya devrimi
Kızıl Ordu'nun kuruluşu
Ekim devrimi ve kadınlar
SSCB'de sanayileşme tartışmaları
SSCB'de kolektif tarıma geçiş
Paşukanis ve hukukun sönümlenmesi
İkili iktidar, hegemonya, Avrokomünizm
Ekim devriminin şairi Mayakovski
Bugünü Marx'la anlamak
MEGA II ve Marx'ın kriz teorisi
Kapital: Komünizmin kitabı
Halkın Bilim Tarihi

32-33

Sonbahar- Kış
2017

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, Ne Yapmalı?

Devrimci Marksizm

Sayı: 32-33

Sonbahar-Kış 2017

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rışvanoğlu

Yönetim Yeri: Adliye Arkası 3. Sokak Tüzün İşhanı No: 22/2 ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 20 TL

Fiyatı: 15 TL (KDV Dahil)

Kapak fotoğrafı

Petrograd Sovyeti proletarya iktidarının ana merkezi rolünü üstlenmişti.

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi

Sobahar - Kış 2017

İÇİNDEKİLER

Bu sayı 5

Ekim Devrimi dosyası

Sungur Savran	80 yıla bedel 8 ay: Büyük Ekim Devrimi	12
Levent Dölek	Ekim Devrimi ve Kızıl Ordu'nun kuruluşu	59
Armağan Tulunay	Özgürlüğe yürüyen kadınların ülkesi: Ekim devriminden sonra Sovyet toplumu	85
Özgür Öztürk	1920'li yıllarda SSCB'de sanayileşme tartışmaları	116
Burak Başaranlar	"Tahıl nasıl olursa olsun alın!": Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde kolektif tarıma geçiş	136
Gökçe Çataloluk	Devrimin hukukçusu Paşukanis ve sönümlenme düşüncesi	153
Barkın Asal	Bir hukuk tartışmasına düşülen not - İkili iktidar ve hegemonya ya da Avrokomünizmin aldığı mesafe	163
Şiar Rişvanoğlu	Devrimin şairi, şiirin devrimcisi: Mayakovski	173

Kapital dosyası

Nail Satlıgan	Kapital'in 140. yılı: Bugünü Marx'la anlamak	192
E. Ahmet Tonak	MEGA II ve Marx'ın kriz teorisi	197
Sungur Savran	Das Kapital: Komünizmin kitabı	207

Kitap değerlendirmesi

Araz Bağban	Halkın Bilim Tarihi	229

Bu sayı

Bir yeni emperyalist ülke daha seçimlerle sarsıldı. 2014 Mayıs'ında Avrupa Parlamentosu seçimlerinde yaşlı kıtanın hemen her ülkesinde kimi açıkça faşist, kimi faşizmin bekleme salonunda sırasını alan ön faşist partiler büyük bir atılım gerçekleştirmişti. 2016 yazında yapılan Brexit referandumunda UKIP adındaki ön faşist partinin zaferini, aynı yılın Kasım ayında Trump'ın dünyanın en güçlü ülkesinin başına seçilmesi izledi. 2017 Hollanda'da, ironik adıyla Özgürlük Partisi'nin seçimlerden ikinci çıkmasıyla açıldı. Nisan ve Mayıs aylarında Fransa'da Marine Le Pen cumhurbaşkanı adayı olarak ikinci tura çıkmayı, sonra da ikinci turda her üç Fransız'dan birinin oyunu almayı başardı. Şimdi 24 Eylül 2017 Pazar günü yapılan seçimlerde, Nazilerden bu yana ilk kez bir ön faşist parti Almanya'nın üçüncü partisi haline gelerek millet meclisine 94 milletvekili soktu. ABD'den sonra Avrupa Birliği üyesi ülkeler de faşizmin cazibe alanına girmiş bulunuyor. Kapitalizm barbarlık üretiyor.

Bunun dünya politikasında yansımaları olmamasını beklemek gaflet olur. Trump gibi bir başkanın seçilmesi meyvelerini daha şimdiden vermeye başladı. Trump Kuzey Kore'yi yerle bir etme tehdidinde bulunabiliyor. Venezüella'da sağcı muhalefete desteğini açıkça ortaya koyup gerekirse askeri olarak müdahale edeceğini açıklıyor. İran'ı tehdit ediyor, 2015 yazında imzalanan nükleer anlaşmasını iptal edeceğini vurguluyor. Kapitalizm savaş üretiyor.

Dünya hızla bir hesaplaşmaya gidiyor. Batı'da faşizmin alıştırılmaları, Doğu'da tekkirci ve mezhepçi barbarlık birbirini besliyor. Bölgesel savaşlar gittikçe daha fazla bir dünya savaşının altyapısını hazırlıyor. Dünya ekonomisi, Üçüncü Büyük

Depresyon'un 10 yılını dolduracağı 2018'e doğru yeni bir finansal çöküş tehlikesiyle karşı karşıya. Amerika kıtasında ardı ardına patlak veren olağanüstü kuvvette kasırgalar doğanın kapitalizm tarafından nasıl mahvedildiğini, iklim değişikliğinin daha ne büyük tehlikelere gebe olduğunu kör gözlere, sağır kulaklara bile anlatıyor. Kapitalizm doğayı, insanlığı, bütün canlı türlerini tehdit ediyor.

Marx'ın *Kapital*'i 150 yıl önce yayınlandığında sermayeye dayalı üretim tarzının artık değer açlığı içinde dünyayı ve insanlığı tam da böylesine ağır sorunlarla karşı karşıya getireceğini anlatma görevini üstlenmişti. *Kapital*, sadece kapitalist üretim tarzının sömürüye dayalı bir sınıf toplumu olarak eleştirisini yapmak için yazılmamıştı. Bu üretim tarzının kendi geliştirdiği üretici güçlerin toplumsallaşması sonucunda bir aşamada insanlığın önünde bir engel haline geleceğini ortaya koymayı amaçlıyordu. İşte o çağ, 20. yüzyılın başından itibaren dünya savaşlarıyla ve proleter devrimleriyle açılmış bulunuyor. İlk sosyalist inşa deneyimlerinin 20. yüzyılın sonlarında başarısızlık içinde tarih sahnesinden çekilmiş olması, insanlığın kapitalizmle barışabileceği yanılsamasını yarattı. Ama bugün kapitalizmin dünyamızı yeniden adım adım bir felakete sürüklediği kolayca görülebilecek, elle tutulabilecek bir gerçeklik olarak ortaya çıkmış bulunuyor.

Bugün karşı karşıya olduğumuz belalardan insanlığı ancak diğer uluslardan kardeşlerinin boğazına sarılmaktan çıkarı olmayan bir sınıf, yani uluslararası proletarya kurtarabilir. Bütün ülkelerin işçilerinin harekete geçmesi, boylu boyunca mücadeleye girmesi, toplumların önderliğini ele geçirmesi, emperyalizmin ve kapitalizmin yarattığı yıkıma son vermesi bir ihtiyaç. İnsanlık proleter devrimlerine ihtiyaç duyuyor. İnsanlık, Ekim devriminin 100. yıldönümünü yaşamakta olduğumuz bu günlerde yeni Ekim devrimlerine ihtiyaç duyuyor.

Devrimci Marksizm'in bu sayısı, iki dosya ile bu iki büyük yıldönümünü kutluyor, genç kuşakların önüne *Kapital* ile Ekim devrimini bir kez daha bugünün sefil dünyasına alternatif olarak getiriyor. 20. yüzyıla damgasını vurmuş olan sosyalist inşa deneyimlerinin bürokrasinin sultanı altında yoldan çıkıp sonunda devrilmesine karşı, Ekim'in ilk yıllarının nasıl insanlık için, işçiler, emekçiler ve ezilenler için çağıldayan bir pınar gibi umut kaynağı olduğunu gösteriyor.

İlk dosyamız Ekim devrimi üzerine. İddialıyız: 21. yüzyılın başında, aydınların çoğunluğu Marksizme sırtını çevirmişken, Türkiye'de, hatta dünyada pek az dergi, Ekim devrimini bu denli kapsamlı, bu denli araştırmaya dayanan, bu denli geniş ufuklu yazılardan oluşan böylesine zengin bir dosyayla okuruna sunmayı başarabilir. Ekim, siyasi mücadeleleriyle, askeri politikasıyla, kadınların kurtuluşuna ilişkin tutumuyla, sanayi ve tarımdaki mücadeleleriyle, hukukuyla *Devrimci Marksizm*'in bu sayısında çok boyutlu olarak değişiyor. Başardığımız işle böbürlenmiyoruz. Bunun Marksizmin devrimci kavrayışında ısrar etmenin sonucu, burada sergilenen zenginliğin Marksizmin zenginliği olduğunu biliyoruz.

Dosyamızın ilk yazısına Sungur Savran, Ekim devrimini Rusya'nın değil dünya'nın bir devrimi olarak niteleyerek başlıyor. Ekim'in, 20. yüzyılın büyük bölümünde nasıl hemen hemen her alanda dünya çapındaki gelişmeleri belirleyen etkiler yarattığını ortaya koyuyor. Buradan yalın bir sonuç çıkartıyor: Madem Ekim devriminin ürünü olan Sovyetler Birliği 80 yıla yakın bir süre boyunca dünya tarihini belirleyen bir etki yaratmıştır, öyleyse devrim çok değerli bir şeydir. Devrimin gerçekleşmesi için mücadele verilen Şubat ile Ekim arasındaki o sekiz ay bir dünyaya bedeldir. Bolşevik Partisi'nin ve onun önderleri Lenin ve Trotskiy'in Ekim devrimine yaklaşımlarından ders çıkartmak böylece gelecek için yapılacak en önemli hazırlık haline geliyor. Savran, öncelikle Lenin'in, ama aynı zamanda Trotskiy'in muazzam bir öngörü ve berrak bir ufukla proletaryanın iktidarı almasını sağlayan taktikleri nasıl uyguladığını ortaya koyarak geleceğe ışık tutuyor.

Levent Dölek, "Ekim Devrimi ve Kızıl Ordu'nun kuruluşu" başlıklı yazısında Ekim Devrimi'nin askeri siyasetine, Marksist devlet teorisi ve Bolşevik devrim stratejisi açısından yaklaşıyor. Bir sınıf ordusu olan İşçi ve Köylülerin Kızıl Ordusu'nun kuruluş sürecine odaklanan yazı, ayaklanma sanatının usta icracıları olan Ekim devriminin liderleri Lenin ve Trotskiy'in devrimin ordusunun kuruluşunda nasıl savaş sanatını Marksizm ile bütünleştirerek uyguladıklarını gösteriyor. Elbette ki Kızıl Ordu'nun kurucusu ve komutanı olarak Trotskiy'in askeri yazıları ile Sovyet ve parti belgeleri bu açıdan yazının temel dayanak noktalarını oluşturmaktadır. Bugün, pasifizmin etkisiyle ordu ve askerlik konularından tamamen uzak duran, bu konularla ilgilendiğinde ise sınıf perspektifini ıskalayan, silah altındaki işçi ve köylülerden ziyade rütbelilerin fikir ve davranışlarına odaklanan bir sol ve sosyalist hareket mevcut. Levent Dölek'in yazısı bu eksikliğin giderilmesi için Marksizme ve işçi sınıfının askeri alandaki büyük devrimci deneyimine geri dönme çağrısını içeriyor.

Armağan Tulunay'ın "Özgürlüğe yürüten kadınların ülkesi: Ekim devriminden sonra Sovyet toplumu" başlıklı yazısı Marksizmin ve komünist hareketin kadınların kurtuluşu konusunda sınıfta kaldığını her fırsatta tekrarlayanlara bir meydan okuma içeriyor. Yazar Sovyet deneyimi ışığında işçi sınıfı programının kadınların kurtuluşu açısından nasıl bir sınav verdiği sorusuna odaklanıyor. İlk günlerinden başlayarak genç işçi devletinin, o güne kadar büyük bir baskı altında yaşayan kadınların yaşamlarına dair, işgücüne katılımdan eğitime, evlilik ve boşanmayı düzenleyen yasalardan bakım işlerinin kolektifleştirilmesine kadar birçok alanda ne gibi kararlar aldığını, hangi pratik adımları attığını ve bu pratiği hangi perspektifle hayata geçirdiğini ele alıyor. İlk yıllardaki atılımın sürekli hale gelmemesinin bürokratik yozlaşma ile ilişkisini kurarak Ekim devriminin tarihsel mirasına bu alanda da devrimci Marksizm'in sahip çıktığını ortaya koyuyor.

Bundan sonraki iki yazı, 1920'li yıllarda Sovyet ekonomisinin biçimlenmesi

üzerindeki büyük mücadeleleri ele alıyor. Özgür Öztürk, Sovyetler Birliği deneyiminin tamamı açısından belirleyici yıllar olarak tanımladığı 1920'lerin ikinci yarısına bakıyor. Daha özel olarak da bu dönemde cereyan eden Sovyet sanayileşme tartışmasına eğiliyor. Öztürk'e göre, gerek bu tartışmaya gerekse 1930'lardan itibaren izlenen ekonomi politikalarına ilişkin olarak, tek gerçek alternatifin piyasa olduğunu öne süren liberal yaklaşım da, fiilen izlenen çizginin dışında hiçbir gerçek alternatifin bulunmadığını savunan Stalinişt yaklaşımlar da problemlidir. Sovyet sanayileşme tartışması, esasen (Bukharin, Şanin, Groman gibi) NEP'in (Yeni Ekonomi Politikası) devamını öngören sağ konumdakilerle, işçi sınıfı iktidarını güçlendirmek için hızlı sanayileşmeyi savunan sol muhalif görüşler (başta Trotskiy ve Preobrajenskiy) arasında, 1924'ten itibaren birkaç yıl boyunca sürmüştür. Öztürk, 1928 sonrasında başlatılan kolektifleştirmenin ve sanayileşmenin her ikisinin de, özünde zora dayalı ve plansız süreçler olarak, o dönemde solun savunduğu görüşlerden epey farklı olduklarını saptıyor. Ayrıca, solun kendi içinde, Preobrajenskiy ile Trotskiy'in çizgilerinin genellikle sanıldığı gibi örtüşmediğini belirtiyor. Bununla birlikte, genel olarak solun işçi sınıfını güçlendirmeyi amaçlayan enternasyonalist yaklaşımının, planlı sanayileşmeyi sovyet demokrasisi ile bir arada formüle etmekte yetersiz kaldığını da vurguluyor.

Burak Başaranlar ise yazısında Stalin'in 'tahılı nasıl olursa olsun alın!' emrinin ardından SSCB'de hayata geçirilen zorunlu kolektifleştirme politikasının hikâyesini anlatıyor. 1929'a kadar parti ve köylüler arasında tesis edilen kısmi uzlaşısı nasıl olmuştur da zorunlu kolektifleştirme ile sonlanmış mı? Başaranlar bu sorunun cevabının 1929'a kadar yaşanan süreçte kırdaki kurumsallaşma eğilimi gösteren "piyasa ekonomisi"nde ve bu durumun SSCB ekonomisinde yarattığı sıkıntılarda aranması gerektiğini vurguluyor. Makalede iç savaş sonrasında tarımsal üretimin eski düzeyine dönmesi için tasarlanan ve hayata geçirilen NEP'in kır ile şehir arasındaki arz-talep dengesini sağlama görevini *kulak* ve *nepmen* gibi sermayedar gruplara vermesinin sanayileşme için gerekli olan kaynakların elde edilmesini zorlaştırdığı ifade ediliyor. Başaranlar'a göre, NEP'in yürürlükte olduğu süre boyunca tarım ile sanayi, şehir ile kır ekonomisi arasında giderek açılan "makas"a çare bulamayan Stalin liderliğindeki Sovyet bürokrasisi, tahıl iâşesiyle alakalı problemin çözülmesi için zorla kolektifleştirmeyi tek çözüm olarak görüp, kırdaki sınıfsal ayrımları görmezden gelerek yalnızca zengin köylüleri değil, küçük ve orta ölçekli bireysel üreticileri de hedef alan bir kolektifleştirmeye girişmiştir. Başaranlar iç savaşı andıran bir şiddet girdabında hayata geçirilen kolektifleştirmenin tarım sektöründe beklenen ekonomik sonuçları doğurmadığını göstererek yazısını noktalıyor.

Gökçe Çataloluk'un yazısı, Ekim devriminin heyecanı içinde hukuk sistemine ilişkin yapılan düzenlemeleri ve hâkim hukuk düşüncesini hatırlatarak başlayan ve dönemin simge hukukçusu Evgeny Paşukanis'e selam gönderen bir ana hatta sahip.

Paşukanis, hukukun temel nosyonlarının ancak meta mübadelesi koşulları içerisinde biçimlenebileceğini savlayan bir teorisyendi ve sosyalist döneme geçildiğinde, bu nosyonların işlevsizleşerek ortadan kalkması için gerekli düzenlemeleri yapmak için görevlendirilmişti. Onun teoride ve pratikteki bu radikal yaklaşımı, NEP ile beraber yaşanan deneyimin girdaplarına kapılarak nihayetinde SSCB hukuk evreninden yok olmuş olsa da, Çataloluk’a göre bugünün hukuk teorisinde Marksist bir analiz yapmak için hâlâ başvurulabilecek en tutarlı hattı oluşturur. Yazıda hukuk eleştirisinin kimi biçimlerinin sönümlenme düşüncesini tasfiye eden eklektik yaklaşımlarına karşı devrimin güncelliği fikri ve bununla bağlantılı olarak hukukun tarihselliği savunulurken Paşukanis’in düşünce zemininin önemi yeniden vurgulanıyor.

Barkın Asal’ın yazısı, Marksizmin hukuka bakışını ele alan sınırlı sayıda eser olduğu gerçeğinden hareketle “klasik” olarak adlandırılan bu eserlerde ifadesini bulmuş ana ilkelerden kopma veya sapmaların incelenmeyi doğal olarak hak ettiği anlayışından yola çıkıyor. Çünkü “somut durumun somut tahlilini” kendine ilke edinmiş bir bilim, ilerlemeleri kendi kazanımları arasına katmak, gerektiğinde kendinde revizyona gitmek, tersi hallerde ise reddiyeler yapmak zorundadır. Asal, bu makalede Türkiye’de özellikle hukukun sönümlenmesi konusunda yürütülen tartışmalarda bir kutbun sol Avro-komünizmin ve onun teorisyenlerinden Poulantzas ve Buci-Glucksmann’dan etkilendiği yargısından hareket ederek bu yaklaşıma bir reddiye inşa ediyor.

Şiar Rişvanoğlu, Ekim devriminin büyük Rus şairlerinden birini, belki en büyüğünü ele alıyor. Mayakovski, huzursuz ruhuna, özgür düşüncesine, delidolu yaratıcılığına komünizm aşkını ve Lenin’e karşı hissettiği büyük bağlılığı katarak Puşkin’den Yevtuşenko’ya nice büyük şairiyle zengin Rus diline Ekim’in coşkusunu katmış bir şairdir. Rişvanoğlu, Mayakovski’nin Ekim devrimiyle ilişkisinin yanı sıra onun şiire getirdiği yenilikleri de ele alıyor. Yani devrimci şairin şiirdeki devrimciliğini de sergiliyor. Mayakovski, bizim için de çok önemli bir şair. Nâzım Hikmet üzerindeki etkisi, özellikle şiirini aynı zamanda görsel olarak, merdiven satırlarla sayfaya yayarak yazması bu etkinin çok gerçek olduğunu gösteriyor. Elbette Nâzım Mayakovski’den etkilendiğinde genç bir öğrenciydi. Şiirinin daha sonra kazandığı olgunluk, bu etkilerin çok ötesinde ufuklara açılmasını sağlamıştır. Bu ilişki, şiir tarihi bağlamında olduğu gibi, komünist aydınların gelişme sosyolojisi içinde de daha uzun uzun tartışılacaktır. Rişvanoğlu’nun yazısı Mayakovski’nin genç yaşta intiharında yükselen bürokrasinin özgür ruhlara olan düşmanlığının rolünü de tartışıyor.

İkinci dosyamız *Kapital* üzerine. Bu konuda ilk yazımız, birkaç yıl önce yitirdiğimiz dostumuz ve yoldaşımız Nail Satlıgan’ın, daha önce *Devrimci Marksizm*’in 5. sayısında, bir başka *Kapital* dosyasında yayınlanmış bir yazısı. Bugün *Kapital*’in ilk cildinin yayınlanmasının 150. yıldönümünü kutluyoruz. Bu yazı ise bir baş-

ka yuvarlak sayılı yıldönümünde, 140. yılda, Karaburun Bilim Kongresi'nde bu vesileyle düzenlenmiş bir panelde yapılmış bir konuşmanın metni. Satlığan kısa konuşmasında kapitalizmde yaşanan kimi değişikliklerin (örneğin maddi olmayan emeğin giderek ön plana geçmesinin) *Kapital*'in çerçevesi içinde teorik olarak açıklanabileceğine işaret ediyor.

Kapital dosyasının ikinci yazısı E. Ahmet Tonak imzalı. Tonak, Marx ile Engels'in toplu yapıtlarının ikinci kez yayınlanmasının adı olan MEGA II projesinden hareketle *Kapital*'in 3. Cildi'nin Marx'ın el yazmalarından olduğu gibi yayınlanması vesilesiyle ortaya çıkan bir tartışmaya ışık tutuyor. Bilindiği gibi, *Kapital* 2. ve 3. Ciltler, Marx'ın ölümünden sonra onun notlarına dayanılarak Engels tarafından düzenlenmiş metinlerden oluşur. Tonak, yeni yayınlanan *Kapital* 3 versiyonunun, Engels'in Marx'ın kriz teorisinin temeli olan kâr oranının eğilimli düşüş yasası konusunda yaptığı düzenlemelerin bazı Marksologlarca sorgulanmasına yol açtığına işaret ediyor. Engels'in ortaya çıkardığı tabloyu eleştiren ve savunan yazarların karşılıklı görüşlerinin verimli bir özetini sunarak Marx tartışmalarında önem taşıyan bir yeni gelişmeye ışık tutuyor.

Dosyanın son yazısında Sungur Savran *Kapital*'in sadece kapitalizm hakkında olmadığını, asıl amacının kapitalist üretim tarzının kendi bağrında komünizmi nasıl beslediğini göstermek olduğunu, Lenin'in *Kapital*'in diyalektiğine ilişkin bazı yargıları ile ilişkili olarak savunuyor.

Sayının son yazısı bir kitap değerlendirmesi. Araz Bağban, bilimi hep yıldız araştırmacıların başarıları temelinde anlatan tarza karşı işçilerin, zanaatkârların, genel olarak doğrudan üretici sınıflardan halkın bilimsel bilginin gelişmesinde oynadığı rolü vurgulayan *Halkın Bilim Tarihi* başlıklı kitabı okuyucularımızın dikkatine sunuyor.

Devrimci Marksizm'in yıllık İngilizce edisyonu olan *Revolutionary Marxism*'in 2018 yılı için hazırlanan ikinci sayısı da elinizdeki Türkçe sayıya paralel olarak hazırlanıyor. *Devrimci Marksizm*, uluslararası bir sınıf proletaryanın başka ülkelerdeki devrimci temsilcilerine ulaşmak için ağını atmış bulunuyor. Bu tür bir ağın bin farklı çabayla güçlenmesi, Ekim devriminin esas düşü olan dünya devrimini gerçekleştirmenin yolunu yeniden açacaktır. Bütün amacımız, bu ağın yeniden bir Enternasyonal'in, bir dünya partisinin bağrında oluşmasına alçakgönüllü bir katkıda bulunmaktır.

80 yıla bedel 8 ay: Büyük Ekim Devrimi

Sungur Savran

*Ve Neva nehrinde buzlar kızarıırken
onlar bir çocuk gibi iştihâlî
ve rüzgâr gibi cesur,
Kışlık Saray'a girdiler.
Demir, kömür ve şeker,
ve kırmızı bakır,
ve mensucat,
ve sevdâ ve zülüm ve hayat,
ve bilcümle sanayi kollarının,
ve küçük ve büyük ve Beyaz Rusya ve Kafkasya, Sibirya ve Türkiştân,
ve kederli Volga yollarının
ve şehirlerin bahtı
bir şafak vakti değişmiş oldu.*

*Bir şafak vakti karanlığın kenarından
karlı çizmelerini onlar
mermer merdivenlere başlıkları zaman...¹*

Nâzım Hikmet
(1939, İstanbul Tevkifanesi)

---

1 Nâzım Hikmet, "Kışlık Saray", *Bütün Şiirleri*, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 659-661.

Fransız devriminin 200. yıldönümü 1989'da, Berlin Duvarı'nın çöküşüyle aynı yıla denk gelmişti. Dönem zaten ekonomide neoliberalizmin ve kültür hayatında ise sol liberalizmin hâkimiyetinin hızla yayılmakta olduğu bir dönemdi. Modern burjuva çağının kuruluşunun en önemli sembollerinden olan Fransız devrimi bu ortamda topa tutuldu. François Furet adlı eski Marksist, ardından liberal bir tarihçi, iki yüzyıl boyunca devrimin lehine birikmiş olumlu içtihadı yıkma yolundaki çabasında büyük bir başarı kazanıyordu.²

Ekim devriminin 100. yıldönümü daha iyi bir ortamda gelmedi. 1989'dan sonra (başta Küba olmak üzere bazı istisnalar dışında) 20. yüzyılın sosyalizm inşa deneyimlerinin yaşandığı bütün ülkelerde kapitalizmin restorasyonu kural haline geldi. Komünizmin, Leninizmin, hatta Marksizmin itibarı dünya çapında ağır bir yara aldı. Her ne kadar son yıllarda kapitalizmin büyük ekonomik krizi (bizim Üçüncü Büyük Depresyon adını verdiğimiz kriz) ve özellikle emperyalist ülkelerde yaşanan siyasi sarsıntıların yanı sıra Arap devriminin geçici olarak da olsa yarattığı umutlar sosyalizmi yeniden insanlığın gündemine taşımaya başlasa da, konjonktürün bütünüyle değiştiği, rüzgârın tümüyle ters yöne döndüğü kolay kolay söylenemez.

Böyle bir siyasi ve kültürel ortamda, elbette “devrim mi, o ne işe yarar?” tarzı tutumlar özellikle genç kuşaklar arasında son derecede yaygın olarak görülecektir. Ekim devriminin 100. yılının kitlesel bir heyecan uyandırması böyle bir durumda kolay beklenemez. Bunu sadece politikayla ve fikir hayatıyla ilgilenmeyen geniş kesimler için söylemiyoruz. Kendini solda gören, sol fikirlerle beslenen, hatta daha iyi bir dünya için savaşan insanlar arasında da artık devrimin anlamsız bir kategori olduğu kanısı yaygındır. Sosyal teoride en yaygın kavramlardan biri “müzakere”dir. Buna benzer biçimde siyaset alanında aranan da “müzakereci demokrasi”dir.³ Devrimin her tartışmayı kılıcıyla kesen ve bütün toplumsal hayatı sınıflardan biri lehine yeniden düzenleyen mantığı kimseyi heyecanlandırmamaktadır. Marksizmin başka birçok önermesi gibi, tarihin atılımlarını devrimlerle yaptığı, insanlığın gelişiminin belirleyicisinin devrimler olduğu yolundaki iddiası da, kendine sosyalişt, hatta Marksist diyenlerin bile çoktan unutmayı tercih ettiği bir fikir haline gelmiştir.

Biz Ekim devriminin kendisinin, Marksizmin bu iddiasının en önemli cisimleşmesi olduğu kanısındayız. Bu yazıda Ekim devriminin, sadece eski Çarlık Rusyası ve devrim sayesinde kurulan yeni Sovyetler Birliği için değil, aynı zamanda **bütün dünyada 20. yüzyılın tarihini belirleyen en önemli olay olduğunu** ileri süreceğiz. Bu doğ-

2 Bkz. Mona Ozouf/François Furet (Haz.), *Dictionnaire critique de la Révolution Française*, Paris: Flammarion, 2007 (orijinal yayın yılı 1988). Furet 1990'lı yıllarda da *Le passé d'une illusion* (1995, Bir Yanılsamanın Geçmişi) başlıklı kitabıyla komünizme de saldıracaktır.

3 Bu ikisinin böyle akraba gibi görünmesine bakmayın. Sosyal teorinin esas gelişmesinin mecrası olan İngilizce'de “müzakere” (“negotiation”) ile “müzakereci demokrasi” (“deliberative democracy”) arasında bir ilgi yoktur.

ruysa, o zaman devrimin kendisinin başarıya ulaşp ulaşmadığı da devasa bir önem taşıyor. Ekim devrimi Sovyetler Birliği 1991’de dağılana kadar bu kadar etkili olduysa, neredeyse 80 yıl boyunca dünyayı etkileyen bu devrimin gerçekleştiği 8 aya dikkatle bakmak büyük bir önem kazanıyor. Kısacası, Nâzım’ın şiirsel söyleyişini benimser ama ufkumuzu genişletirsek, “bir şafak vakti” (eski takvimle 25 Ekim’de, yeni, bizim bugün kullandığımız takvimle 7 Kasım’da) bütün insanlığın “bahtı” değiştiyse, yani biz istesek de istemesek de devrim insanlık tarihinde belirleyici oluyorsa, **devrimcilik de hayati bir önem taşır**. Bu yazının amacı bu bütünsel ilişkiyi ortaya koymaktır.

1. Ekim devriminin tarihi önemi

Eli nasırlı iktidar

Önce en çarpıcısından başlayalım. Ekim devrimi, tarihte ilk kez, kol işçilerinin ve köylülerin devlet iktidarını kalıcı biçimde nasırlı ellerine almasını sağlamış bir olaydır. Bu cümlede “kalıcı biçimde” kelimeleri önem taşıyor. Tarihte köle isyanlarının veya köylü isyanlarının (yaygın terimle *jacquerie*) çok geçici olarak, muhtemelen sadece yerel düzeyde, doğrudan üretici sınıfları iktidara getirdiği vakalar görülmüştür. En azından kendi tarihimizde Selçuklular döneminde patlak veren Babai isyanının bir süre boyunca yerel bir iktidara sahip olduğu en azından bazı tarihçilerin kanısıdır.⁴ Ama bu zaferlerin hiçbirinin kalıcı olamadığını biliyoruz.

Bunlardan daha önemlisi, kapitalist üretim tarzının en azından Avrupa ve Kuzey Amerika’da hâkim üretim tarzı haline gelmiş olduğu çağda, Ekim devriminin bir öncülünün mevcudiyetidir. Paris Komünü (1871), işçi sınıfını, zanaatkârları, yoksulları tarihte ilk kez yeni tipten bir devletin ön biçimlenmesini oluşturacak biçimde iktidara getirmiş bir devrimdir. Ama Komün sadece 72 gün ayakta kalabilmiş, şiddetli bir karşı-devrim tarafından ezilmiştir. Ekim devriminin ürünü olan Sovyet devleti ise Komün’de günle sayılan süreyi yıllarla hesaplanacak kadar katlamış, 1917’den 1991’e 74 yıl, yani yaklaşık üç çeyrek yüzyıl varlığını sürdürmüştür. Evet, Sovyetler Birliği işçi ve köylülerinin devlet iktidarını doğrudan ellerinde tuttukları süre bundan kısadır. Sovyet devletinin 1930’lu yıllarda bürokratik olarak yozlaşmasıyla birlikte, bu iktidarın dolaysızca yürütülmesi, kendine özgü maddi çıkarlara sahip olan bir bürokrasinin eline geçmiştir. Ama bu gelişme bile Sovyet devletinin işçi devleti karakterini ortadan kaldırmamış, bu devlet burjuvazi üzerinde bir diktatörlük, yani proletarya diktatörlüğü niteliğini sonuna kadar sürdürmüştür.⁵

4 Bkz. Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1380-1491)*, İstanbul: Yordam Kitap, 2014, s. 94.

5 Sovyet devletinin bürokrasinin siyasi iktidarı gaspından sonra hâlâ bir işçi devleti karakteri taşıdığı yargısına ilişkin birçok kaynağa başvurulabilir. Biz bu yazı bağlamında Lev Trotskiy’in *Devrimci Marksizm* dergisinde yayınlanmış çok önemli bir yazısına atıfla yetineceğiz: “Ne işçi devleti

İktidarın kalıcı biçimde nasırlı ellere geçmesi tarihte bir ilktir. Sınıflı toplumlar tarih sahnesine çıkalı beri devlet iktidarı hep mülk sahibi sınıflarda olmuştur. İlk kez Ekim devrimi ile birlikte doğrudan üreticiler, bu örnekte köylülük tarafından desteklenen proletarya, iktidarı eline geçiriyor ve tutuyordu. Hâkim sınıfların daima hakir gördüğü, “kaba saba” ve “cahil” oldukları gerekçesiyle küçümsediği işçi ve köylüler, artık iktidardadırlar. Bu bakımdan Ekim devrimi, 20. yüzyılın sınırlarının da ötesinde **dünya tarihsel bir önem taşır.**

Yepyeni bir devlet, yepyeni bir toplum

Ekim devrimi, patlak verdiği Çarlık Rusyası devletinin toprakları üzerinde tarihte görülen diğer devlet ve toplumlardan bütünüyle farklı özellikler taşıyan bir devlet ve toplum kurmuştur. Kurulan devlet, (yukarıda sözünü ettiğimiz) doğrudan üretici sınıfların siyasi iktidarının yanı sıra, kapitalist çağda ilk kez **ulussuz** bir devlet karakterini taşımaktadır. Uzun adıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), görüldüğü gibi, bırakın herhangi bir ulusun adına, herhangi bir coğrafi alana bile atıf içermez. Modern tarihte buna en çok yaklaşan birim Amerika Birleşik Devletleri’dir, ama kurulduğu anda öyle olmasa da bugün her anlamıyla oluşumu tamamlanmış bir Amerikan ulusundan söz etmek mümkün olduğu için o da (belirli bir aşamadan sonra bile olsa) bir ulus devlettir. SSCB, modern tarihin gördüğü tek ulussuz devlettir.

Ekonomi alanında, SSCB yüzlerce yıldır adım adım dünyayı fethetmiş olan kapitalizmi ilga ederek ondan bütünüyle farklı ilkelere dayanan bir ekonomik işleyişi yürürlüğe koymuştur. Bu yeni ekonomi sayesinde sadece bütün toplumu güvenceli bir biçimde ayakta tutmakla kalmamış, geri Rusya’yı dünyanın ikinci büyük uzay ve askeri gücü haline getirebilmiştir. Modern ve karmaşık üretici güçlerin, piyasayı (meta üretimini), rekabeti, her bir insanın kişisel çıkarının peşinde koşmasını ve sermayeyi, yani üretim araçlarında özel mülkiyet temelinde işçileri büyük işletmelerde çalıştıran bir sosyal gücü gerekli kıldığı konusundaki burjuva önyargısı yerle bir olmuştur. SSCB, tarihte ilk kez üretim araçlarını büyük ölçüde toplumun ortak malı haline getiren, bu temelde kaynakların çeşitli üretim alanlarına bilinçli olarak tahsis edilmesini sağlayan bir merkezi planlamayı gerçekleştiren, bireysel çıkar ve rekabeti büyük ölçüde gerileten bir ekonomik düzeni ilk kez ve kendisinden sonra gelen ve örnek olduğu sosyalist inşa deneyimlerinden çok daha gelişkin biçimde uygulamaya koymuştur. Bunun sonucunda işgücü piyasası ve işsizlik ortadan kalkmış, emek gücü, kapitalizm koşullarında içine düştüğü meta konumundan sıyrılmıştır.⁶

---

ne burjuva devleti mi?” (sayı: 24, Güz 2015).

6 Bu paragrafta anlatılanları daha ayrıntılı ele aldığımız iki kaynak şunlardır: “Sovyetler Birliği Nereye Gidiyor?”, *11. Tez*, sayı: 8, 1988, özellikle s. 69-72 ve 85-90; “Kapitalist Restorasyon mu,

Toplumsal açıdan bakıldığında bütün tanıklıklar Sovyet toplumunun büyük ölçüde dayanışma ruhuna sahip, bireyci bir rekabetin çürütücü etkisinden sıyrılmış, en zengin kapitalist toplumlarda bile proletaryanın çoğunluğunun yaşadığı gelecek konusunda kaygıdan büyük ölçüde azade bir yaşam tarzına sahip olduğunu doğrulamaktadır. Ulusal bölünmeler, ırkçılık ve cinsiyetçiliğin aşılması açısından da Sovyet toplumu önemli bir mesafe kat etmiş bir toplum olmuştur.

Elbette bürokratik yozlaşma yukarıda sayılan bütün özelliklerin önünde artan düzeyde engel oluşturmuş, bütün ekonomik ve sosyal gelişmeyi çarpıtmış, sonuçta daha ileri bir sosyo-ekonomik düzene (sınıfsız topluma) geçişin önünü kapatmıştır. Örneğin Rus milliyetçiliği gittikçe daha fazla hâkim ideoloji haline gelmiştir. Örneğin bürokrasinin ayrıcalıkları kişisel çıkarın ya da hiç olmazsa kaş çıkarının gittikçe daha fazla ön plana çıkmasına yol açmıştır. Örneğin bürokratik olarak çarpıklığa uğrayan planlama süreci ekonomide gittikçe daha büyük sorunlar yaratmaya başlamıştır. Başka örnekler de verilebilir. Ama yukarıdaki özelliklerin buna rağmen varlığını sürdürmesi, işin asıl çarpıcı yanı olarak görülebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin yolunu açan olay

Ekim devrimi 1914 Ağustos'undan 1917 sonuna dek hız kesmeden devam etmiş olan Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinde en önemli faktör olmuştur. Devrimin zaferle sonuçlanmasından ve Bolşeviklerin yeni Sovyet hükümetini kurmasından sonra, savaşa ilk darbe yeni yönetimin derhal, ilk kararnamesi ile dünya halklarına ve devletlerine yaptığı tazminatsız ve ilhaksız barış çağrısı olmuştur. Bunun üzerinden bir ay bile geçmeden, yeni Dışişleri Komiseri Trotskiy, Bolşeviklerin savaşın başından beri öne sürmüş olduğu bir talebi uygulayarak savaşın zeminini oluşturan, emperyalistler arasında imzalanmış gizli anlaşmaları bütün dünyaya ifşa etmiştir. Ardından yeni Sovyet iktidarı ağır koşullara razı olarak Ocak 1918'de Breşt-Litovsk barış antlaşmasını imzalamıştır. Böylece, iki emperyalist kamp arasında aralıksız üç buçuk yıla yakın sürmüş olan bir savaşta ilk gedik açılmış olmaktadır.

Ekim devriminin başladığı işi ondan sadece bir yıl sonra Kasım 1918'de patlak veren Alman devrimi bitirmiştir. Bu sefer Alman devleti savaştan yenik olarak çekilmek zorunda kalmış, ona paralel olarak Osmanlı devleti de mütareke imzalayarak savaşı durdurmuştur. Merkez ülkeler olarak anılan Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ekseninin çökmesiyle dört yıldan daha uzun bir süre boyunca dünyayı kasıp kavuran, asker-sivil en az on milyon (bazı hesaplara göre yirmi milyon) insanın ölümüne yol açan bir savaş sona ermiştir. Sadece bu bile Ekim devriminin insanlık açısından ne kadar ilerici bir rol oynadığını ortaya

koyar. Bu devrim zafere ulaşmasa belki Almanya'daki devrim yaşanmayacak, savaş daha da uzayacak, belki de milyonlarca insan daha hayatını yitirecekti.

Yeni bir devrimler çağı

Ekim devriminin uzun vadeli önemi sadece kendi vatanında yarattığı büyük sosyo-ekonomik değişimle sınırlı kalmamıştır. Ekim devrimi, kendisinden önce gelen talihsiz Paris Komünü'nün yapamadığı şeyi yapmış, tarihte yeni tipten bir dizi devrimin yaşanmasının başlangıç noktası ve esin kaynağı olmuştur. Ekim devrimi ile birlikte proleter devrimler çağı açılmıştır.

17. yüzyıldaki İngiliz, hatta ondan da önce gelen Hollanda devrimlerinden 1848'e kadar, kapitalizmin anavatanı olarak görebileceğimiz Batı Avrupa ve onun uzantısı karakteri taşıyan Kuzey Amerika, birbirini izleyerek gelen bir dizi devrime tanık oluyordu. İngiliz devrimini (1640, 1688) Amerikan (1776), Fransız (1789, 1830, 1848), Alman (1848) vb. devrimleri izleyecekti. Aslında Fransız devrimi Napolyon'un ordusunun süngülerinin ucunda bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Ama Orta ve Doğu Avrupa'da feodalizmin tasfiyesi tamamlanmamıştı. 1848 devrimi bir Avrupa devrimi biçimini alacak, ardı ardına birçok ülkede devrimler patlak verecekti. Bunların hepsi (Fransa'daki Haziran devrimi hariç) burjuva devrimleriydi. Aynen Fransız devriminde olduğu gibi büyük halk kitleleri devrime katılıyor, ama son sözü burjuvazi söylüyordu. Devrimin görevleri ise büyük ölçüde toprakta serfiliğin, siyasi iktidarda mutlakiyetçiliğin, ülke ekonomisinde ise feodal bölünmelerin tasfiyesi idi (son nokta ulusal birliğin sağlanması diye de ifade edilebilir). Devrimin amacı feodal sınıfın hâkimiyetine son vererek burjuvazinin hâkimiyetinin önünü açmak, kapitalist üretim tarzının yolunu düzlemektir.

Ekim devrimi, Paris Komünü ile başlayan proleter devrimlerinin başka topraklara, başka kıtalara yayılmasının öncüsü olmuştur. Bu aşamadan sonra ortaya burjuva devrimlerinden farklı olarak yeni tip bir devrim, proletarya devrimleri çıkmıştır. Çin (1949), Vietnam (1945, sonra 1975), Kore (1950), Yugoslavya (1944), Arnavutluk (1945), Küba (1958-59) devrimleri ve başkaları, daha önceki devrimlerden farklı olarak proletaryayı ve onun en yakın müttefiki yoksul köylülüğü iktidara getirmiştir. Bütün bu devrimler, Ekim devriminin ayak izinde yürümüştür. Aynı stratejiye dayanılarak, aynı model üzerinden yapıldıkları anlamında değil. Onun yarattığı bir uluslararası güç dengesi içinde, onun yarattığı bir geleneğe bağlı olarak.⁷

Proleter devrimleri çağının açılması, burjuva devrimlerinin ya da ikisinin melezi olan daha özgül karakterde devrimlerin bütünüyle insanlığın gündeminden çıkması

⁷ Bu gelenek meselesinde tek istisnanın Küba devrimi olduğu düşünülebilir. Küba devriminin önderliği, en başta Fidel Castro, Ekim devriminin ürünü olan komünist gelenekten gelmemektedir. Ama orada bile önde gelen komutanlardan ikisi, Fidel'in kardeşi Raúl ile Arjantin kökenli komutan Che Guevara doğrudan Ekim devriminin biçimlendirdiği genel hareketin ürünleridir. Bu konuya aşağıda kısaca döneceğiz.

anlamına gelmez. Avrupa ve Kuzey Amerika’da 19. yüzyıl boyunca yaşanan ve az çok tamamlanan burjuva devrimi, 20. yüzyılın başında Asya’ya (Rusya 1905, İran 1906, Osmanlı 1908, Çin 1911) sıçramıştır. Gerek dar anlamda burjuva devrimleri, gerek sömürgecilik karşıtı ulusal devrimler 20. yüzyıl boyunca çeşitli coğrafyalarda devam edecektir. Bunların belirli ülkelerde sosyalist devrimlere dönüşerek bir sürekli devrim mantığı sergiledikleri, yani burjuva devrimleri ile sosyalist devrimlerin iç içe geçtiği belirtilmelidir. Böyle olmayanlarda bile sosyalist devrimin bir damgası olmuştur (en yalın örnek 1950’li ve 60’lı yıllarda Mısır ve Cezayir’de yaşanan Arap devrimleridir).

Dünya devriminin birinci dalgasını başlatan tarihi olay

Sosyalist devrim dünya çapında belirli aralıklarla dalgalar halinde gelişmiştir. Bu dalgaların her birinde değişik ülkeler genel bir dünya konjonktürü çerçevesinde sosyalist devrim girdabının parçası haline gelmiştir. Bu dalgaların ilki Ekim devriminin ardından yaşanmıştır. Ekim devriminden sadece bir yıl sonra, Kasım 1918’de modern tarihin gördüğü proleter devrimlerin en önemlilerinden biri olan Alman devrimi patlak vermiş, 1919-1923 arasında inişlerle çıkışlarla sürmüş, ama başarıya ulaşamamıştır. Yine aynı dönemde Macaristan’da ve Almanya’nın bir bölgesi olan Bavyera’da kısa ömürlü Sovyet cumhuriyetleri yaşanmıştır. Aynı dönemde İtalya, İskoçya ve Finlandiya’da da devrimin ucuna kadar gelen büyük işçi sınıfı mücadeleleri gözlenmiştir.⁸

Ekim devriminin Avrupa’daki etkisinin yanı sıra Asya’da da önemli yansımaları olmuştur. Her ne kadar hiçbir sosyalist devrim yönünde bir gelişme göstermemiş olsa da, Almanya devrimiyle neredeyse zamandaş olarak “Ortadoğu” olarak anılan Güneybatı Asya’da (ve Kuzey Afrika’da) da bir dizi devrim birbirini izlemiştir. Mısır, Türkiye, Suriye, Irak ve Fas’ta devrimci ayaklanmalar yaşanmış, bunlardan Türkiye’de devrim saltanata son vererek bir burjuva cumhuriyetinin kuruluşu ile sonuçlanırken diğerlerinde gelecekteki sömürgecilik karşıtı ulusal devrimlerin ilk mayası atılmış olacaktır.⁹

Ekim devrimi Asya’da en ileri yankısını Çin’de bulur. 1925-27 yılları arasında başta Kanton ve Şanghay şehirlerinde olmak üzere büyük işçi ayaklanmaları yaşanır, ancak bunlar ağır yenilgilerle sonuçlanır.¹⁰

Devrim Avrupa’ya 1931-39 arasında İspanya devrimi ile döner. Özellikle 1936-39 arasında, bir iç savaşın eşlik ettiği devrim klasik proleter devriminin temel özel-

8 Bkz. Pierre Broué, *Histoire de l’Internationale Communiste. 1919-1943*, Paris: Fayard, 1997, özellikle s. 59-75, 97-137, 293-330. E.H. Carr, *Bolşevik Devrimi. 1917-1923*, cilt 3, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, özellikle s. 159-216.

9 Bu konuda dergimizin geçen sayısındaki makalemize bakılabilir: “Modern Ortadoğu Tarihinin Sürükleyici Gücü Olarak Devrim”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 30-31, özellikle Ekim devriminin etkisi için s. 45-49. Ayrıca bkz. Carr, a.g.y., s. 217-254.

10 Broué, a.g.y., s. 425-449.

liklerini sergilese de yenilgiyle sonuçlanır.¹¹

Uluslararası komünist hareketin kaynağı

1914-1917 yılları arasında enternasyonalist ve devrimci Marksistler kendilerini son derecede zor koşullarda bulmuşlardı. 25 yıllık İkinci Enternasyonal çalışmasından sonra, 1914'te Avrupa sosyal demokrat partilerinin çoğu, büyük ülkelerdeki (tek kısmi istisna İtalya olmak üzere, Almanya, Fransa, Britanya, Avusturya vb.) partilerin hepsi, kendi burjuvazilerinin arkasına düşüp proleterin proleterini boğazlamasına gerekçeler uydurmaya girişince yılların emeği boşa gitmişti. 1917 Ekim devrimi, Rusya'nın Bolşevik Partisi'nin şahsında devrimci Marksizme büyük bir itibar kazandırdı. Bolşeviklerin devrimin dağdağası ve daha sonra patlak veren iç savaşın fırtınası içinde dahi kendi ulusal görevlerinin yanı sıra yeni bir Enternasyonal'i, Komünist (Üçüncü) Enternasyonal'i yaratmaya girişmesi bu itibarı pekiştirdi. Üstelik, İkinci Enternasyonal'in son yıllarına damga vuran emperyalizm konusundaki geri tutumun tam tersine yeni komünist hareket emperyalizm tarafından ezilen sömürge ve yarı-sömürge halkların kararlı biçimde yanında yer aldığından dolayı, komünizm kapitalizmin anavatanı Avrupa'nın çok ötesine, hemen hemen bütün kıtalara yayıldı.

Ekim devriminin 20. yüzyıl sosyalist devrimlerine etkisinde en önemli aktarma kayışı işte bu hareketin kurulması olmuştur. Elbette, Sovyetler Birliği'nin kendisinde bürokrasinin 1930'lu yıllarda iktidara geçmesine paralel olarak Komünist Enternasyonal de, tek tek ülkelerin komünist partileri de klasik anlamında enternasyonalist ve devrimci komünizmden uzaklaşmaya başlamıştır. Ama özellikle dünya devriminin ikinci dalgasının ortaya çıktığı 1941-50 döneminde bu partilerin bazıları hâlâ komünist hareketin harcındaki devrimcilikten bütünüyle kopmamışlardı. Stalinleşmiş komünist gelenekten gelen bu damar bazı hareketlerde günümüze kadar yaşamıştır.¹²

Ama Ekim devriminin komünist hareketi yaratmış olmasının dünya devrimi açısından önemi bununla sınırlı değildir. **Günümüzün devrimci Marksist hareketi de Ekim devriminin ürünüdür.** Dördüncü Enternasyonal hareketi, Ekim devriminin iki büyük önderinden biri olan Lev Trotskiy'in Sovyetler Birliği'ndeki bürokratik yozlaşmaya ve milli komünizm olarak anılabilecek siyasi program temelinde proleter enternasyonalizminin tasfiyesine karşı direnerek Ekim devriminin komünist geleneğini sürdürme çabası sonucunda doğmuştur. Bu anlamda günümüzün tek uluslararası devrimci Marksist akımı olan Dördüncü Enternasyonal hareketi de doğrudan Ekim devriminin mirasçısıdır. Komünizm bugün bu hareket aracılığıyla yeniden ayağa kalkma sancılarını yaşıyor.

¹¹ a.g.y., s. 674-706.

¹² Bu konularda şu kaynağa bakılabilir: Can Iğın, "Stalinist Hareketler Karşı-Devrimci midir?", *İşçi Mücadelesi*, eski seri, sayı: 13, Temmuz-Ağustos 2004, s. 41-51.

20. yüzyıl dünya tarihinin belirleyicisi

Devrimci Marksizm dışındaki sol teorisyenlerin son derecede tuhaf karşılanması gereken ama kimsenin eleştirmeye yanaşmadığı bir hareket tarzı vardır. 20. yüzyıl kapitalizminin gelişmelerini neredeyse bütünüyle Sovyetler Birliği'nin (ve daha ileride diğer devrim sonrası toplumların) varlığıyla hiç ilişkilendirmeden analiz etmeye çalışırlar. Oysa bizim kanaatimize göre, 20. yüzyılda kapitalizmin birtakım ana eğilimlerini koşullayan veya belirleyen, doğrudan doğruya Ekim devriminin ürünü Sovyet devletinin (ve daha arka planda diğer devrim sonrası toplumların) varlığı olmuştur. Ayrıntılara girmeksizin, üç ana noktaya değinelim.

Birincisi, 20. yüzyılın ilk yarısında faşizm ve özellikle Nazizm, kapitalizmin tarihi bir üretim tarzı olarak artık yükselme döneminin sona ermesinin ve gerilemeye geçmesinin ürünü olan barbarlık eğiliminin ifadeleri olmuştur. Emperyalizmin en güçlü "demokratik" temsilcilerinin, Britanya'nın, Fransa'nın, savaşa daha geç giren ABD'nin Hitler Almanyası'na yaklaşımı inanılmaz derecede yumuşak olmuştur. Hatta gerek savaşın başlamasından önce, gerekse savaş sırasında Batılı güçlerin Sovyet devletini yıkması olasılığı dolayısıyla Hitler'in elini bir ölçüde serbest bıraktığı da söylenebilir. Nazizm'in yenilgiye uğratılmasında ve böylece insanlığın, en azından Avrupa kıtasının bir süre boyunca barbarlığın eline teslim edilmesinin engellenmesinde esas rolü oynayan, Ekim devriminin taşıyıcısı Sovyet devleti ve Nazi işgali altındaki Avrupa ülkelerindeki komünist partizanlar ve direniş hareketleri olmuştur. Kısacası, insanlık yüzyılın ortasında Nazi kâbusundan kurtulduysa, burada en önemli etken Ekim devriminin yarattığı dünya çapında yeni güçler dengesi olmuştur.¹³

Savaşın sonra ortaya çıkan iki dünya tarihsel gelişme de yine doğrudan doğruya Ekim devriminin ürünü olan Sovyet devletinin (ve kısmen ona paralel olarak gelişen öteki devrimlerin) varlığının yan ürünleri olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri "dekolonizasyon" olarak bilinen, sömürge imparatorluklarının çözülmesi ve şurada burada birer adacık gibi kalan bazı örneklerle rağmen klasik emperyalist sömürgeciliğin büyük ölçüde yeryüzünden kalkması sürecidir. Sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin ve daha genel olarak bağımsız bir devlete sahip olsa da emperyalizmin tahakkümü altında yaşayan ulusların ulusal kurtuluş mücadelesi, Sovyet devletinin varlığından büyük güç almıştır. Bunun ilk örneği Milli Mücadele döneminde bizim ülkemizdir. Ta Lenin döneminde Türkiye'ye verilen destekten Sovyetler'in müttefiki Küba'nın Angola'ya yolladığı birliklerle 1970'li ve 80'li yıllarda apartheid Güney Afrika'sına karşı verdiği savaşa kadar, ezilen halklar Sovyetler Birliği'nin varlığının yarattığı

---

13 Ufkumuzu Nazizm ile sınırlı tutmaz ve Japon emperyalizminin gericiliğini de işin içine sokacak olursak, bu gericiliğin yenilgiye uğratılmasında Çin'in komünist hareketinin rolünün en ön planda olduğunu vurgulamamız gerekir.

genel jeostratejik durumdan birçok durumda ciddi fayda elde etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası öteki dünya tarihsel gelişme ise, özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde savaş sonrası kapitalist sermaye birikiminin izlediği patikadır. Kimi zaman “refah devleti”, kimi zaman da Keynesçilik olarak anılan bu gelişme tarzını açıklayabilmek için her türlü teorik araca başvurulmuştur. Solda en etkili okul olarak anılabilecek “Düzenleme Okulu” her şeyi kapitalizmin ekonomik talep (pazar) ihtiyacına indirgemıştır. Başvurulmayan bir tek açıklama vardır: O da gelişmiş kapitalist ülkelerin kendi işçi sınıflarının iki dünya savaşı arasında, Büyük Buhran olarak anılan devasa kriz döneminde yaşadığı sefaletin, işçi sınıfının Sovyet sisteminde sahip olduğu güvenceli yaşamla karşılaştırılmasının sosyalizmi güçlendirmesinden duyulan korkudur. Esas doğru açıklama da budur: Avrupa’nın yarısını ta Berlin’e kadar Sovyet sistemine kaptırmış olan emperyalist kapitalizm, kitlelerin gözünde hem Nazizm’i yenilgiye uğratan, hem de işçi sınıfına Batı’da görülen sefaleti yaşatmayan devlet olarak itibar kazanmış olan Sovyet sistemiyle rekabet için tarihinin istisnai bir dönemini yaşamak zorunda kalmıştır. Bunun ne kadar doğru olduğu, SSCB’nin dağılmasından, Avrasya kara parçasındaki bütün sosyalist inşa deneyimlerinin çökmesinden sonra “refah devleti”nin ve Keynesçiliğin yerini hızla küreselcilik ve neoliberalizmin almasıyla da tam bir sağlamadan geçmiştir.¹⁴

Büyük Ekim Devrimi

Buraya kadar anlatılanların anlamını iyi tartmak gerekir. Şayet söylenenler doğruysa, yüz yıl önce, 1917 yılında eski Rus takviminin hesabıyla, devrimin ilk patlak verdiği Şubat ayından iktidarın Bolşevik Partisi önderliğinde Sovyetlere devredildiği Ekim ayına kadar yaşanan olaylar, **bütün bir yüzyılın tarihine damga vurmuş demektir.** Tersinden bakalım: Bütün bunların anlamı, şayet Ekim devrimi yaşanmasa ya da yaşandığı halde zafere ulaşmasa dünya tarihinin çok farklı gelişmiş olabileceğidir. Birinci Dünya Savaşı çok daha ağır bir hasara yol açabilecek, belki Nazizm çok daha uzun bir dönem boyunca ayakta kalacak, birçok ulus hâlâ sömürge statüsü altında yaşıyor olacak ve kapitalizm bütün dünyada kendi doğasına uygun biçimde onlarca yıl boyunca işçi sınıfını ve emekçileri çok daha fazla sömürecek, çok daha ağır koşullarda ve çok daha güvencesiz çalıştıracaktı.

Tek bir devrim, burada, sadece üzerinde yaşandığı topraklarda değil dünya çapında tarihin gelişme patikası belirlemekte devasa bir rol oynuyor. O zaman devrimlerin insanlık tarihinin gelişmesinde ne denli belirleyici olduğunu, özel olarak

---

¹⁴ Bu konuyu *Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı* başlıklı kitabımızda (İstanbul: Yordam Kitap, 2013) ayrıntılı olarak ele almış bulunuyoruz. “Refah devleti”nin temellerine ilişkin tartışma için “Eksik Tüketimciliğe ve Keynesçiliğe Reddiye” ana bölümüne (s. 167-239), sosyalist inşa deneyimlerinin çöküşünden sonra neoliberalizm ve küreselciliğin gelişmesi bakımından “Atomizasyon” başlığını taşıyan bölüme (s. 81-96) bakılabilir.

Ekim devriminin nasıl her bakımdan çığır açıcı olduğunu iyice içselleştirmeli ve devrim deneyiminin, özellikle Ekim'in dinamiklerini, gelişmesini, çarpışan taraflar arasında devrim kampının galebesiyle sonuçlanmasını derinlemesine incelemeli, açıklamalı, anlamalıyız. Çünkü Ekim devrimi söz konusu olduğunda o sekiz ay boyunca olup bitenler, koskoca bir çağa, 1917'den 1991'e kadar 80 yıla yakın bir süre boyunca bütün dünyaya damgasını vurmuştur. **Bu 8 ay 80 yıla bedeldir!**

Öyleyse, bu devrimin gelişmesini, dinamiklerini, aktörlerini, işçi sınıfının zaferine yol açan faktörleri incelemek, devasa bir önem kazanıyor. Bu yazıda bunu mümkün olduğunca özlü biçimde yapmaya çalışacağız.

Ekim devriminin tarihi önemine ilişkin tartışmaya burada son verirken bir noktanın altını çizmek istiyoruz. Biz, bir yazar olarak, büyük harflerin çok kullanıldığı tamlamalara yatkın değiliz. Bütün savaş ve devrim adlarında, yer ve ülke adları dışında baş harfleri küçük yazarız. Körfez Savaşı demeyiz, Körfez savaşı deriz. Çin Devrimi yazmayız, Çin devrimi yazarız. Ayrıca, içeriksiz biçimde klişe haline gelmiş övücü sıfatları kullanmaktan da kaçınırız. Maraş'ı tercih ederiz, Kahramanmaraş adına ısınamayız. Antep kulağıımıza güzel gelir, Gaziantep yabancı. Bugüne kadar da "Büyük Ekim Devrimi" kalıbını hiç kullanmadık.

Ama 100. yılında bu devrime, hiç olmazsa siyasi metinlerde, Büyük Ekim Devrimi denmesinin anlamlı olduğunu vurgulamak istiyoruz. Çünkü bu devrim diğer devrimlerin daha yerel, daha kısa zamanlı etkilerinden farklı olarak **çığır açmıştır, bütün bir çağa damgasını vurmuştur.**

Modern tarihte başka devrimlerin de anası olan, bu yüzden böyle anılması gereken sadece iki devrim vardır. Biri burjuva düzeninin çağını açan Büyük Fransız Devrimi'dir. Öteki ise proleter devrimleri çağını açan Büyük Ekim Devrimi!

2. Devrimin iç tarihi

Şu ana kadar Ekim devriminin tarih içindeki yerini değerlendirdik. Şimdi Ekim devriminin kendisinin iç tarihini incelemeye girişiyoruz.¹⁵

---

15 Şimdiden belirtelim. Çok özel bir bilgi, istatistik, örnek vb. söz konusu olmadıkça, Ekim devrimini anlatırken kaynak göstermeyeceğiz. Bunun nedeni, burada yapılan analizin ve değerlendirmenin bütün bir hayat boyunca Ekim devrimine dönem dönem dönerek çok sayıda kaynaktan edinilmiş bilgilerden derlenmiş olmasıdır. Sadece özgül değerlendirmeler ya da polemikler gündeme geldiğinde, özellikle de devrimin baş aktörlerinin (Lenin ve Trotskiy'in) değerlendirmeleri için kaynak vereceğiz. Yine de en değer verdiğimiz kaynaklarımız konusunda okuyucuya bir fikir verebilmek için şunları sıralayalım: Vazgeçilmez iki kaynak Lenin'in 1917 Şubat ile Ekim ayları arasında yazdığı ana metinler (bunlar İngilizce toplu eserlerinin 23 ila 26. ciltlerinde yayınlanmıştır ve aşağıda yeri geldikçe kaynak olarak gösterilecektir) ile Trotskiy'in *Rus Devriminin Tarihi* başlıklı, 1930-32 yılları arasında Büyükada'da yazmış olduğu üç ciltlik muhteşem tarihtir. Bunlar dışında şu kaynaklar bizim için geçmişten beri yararlı olmuştur: E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi*, 3 cilt, İstanbul: Metis Yayınları; John Reed, *Dünyayı Sarsan On Gün*, çev. Rasih Güran, İstanbul: Yordam Kitap, 2006; Alexander Rabinowitch, *Devrime Doğru: Petrograd*

Devrimin ritmi

Devrimler tarihe genellikle bir güne (Mısır'da 25 Ocak), bir aya (Fransa'da 1848 Şubat devrimi vb.) ya da bir yıla (Çin, 1949 vb.) bağlı olarak adlandırılmış biçimde geçer, ama aslında kimi devrim yıllar sürer (mesela İspanya devrimi için ya 1931-1939 ya da en azından 1936-1939 tarihleri verilir), kimi devrim en azından aylar. Ekim devrimi olarak anılan devrimin tarihi ise 1917 Şubat'ından aynı yılın Ekim ayına kadar sürmüştür, ilginç biçimde iki devrimin bir bileşimidir: Şubat ve Ekim devrimleri.¹⁶ Ekim devriminin iç tarihini belirleyen ilk nokta budur. Ama genellikle gayet iyi bilinen bu yapının ötesinde, devrim kendine göre bir iç ritme sahiptir. Biz şimdi devrime kuş bakışı yaklaşarak bu ritme ilişkin genel bir tablo çizelim.

Şubat ile Ekim ayları arasında devrimin gelişmesi iniş çıkışlarla ve belli anlarda büyük patlamalarla yürümüştür. Şubat devrimi neredeyse bütünüyle işçi sınıfının kendiliğinden başlattığı çok güçlü bir mücadelenin ürünüydü. Askerler ise savaşa karşı büyük bir tepki içinde olduklarından (en azından cephe gerisinde) devrime hayırhah yaklaşıyordu. Hatta sonunda bazı birlikler işçilere uyararak ayaklanıyordu. Kısacası, Çar bir işçi devriminin basıncı altında devrilmişti. Ne var ki, işçi sınıfının tamamını kavrayan ve işçi temsilcilerinin bir organı olan sovyetlerin Yürütme Komitesi'nde çoğunluğa sahip olan reformist sosyalist Menşeviklerin ve köylü sosyalisti Sosyal Devrimcilerin (SR'ler) kararıyla, hükümeti burjuvazinin temsilcileri (esas olarak liberal burjuvazinin ana temsilcisi Kadet partisi) kurmuştu. Şubat ile Ekim ayları arasındaki süreç bu uyumsuzluktan doğan çelişkinin ritmik olarak patlamalara yol açmasının damgasını taşır. Aşağıda göreceğimiz gibi, bu patlamaların bazılarının bütünüyle, bazılarının ise büyük ölçüde kendiliğinden, yani hiçbir partinin, sendikanın ya da sovyetin planlı kararı olmadan gerçekleşmiş olması, devrimin kendi iç güçlerinin şiddeti hakkında da bize gayet iyi bir fikir

---

Bolşevikleri ve 1917 Temmuz Ayaklanması, çev. Serpil Pehlivan, İstanbul: Yordam Kitap, 2012 ve *Bolşevikler İktidara Geliyor: Petrograd'da 1917 Devrimi*, çev. Levent Konyar, İstanbul: Yordam Kitap, 2008; Marcel Liebman, *Lenin Döneminde Leninizm*, 2 cilt, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge Yayınları, 1990 ve 1992; Pierre Broué, *Trotsky*, Paris: Fayard, 1988; Isaac Deutscher, *Troçki*, 3 cilt, çev. Rasih Güran, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017 ve *Stalin: A Political Biography*, Gözden Geçirilmiş Basım, Harmondsworth: Penguin, 1970; Neil Harding, *Lenin's Political Thought*, 2 cilt, New York: St. Martin's Press, 1977.

¹⁶ Bu tarihler, devrim öncesi Rusyası'nda kullanılmakta olan takvime göre verilmiştir. O takvim şimdi uluslararası alanda hâkim konumda olan ve SSCB ve günümüz Rusyası'nda da kullanılan takvimden 13 gün gerideydi. Dolayısıyla, şimdi devrimi kutladığımız tarih olan 7 Kasım, yani Bolşeviklerin iktidarı aldığı tarih, o dönemdeki takvimde 25 Ekim'e karşılık geliyordu. Bu yüzden de devrimin adı "Ekim devrimi" olarak kalmıştır. Aynı şekilde, Şubat devrimi de 23 Şubat'ta başlamıştır, ama şimdi kullanılan takvimde 8 Mart'a (tam da Dünya Emekçi Kadınlar Günü'ne) karşılık verir. Devrim Çar'ın tahttan feragatiyle 27 Şubat'ta zafere ulaşmıştır. İşte tam da bu yüzden, devrimler tarihe Şubat ve Ekim devrimleri olarak geçtiği için, biz bu yazıda tarih verdiğimizde hep eski Rus takvimini kullanacağız.

verir.

Önce 20-21 Nisan'da neredeyse bütünüyle kendiliğinden bir biçimde özellikle devrimin ana yatağı olan başkent Petrograd'da işçiler dev gösteriler yaparlar. Artık kendi sovyetlerini kurmuş olan askerler de bu ve sonraki eylemlerin ayrılmaz unsurlarıdır. Bu gösterilerin patlak vermesinin nedeni, bütün ülkenin talebi olan barış için çaba göstereceğini ilan etmiş olan hükümetin, Rusya'nın savaştaki müttefikleri olan İtilaf devletlerine (esas olarak Britanya ve Fransa'ya) savaşıma devam edeceğine dair bir taahhüt içeren notasının ortaya çıkmasıdır. Burada burjuva hükümeti ile devrimi yapan halk kitleleri arasındaki çelişkinin bir ilk ifadesini görüyoruz. Nisan günleri kesin bir sonuç alınmadan sona ermiş, ama notanın esas sorumlusu olan dışişleri bakanı ve Kadet Partisi'nin lideri tarihçi Pavel Milyukov'un istifasıyla sonuçlanmıştır. Mayıs'ın başında ise Petrograd Sovyeti Yürütme Komitesi'nin çoğunluk sosyalistleri (dediğimiz gibi Menşevikler ve SR'ler) hükümete girmiştir.

İki aya yaklaşan bir sükunetten sonra, Haziran başında Tüm Rusya İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri'nin ilk kongresi Petrograd'da toplandığında işçi sınıfı ve askerler arasında yeniden büyük bir kaynaşma başlamıştır. Bu sefer konu hükümetin Haziran ortasında bir askeri taarruz planlamış olmasıdır. Yani savaş bitmek bir yana derinleşmeye başlıyordu. Bu süre içinde, işçi sınıfı ve halkın taleplerini tutarlı biçimde savunarak güçlenmiş olan Bolşevikler, 10 Haziran Cumartesi için özellikle taarruz planına karşı büyük bir gösteri düzenlemeye karar verdiler. Ancak bu gösterinin silahlı bir gösteri olması kaçınılmazdı, çünkü askeri birlikler silahsız çıkmayı güvenlik bakımından sakıncalı buluyordu. Sovyetler Kongresi üç gün için bütün gösterileri yasakladı. Bolşevik Partisi, ülkedeki esas otorite olarak gördüğü Sovyet Kongresi'nin bu yasağına uymaya karar verdi. Ne var ki, Sovyet Kongresi'nde çoğunluğa hâkim olan Menşevikler ve SR'ler hatalı bir adım atarak 18 Haziran Pazar günü için Sovyet'in bir bütün olarak katılacağı bir gösteri düzenlediler. Yaklaşık 500 bin kişinin katıldığı bu muhteşem gösteride Bolşeviklerin üstünlüğü ve sloganlarının ("Bütün iktidar Sovyetlere!", "Kahrolsun 10 kapitalist bakan!" vb.) kitlelerce ezici bir şekilde benimsendiği açıkça ortaya çıktı.¹⁷

10 Haziran gerilimi ve 18 Haziran'da devrimci ruhun üstünlüğü, Temmuz başında yeniden güçlü bir patlamaya yol açtı. 3-4 Temmuz günleri, Petrograd garnizonuna bağlı birliklerin çoğu, aralarında makineli tüfek birlikleri gibi çok güçlü muharip birlikler de olmak üzere, silahlı bir gösteri için sokağa çıktı. 30 bin işçinin çalıştığı Putilov fabrikası da dâhil olmak üzere işçi sınıfının çoğunluğu da askerler-

¹⁷ Bu tür, 20-21 Nisan'dan farklı olarak bütün akımların katıldığı düzenlenmiş gösteriler daha önce de yapılmıştı. 23 Mart'ta Şubat devriminin şehitlerine saygı amacıyla yaklaşık 800 bin kişinin katıldığı dev bir gösteri yapılmıştı. 1 Mayıs çok güçlü bir gösteriye dönüşmüştü. Ama 18 Haziran'ı daha öncekilerden ayıran, işçi sınıfı bağrındaki farklı akımlar arasındaki mücadelede devrimci kanadın, yani Bolşeviklerin üstünlüğünün tesciliydi.

le hareket ediyordu. Tarihe “Temmuz günleri” olarak geçen bu olaylar yaklaşırken Bolşevik Partisi yönetimi bu tür bir eylemin hızla bir silahlı ayaklanmaya dönüşebileceğini öngörerek bunu engellemeye çalıştı. Lenin ve arkadaşlarına göre böyle bir ayaklanma için henüz erkendi. Çünkü Bolşevikler daha Petrograd’da bile işçi sınıfı iktidarının organı olarak gördükleri sovyet içinde çoğunluğa sahip değillerdi. Kaldı ki, kırsal bölgelerde ve cephede durum çok daha kötüydü. Petrograd’daki askeri birlikler (18 Haziran’da da görüldüğü gibi) Bolşeviklerin siyasi hattına kazanılmıştı, ama cephede Bolşeviklerin adını bile duymamış birlikler vardı. Bolşevik Merkez Komitesi, dipten gelen dalganın gücü karşısında eylemi durduramayacağını kavradığında, kitlelerin dışında kalmanın sakıncasını da hesaplayarak eylemi bir gösteri ile sınırlamak amacıyla başına geçti. Petrograd iki gün boyunca sarsıldı. Ama sonunda Petrograd dışından getirilen hükümete sadık birlikler ve Petrograd içindeki birtakım gerici askeri oluşumlar (Kossak’lar,¹⁸ Sen Jorj Şövalyeleri, Junker’ler vb.) kullanılarak eylem püskürtüldü. Hükümet ve uzlaşmacı sosyalistler bu fırsatı kullanarak Bolşeviklere karşı büyük bir taarruz başlattı. Lenin derhal yeraltına girdi, Merkez Komitesi’nin bazı önemli toplantılarına katılmak üzere Petrograd’a gizlice geldiği istisnai anlar dışında devrim zafere ulaşana kadar Finlandiya’da saklandı, Ekim ayaklanmasında pratik görev üstlenemedi. Temmuz sonunda Bolşevik Partisi’ne katıldıktan sonra Merkez Komitesi’ne girerek hızla partinin Lenin’den sonra iki numarası haline gelen Trotskiy ise Eylül başına kadar hapişte kaldı.

Görüldüğü gibi, devrimin ilk dört ayında kitleler burjuva hükümetinin vaatlerini yerine getirmemesi dolayısıyla aralıklarla büyük eylemlere girişmişlerdi. Nisan, Haziran ve Temmuz günleri bu temel çelişkinin ürünüydü. Temmuz sonrası ise iki evreye ayrılır. İlkinde Ağustos sonuna kadar gerici bir rüzgâr eser, Bolşevik Partisi’ne saldırı, Petrograd garnizonuna bağlı devrimci birliklerin bir bölümünün cepheye gönderilmesi yoluyla devrimci kanadın zayıflatılması, orduda generallerin yetkilerinin yeniden güçlendirilmesi, idam cezasının geri getirilmesi vb. Bu gerici dalga Ağustos sonunda Genelkurmay Başkanı General Kornilov’un iktidarı ele geçirmek üzere bir darbe düzenlemesine kadar sürer. Ne var ki, işçi sınıfının ve devrimci askerlerin muhteşem direnişiyle darbe akamete uğrar. Bu ise dalgayı yeniden tam tersine çevirir.

Eylül ayından itibaren Bolşeviklerin etkisi yeniden ve büyük bir hızla yayılmaya başlar. Bütün seçimler, işçi ve asker sovyetlerinde de, Rusya’da belediyelere karşılık gelen birer organ olan Duma’larda da Bolşeviklerin süratle güçlenmesiyle

---

18 Burada “Kossak” adının kullanımı için bir not düşelim. Batı dillerine “Cossack” vb. olarak geçmiş olan, toprak rejimi ile iç içe geçmiş şekilde oluşturulmuş bir tür askeri birliğin adı Türkçe’de “Kazak” olarak yerleşmiştir. Biz bunu yanlış buluyoruz, çünkü Kazak bir Türki ulusun adıdır. Bu yüzden burada ilk kez “Kossak” yazımını öneriyoruz. Rusça uzmanları daha iyi bir ad bulana kadar bunu kullanmaya niyetliyiz.

sonuçlanır. Petrograd Sovyeti’nde Bolşevikler mutlak çoğunluk haline gelir, Trotskiy 1905’teki gibi yeniden Sovyet başkanı seçilir. Bu yükseliş dalgasının sonucu Ekim ayaklanması ve iktidarın sovyetler tarafından ele geçirilmesidir. Tarihte yeni bir dönem başlamıştır.

Bu bölümde anlatılan inişli çıkışlı ve ritmik tablodan birkaç sonuç çıkarmak, genel olarak devrimler hakkında, özel olarak da Ekim devrimine ilişkin bazı önemli kavrayış noktalarını getirecektir. Her şeyden önce, devrimin dümdüz bir yol izlemediği, zikzaklarla dolu, çelişkili, karmaşık bir patikası olduğu hiç gözden kaçmamalıdır. Başka bağlamlarda vurgulamış olduğumuz bir noktayı, burada da öne çıkarmak isteriz: Bir toplumsal düzenin ve/veya iktidar yapısının temelleri sarsıldığında, devrim veya karşı devrim veya çoğunlukla ikisi birden toplumun gündemine girdiğinde, olağan, sakin zamanların istikrarlı gelişme kalıplarından farklı bir mantık olaylara damgasını vurmaya başlar. Trotskiy buna gelgitli (spazmodik, ihtilaçlı) gelişme adını vermiştir.¹⁹ Siyasi sistemde çok kısa aralıklarla kâh bir akımın, kâh ötekinin lehine gelişmeler olur, devrim ve karşı devrim, ilerencilik ve gericilik sanki köşe kapmaca oynamaya başlar. Böyle durumlarda önderlik sınıflar için istikrarlı dönemlere göre çok daha büyük önem kazanır. Çünkü görünüşe aldanmak kitlelerin moralini çok ters etkileyebilir. Önderlik doğru bir analizle umutsuzluğa kapılmak yerine içine girilen zor koşullara nasıl yanıt verilmesi gerektiği konusunda yaygın bir çaba göstermek bakımından çok önemlidir. Bir düşünün: Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesine sadece dört ay kalmış, ama esas önder yeraltında gizlenmek zorunda, iki numara ise hapiste!²⁰ İzlenimci politikaların ne ağır bedeli olacağı bu örnekte çarpıcı olarak görülmüyor mu?

İşin bir başka boyutu kitlelerin hareketlenmesinin ritmik karakteridir. Devrim ile ayaklanma, bir bakıma harp (savaş) ile muharebe ilişkisi içindedir. Tekil merhaleleri devrimin bütünüyle karıştırmak büyük yanıltır. Örneğin Temmuz silahlı “yarı-ayaklanması” (terim Trotskiy’indir) püskürtüldüğünde, askeri olarak değil ama siyasi bakımdan yenilgiye sonuçlandığında (bu fark da önemsiz değildir), bazıları devrimin kendisinin yenilgiye uğradığına dair bir erken yargıya ulaşabilir. Türkiye solunda devrimlerin iç gelişme mantığı ve örüntüsü konusunda o kadar az düşünülmüştür ki, yarın bir devrimci durum ile karşılaştığımızda bu tür hataların yapılması

---

19 Lenin’den Sonra Üçüncü Enternasyonal başlığıyla kitaplaştırılmış olan siyasi belgenin ikinci ana bölümü (“Emperyalist Çağda Strateji ve Taktik”) bütünüyle bu konuya ayrılmıştır. Bkz. Leon Trotsky, *The Third International After Lenin*, New York: Pathfinder Press, 1970, özellikle s. 75-91. 20 Ekim devriminin ayrıntılarını bilmeyenler açısından tartışmayı zorlaştırmamak için metnin içinde yazmıyoruz ama üstüne üstlük başta Lenin olmak üzere Bolşeviklerin Alman ajanı olduğuna dair bir iftira dalgası (kumpas!) da tam bugünlerde kitleler, özellikle askeri birlikler arasında büyük bir propaganda dalgasıyla yayılmıştır. Bu meselenin ayrıntılarına girmeyeceğiz. Ekim devriminin bütün standart tarihlerinde bu konu ele alınır. İyi bir özet için bkz. Rabinowitch, *Devrim Doğru*, a.g.y., s. 158-160. Trotskiy *Hayatım* kitabının 25. Bölümü’nü Kerenskiy’in 1928’de (!) hâlâ aynı yalanları tekrarlıyor olması vesilesiyle bütünüyle bu iftiranın çürütülmesine ayırır. Bkz. *Hayatım*, cilt 2, çev. Müntekim Öçmen, İstanbul: Köz Yayınları, 1970, s. 355-369.

hemen hemen kaçınılmaz olacaktır. Aslında burada söylenen, sadece devrimler için değil büyük halk isyanları için de geçerlidir. Mesela Gezi ile başlayan halk isyanında, 15 Haziran'da Gezi parkı boşaltıldığında çoğu sol hareket isyanın sona erdiği sonucuna varmıştır. Bu yüzdendir ki, o muhteşem olay "Haziran" olarak anılmaktadır. Bu çok ciddi bir yanıltır. Gezi'nin boşaltılmasından sonra hareket gerilemiş, sonra "duran adam" adını taşıyan yaratıcı bir geri adım ardından bir sıçramayla en azından İstanbul için bütün parkları Gezi haline getiren forumlar hareketi başlamıştır. Gezi ile başlayan halk isyanı, her bölgede ayrı tempolarda Eylül'e kadar devam etmiştir. Ancak ODTÜ ve Antakya Armutlu mücadelelerinden sonra sona ermiştir halk isyanı. Bildiğimiz kadarıyla, bunu ilk günden beri vurgulayan Devrimci İşçi Partisi dışında hiçbir akım böyle bir yaklaşım benimsememiştir. Halkın ve en başta işçi sınıfının hareketlenme ve devrimci kalkışma dinamiğinin nabzını tutmak Marksizmin belki de en önemli yönlerinden biridir.

Son olarak, savunma taktikleriyle taarruz taktiklerinin devrim içinde bile birbirinin içine geçebileceğinin altını çizmek gerekiyor. Alman hareketinin kahraman önderliğiyle (yani Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht ile) karşılaştırıldığında Lenin'in en önemli üstünlüklerinden biri de legal ve illegal çalışmanın birleştirilmesindeki titizliği idi. Birinci Dünya Savaşı başlarında bir başka büyük kadın Alman devrimcisi olan Clara Zetkin'e böyle dönemlerde illegalitenin önemini vurgulamıştı. Bu tür bir duyarlılık göstermeyen Rosa'nın, savaşın çok büyük bir bölümünü hapisinde geçirdiği ve bu yüzden Alman hareketinin devrimci enternasyonalist kanadının örgütlenmesinde çok değerli olabilecek çalışmalarının engellenmiş olduğu biliniyor.

Ama daha ilginç örnek Temmuz günleri ertesinde ortaya çıkar. Temmuz günlerinin siyasi bir yenilgiyle sonuçlanması üzerine Lenin, özel bir konuşmada Trotskiy'e "şimdi bizi vururlar" der. Bazıları bunu, Lenin'in kişiliğinde hiç yeri olmayan bir paranoyanın veya korkunun dışavurumu gibi görebilir. Oysa, tarih, bundan sadece bir yıl sonra Almanya'da patlak veren Kasım devrimi içinde, 1919 Ocak ayında Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht Sosyal Demokrat bir bakan ile Rusya'daki gerici Kara Yüz'lerin Almanya'daki karşılığı olan Frei Korps örgütünün ortak eylemiyle katledildiğinde, Lenin'in ortaya attığı ihtimalin ne kadar doğru olduğunu göstermiştir. Bolşevik Partisi Rus burjuvazisinin en tehlikeli düşmanı, partinin tartışılmaz en önemli önderi Lenin'i yeraltında korumaya alarak **devrim içinde bile savunma taktiklerinin ne kadar önemli olduğuna ilişkin bir tarihi örnek bırakmıştır ardında.**²¹

21 Lenin'in (ve Zinovyev'in) parti kararıyla yeraltına geçmesi, diğer önderlere uygulanmadı. Merkez Komitesi'nin diğer üyeleri dikkatli bir tarzda da olsa açık siyasi faaliyete devam ettiler. Yani Bolşevikler toptan illegaliteye geçmediler. Büyük bir kitle etkisi olan bir parti için devrim içinde böyle bir politika intihar olurdu. Bu dönemde partinin diğer önderler için risk alması kaçınılmazdı. İşte Lenin'in kendi kaleminden bu politikanın formülasyonu: "İşçi sınıfının partisi, legal faaliyeti terk etmeksizin ama hiçbir an buna gereğinden fazla bir değer vermeksizin, 1912-14 döneminde yaptığı gibi, legal çalışmayı illegal çalışmayla *birleştirmelidir.*" ("The Political Situation, Four

Devrimin toplumsal dinamikleri

Türkiye solu maalesef devrimlerin itici güçlerinden birini fazla ön plana çıkar-
tan ve bu yüzden devrimlerin aslında sadece devrimcilerin değil sınıfların faaliye-
tinin ürünü olduğunu görmezlikten gelen bir geleneğe sahiptir. Silahlı mücadele
devrimin belirli bir aşamasında vazgeçilmez bir önem taşır. Ama bu mücadelenin
altında yatan zemin de, zafere ulaşmasının koşulları da toplumun içinde yatar. En
babayiğit önderlerin düzenlediği bir gerilla mücadelesi ya da foko, köylülerden ge-
len destek olmasa, bırakın başarıyı, kısa süre bile ayakta kalamaz. Bu söylenen, pro-
leter karakteri baskın devrimler için daha da geçerlidir. Ekim devrimi söz konusu
olduğunda Bolşevik Partisi’nin ve onun tartışılmaz önderi Lenin’in zaferde rolünün
ne kadar büyük olduğunu her zaman vurguladık. Ama Çarlık Rusyası bağrında ge-
leşmiş ve birbirleriyle amansız bir mücadeleye girişmiş olan toplumsal sınıfların
hareketleri olmasa idi, ne devrim patlak verirdi, ne de Sovyet iktidarı kurulurdu.
Devrimin ritmini incelerken gördüğümüz gibi, bütün devrimci süreci başlatan Şu-
bat devrimi büyük ölçüde kendiliğinden bir karakter taşıyordu. Onu izleyen Nisan,
Haziran ve Temmuz patlamaları da, farklı derecelerde de olsa, ciddi bir kendiliğin-
denlik özelliği taşıyordu. Bu bakımdan Ekim devrimini anlamak istiyorsak onun
temelini oluşturan toplumsal sınıfların mücadelesini anlamalıyız.

Bütün devrimler ve halk isyanları patlak verdiğinde, büyük bir berraklık doğar:
Devrim çok olağan bir şeydir, neden olduğu değil neden o ana kadar olmamış olduğu
sorulmalıdır. Bir bakıma modern çağın tarihi, devrimler arasındaki dönemlerde burju-
vazinin devrimlerin patlak vermesini nasıl olup da engellemiş olduğunun incelenme-
si biçiminde yazılabilir. Çünkü devrimlerde aslında toplum içinde ekonomik kökleri
(yani sömürü ilişkileri) olan, ama toplumsal hayatın her alanına yayılan bir dizi ezme/
ezilme ilişkisine karşı “artık bıçak kemiğe dayandı” diyen alt sınıfların “yeter” çığlı-
ğı esas rolü oynar. Kapitalizme geç gelen Rusya’nın işçi sınıfı, tarihi olarak yabancı
sermayenin hâkim olduğu bir kapitalist gelişme modeli çerçevesinde ülkenin “ulusal”
burjuvazisinden daha erken geliştiğinden ve koşullarını düzeltmek için giriştiği daha
ilk çabalarından itibaren kapitalist bir toplumun değil feodal çağın üstyapısına karşı-
lık gelen Çarlık istibdadının ağır baskılarıyla karşılaştığından dolayı daha baştan çok
mücadeleci bir özellik sergilemiştir. Devletin karakteri dolayısıyla bu mücadele sınıfın
gözlerini hızla siyasi alana çevirmesine de yol açmıştır. Rus Marksizminin (örgütsel
olarak zayıf olduğu dönemlerde bile) çok güçlü bir akım olmasının ardında işçi sını-
fının 1890’lı yıllardan 1917’ye kadar sergilediği bu mücadelecilik ruh ve pratik yatar.

Bilindiği gibi, bu mücadelecilik 1905 yılında bir ilk devrime yol açmıştır. 1905
her bakımdan 1917’nin laboratuvarı ve yol göstericisi olmuştur. Sovyetler oradan
gelir. 1917’de Şubat devrimi patlak verir vermez, daha ilk günlerde, sovyetler ye-

---

Theses”, CW, c. 25, s. 180. Yazı 3-4 Temmuz’dan bir hafta sonra yazılmıştır.)

niden, sanki “nerede kalmıştık?” dercesine kurulmuştur. Her ne kadar Bolşevik-Menşevik bölünmesi ilk kez Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin 1903’teki 2. Kongresi’nde ortaya çıkmış olsa da, Rusya sosyalizmi içinde devrimci ve burjuva kuyrukçusu akımlar gerçek anlamda birbirinden 1905 devrimi laboratuvarında ayırmıştır. Burjuvazinin devrimin önderliğini üstlenmeyeceği, işçi sınıfının gücü karşısında Çarlığın ve Çarlık devletinin aygıtının kanatları altına sığınacağı konusunda Lenin ve Trotskiy’in kendi farklı yollarından ulaştıkları sonuç, 1905 devriminde perçinlenmiştir. Trotskiy’in sürekli devrim programı, yalnızca bir dehanın zihninde değil, 1905 devriminin ateşi içinde biçimlenmiştir.

1917 Şubat ayında, bu işçi sınıfı Çarlık Rusyası’nın yaşam koşullarına karşı isyan etmiş ve modern tarihin en büyük devrimlerinden birini başlatmıştır. Devrimin ritmini incelerken gördüğümüz gibi, 23-27 Şubat arasında, önce 8 Mart vesilesiyle kadın işçilerin ekmek talebiyle başlattığı eylemlerin bütün Petrograd işçi sınıfını sarması sonucunda, verilen büyük mücadele Çar’ın tahttan çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu noktadan itibaren Ekim devriminin temel dinamiği ortaya çıkmış oluyordu: Yüzlerce yıldır Rusya topraklarını yönetmekte olan zalim Çarlık devletini beş günde yerle yeksan eden ve kendisini sovyetlerde örgütleyen işçi sınıfı muazzam bir özgüven kazanıyordu. Bu yüzden en önemli sovyet olan Petrograd Sovyeti’nin Yürütme Komitesi, asıl iktidar odağıydı. Ama 1905 devriminden burjuvaziyle uzlaşma dersini çıkarmış olan Menşeviklerden ve köylü sosyalizmin temsilcisi SR’lerden oluşan uzlaşmacılar, iktidarı önce tamamen burjuvaziye teslim edecekler, ardından Mayıs başında kendileri de hükümete girerek burjuvazinin programını uygulamaya başlayacaklardı. Bu uzlaşmacılar arasında, daha ilk kabinede bile yer alan, sonra gittikçe güçlenerek sonunda başbakan olan Kerenskiy’in adını özellikle zikretmek yararlı olacaktır.

Devrimin toplumsal tabanının ikinci bileşeni, Rusya’nın devasa köylülüğü idi. 1861’de serfliğe nominal olarak son verilmiş olsa da, kırdan çok büyük topraklara sahip olan feodal kökenli hâkim sınıf, köylülük üzerindeki tahakkümünü büyük ölçüde devam ettiriyordu. Köylüler toprak açlığı içinde kıvranıyorlardı. 1905 devrimini izleyen Stolypin reformları kırdan bir de ikinci bir hâkim sınıfın ilk tohumlarını atmıştı: “Kulak”lar olarak bilinen bu zengin köylüler, kendi toprağıyla geçinemeyen yoksul köylülerin ve topraksız kır proleterlerinin emek gücünü satın alarak kapitalizmin karakterine daha uygun bir sömürü uyguluyorlardı. Şubat devrimi kırlarda da düzeni sarsmış, kır proleteryasını ve yoksul ve orta köylülüğü feodal malikânelerin, kraliyet ailesinin, kilisenin ve manastırların topraklarının hiç olmazsa kısmen dağıtılması beklentisi içine sokmuştu.

Devrimin tarihin o aşamaya kadar gördüğü en kapsamlı ve zalim savaşın içinde gerçekleşmesi elbette bir rastlantı değildir. Dünyanın emperyalistler arasında paylaşımı amacıyla yapılan bu savaşa katılan büyük devletler arasında Rusya, Osmanlı’dan sonra, bu çakallar sofrasının her bakımdan en zayıf ülkesiydi. En ileri emperyalist

ülkelerde, Britanya, Fransa ve Almanya’da bile ölümlerle ve kayıplarla, ekonominin darboğaza girmesiyle, yıkım ve yoksullaşmayla ve moral sorunlarla büyük tahribat yaratan üç yıllık bir savaşın Rusya’yı neredeyse mahvetmiş olması doğaldı. Ekim devriminin en önemli taleplerinden biri “barış” olmuştur. Milyonlarca asker firar ve isyan yoluyla kendi “barış”ını sağlamak yerine devrimin barış getirmesi beklentisini geliştirmişti. Şubat devriminin Çar’ı beş gün içinde devirmesinde, işçilerin ayaklanmasına askerlerin hoşgörüsü, hatta dayanışma duyguları ile yaklaşmasının önemine yukarıda değinmiştik. İşte bu askerler, devrimin başarıya ulaşmasının hemen ardından önce Petrograd’da, ardından başka kentlerde kendi sovyetlerini kurmaya başlamışlardır. Bu sovyetlerin 1 Numaralı Kararnamesi, subayların haklarını ve erlerin yükümlülüklerini büyük ölçüde kısıtlama bakımından devrimci bir karakter taşıyor, orduyu emperyalist bir savaşın aracı olarak daha da elverişsiz bir hale getiriyordu. Böylece, askerler işçi sınıfı ve köylülük dışında devrimin üçüncü dinamiği haline geliyordu. Ama burada askerler dediğimiz kitlenin Rusya gibi bir tarım ülkesinde büyük ölçüde **üniforma altında köylüler** demek olduğunu unutmamak gerekiyor. Bu köylüler bir an önce barışın gelmesiyle köylerine dönerek topraklarını, hatta daha da iyisi, devrimin kendilerine vereceği yeni toprakları işlemeye can atıyorlardı. Kısacası, aynen işçilerin durumunda olduğu gibi, aynen köylülerin durumunda olduğu gibi, canlı kanlı insanlar hayatı birtakım ihtiyaçlarının gerçekleşmesi için devrime katılıyordu. İşin içine savaş girdiği için meseleler hayat memmat meselesi haline gelmişti.

Devrimin asker dinamiğinden söz ederken özgül bir noktaya değinmeden geçmek yanlış olur. Askerler arasında denizciler, askeriyein kuvvetleri arasında ise donanma, devrimde çok özel ve çok güçlü bir rol oynamıştır. Petrograd’ın çok yakınında bir ada olan Kronştadt’ın denizcilerinin devrimde oynadığı rol efsanevidir. Kronştadt en başta Bolşeviklerin kalesidir. Bolşevik olmayan denizciler de anarşisttir, anarko-komünisttir, Enternasyonalist Menşevik’tir (Menşeviklerin içinde Bolşevizme en yakın ekip, aralarında ünlü Martov da vardır), olmadı devrime yaklaşıldığında Sol SR’dir. Uzlaşmacılar orada partiyi daha birinci günden yitirmiş durumdadır. Rusya’nın gerisinin Kronştadt’ın konumuna gelmesi aylar alacaktır.

Ama denizcilerin katkısı Kronştadt ile sınırlı değildir. Baltık donanması da bütünüyle devrimci kanada gönül vermiştir. 1905 devriminde Potemkin zırhlısının denizcilerinin, Ekim ayaklanmasında ise Avrora zırhlısının oynadığı rol, donanmanın ve denizci erlerinin nasıl devrimci bir geleneğe sahip olduğunun çarpıcı simgeleridir. Bunun nedenleri elbette uzun uzun araştırmalara konu olabilir. Trotskiy, denizcilerin karacılara ve diğer birlikler göre daha hızla ve daha kitlesel olarak devrime yazılmasını, donanmanın çok daha vasıflı elemanlara ihtiyaç duymasına ve dolayısıyla öteki kuvvet ve birliklerdeki köylü ağırlığına karşılık donanmanın işçi sınıfının, üstelik teknolojik becerileri gelişkin, vasıflı unsurlarını kendi bünyesine çekmek zorunda olma-

sına bağlar.²²

Rus devriminde rol oynayan son bir toplumsal dinamik olarak ezilen uluslardan söz etmek gerekir. “Halklar hapishanesi” olarak ün kazanmış olan Rus Çarlığı’nın daha ziyade ileri kapitalist teknik ve uygarlıkla karşılaşmış ulusları, ezilmişliklerine karşı mücadele ederek 1905’te de, 1917’de de Çarlık devletini ve onun mirasçısı Şubat rejimini sarsmışlardır. Örneğin Kadetlerin hükümetten ilk çekilişi, bazı bakanların Ukrayna’nın özerkliğine aşırı taviz verdiği gerekçesine dayanmıştır. Örneğin Finlandiya ve Polonya’nın bağımsızlık eğilimleri Şubat rejimini zaman zaman çok zorlamıştır. Biz bu yazıda bu özgül konuya girmeyeceğiz. Sadece Bolşevik Partisi’nin programında çok büyük bir kararlılıkla yer verdiği uluslar arasında tam eşitlik ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkelerinin Lenin döneminde Bolşevik iktidar tarafından tutarlı olarak uygulanması yolunda çok ciddi bir çaba gösterilmiş olduğunu kaydederek bu konuyu geçelim.

Şubat-Ekim diyalektiği

Ekim devriminin bütün karmaşık yönlerinin ötesinde çok yalın bir diyalektiği vardır. Bu da Trotskiy’in “Şubat devriminin paradoksu” adını verdiği uyumsuzluktan doğar, bu uyumsuzluğun ürünü olan çelişki üzerinden gelişir ve Bolşevik Partisi’nin bu çelişkiye getirdiği çözümle Ekim devriminde bir üst düzeyde çözülür. Bununla ne demek istiyoruz?

Önce Şubat devriminin paradoksunu açıklayalım.²³ Yukarıda da izah ettiğimiz gibi, Şubat devrimini tartışmasız biçimde proletarya gerçekleştirdiği halde Çar’ın devrilmesinden sonra iktidara burjuvazi oturmuştur. Bunu yapanın Yürütme Komitesi’nin uzlaşmacıları olduğunu artık biliyoruz. Trotskiy uzlaşmacıların sovyetteki üstünlüğünü devrimin ilk safhasında henüz deneyimsiz olan proleterlerin kendilerini temsil etmek üzere daha eğitilmiş, daha girişken bir dizi ara katmana temsilci olarak öncelik vermesine bağlar. Bunlar fabrikada ya da işçi havzasında yapılan temsilci seçimlerinde mühendisin, teknisyenin, ustabasının, büro çalışanının göreve getirilmesiyle öne çıkan katmanlardır. Aynı şey orduda da yaşanır: Sıradan erler kendi çıkarlarını savunmak için bölüğün yazıcısına, çavuşlara, aştsubaylara, ordunun teknik personeline, satın alma memuruna vb. görev verir. Bunlar da genellikle daha iyi eğitim görmüş, orta köylülük saflarından gelmiş unsurlardır. Böylece başlangıçta, toplumsal işbölümündeki ezik yeri, eğitimsizliği, ezilen ulustan geliyorsa Rusçayı iyi ya da hiç bilmemesi gibi faktörlerin yanına devrim çok yeni olduğu için gözü açılmamışlığı da eklersek, kol işçisi ve yoksul veya topraksız köylü kendisini kendi bağrından seçtiği temsilcilerle değil ara katmanlar aracılığıyla tem-

²² Bkz. “Ordudaki Sınıf Mücadelesi”, *Gerçek* gazetesi, sayı: 93, Haziran 2017.

²³ “Şubat Devriminin Paradoksu”, *Rus Devrimi Tarihi*’nin birinci cildinin 9. bölümünün başlığıdır. Trotskiy bütün bölümü bu paradoksu tartışmaya ayırır.

sil etmeyi tercih eder. Trotskiy bu katmanlara genel olarak “küçük burjuva” adını uygun görür. Sosyo-ekonomik bakımdan bugün, teknik eleman, beyaz yakalı, büro çalışanı gibi unsurların bir bölümünün Marx’ın “kolektif işçi” olarak andığı bütünsellik çerçevesinde çalışmakta olan işçi sınıfının ayrılmaz parçaları olduğunu biliyoruz. Bunlara olsa olsa işçi aristokrasisi veya benzeri nitelemelerle yaklaşmalıyız. Buna karşılık, ordu söz konusu olduğunda orta köylülük vb. işin içine girdiğinde küçük burjuva nitelemesi tam yerini bulmaktadır. Bu farklılaşmayı vurguladıktan sonra Trotskiy’in küçük burjuva nitelemesinin, **siyasi bakımdan burjuva ile proleter arasında durmak ve yalpalamak** anlamında tümüyle doğru bir niteleme olduğunu da belirtelim.

Şubat rejimi böylece açıklanmıştır: İşçi sınıfı aslında iktidarın sahibidir, ama kendi içinden ya da küçük burjuvazinin saflarından unsurlar bu iktidarı gönüllü olarak burjuvaziye devretmektedir. Bu, ortaya şu çelişkiyi çıkaracaktır: Devrimi yapan sınıfların sayesinde, karmaşık bir dolayimler silsilesi sonucunda iktidara gelmiş olan burjuva iktidarının, bu sınıfların taleplerini karşılamasının hiçbir güvencesi yoktur. Nitekim karşılamamıştır da. Görelim.

İşçi sınıfının devrimin gerçekleştirmesini beklediği en önemli talep gıda tedariğinin ve başka temel ihtiyaçların yerine getirilmesi, bunun da ötesinde kapitalist sömürüye karşı somut bir dizi tedbirin alınmasıydı. Devrimi ateşleyen, zaten, kadın işçilerin dile getirdiği gıda tedarikiydi, yani **ekmek talebi** idi. Köylüyü harekete geçiren ve devrime destek olmasına yol açan **toprak açlığı** idi. Askerin başlıca güdüsü ise **barış talebi** ile dile geliyordu. Barış talebinin diğerlerine göre daha evrensel ve daha birleştirici olduğuna dikkat çekelim. Cephedeki asker elbette çok önemli bir öncelikle ölmek istemiyordu; ama bunun da ötesinde ülkenin her yerinde konuşlandırılmış bütün askerler bir an önce köylerine dönüp üretime katkıda bulunmak, ailelerinin sefaletini gidermek istiyorlardı. Bütün köylü aileleri silah altında olan genç erkeklerinin, hatta birçok orta yaşlı erkeğin hayatının kurtulması için dua ediyordu. İşçi sınıfı ise ekmeğinin olmamasının, ekmek tayarının her geçen gün düşmesinin arkasında savaşın yattığını biliyordu. Yani savaş vurguncusu bir burjuva kesimi ile emperyalistlerle ortaklık içinde gelecek için ganimet hesabı yapmakta olan büyük burjuvazi ve onların memurları ve uşakları dışında bütün toplum barış özlemi içinde yanıp tutuşuyordu.

Burjuva hükümeti ise barış da veremiyordu, dolayısıyla ekmek ve toprak da veremiyordu halka. Barış veremiyordu, çünkü temsil ettiği sınıf Rusya’nın emperyalizmden, özellikle Anglo-Fransız (daha sonra 1917’de savaşa girmiş olan Amerikan) emperyalizmlerinden kopmasına katıyen razı olamazdı. Rus burjuvazisi “Konstantinopl”a, yani İstanbul’a göz koymuştu, ama kendisi Batı emperyalizmine bağımlı bir zavallı hâkim sınıftı. O barış istese, 19. yüzyıl Osmanlı sadrazamlarını parmaklarında oynatan büyük devlet elçileri gibi güçlü olan Britanya büyükelçisi

Buchanan ve Fransa büyükelçisi Montaigue Rusya'nın barış arayışına girmesine kolay kolay izin vermezdi. Barışa taraftar olmayan, hatta yukarıda gördüğümüz gibi Haziran ayının ortalarından itibaren yeni bir taarruz başlatan bir hükümet, elbette orduda disiplini sağlamak zorundaydı. Bu durumda 1 Numaralı Kararname'nin erlere getirdiği haklar hükümet ile (onun cesaretlendirici bakışları altında) komutanlar tarafından tırpanlanmaya başlıyordu. Askerler sadece barış elde edememekle kalmıyor, devrimin getirdiği haklarını da yitiriyorlardı.

Barış ilan etmeyen bir Rus hükümeti, devamlı tahıl stoklayarak savaş vurgunu yapan zengin köylülerin ("kulaklar"ın) da üzerine gidemediği için gıda tedarikini düzeltemez, yani işçi sınıfına ekmek veremezdi. Toprak meselesine gelince, Rus burjuvazisinin eski düzenin hâkim sınıflarından kopmak istemediği 1905 devriminden beri belliydi. Çünkü işçi sınıfından korku içindeydi. Kendisine kırdaki güçlü bir müttefik istiyordu. Her ne kadar Çar tahttan çekildiyse de burjuvazinin bütün kanatlarının Çarlık'tan vazgeçtiğini söylemek çok zordu. Çar'dan vazgeçse Çarlık ordusundan ve bürokrasisinden vazgeçemezdi. Bu da eski düzenin hâkim sınıfları olan büyük toprak sahipleri sınıfına dokunmamayı gerektiriyordu. Ama Rus burjuvazisinin malikânelere dokunamamasının daha dar anlamda, doğrudan kendi mensuplarını da ilgilendiren nedenleri de vardı: Malikâneler bankalara borç içindeydi. Bunların mülksüzleştirilmesi büyük ölçekli bir batık krediler sorunu doğurarak bankalara büyük darbe vurmaya anlamına gelirdi. Gerek yabancı banka sermayesi, gerekse Rus finans burjuvazisi bundan büyük zarar görürdü. Ezilen uluslar sorununa gelince Rus burjuvazisi Çarlık devletinden daha az Rus milliyetçisi değildi. Emperyalist paylaşımda yeni toprakların fethine çıkmış bir sınıfın kendi topraklarının bir bölümünden gönüllü olarak vazgeçebileceğini düşünmek için bir neden olmasa gerek. Rusya 1917'de itilaf devletlerinin saflarında savaşa giren ABD'nin müttefiki olsa da, ABD başkanı Wilson eski çokuluslu imparatorlukların (Avusturya-Macaristan, Osmanlı) çözülmesini hızlandırarak kendi emperyalizmine yeni alanlar açmak için Lenin'den ayrı olarak ulusların kendi kaderini tayin hakkının sözcüsü kesilse de, bu kadar çelişki artık kabul edilmeliydi!

Burjuva hükümeti ve onun sadık müttefiki ve baş desteği olan uzlaşmacı sosyalistler halkın bütün taleplerini, yeni bir rejimin temellerini oluşturmak için kurulması vaat edilmiş olan Kurucu Meclis'e aktarıyorlardı. Yani halka "talepleriniz uygun değil, yerine getirilmeyecek" denmiyor, "bir kez Kurucu Meclis kurulsun da" deniyordu. Bu, bir bakıma halkın umutlarının kabarmasına yol açarken bir açıdan da sabırsızlığı körüklüyordu. Ama gel gör ki, burjuva hükümeti ve uzlaşmacılar (zaten artık her kurulan yeni hükümet, içinde uzlaşmacıların da yer aldığı bir koalisyon hükümetiydi) Kurucu Meclis'i de bir türlü toplamaya yanaşmıyorlardı!

Kısacası, devrimi yapanların (işçiler) ve destekleyenlerin (askerler ve köylüler) talepleri, devrimin başa getirdiği hükümetin ufkuna girmiyordu. Bu, kitlelerde büyük

bir memnuniyetsizlik yaratacaktır. Devrimin ana toplumsal dinamiklerinin her üçü de bu koşullar altında giderek keskinleşecektir. İşçi sınıfı gittikçe daha büyük kitleleriyle Bolşeviklere yönelecek, büyük merkezlerden sonra daha geri sanayi sektörlerinde ve daha küçük yerleşim birimlerinde örgütlenecek, devrimcileşecektir. Askerler, Petrograd'da, Finlandiya'daki Rus birliklerinde ve donanmada gittikçe radikalleşecek, cephele Bolşeviklerle karşılaşmamakla birlikte onlarınkine benzer talepler ileri sürmeye başlayacaklardır. Köylüler toprak dağıtımı konusunda başta esas olarak tehditkâr bir bekleyiş içindeyken sonbahardan itibaren toprak işgallerine, malikâneleri yakıp yıkmaya, toprak sahibinin taşınır taşınmaz bütün mallarına el koymaya girişeceklerdir.

İşte Şubat devriminden Ekim devrimine giden diyalektiği yaratan bu nesnel durumdur. Şubat rejiminin burjuva karakteri ile Şubat'ın bütün siyasi gücü köylülük (askerler) tarafından desteklenen işçi sınıfına kazandırmış olması arasındaki çelişkidir bu. Bolşevikler, daha doğrusu Lenin işte bunu erkenden görerek Ekim devrimine giden yolu açmış, işçi sınıfını iktidara taşımıştır.

Devrimin yarattığı **nesnel** dinamikleri ve çelişkileri böylece özet biçimde görmüş oluyoruz. Şimdi görev devrimin zafere ulaşması için gerekli öteki unsur olan, bu nesnel çelişkileri kavrayarak ve ona uygun bir taktik hattı uygulayarak iktidar yolunu açacak olan öznel faktöre, yani devrimci parti ve önderlik meselesine gelmiş oluyor. Bir sonraki bölümde bu konunun çeşitli boyutlarına değineceğiz. Ama oraya geçmeden önce bu alt bölümden, Şubat'tan Ekim'e giden yolun diyalektiğinin analizinden devrimler için daha genel bir sonuç çıkartmak istiyoruz.

Bir ara sonuç

Birçok devrimde kitlelerin ayağa kalkması nefret edilen mevcut siyasi iktidarın hızla devrilmesiyle sonuçlandıktan sonra devrimin ne tür bir siyasi iktidar altında ve nasıl bir sosyo-ekonomik yapıya evrilerek sonuçlanacağı sorusu açıkta kalıyor. Bu tür bir önermeye çok çeşitli örnekler verilebilir. Biz en eski ve en yeni devrimlerden iki örnek alalım.

Kasım 1918 Alman devriminde Kaiser'in devrilmesi devrimin bir ilk zaferiydi. Bunun ardından bir burjuva cumhuriyeti mi yoksa bir sovyet rejimi mi kurulacağı devrimin asıl meselesiydi. 1919-1923 arası dönem bu sorunun yanıtını belirlemiştir. Bu yüz yıllık örnekten 21. yüzyılın ilk büyük devrimi olan Mısır devrimine kadar birçok devrimde benzer bir dinamik görmek mümkündür. Mısır devriminin kendisi bu kalıba tıpatıp uyuyor. Halk kitlelerinin devasa ayaklanması, 30 yıllık Mübarek rejimini 18 gün içinde alaşağı etmiş, ama ondan sonra büyük bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Daha evvel de göstermeye çalıştığımız gibi, Mısır devrimi bir proleter devrimine evrilme konusunda çok ciddi eğilimler içeriyordu. Bir yandan proletarya kendine özgü yöntemlerle (yaygın grevler, kitlesel bir sendikalaşma, sanayi kentlerinde ve işçi havzalarında yüksek bir siyasi faaliyet düzeyi vb.) kapitalistlere karşı

mücadelesini eski rejime karşı mücadele ile birleştiriyordu. Bir yandan da daha geniş halk kitleleri için de ekonomik sorunlar ana taleplerin arasında yer alıyordu. Devrimin ana sloganı “İş, hurriya, kame!” idi. Yani “Ekmek, hürriyet, haysiyet!” Bu şiarın sınıf karakterini görmemek mümkün değildir. Mısır devrimi modern tarihin gördüğü en güçlü halk seferberliğini yaratmış bir devrimdir. Bu devrimde de 1918 Alman devrimi gibi mücadele yıllar boyu (bu örnekte iki buçuk yıl) sürmüştür.²⁴

Demek ki, mesele şudur: Her iki örneğimizde de (ve arada meydana gelmiş birçok başka devrimde de) devrim, mevcut siyasi iktidarı devirerek bir ilk zafer kazandıktan sonra, sınıf karakteri, önündeki görevlerin **tamamını** gerçekleştirmek bakımından uygun, yani proletaryanın hegemonyası altında bir siyasi iktidarı başa getirme yönünde bir diyalektik koymaktadır ortaya. Devrimin bu nesnel diyalektiğini ileri taşıyacak ve sonunda zaferle taçlandırarak olan, devrimci sürecin içinde yer alan örgütlerdir. Bunlar Bolşevik Partisi örneğinde olduğu gibi, devrimden önce ortaya çıkmış olabilir. Alman devriminde olduğu gibi, devrim öncesinde var olan unsurlardan hareketle devrim içinde oluşturulabilir (Luxemburg ve Liebknecht’in Almanya Komünist Partisi). Ya da hem Ekim devriminde hem de Alman Kasım devriminde doğrudan doğruya devrimin dinamiklerinden doğabilir (Rusya’da sovyetler, Almanya’da “rat”lar, yani Almancası ile yine sovyetler ya da konseyler). Nesnel diyalektik veri iken, öznel örgütlülük ve bilinç belirleyici hale gelmektedir. Bu örgütler işçi sınıfını doğru yola soktuğu takdirde, proletarya iktidarı kurulabilir, bunu yapacak örgütler yoksa veya yetersizse sonuç alınmaz.

Sadece ele aldığımız örneklem üzerinden konuşursak, Mısır’da bu örgütlerin her ikisi de namevuttu. Stalinizmin on yıllar süren tahribatı, ardından Staliniist örgütlerin son on yıllarda liberalleşmesi, devrimci Marksizm geleneğinden gelen örgütlerin ise post-Leninizme kapılmış olması, Mısır işçi sınıfının ne Sovyet tipi organlar, ne de bir devrimci öncü parti kuramamasıyla sonuçlandı. 21. yüzyıl devrimi için Mısır bu bakımdan da bir laboratuvar oldu.

Almanya’da işçi ve asker sovyetleri (“rat” adı altında) devrimin içinden kendiliğinden (muhtemelen Sovyet örneğinden de esinlenerek) fıskırdı. Komünist partisi de kuruldu. Ama maalesef büyük bir gecikmeyle.

Bu örnekler arasında sadece Ekim devriminde hem 1905’ten kalan güçlü bir sovyet geleneği ve ta 20. yüzyılın başından itibaren en başta Lenin’in ısrarlı çabalarıyla oluşturulmuş bir devrimci parti vardı. Ekim devriminin zaferi işte bu koşullara bağlı olarak ortaya çıktı. Yani Şubat-Ekim diyalektiği, 20. yüzyılın ilk çeyreğinin Rusya toplumunun özgüllüklerinin ötesinde, devrimlerin daha genel bir özelliği ile ilgilidir. Bu diyalektiği mantıksal sonuna ulaştırmak için ise, işçi sınıfının devrim

²⁴ Mısır devrimini, devrimin henüz devam ettiği yıllarda yakından analiz etmeye çalışmıştık. Bkz. “Arap Devriminin Vaadleri ve Zafları”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 13-14, İlkbahar-Yaz 2011 ve “Arap Devriminin Sorunları”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 17-18, Kış-İlkbahar 2013.

içinde iktidar organlarını (sovyetler veya benzeri başka örgütler) yaratmasının yanı sıra Bolşevik tipi bir partinin rolü vazgeçilmez olacaktır.

3. Ekim devriminde parti ve önderlik

Ekim devrimi, bir devrimci partinin devrimin zaferi için ne denli vazgeçilmez olduğunun klasik örneğidir. Trotskiy sadece partinin değil önderin bile vazgeçilmez, olmazsa olmaz bir rol oynadığını vurgulamak açısından diğer Marksistlerden de daha ileri gider. *Rus Devriminin Tarihi*’nde Nisan ayında Lenin’in sosyalist devrimi partinin gündemine sokmak için verdiği mücadelenin öyküsünü şöyle bağlar:

Lenin olmasaydı, oportünist liderlerin [yani Menşeviklerin ve SR’lerin-ss] kaçınılmaz olarak yaratacağı kriz olağanüstü keskin ve uzatılmış bir karakter kazanırdı. Ancak, savaş ve devrim koşulları partinin misyonunu yerine getirmesi için uzun bir vade kullanmasına elvermezdi. Öyleyse, yönünü şaşırması ve bölünmüş olacak olan partinin devrim fırsatının uzun yıllar boyu geri gelmemecesine elinden kayıp gitmesine izin vermesi hiç de olanaksız değildi. Burada şahsiyetin oynadığı rol önümüzde gerçekten devasa bir ölçekte yükselmektedir. Yalnızca bu rolü doğru kavramak gerekir: O şahsiyeti tarihsel zincirin bir halkası gibi kavramak gerekir.²⁵

Bu, ilk bakışta, Ekim devrimini bir tarihsel rastlantıya bağlamak gibi görünebilir. Çünkü Lenin’in kişisel dehasına sahip bir önder neredeyse tesadüfen Rus proletaryasının önderi olarak sivrilirse, bu ülkede sosyalizmin kazanamayacağını söyler gibidir Trotskiy. Biz bu paradoksu başka bir çalışmamızda açıklamaya çalıştık.²⁶ Meselenin iki boyutu vardır. Birincisi, Lenin ve Trotskiy gibi dehaları devrimci politikanın içine çeken, proletaryanın mücadelesinin kendisidir. Yukarıda Rusya işçi sınıfının 1890’lı yıllardan itibaren ne kadar güçlü bir mücadele sergilemiş olduğuna değinmiştik. Hareket bu kadar güçlü olduğu içindir ki olağanüstü niteliklere sahip önderleri kendine çekebilmiştir. Yani Lenin’in Ekim devriminin içinde bir faktör olarak bulunması bir rastlantı olmak bir yana, materyalist temellerde açıklanabilecek bir faktördür. İşin bir de ikinci yanı vardır. Bu tür dehalar bir kez hareketin içine girdiklerinde, başına geçtiklerinde, hareketin fırtınalı gelişimi onları eğitmekte, nihai hesaplaşma gününe hazırlamaktadır. Rusya proletaryasının aynen 1917 Şubat devrimi gibi bütünüyle kendiliğinden başlattığı 1905 devrimi, Lenin’i henüz 35 yaşındayken, devrimci bir partinin başında, başarısız da olsa bir ayaklanma örgütleyen bir önder olarak sınamış ve eğitmiştir. Aynı devrim Trotskiy’i ise daha 26 yaşında 20. yüzyıl Rusya tarihinde olağanüstü önemli bir rol oynayacak olan bir başka devrimci kurumun, Petrograd Sovyeti’nin başına getirerek sınamış ve eğitmiştir. İşte Lenin (ve Trotskiy) sınıftan aldıklarını Marksizmin muhteşem teorik, programatik, politik süzgecinden geçirip işleyerek sınıfa geri vermişlerdir. Bu, nesnel hareket ile insan iradesinin öznel müdahalesi

²⁵ Trotskiy, *History*, a.g.y., s. 343.

²⁶ “Trotskiy’in Tarihteki Yeri”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 24, Güz 2015, s. 19-21.

arasında tarihte ender görülür bir başarılı alışveriştir.

Bu ana bölümde esas olarak Lenin'in önderliğinin ve Bolşevik Partisi'nin Ekim devriminin zafere ulaşmasında nasıl kilit bir rol oynadığını araştıracağız.

Somut durumun somut analizi

Bolşevik Partisi'nin Şubat ile Ekim arasındaki politik çizgisi uzlaşmacılardan bütünüyle farklı olduysa, bunun onuru neredeyse tek başına Lenin'indir. Bilindiği gibi Şubat devrimi Lenin'i İsviçre sürgününde bulmuştur. O günün koşullarında Lenin'in partinin politikasını uzaktan etkilemesi son derecede zordur. Ülke içindeki kadrolar ise, en başta Stalin ve Kamenev olmak üzere, başlangıçta neredeyse Menşeviklere benzer bir politika izlemeye, burjuva hükümetine koşullu bir destek vermeye yatkın durmuşlardır. Lenin önce İsviçre'den yolladığı "Uzaktan Mektuplar" olarak bilinen metinlerle, ardından 3 Nisan'da²⁷ Petrograd'a ulaştıktan sonra yazdığı "Nisan Tezleri" ile bambaşka bir politik çizgi önermiş, bu girişimi sadece genel olarak burjuvazinin peşine takılmış olan uzlaşmacı sosyalistlerin değil Bolşevik Partisi'nin gündemine bile bir bomba gibi düşmüştür. Ne var ki, Nisan sonunda toplanan parti konferansında Lenin çoğunluğu kendi yanına kazanmayı başarmıştır. Ama bu zafer Bolşevik önderliğin önemli bir bölümünün çok ciddi bir direnişi ile karşılaştıktan ve sert tartışmalardan sonra gerçekleşmiştir.

Anlaşmazlığın kökeni, Şubat devriminden doğan durumun Bolşevik Partisi'nin baştan beri savunmakta olduğu programa tam olarak uymamasında yatar. Bolşevikler başından beri Rusya'nın gündeminde burjuva devriminin olduğu saptamasından hareket ediyor, ama burjuvazinin devrimci karakter taşıyamaması dolayısıyla burjuva devriminin "proletaryanın ve köylülüğün demokratik diktatörlüğü"²⁸ altında gerçekleştirilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bu, burjuva devriminde burjuvazinin önderliğinin tanınması ve desteklenmesi gerektiğini öne süren Menşeviklerden çok farklı bir yaklaşım idi.

Rusya'nın gündeminin burjuva devrimi ile sınırlanması, Bolşevik Partisi'nin önderliğinin çoğunluğunu Şubat devrimi karşısındaki pusulasız bırakmıştır. Mantık şöyle işler: Burjuva devrimi henüz tamamlanmamıştır. Proletaryanın ve köylülüğün demokratik diktatörlüğü kurulmadığı gibi burjuva devriminin ana görevleri olan toprak sorunu, demokratik cumhuriyet meselesi, uluslar sorunu gibi konular da henüz çözülmemiştir. Burjuva devrimi tamamlanmadan sosyalist devrimi gündeme getirmek erken bir şey olacaktır. O zaman, devrimin yarattığı hükümeti koşullu

27 Yukarıda açıkladığımız nedenlerle bu yazı çerçevesinde tarihleri hep eski Rus takvimine göre veriyoruz. Bu demektir ki, Lenin Petrograd'a Şubat devriminin zafere ulaştığı, yani Çar'ın devrildiği tarih olan 27 Şubat'tan ancak bir ayı aşkın bir süre sonra ulaşabilmiştir.

28 Bu ibare bazen de "proletaryanın ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü" olarak ifade edilir.

olarak desteklemekten başka bir seçenek yoktur.

Lenin'in, politikanın "somut durumun somut analizi" üzerinde yükselmesi gerektiği yolundaki uyarısı, kendi kişisel tarihinde bile belki hiçbir an bu dönüm noktasında olduğu kadar önemli olmamıştır. Lenin, öteki Bolşeviklerden farklı olarak, eski formüllere hapsolmadan gerçekliğin somut durumunu saptamaya girişmiştir. Farklı metinlere bağlı kalmadan sentetik bir özet yapalım. (1) Şubat devrimi sonucunda ortaya **ikili iktidar**²⁹ durumu çıkmıştır. Bir yanda burjuva hükümeti, öte yanda devrimi gerçekleştiren işçi sınıfının ve askerlerin temsilcilerinden oluşan sovyetler. (2) Burjuva hükümeti kitlelerin taleplerinden hiçbirini yerine getirebilecek durumda değildir. (3) Bunun anlamı, Rusya'nın, devrimin bir ilk aşamasından ikinci bir aşamasına geçiş süreci içinde olduğudur. (4) Proletaryanın görevi, bu geçiş sürecinde devrimin taleplerine (barış, toprak, gıda sorununun çözümü) sahip çıkarak yürümektir. (5) Burjuvazi bu taleplerin hiçbirini, özellikle de barışı yerine getiremeyeceği için proletaryanın iktidarı alması gerekir. (6) Öne sürülmesi gereken temel slogan "Bütün iktidar sovyetlere!" olmalıdır. (7) Ancak bu bir propaganda sloganıdır. İktidarın bugün sovyetlere devri ya da aynı şey demek olan proletaryanın iktidarı alması mümkün değildir. Bunun için proletaryanın ve müttefiklerinin inatla, sebatla, sabırla ikna edilmesi gerekir.

Lenin'in bu programı, proletarya iktidarını öngördüğü gerekçesiyle birçok Bolşevik tarafından kuşkuyla karşılanmıştır: Sosyalizm Rusya'nın gündeminde değildir onlara göre. Lenin buna üç şekilde cevap verir. Birincisi, devrimci için eski formüllerde tıkanıp kalmak büyük bir yanıltır. Bolşevik Partisi'nin programı gerçekleşmiştir, ama tarih öngörüye tıpatıp uymak zorunda değildir. Proletaryanın ve köylülüğün demokratik diktatörlüğü ikili iktidarın Sovyet ayağında gerçekleşmiştir (henüz köylü sovyetleri yoktur, ama askerlerin üniforma altında köylüler olduğu hatırlanmalıdır). İkincisi, Lenin burjuva demokratik devrimin bir anlamda tamamlandığını söyler: Sonuç olarak devrim siyasi iktidarın bir sınıftan diğerine geçmesidir. Şubat devrimiyle birlikte iktidar burjuvazinin eline geçmiştir. Burjuva devrimi "bu anlamda" tamamlanmıştır. Üçüncüsü, Lenin kendisinin sosyalizmin derhal uygulanmasını savunduğu iddiasını reddeder. Sadece sosyalizme yönelik bazı geçiş tedbirleri savunduğunu ileri sürer.

Lenin'in bu cevapları aslında bütünüyle doğru değildir. Sovyetlerin proletarya ile köylülüğün demokratik diktatörlüğünün organı olduğu doğru olabilir (bunun

29 Lenin bunu ilk kez "Uzaktan Mektuplar"ın daha ilkinde, yani yeni hükümetin kurulmasından bir hafta sonra, 7 Mart'ta "bu hükümetle yan yana (...) henüz gelişmemiş ve görel olarak zayıf işçi hükümeti..." formülüyle dile getirir. Ama henüz "ikili iktidar" terimi yoktur. (V. I. Lenin, *Collected Works*, Moskova: Progress Publishers, 1977, cilt: 23, s. 304. Vurgu Lenin'in. Bundan sonra Lenin'in yazılarına bütün referanslar İngilizce Toplu Eserleri'nin bu basımı temelinde yapılacak, eserin adı CW olarak kısaltılacaktır). Terimin kendisi, bizim görebildiğimiz kadarıyla, ilk kez Lenin Rusya'ya geldikten sonraki ilk hafta içinde "Nisan Tezleri" ile ilgili bir konuşma için aldığı notlarda geçer (CW, cilt: 24, s. 32). 9 Nisan'da ise partinin merkez organı *Pravda*'da tam da "İkili İktidar" başlığını taşıyan bir makalesinde ilk kez yazılı olarak kullanılır (a.g.y., s. 38).

bile tartışmalı olduğunu aşağıda göreceğiz), ama buna **esas iktidar organı** olarak bir burjuva hükümetinin eşlik etmesi, Bolşevik öngörüye uymaz. Burjuva devrimi iktidarın el değiştirmesiyle başlar ama görevlerinin yerine getirilmesiyle tamamlanır. Oysa bu görevlerin hiçbiri yerine getirilmemiştir. Daha da öteye Lenin'in bütün vizyonu burjuvazinin bunları yerine getiremeyeceği öngörüsü üzerine yerleşmiştir. Nihayet, Lenin'in sosyalizme geçiş tedbirleri yine de sosyalizmin Rusya'nın gün-deminde olduğu anlamına gelir.

Bu söylediklerimizin doğruluğu, zamanla Lenin'de görülecek olan fikir değişikliğiyle açıkça ortaya çıkacaktır. Bu aşamada belki şunu belirterek geçebiliriz: Lenin ya eski stratejik/programatik çerçeveyi (proletarya ile köylülüğün demokratik diktatörlüğü, aşamalı devrim vb.) kendisi de bir bütün olarak aşamamıştır ya da geçmişte benimsenmiş olan programı olduğu gibi savunan “eski Bolşevikler”e karşı elini güçlendirmek için çok ileri gitmekten kaçınmakta, bazı meselelerde çok katı kopuşlar ileri sürmemektedir. Biz her ikisinin de geçerli olduğu kanısındayız. Bu konuya aşağıda döneceğiz.

Bu tartışmanın terimleri ne olursa olsun, Lenin'in ortaya koyduğu vizyon insanın tüylerini ürpertecek kadar derin bir öngörüü cisimleştirmektedir. Lenin'in devrimin daha başından itibaren, üstelik İsviçre'de ve yolda geçirdiği bir ayı aşkın süre pek az haber kaynağı ile yetinmek zorunda olduğu halde ulaştığı bu vizyon, devrimin ondan sonraki sekiz ay boyunca içinden geçeceği sürecin mükemmel bir radyografisini vermektedir. Bizim yukarıda “Şubat-Ekim diyalektiği” adını verdiğimiz, olaylar yaşandıktan sonra yazılan kaynaklardan ortaya çıkartabildiğimiz analiz, Lenin'de daha Şubat'tan itibaren vardır! Üstelik Lenin'in ve Bolşeviklerin daha önceki düşünsel aygıtı, teorisi, programı ve stratejisi, bu tablonun görülmesi önünde bir engelken!

Üç sonuç çıkaralım. Önce, sadece bu muazzam düşünsel atılım bile Trotskiy'in Lenin olmasaydı Ekim olmazdı yargısının ne kadar haklı olduğunu şimdiden gösterir. Birazdan ele alacağımız öteki önderlik sorunları bu sonucu olsa olsa pekiştirecektir. Sonra, Lenin'in dehasına bütün saygımızla birlikte bu büyük öngörü kapasitesi, aynı zamanda Marksizmin ne denli üstün bir düşünsel çerçeve sağladığının bir kanıtıdır. Lenin bir bakıma sadece çok iyi bir Marksisttir. Nihayet, iyi bir Marksisttir, çünkü dogmatik değildir, çünkü Marksizmin bir doktrin değil pratiğin kılavuzu olduğu fikrini en iyi özümsemiş Marksistlerden biri olarak eski yargılarla somut gerçeklik birbiri ile çelişiyorsa bir kenara itilmesi gerekenin gerçeklik değil eski yargı olduğunu bilmektedir. Bu yüzden bu tartışmada büyük Alman edebiyatçısı Goethe'ye atıf yapar: “Teori gridir dostum, oysa hayat yeşildir.”

Savaş politikası

Lenin'in yukarıda kendi bakışımıza göre yedi maddede özetlediğimiz vizyonu-

nun merkezinde savaş meselesinin yattığını vurgulamak önemlidir. Daha önce Şubat-Ekim diyalektiği adını vererek ortaya koymaya çalıştığımız gelişme mantığında sözünü ettiğimiz her noktaya Lenin işaret etmektedir. Yani Rusya burjuvazisinin gerek politik, gerek ekonomik nedenlerle toprak sorununu çözemeyeceğini, işçi sınıfına ciddi tavizler veremeyeceğini bilmektedir. Ama yine de bütün metinlerde ortaya çıkmaktadır ki, Lenin burjuvazinin gerek toprak sorununun, gerek kentlere gıda tedariki sorununun, hatta gerekse Kurucu Meclis'in toplanması meselesinin çözülmesinden kaçınmasını esas olarak savaştan geri adım atamayacağı yargısına dayandırmaktadır. Savaştan çekilmek, barış girişiminde bulunmak burjuvazinin iddialarıyla, hırslarıyla ve emperyalizmle kurduğu ilişkilerle tutarlı olmayacaktır çünkü.³⁰

Bu saptama devrimin değişik merhalelerinin hepsinde barış sorununun merkezi bir rol oynaması ile tamamıyla doğrulanmıştır. Hatırlanacağı gibi, Nisan ayında işçi ve askerlerin kendiliğinden sokaklara dökülmesi, hükümetin İtilaf devletlerine savaşı devam ettireceğine dair verdiği güvenceye tepkiydi. Haziran ayında (örgütlenmesinde Bolşeviklerin de rol oynadığı) yasaklanan gösteri ve bir hafta sonra Sovyetlerin düzenlediği birlik halinde yapılan mitingde “Kahrolsun 10 kapitalist bakan!” türü sloganların ezici hâkimiyeti, burjuva hükümetinin Haziran ortasında başlattığı yeni taarruza bir cevaptı. Temmuz günleri ise Haziran’daki bu yanıtın henüz sonuç almamış olmasına karşı bir patlamaydı. Yani burjuva hükümeti ile işçi sınıfı ve köylülük arasındaki çekişmenin belirleyici konusu tam da Lenin’in öngördüğü gibi savaş ve barış sorunuydu. Aynı şeyin Kornilov isyanı için de geçerli olduğunu söyleyip geçelim.

Bu bağlamda Lenin’in savaş politikasının daha 1914’ten itibaren ne kadar “uçuk” görüldüğünü ama buna rağmen son derecede gerçekçi olduğunu hatırlayalım. Bu konuyu *Devrimci Marksizm*’in önceki bir sayısında ayrıntılı biçimde tartışmış olduğumuz için,³¹ meselenin Şubat-Ekim arasında nasıl ele alındığını hatırlatarak bu konuya son verelim. Lenin savaşın başından itibaren (Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht’e paralel olarak) sürdürdüğü, “emperyalist savaş iç savaşa çevirme” politikasının uzantısı olarak uyguladığı “devrimci bozgunculuk” politikasını Şubat devrimiyle birlikte âdil barış mücadelesine çevirmiştir. Bu, Lenin’in “savunmacılığa” geçmesi anlamına gelmez. Ancak proletarya iktidarı aldığı anda savunmacı

30 Lenin “Uzaktan Mektuplar”ın ikincisinde hükümeti “savaş hükümeti” olarak anar ve proletaryanın desteğini bu gerekçeyle reddeder (CW, cilt: 23, s. 316). Hükümet, “çöküşü engelleme kapasitesine **sahip** değildir, çünkü dünya kapitalizminin beslediği korkunç emperyalist savaş ve açlık canavarının pençesinden kurtulması olanaksızdır” (a.g.y., s. 323, Üçüncü Mektup, vurgu Lenin’in). Nisan Tezleri doğrudan doğruya savaş üzerine birinci tezle başlar ve “devrimci savunmacılığa” en ufak bir taviz[in] olanaksız olduğu” görüşünü ileri sürer (CW, cilt: 24, s. 31).

31 Sungur Savran, “Savaşa Karşı Savaş: Cihan Harbi’nde Lenin, Liebknecht, Luxemburg”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 25, Kış 2015-2016.

olacaklarını ilan eder. Onun dışında politikası, samimi duygularla, vatan sevgisiyle savunmacı olan proletarya ve köylülüğe yine inatla, sebatla, sabırla barışın ancak proletarya iktidarında geleceğini anlatmaktadır.

Bugün burjuvazinin yalanlarla besleyerek aşıladığı şovenist ruh durumunun tutsağı olan işçi ve emekçi kitlelerini suçlayarak onlara sırtını dönen sosyalistlerden farklı olarak Lenin'in bütün derdi o insanları **kazanmaktır** çünkü.

Ayaklanma sanatı

*Bin dokuz yüz on yedi
ikinci teşrin yedi...
Yumuşak ve derin
sesiyle Lenin:
“Dün erkendi, yarın geç
zaman tamam bugün,” dedi...
Yağlı çarklılarla yağlı işçiler:
“Bugün!” dedi.
Ölümü aşıktan öldüren siper:
“Bugün!” dedi.
Ağır
çelik
kara
toplariyle AVRORA:
“BUGÜN!” dedi,
“BUGÜN!” dedi...³²*

Devrimin ebesi ayaklanmadır. Bu, halkın bir bölümünü örgütleyerek savaşı bir askeri ayaklanma olabilir. Ya da büyük halk kitlelerinin düzenin ve devletin kalesini zorladıkları bir anda halkın silahlandırılması yoluyla bir silahlı ayaklanmayla. Kimi zaman da, en son Arap devrimlerinde olduğu gibi, halk kitlelerinin silahsız ayaklanması iktidarın devrilmesi için yeterlidir. Ama burada bir ayırım yapmak gerekir. Silahsız ayaklanma ile zafere ulaşan devrimler ya burjuva devrimi aşamasında sıkışır kalır, ya da yalnızca politik devrim karakteri taşır, sosyal devrime dönüşmez (Mısır). Tarihte er ya da geç silahlanmak zorunda kalmayan sosyalist devrim yok-

---

32 Nâzım Hikmet, “Bu Yazı Uzun Seneler Dünya Emperyalizminin Şarkta Kanlı Bekçiliğini Yapan Çarlık Rusyasının Ne Suretle Öldüğüne Dairdir”, *Bütün Şiirleri*, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 360-61. Genç kuşaklar için eklemek yararlı olabilir: “ikinciteşrin” Kasım ayının eski adıdır.

tur. **Silahlanmayan sosyalist devrim yenilir.** Bunun nedeni açıktır: Burjuvazi tarih sahnesini terk etmemek için zora başvurur, devrim de bu olasılığa ya da fiiliyatta ortaya çıkan şiddete karşı kendini korumak zorundadır.

Demek ayaklanmayı isyandan ayırmak gerekir. İsyen bir hükümetin ya da düzenin zulmüne karşı halk kitlelerinin (ya da bazen sadece askeri birliklerin vb.)³³ ayağa kalkmasıdır, ama hedefinde iktidar yoktur ya da nesnel olarak böyle bir potansiyeli yoktur. Çok büyük isyanlar elbette göz açıp kapayana kadar ayaklanmaya ve devrime dönüşebilir. Arada iktidarın el değiştirmesi perspektifinin veya olasılığının belirlediği çok ince bir çizgi vardır.

Her devrimin esas konusu iktidarın el değiştirmesi olduğuna, devrim bir sosyal devrim haline geldiğinde ise iktidarın bir sınıftan diğerine geçmesi söz konusu olduğuna göre, her devrimin bir tür ayaklanma içermesi gerektiği açıktır. Bir devrim hareketi olarak Marksizmin de bu durumda ayaklanma ile yakından ilgilenmesi gerektiği tartışmasız olmalıdır. Marx'ı izleyerek Lenin ve Trotskiy ayaklanmayı bir "sanat" olarak değerlendirmişlerdir.³⁴ Bunun anlamı, devrimin genel gelişme eğrisinden türeyen siyasi değerlendirmelerin ayaklanmanın siyasi ayağı olarak ele alınması, ama ayaklanmanın siyasi koşulları oluştuğunda da teknik-askeri hazırlıkların son derecede ciddi biçimde yapılmasıdır.

Devrimlerin bir hareket ritmi olduğunu, iniş çıkışlara tâbi bir eğri üzerinden geliştiğini, gelgitli bir gelişme örüntüsü sergilediğini yukarıda değişik yerlerde ortaya koyduk. İktidarın proletarya tarafından fethi için mücadele eden bir devrimci öznenin yapması gereken, bütün bu iniş çıkışlar ve gelgitler içinde, siyasi koşulların nihai taarruz için ne zaman uygun olduğunun saptanması ve ayaklanmanın bu temelde planlanmasıdır. Lenin bu konuda son derecede titiz bir tutuma sahiptir. Ayaklanma konusunda erken davranmak devrimin akamete uğramasına, milyonların büyük bir fedakârlıkla katıldığı bir altüst oluşun bazen arkasında hiçbir kazanım bırakmadan tarihe karışmasına yol açabilir.³⁵ Veya ayaklanma iktidarın alınmasıyla

---

33 Batı dillerinde halkın isyanı için kullanılan kelimelerle (İngilizce "revolt" veya "rebellion", bazen "uprising") askerin ya da gemi tayfasının isyanı ("mutiny") arasında ayırım vardır. Bizde de eskiden yeniçerilerin "kazan kaldırması"ndan esinlenmiş bir özel terim mevcuttur ama günümüzde biraz aşağılama anlamı içeren tarzda ve ender olarak kullanılmaktadır.

34 Bkz. Lenin, "Marxism and Insurrection", *CW*, cilt 26, s. 22-27; Trotskiy, *History*, cilt: III, 6. Bölümün başlığı tam tamına "Ayaklanma Sanatı"dır.

35 Bu, mesela 1974 Portekiz ("Karanfil") devrimi için tam tamına böyle olmuştur. Askeriyeğin tabanında bile sovyet benzeri konseylerin kurulmuş olduğu bu devrim, bir askeri birliğin ayaklanma konusunda erken ve hazırlıksız adımı dolayısıyla tetiklenen bir süreçte başarısızlığa uğramıştır. Arkasında bıraktığı çok kısmi kazanımlar, devrimin gücü ile karşılaştırıldığında ufacık görünür. Bu konuda bkz. Raquel Varela, "Karanfil Devrimi: Yirminci Yüzyılın En Önemli Devrimlerinden Biri", <http://gercekgazetesi.net/gundemdekiler/karanfil-devrimi-yirminci-yuzyilin-en-onemli-devrimlerinden-biri> ve Sungur Savran, "Kızıl Karanfiller Devriminin 40. Yılı", <http://gercekgazetesi.net/gundemdekiler/kizil-karanfiller-devriminin-40-yili>.

sonuçlanabilir ama yeni iktidar ayakta kalamayabilir.³⁶ Buna karşılık, geç davranmak ise karşı devrimci kampın zaaflarını gidermesine, yeni (bazen dış) güçlerden destek almasına fırsat hazırlanması anlamına gelebilir ve yenilgiyle sonuçlanabilir. Öyleyse, Marksizmin “ayaklanma sanatı” adını verdiği sanatta ustalaşmanın ilk boyutu, bir devrim içinde toplumsal sınıfların ve diğer güçlerin karşılıklı konumlanmasını dikkatle izlemek, kitlelerin nabzını tutmayı bilmektir.

Lenin ayaklanmaya girişmek için üç farklı siyasi koşuldan söz eder: Ayaklanma bir partiye ya da komploya değil, ileri sınıfa dayanmalıdır; halkın devrimci bir yük-selişine yaslanmalıdır; halkın mücadelesinin doruğunda, devrimin düşmanlarının ve kararsız ara katmanların bağrında yalpalamaların en yüksek noktasında olduğu dönüm noktasında gerçekleştirilmelidir.³⁷ Bu ilkelerin ışığında Lenin Temmuz günleri ile söz konusu yazının yazıldığı Eylül ortasındaki durumu karşılaştırır ve ilkinde siyasi durumun bir ayaklanmaya hazır olmadığını, şimdi ise durumun olgunlaşmış olduğunu somut örneklerle ortaya koyar. Burada ayaklanmanın siyasi koşullarının analizinin ne denli önemli olduğunu görüyoruz. Ekim devrimi işte böyle kuyumcu terazisinde tartılan siyasi değerlendirme ve yargılar temelinde yapılmıştır.

Ekim devriminde ayaklanma konusunda üzerinde durulması gereken ikinci bir konu, Bolşevik Partisi’nin Merkez Komitesi’nde bu konuda doğan anlaşmazlıklar ve gerginliklerdir. Lenin, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Temmuz’da ayaklanmaya karşı olduğu halde Eylül başından itibaren gittikçe sertleşen bir üslupla parti merkezini ayaklanmayı başlatmaya çağırmıştır. Lenin’in durumunu zorlaştıran, kendisinin yeraltında, Finlandiya’da olmasıdır. Bu yüzden Eylül boyunca ve Ekim’in başında üst üste bir dizi yazı ve mektupla Merkez Komitesi’ni ayaklanma yönünde harekete geçmeye çağırmıştır. Ama yönetimin bir türlü harekete geçmediğini hissettiği için Ekim ayının ortalarında iki kez (10 Ekim ve 16 Ekim’de) sakalsız ve peruklu biçimde Petrograd’a gelerek bizzat Merkez Komitesi’ne basınç uygulamıştır.³⁸ (Burada Trotskiy’in “Lenin olmasaydı Ekim zafere ulaşmazdı” yargısının gücünü bir kez daha görüyoruz). Ancak bir aşamada, Şubat ayında Bolşevik önderlik içinde var olmuş olan siyasi yalpalama doruğuna ulaşmış ve tehlikeli bir boyuta tırmanmıştır. Lenin’in çok eski iki çalışma arkadaşı, Zinovyev ve Kamenev Merkez Komitesi’ndeki oylamada ayaklanmanın aleyhine oy kullanmıştır (Bu olayın bir boyutunu mutlaka kafamıza nakşetmemiz gerekir: Liberallerin ve liberalleşmiş Marksistlerin

36 Uç bir örnek verelim: 2000 yılında Latin Amerika’nın Ekvador adlı ülkesinde halk kitleleri parlamentoyu işgal ederek bir geçici yönetim kurdular, ama bu iktidar sadece 24 saat sürdü! Bkz. Sungur Savran, “Latin Amerika İşçi Sınıfı Önderliğini Arıyor”, Aylin Topal (haz.), *Latin Amerika’ya Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol*, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 234.

37 “Marxism and Insurrection”, a.g.y., s. 22-23.

38 Bu toplantıların tutanakları için bkz. “Meeting of the Central Committee of the R.S:D.L.P. (B.), October 10 (23), 1917”, *CW*, cilt: 26, s. 188-190; “Meeting of the Central Committee of the R.S:D.L.P. (B.), October 16 (29), 1917” a.g.y., s. 191-194.

sürekli olarak ceberut bir parti gibi göstermeye çalıştığı Bolşevik Partisi, devrime bile demokratik biçimde, oylamayla karar veriyor!)³⁹

İş burada kalsa iyidir. Her devrimci belirli anlarda yalpalayabilir. Ama Zinovyev ve Kamenev Maksim Gorkiy’in, Bolşevik Partisi’nin çizgisine aykırı yayın yapmakta olan gazetesine demeç vererek ayaklanma kararını ifşa ederler! Son derecede gizli olması gereken bu kararın açıklanmasını Lenin çok büyük bir öfkeyle (ama bizce çok hafif bir terimle) “grev kırıcılığı” olarak niteler.⁴⁰ İşin garibi, bu olaydan sadece on gün sonra iktidar alındığında toplanan Tüm Rusya Sovyetleri ikinci kongresinde Bolşevikler Kamenev’i Sovyet’in yeni Yürütme Komitesi başkanlığına, Zinovyev’i ise Sovyet’in gazetesinin (*Izvestia*) yayın yönetmenliğine getirirler! Bu tuhaf safhanın bir başka uzantısı daha az bilinir. Bu aşamada Bolşeviklerin gazetesinin yayın yönetmeni olan Stalin de (Merkez Komitesi’nde ayaklanma kararının karşısında durmamakla birlikte) Zinovyev ile Kamenev’in ayaklanma karşıtı tutumunu örtülü biçimde onaylayan bir yayın notu yazar!⁴¹ Burada gerçek bir ironi ile karşı karşıyayız. Lenin’in ölümü döneminde Trotskiy’in karşısında kurulmuş ve tarihe “Triumvira” olarak geçmiş olan ünlü üçlü ittifak, Merkez Komitesi’nin ayaklanma konusunda yalpalama yaşayan üç üyesinden oluşmaktadır!

Ayaklanma meselesinin üçüncü boyutu, ayaklanmanın Sovyetler Kongresi ile ilişkisidir. Ayaklanma 25 Ekim’de başlamış, bu günü 26 Ekim’e bağlayan gece ile-ri bir saatte hükümetin çalıştığı mekân olan Kışlık Saray’ın ayaklanma güçlerinin eline geçmesiyle kesin zafere ulaşmıştır. 25 Ekim günü (yeni takvimle 7 Kasım) aynı zamanda Tüm Rusya Sovyetleri’nin ikinci kongresinin toplandığı tarihtir. İktidar alınır alınmaz iktidarın Sovyetlerin eline geçtiği haberi kongre delegelerinin toplandığı salonda açıklanmış, delegelerin çoğunluğunca büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Ayaklanmanın Sovyetlerin kongresine rastlaması bir tesadüf değildir. Ayaklanmanın baş mimarı Trotskiy, bu tür bir zamanlamanın ayaklanmanın meş-

39 Bu dönemde Bolşevizmin demokratik karakterine ilişkin olarak ortaya çıkan bir başka örneği daha vermeden geçmek istemeyiz. Nisan ayındaki parti konferansında Lenin’in devrimin analizi ve görevlerin belirlenmesi konusundaki yalnızlığını kırarak çoğunluğu yanına çekmeyi başardığını biliyoruz. Ama bir konuda Lenin azınlıkta kalmıştır: Zimmerwald’den kopma önerisi reddedilmiştir. İşin çarpıcı yanı, delegeler arasında **Lenin’in önergesi lehine, bir tek kendisinin oy kullanmış olmasıdır**. Demir yumrukla yönetilen ceberut partilerde böyle bir an hayal edebiliyor musunuz? Bir kez zihinlerde Lenin’in demir yumruğu altında hiçbir “çatlak ses”e izin vermeden işleyen bir parti imgesi yaratılınca, bir sonraki adım Sovyet devletinin yozlaşmasının ve proleter demokrasi-sinin bütünüyle imhasının sorumlusunun da “Leninist parti modeli” olarak ilanı olur. Bunun böyle olmadığını, Stalinizmin bürokrasinin diktatörlüğünü kurmak için Bolşevik Parti’yi tahrip, hatta imha etmek zorunda kaldığının kanıtlarını daha önce başka bir yazımızda sergiledik. Bkz. “Sovyetler Birliği’ni Kim Yıktı?”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 28-29, Güz-Kış 2016, s. 52-55.

40 Bkz. “Letter to Bolsheviki Party Members”, *CW*, cilt: 26, 216-19 ve “Letter to the Central Committee of the R.S.D.L.P. (B.)”, a.g.y., s. 223-227.

41 Bu, çok karmaşık bir öykü olduğu için burada ayrıntılarına girmiyoruz. Meraklı okuyucu *Rus Devriminin Tarihi*’nin ilgili bölümüne başvurabilir: *History*, a.g.y., s. 1010-1015.

ruiyeti bakımından son derecede olumlu bir etki yaratacağı kanısında olduğu için ayaklanmayı hemen kongrenin toplanmasının öncesine tarihlemiştir.

Bu, ayaklanma konusunda bir başka tartışma yaratmış, Lenin'in ölümünden sonra Stalinist bürokrasinin çarpıtmaları arasına yeni birtakım unsurlar girmesine yol açmıştır. Burada iki çarpıtma söz konusudur. Bunlardan biri, ayaklanmanın teknik hazırlıklarının ve yürütülmesinin partinin askeri komitesince yapıldığı efsanesidir. Oysa bütün hazırlıklar, planlama ve yürütme, Petrograd Sovyeti'nin Ekim başlarında kurulmuş olan Askeri Devrimci Komitesi tarafından yapılmıştır. Bu komitenin başında da, aynı zamanda Petrograd Sovyeti'nin başkanı olan Trotskiy vardır. Bu çarpıtmanın amacı saydamdır: Ayaklanmayı parti komitesi düzenlediyse başarıdan Trotskiy'e pay düşmeyecektir!

İkinci çarpıtma, Trotskiy'in ayaklanmayı Sovyetler kongresine rastlatma çabasının “anayasal yanılısamalar”ın sonucu olduğu iddiasıdır. Buna karşılık Merkez Komitesi'nin Stalin önderliğindeki çoğunluğu Lenin'in çizgisini izleyerek ayaklanmayı hızlandırmak için çalışmıştır. Önce, bu iddianın ilkiyle çeliştiğine işaret edelim. Şayet Trotskiy ayaklanmanın başında değilse, tarihinin belirlenmesinden de o sorumlu olamaz. Ama ikincisi, “anayasal yanılısamalar” iddiası da bütünüyle geçersizdir. Çünkü Trotskiy'in amacı politik meşruiyetten başka bir şey değildir. İktidarın alınması kararının Bolşevik Partisi'nce ilan edilmesiyle bütün Rusya'nın Sovyetlerinin delegelerinin katılımıyla kongre tarafından ilan edilmesi arasında politik meşruiyet açısından dağlar vardır. Bu, **yalpalayan** unsurları ayaklanmanın yanına kazanmak bakımından dâhiyane bir taktiktir. Lenin ise bu planı ilk öğrendiğinde Merkez Komitesi'nin ayaklanma çağrısına Ekim başına kadar kayıtsız kalmış olmasının doğurduğu kuşkuyla ve Zinovyev-Kamenev ikilisinin ayaklanmaya karşı çıkmasının yarattığı kaygıyla, Trotskiy'in bu taktik adımının da bir erteleme taktiği olabileceğinden kaygılanmıştır. Ama daha sonra, Merkez Komitesi'nin 16 Ekim toplantısı için yazdığı ve onay gören karar tasarısında, ayaklanmanın tarihinin Merkez Komitesi ile Sovyet'e bırakılmasını öngören bir hüküm vardır.⁴² Lenin Trotskiy'in akıl yürütmesine ikna olmasa böyle bir formül önermesi için hiçbir neden yoktur. Biz bu tartışmada Trotskiy'in haklı, Lenin'in haksız olduğu kanaatine sahibiz.⁴³

42 *CW*, cilt: 26, s. 193-194. Oysa Merkez Komitesi'nin 10 Ekim'de aldığı karar zamanın “bütünüyle olgunlaşmış olduğu” formülünü kullanmıştır (a.g.y., s. 190).

43 Trotskiy, anılarında Lenin'in 25 Ekim gecesi sovyetin toplandığı Smolnıy Enstitüsü'nde kendisine “Böyle de yapılabilirmiş” dediğini aktarır. Stalinistler bunun yalan olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa Trotskiy 1936 yılında yazdığı bir notunda, sapasağlam bir belge temelinde, Lenin'in hatasını kabul ettiğini 1920'de Stalin'in de teslim etmiş olduğunu kanıtlamıştır. Bu kanıt için bkz. Lev Davidoviç Trotskiy, “Ekim Ayaklanması Aslında Nasıl Gerçekleşti?”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 9, Mart 2009, s. 115-118. Bu konuda dergimizin sayfalarında bir başka ilginç belge daha yayınlanmıştır: Bkz. “Ekim Devrimi Hatıraları”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 6-7, İlkbahar-Yaz 2008, s. 206-213.

Ekim ayaklanması konusunda son bir noktaya daha değinmek yararlı olacaktır. Burjuvazinin bazı ideologları Ekim’de yaşananın bir devrim değil, bir hükümet darbesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. İktidarın alınması kararı, Sovyet’in tamamınca değil, onun içinden seçilmiş, gizli çalışan dar bir Askeri Devrimci Komite tarafından verilmiştir. Sovyet bunu ancak olaydan sonra, iddiaya göre bir oldubitti olarak onaylamıştır. Pratikte de 25 Ekim’de iktidarı fetheden büyük kitleler değildir, Kışlık Saray’ın ve diğer kilit binaların ele geçirilmesi çok sınırlı sayıda askeri birliğin ve silahlı işçi milisinin işidir.

Burada formel hukuk kurallarını fetiş haline getiren bir tür liberalizmin devrim anına uygulanması söz konusudur. Bir rejimden ötekine geçişin “demokratik” olarak nitelenmesi için bile **yıkılmak istenen eski rejimin kurallarına uyulmasının** gerekli olduğunu postüle eden bu anlayış, demokrasinin kurallardan önce içerik olduğunu kolay unutmaktadır. Onlarca, hatta yüzlerce yıl boyunca ezilmiş, sömürülmüş, horlanmış halk kitleleri devrimde ayağa kalktıklarında parlamentar demokrasinin inceliklerine dikkat etmediler diye eylemlerinin ve kararlarının “demokratik” olmadığını söylemek basbayağı parlamentoculuk fetişizmidir. Devrimlerin “oylama” prosedürü bambaşkadır. 1917 yılında kitleler Nisan, Haziran, Temmuz günlerinde gittikçe yükselen bir sesle “Bütün iktidar Sovyetlere!” diye bağırılmışlardır. Kornilov’a karşı silah elde mücadele etmişlerdir. Şubat devrimi ilk kazandığında sovyetlerin küçük bir azınlığı olan Bolşevikleri tekrarlanan seçimlerde çoğunluk haline getirmişlerdir. Ayaklanmadan sonra da ezici bir çoğunlukla iktidarın devrini onaylamışlardır. Bunu “darbe” olarak anmak bütün bu kitlelerin bedenlerini ortaya koyarak, sayısız tehlikeye göğüs gererek giriştikleri mücadeleden hiçbir şey anlamamak demektir. Zaten ironi şuradadır ki, 25 Ekim günü çok sınırlı sayıda silahlı güç Kışlık Saray’ı ve diğer kilit binaları ele geçirmeyi başardıysa, bunun gösterdiği, iktidarın Sovyet’in eline geçmesi bakımından son derecede olgudur.⁴⁴

Parti

Buraya kadar anlatılan öykü ve yapılan analiz, proletaryanın devrimin karmaşık dehlizlerinde yolunu bulabilmesi ve bütün engelleri aşarak, doğru anda doğru adımı atarak iktidarı ele geçirebilmesi için bir devrimci partinin gerekli olduğunu açıkça kanıtlıyor. Sovyet, tarihi öneme sahip bir kurumdur. Ama kendi başına devrimci bir yönelişe girmeyebilir. Nitekim, Ağustos sonuna kadar uzlaşmacıların çoğunluğu ellerinde bulundurduğu aşamada sovyetler, iktidarı önce burjuvaziye teslim etmiş, ardından Kornilov darbesinin hazırlanışını dahi boş gözlerle izlemiştir. Ancak Bolşeviklerin sovyetlere hâkim olmasıyla birliktedir ki işçi sınıfının bu kurumu yeniden devrimci bir yönelişe girmiştir. Bu da sovyetlerin mücadele araçları olarak

---

44 Bu ironik gerçeğin derin anlamı konusunda mükemmel bir tartışma için okurun Levent Dölek’in bu sayıdaki yazısına bakmasını kuvvetle tavsiye ederiz.

da, işçi sınıfının doğrudan iktidar organları olarak da, işçi demokrasisinin zemini olarak da çok önemli olmasına rağmen, partinin ne kadar vazgeçilmez olduğunu bir kez daha göstermektedir. Yukarıdan beri Lenin'in dehasının önemini anlattık, ama bu dehanın birinci büyük buluşu Bolşevik Partisi tipinde bir partinin gerekliliğini Marksizmin gündeminin tam merkezine oturtmasıdır.

Trotskiy Bolşevik Partisi'nin önemini 1917'ye kadar anlayamamıştır. Ama 1917'de, Rusya'da başlamış olan devrime Lenin ile kendisinin aynı şekilde baktığını (buna birazdan döneceğiz), Menşevik Partisi'nin (SR'lerle birlikte) burjuva hükümetine desteğiyle nasıl devrimin potansiyelini harcamakta olduğunu, proletarya iktidarının tek tutarlı savunucusunun Bolşevik Partisi olduğunu görünce, Mejrayontsi (yani alçakgönüllü biçimde “rayonlar⁴⁵ arası”) adını taşıyan örgütüyle birlikte Bolşevik Partisi'ne katılmış ve Temmuz sonunda illegalite koşullarında yapılan kongrede partinin Merkez Komitesi'ne seçilmiştir.

Bakın Trotskiy *Rus Devriminin Tarihi*'nde işçi sınıfına devrimci bir partinin iktidarın ele geçirilebilmesi için neden gerekli olduğunu nasıl anlatıyor:

Proletarya ancak önünde berrak bir olasılık belirirse, ancak kendi lehine değişmekte olan bir güçler korelasyonunu eylem içinde deneme fırsatını bulabildiyse, ancak üzerinde uzak görüşlü, kararlı ve güvenli bir önderliğin varlığını hissederse hükümeti devirmek için gerekli güveni kazanabilir. Bu da bizi iktidarın fethinin (ötekilerden hiç de daha az önemli olmayan) son öncülüne getiriyor: sınıfın, sıkı bir şekilde kaynaşmış ve deneyim içinde çelikleşmiş öncüsü olarak devrimci parti.⁴⁶

Yukarıdaki “sıkı bir şekilde kaynaşmış ve deneyim içinde çelikleşmiş” koşullarının neden gerekli olduğunu Trotskiy aynı çalışmanın başka bir yerinde anlatıyor:

Reformist bir parti, pratikte, reformla değiştirmeyi hedeflediği toplumun temellerini sarsılmaz olarak görür. Böylece kaçınılmaz olarak hâkim sınıfın fikirlerine ve ahlâkına boyun eğer. Proletaryanın omuzlarında yükselmiş olan sosyal demokratlar yalnızca ikinci dereceden bir burjuva partisi haline gelirler. Bolşevizm, kişisel varlığının koşullarını, fikirlerini, ahlaki yargılarını, çağdaş toplumla uzlaşmaz tarihi hedeflere tâbi kılan sahici devrimci tipini yarattı. Parti içinde burjuva ideolojisine gerekli uzaklık, esin kaynağı Lenin olan, her daim tetikte olan bir uzlaşmazlık sayesinde sağlanıyordu. Lenin, elinde mızrağı, küçük burjuva bir ortamın parti ile resmi toplumun kamuoyu arasında yarattığı bağları yorulmaz biçimde koparıyordu. Lenin, aynı zamanda, partiye, yükselmekte olan sınıfın düşünce ve duygularına yaslanan kendi kamuoyunu yaratmayı öğretiyordu. Böylece **bir ayıklama ve eğitim süreci sayesinde ve sürekli bir mücadele içinde** Bolşevik Partisi kendine özgü olarak burjuva kamuoyundan bağımsız ve ona amansızca karşıt bir siyasi, ama aynı zamanda ahlaki ortam yaratıyordu. Yalnızca bu, Bolşeviklerin kendi saflarındaki yalpalamaların üstesinden gelmesine ve

45 “Rayon”, Çarlık Rusyası'nda bir idari birimdir.

46 *History*, a.g.y., s. 1024.

Ekim zaferinin olmazsa olmaz koşulu olan o gözüpek kararlılığı eylem içinde ortaya koymasına olanak tanıdı.⁴⁷

Hayatının sonunda *Marksizmi Savunurken* kitabında derlenen yazılarından birinde 1903-1917 arasında Bolşevik Partisi'ne katılmamasının, bu tip bir partinin önemini, hatta vazgeçilmezliğini kavrayamamasının özeleştirisini de açık yüreklilikle yapar:

Bolşevik partiye katılırken Trotskiy, Leninist parti inşa yöntemlerinin doğruluğunu bütünüyle ve yürekten kabul etti. Aynı zamanda Bolşevizm'in uzlaşmaz sınıfsal eğilimi hatalı bir teşhisi düzeltmişti. 1917'de "sürekli devrim" sorununu yeniden gündeme getirmediysem, bunun nedeni, gelişen olayların bu teoriyi her iki taraf için de doğrulamış olması idi. Ortak çalışmanın temeli sübjektif veya geçici bileşimler tarafından değil, proletarya devrimi tarafından oluşturuldu.

(...) Her ne kadar sürekli devrim anlayışı kuşkusuz doğru perspektifi göstermişse de, bu dönemde kendimi özellikle örgütsel alanda bir küçük burjuva devrimcinin özelliklerinden kurtaramamıştım. Menşevizm'e karşı uzlaşmacılık, Leninist merkeziyetçiliğe karşı kuşkucu tavır hastalığımı taşıyordum.⁴⁸

İşçi sınıfının devrimci öncü kesimlerini örgütleyen disiplinli, sıkı bir şekilde kaynaşmış, mücadele içinde çelikleşmiş, demokratik merkeziyetçi bir savaş örgütünün vazgeçilmezliği, Bolşevizmin uluslararası işçi sınıfına kazandırdığı en önemli mirastır. Ekim devrimi de bu mirasın ne kadar doğru bir şey olduğunun somut olarak doğrulanmasıdır.

Ekim devrimi ve sürekli devrim

Yukarıda Lenin'in Şubat devrimi sonrasında parti içinde "eski Bolşevikler"le tartışırken, onlara verdiği bazı cevapların aslında doğru olmadığı yolundaki kanaatimizi belirtmiş, bunun gerekçelerini de okura açıklamıştık. Hatırlanacağı üzere ortada tartışmalı üç konu vardı. İlki, proletarya ile köylülüğün demokratik diktatörlüğünün gerçekleştiği ama özgül bir tarihsel biçim altında gerçekleştiği idi. İkincisi, burjuva demokratik devrimin iktidarın el değiştirmesi anlamında tamamlandığı idi. Üçüncüsü ise Lenin'in henüz sosyalizmin uygulanmaya başlamasını savunmadığı yolunda idi. Orada Lenin'in hem eski kalıpları henüz kıramamış olduğunu, hem de rakiplerini güçlendirecek argümanlardan uzak durduğunu söylemiştik. Şimdi bunu Ekim devriminin gerçek karakterinin ne olduğunu tartışarak, özel olarak da "sürekli

47 a.g.y., s. 1016. Vurgu bizim.

48 Lev Trotskiy, *Marksizmi Savunurken: Yazılar ve Mektuplar*; çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992, s. 173-175.

devrim” kavramının Ekim devrimini tasvir etmekte ne kadar isabetli olacağını tartışarak bir sonuca bağlamak istiyoruz.

Bilindiği gibi, Rusya’nın Marksist hareketinde ülkenin önündeki devrimin karakteri bakımından Bolşevikler ile Menşeviklerin görüşlerinin dışında bir üçüncü görüş vardı.⁴⁹ Bu da Trotskiy’in özellikle 1905 devriminin yaşanmış deneyimini değerlendirerek ulaştığı **sürekli devrim programı** idi. Trotskiy’in formülü hakkında “aşama atlama” yalanı başta olmak üzere çok yalan söylenmiştir, ama formül aslında çok yalındır: Trotskiy de Lenin gibi burjuvazinin devrimci bir karakter taşımadığı saptamasından yola çıkarak ve buna köylülüğün kendi başına bağımsız bir rol oynayamayacağı önermesini ekleyerek, Rusya’da burjuva devriminin önderliğinin de proletaryaya düşeceğini, ama şayet devrim zafere ulaşıp proletarya iktidara geçerse sosyalizm yönünde adımlar atmaya başlamasının kaçınılmaz olduğunu, dolayısıyla Rusya’da burjuva devrimi ile sosyalist devrimin **iç içe geçeceğini** söylemektedir. Başka bir şekilde ifade edilirse, **burjuva devriminin görevleri de ancak sosyalist bir iktidar altında tamamlanabilecektir**. Sürekli devrim budur.⁵⁰ Lenin’in 1917 öncesinde Trotskiy’in bu çerçevesini kabul etmediğini, bu konuda sert polemikler yaşanmış olduğunu da ekleyelim.

Şimdi Lenin’in Şubat devriminden itibaren devrimin karakterini tasvir edişinin evrimine kısaca bakalım. Lenin’in ilk görüşlerini İsviçre’den yazdığı “Uzaktan Mektuplar”da formüle ettiği biliniyor. Bu mektupların başında Lenin hâlâ iki ayrı aşamadan söz etmektedir. İlk mektubun ifadesiyle, önce bir “demokratik cumhuriyet”e ve “köylülüğün toprak sahipleri üzerinde tam bir zaferi”ne ulaşılacaktır, sonra sosyalizme.⁵¹ Üçüncü mektupta Lenin eski formülün kısıtlayıcı çerçevesiyle boğuşmaya başlar: Önerdiği birtakım tedbirlerin “henüz sosyalizm olmadığını”, çünkü “üretimin yeniden düzenlenmesini değil, tüketimin dağılımını ilgilendirdiğini”, “henüz ‘proletaryanın diktatörlüğü’nü değil, ‘proletarya ile yoksul köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü’nü oluşturduğunu” belirttikten sonra birden şöyle yazar: “Mesele bir teorik sınıflandırma değildir. Devrimin karmaşık, acil, hızla gelişmekte olan pratik görevlerini, öncelikle ve esas olarak bir eylem rehberi olarak değil de **dar** bir biçimde algılanan ‘teori’nin Prokrüst yatağına uydur-

49 Bu üç programatik/stratejik yaklaşımın Trotskiy’in bakış açısından bir özeti için bkz. “Rus Devriminin Üç Kavranışı”, *Sonuçlar ve Olasılıklar*, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1990, s. 115-137. Bu metin 1939’da kaleme alınmıştır.

50 Trotskiy’in bu görüşünü Rusya bağlamında en berrak açıkladığı çalışma *Sonuçlar ve Olasılıklar* başlığını taşır. 1905 devriminin hemen ardından yazılmış bu kısa çalışma daha sonra Trotskiy’in Büyükada döneminde 1929’da kaleme aldığı *Sürekli Devrim* başlıklı kitap boyu çalışmayla geliştirilmiş ve zenginleştirilmiştir. Bu çalışmaların ikisi Türkçe’de tek bir kaynaktan bulunabilir: Lev Troçki, *Sürekli Devrim: Sonuçlar ve Olasılıklar*, çev. Ahmet Muhittin, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2007.

51 *CW*, cilt: 23, s. 308.

maya zorlayacak olursak büyük bir hata yapıyor oluruz.”⁵²

Görüldüğü gibi aşamalar artık Lenin’e çerçeve olarak dar gelmeye başlamıştır.

Beşinci mektuba geldiğinde Lenin artık sosyalizme geçiş meselesinde iyice ileri gitmiştir. Şöyle yazar: “Bir bütün olarak alındıklarında ve gelişmeleri içinde, bu tedbirler sosyalizme geçiş işaret eder; sosyalizm Rusya’da doğrudan doğruya, tek bir atılımla, geçiş tedbirleri olmaksızın gerçekleştirilemez, ama bu tür geçiş tedbirlerinin sonucu olarak ulaşılabilir hale gelir ve acilen gereklidir.”⁵³

Rusya’ya döner dönmez Petrograd Sovyeti’ne okumak üzere kaleme aldığı ilk “Nisan Tezleri” metninde sosyalizm konusunda belki bilinçli, belki farkına bile varmadan bir adım daha ileri gider: “Doğrudan üstlenmemiz gereken görev, sosyalizmi “kurmaya başlamak” değil, toplumsal üretimi ve ürünlerin dağıtımını derhal İşçi Temsilcileri Sovyeti’nin **kontrolü** altına sokmaktır.”⁵⁴

Dikkat edilirse, “Uzaktan Mektuplar”ın üçüncüsünde, önermekte olduğu tedbirlerin henüz sosyalizm olmamasını “üretimin yeniden düzenlenmesini değil, tüketimin dağılımını ilgilendirdiği” gerekçesiyle reddediyordu, ama şimdi “toplumsal üretimi” de “devrimci hükümetin **tek mümkün** biçimi”⁵⁵ olarak sunduğu Sovyet’in kontrolüne vermektedir.

Boğuşma, “İkili İktidar” başlığını taşıyan 9 Nisan tarihli *Pravda* makalesinde de devam eder: “Eski ‘formülleri’, örneğin Bolşevizmin formüllerini, nasıl yedekleyeceğimizi ve tadil edeceğimizi bilmeliyiz; çünkü bunlar bir bütün olarak alındıklarında doğru çıkmış olsa da, somut gerçekleştirmelerinin farklı olduğu **ortaya çıkmıştır**. Daha önce kimse ikili iktidarı düşünmemişti, düşünemezdi de.”⁵⁶

Lenin’in ikili iktidar tespiti muazzam bir önem taşır. Bildiğimiz kadarıyla bu kavramın mucidi de odur. Son derecede özgün bir tarihsel durumu erkenden saptamıştır. Onun aynı yazıda belirttiği gibi, “bu Sovyetlerin var olduğu ölçüde, bunlar bir güç [iktidar] olduğu **ölçüde**, Rusya’da Paris Komünü **tipi** bir devlet mevcuttur.”⁵⁷ Burada somut durumun somut tahlilini şaşırtıcı derecede zengin bir biçimde yapan bir zihinle karşı karşıya olduğumuz tartışma götürmez. Ama aynı ikili iktidar tespiti, birincisi, daha önce de söylediğimiz gibi, Bolşeviklerin formülünde hiç olmamış olan devrim sonrası **bir burjuva hükümetinin de varlığını** getirir beraberinde. Bir başka nokta vardır ki o daha da önemlidir: Şayet Lenin burada söylediğinde haklıysa, yani şayet bir güç ya da iktidar olduğu ölçüde sovyetler “Paris Komünü tipinde bir devlet” ise, o zaman Bolşevik şemanın bütünüyle dışındayız demektir!

52 a.g.y., s. 330 (Vurgu Lenin’in).

53 a.g.y., s. 341 (Vurgu Lenin’in).

54 *CW*, cilt: 24, s. 24 (Vurgular Lenin’in).

55 a.g.y., s. 23 (Vurgu Lenin’in).

56 “Dual Power”, *CW*, cilt: 24, s. 38 (Vurgu Lenin’in).

57 a.g.y., s. 39 (Vurgular Lenin’in).

Çünkü Bolşevik formül Rusya’da Paris Komünü tipi bir devleti değil, “proletarya ile köylülüğün demokratik diktatörlüğü”nü öngörüyordu! Üstüne üstlük Lenin proletaryanın bu Paris Komünü tipi devletin “bütün iktidarı” alması yönünde eğitilmesini savunmaktadır. Yani proletarya diktatörlüğü Rusya’nın gündemine girmiştir!

Lenin’in Bolşevik Partisi’nin Nisan konferansından önce bu konuyla ilgili olarak yazdığı son metin, “Taktik Üzerine Mektuplar” başlığını taşır.⁵⁸ “Eski Bolşevikler”in “devrim öncesi âsârî âtika müzesi”ne kaldırılmasını alaylı biçimde önerdiği metindir bu. Lenin eski Bolşevik formülde ısrar edenin “günün gerisinde kalmış olduğu”nu ileri sürer. Metnin önemi, bir pasajda Lenin’in düşüncesinin Bolşevik formül ile Şubat devriminden doğan durumun arasındaki ilişki bakımından ilk kez bir sıçrama yapmasıdır:

Eski düşünce tarzına göre, proletarya ile köylülüğün hâkimiyeti, diktatörlüğü, burjuvazinin hâkimiyetinin **ardından** gelmelidir, gelebilir. Ancak, gerçek hayatta işler **şimdiden farklı olarak** ortaya çıkmıştır; **birinin ötekiyle** olağanüstü özgün, yeni, eşi görülmemiş bir şekilde iç içe geçmesidir gördüğümüz. Önümüzde **hem** burjuvazinin hâkimiyeti (Lvov ve Guçkov’un hükümeti) **hem de** proletarya ile köylülüğün devrimci-demokratik bir diktatörlüğü duruyor, yan yana, birlikte var olarak. Bu ikincisi, iktidarı burjuvaziye **gönüllü** olarak teslim ediyor, kendini gönüllü olarak burjuvazinin bir uzantısı haline getiriyor.⁵⁹

Aslında burada yeni bir şey yok denebilir. Sonuç olarak tarif edilen ikili iktidardır, son derecede zengin biçimde. Ama buradaki “**iç içe geçme**” kavramı eski aşamaların birbirine dolandığının ilk kez vurgulanması demektir. Şimdilik sınırlı biçimde olsa da.

Bu metinden sonra parti konferansında Lenin’in “eski Bolşevik” formüllerine aykırı siyasi çizgisi kabul edilir ve meselenin bu yanı Lenin’in ve partinin gündeminden düşer. Lenin’in Şubat ve Ekim devrimlerinin bu eski formüllerle ilişkisine dair düşüncesinin gelişmesi, bizim bildiğimiz kadarıyla, Ekim devriminin sonrasında gerçekleşecektir.

Lenin, Ekim devriminden sonra Kautsky’nin Bolşevik iktidarı eleştirmek için yazdığı Proletarya Diktatörlüğü başlıklı kitaba ayrıntılı bir cevap vermiştir. 1918 yılının sonlarında, yani Ekim devriminin zafere ulaşmasından neredeyse tam bir yıl sonra yayınlanan⁶⁰ *Proletarya Diktatörlüğü ve Dönek Kautsky* başlıklı kitabında burjuva devrimi ile proleter devriminin ilişkisini incelerken şu kısacık ama içinde bütün bir dünya olan paragrafı yazmıştır: “Bolşevikler, sadece Bolşevikler, yalnızca

⁵⁸ “Letters on Tactics”, a.g.y., s. 42-54.

⁵⁹ a.g.y., s. 45-46.

⁶⁰ Lenin kitabın son paragraflarını Alman Kasım devriminin zafere ulaşmasından bir gün sonra 10 Kasım’da yazmış ve tarih atmıştır. Bilindiği gibi Ekim devriminin de yeni takvimle tarihi 7 Kasım’dır.

proleter devriminin zaferi sayesinde, köylülere burjuva-demokratik devrimi gerçekten sonuna kadar götürmekte yardım etmişlerdir.”⁶¹

Burada Lenin ilk kez Rusya’da burjuva demokratik devrimin proletarya diktatörlüğü altında tamamlandığını ileri sürmektedir. Ama **bu sürekli devrimin ta kendisidir**. Burada aşamalar artık iç içe geçmiştir, katı şekilde birbirinden ayrılmamaktadır.

Lenin bu tespiti daha sonra devrimin dördüncü yıldönümü dolayısıyla yaptığı bir konuşmada çok daha açık biçimde tekrarlamıştır:

Burjuva-demokratik devrimi daha önce kimsenin yapmadığı biçimde **sonuna kadar götürdük**. Sosyalist devrimin burjuva-demokratik devrimden Çin seddiyle ayrılmadığını ve aynı zamanda (son tahlilde) **ancak mücadelenin** ne kadar ilerleyebileceğimizi ve zaferlerimizi ne kadar kalıcı kılacağını bilerek; bilinçli, emin ve şaşmaz adımlarla sosyalist devrime doğru ilerliyoruz (...) Burjuva-demokratik devrimin sorunlarını esas ve gerçekten proleter-devrimci, sosyalist çalışmalarımızın bir yan ürünü olarak, bu yolda ilerlerken çözdük (...) Bu arada Kautsky’ler, Hilferding’ler, Martov’lar, Çernov’lar, Hillquit’ler, Longuet’ler, MacDonald’lar, Turati’ler ve “İkibuçukuncu” Marksizmin diğer kahramanları burjuva-demokratik ve proleter-sosyalist devrimler arasındaki **bu** ilişkiyi anlama kapasitesine sahip değildi. İlki ikincisine doğru gelişir, dönüşür. İkincisi, ilerlerken, ilkinin sorunlarını çözer. İkincisi ilkinin eserini pekiştirir.”⁶²

Son üç cümleyi Trotskiy yazmış olabilirdi! Demek ki Şubat ve Ekim devrimlerinden oluşan **ilk proletarya devrimi bir sürekli devrimdir**. Lenin “eski Bolşevik” formülün katı çerçevesinden ancak devrim sonrasında tam olarak kurtulabilmiştir. Ama bazen bilinçaltı insana tam düşünmediği şeyleri de söyletir. Bakın John Reed, Ekim devriminin Lenin’in çok sevdiği ve övdüğü o tanığı, 26 Kasım günü, iktidarın sovyetlere geçtiği açıklandıktan hemen sonra söz Lenin’e verildiğinde yaşananları nasıl anlatıyor: “Şimdi Lenin kürsünün kenarına yapışmış beklerken kalabalığın üzerinde dolaşan gözlerini kırıştırp duruyor. Uzun alkışlara boş veren bir hali var. Alkış birkaç dakika sürdü. Bittiği zaman yalnızca şunları söyledi: ‘Şimdi artık sosyalist düzeni kurmaya başlıyoruz...’”⁶³

“Sosyalist düzen”. Lenin, Şubat devrimi zaferine ulaşalı beri polemik yazılarında sovyetler iktidarı aldığı takdirde “henüz sosyalizm değil” demiştir. Kendisini eleştirenlere “sosyalizmi başlatıyoruz demedim, sadece geçiş tedbirleri dedim” demiştir. Ama sovyetler iktidarı alır almaz, “artık sosyalist düzeni kurmaya başlıyoruz.”

Ekim devriminin Rus tarihinde iki ayrı çağın (burjuva devrimi çağı ve proleter devrimi çağı) devrimci gereklerinin iç içe geçmesinin ürünü olduğunu Trotskiy’den

61 *The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky*, CW, cilt: 28, s. 315.

62 Vladimir İlyiç Lenin, “Ekim Devriminin Dördüncü Yıldönümü”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 6-7, İlkbahar-Yaz 2008, s. 178-180.

63 John Reed, *Dünyayı Sarsan On Gün*, çev. Rasih Güran, İstanbul: Yordam Kitap, 2016, s. 137.

bir alıntı ile anlatarak bitirelim:

Geri ülkelerde görülen (geri unsurların en modern faktörlerle kendine özgü bir karışımı anlamında) bileşik gelişme yasası, burada önümüzde en tamamlanmış biçimi altında yükselir ve Rus devriminin temel bilmecesine bir anahtar sunar. Şayet, kadim Rus tarihinin barbarlığının bir mirası olarak tarım sorunu burjuvazi tarafından çözülmüş olsaydı, şayet onun tarafından çözülebilecek bir sorun olsaydı, Rus proletaryasının 1917’de iktidara gelmesi imkânsız olurdu. Sovyet devletini gerçekleştirebilmek için, tümüyle farklı tarihi türlere ait iki faktörün bir araya gelmesi ve karşılıklı olarak iç içe geçmesi gerekiyordu: bir köylü savaşı, yani burjuvazinin gelişmesinin şafağına özgü bir hareket ve bir proleter ayaklanması, yani burjuvazinin çağının düşüşünün işaretini veren hareket. **1917’nin özü işte budur.**⁶⁴

Bürokratik yozlaşma üzerine bir not

Bu yazıda Ekim devriminin modern tarihte ne kadar önemli bir yeri olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Ardından bu kadar önemli bir tarihsel gelişmeyi sağlayan devrimin kendisini inceleme masasına yatırdık ve o konuda da hem kitlelerin devrimci atılımının gücünü, hem de başta Lenin olmak üzere Bolşevik Partisi’nin oynadığı rolün vazgeçilmez karakterini vurguladık. Anlattığımız öykü, tam bir başarı öyküsü.

Okur bu noktada durup kendi kendine ya da bize kaçınılmaz iki soru soracaktır: Hem devrim, hem de onun ürünü olan devlet böylesine olumlu bir ışıkta sunuluyor, ama hepimiz biliyoruz ki, Sovyet tarihi bir yandan da kitlesel katliamların, düzmece mahkemelerin, küçük toprak sahibi köylülerin kolektif çiftliklere geçişini sağlamak üzere zor uygulanmasının, işçi sınıfının ve emekçilerin demokratik haklarının ayaklar altına alınmasının, yalanın, tahrifatın, ikiye bölme ve korkutmanın tarihi olarak yaşanmıştır. Nasıl oluyor da yazar bütün bunları görmezlikten geliyor? Soru burada durmayacak, okur ayrıca şu soruyu da ortaya atacaktır: Madem Ekim devrimi bu kadar hayırlıydı, yarattığı devlet ve toplum bu kadar olumlu özellikler taşıyordu, o zaman neden dağıldı, çözüldü, çöktü?

Bu soruların cevabı birbirine bağlıdır. Ortada iki soru olmakla birlikte tek bir cevap vardır: Sovyetler Birliği tarihi gelişmenin özgül etkisi altında bir aşamada, yeni kurulan toplumun hücrelerinde hayat bulan çıkarları işçi sınıfından ve köylülükten bağımsızlaşan ve devletin yönetimini ele geçiren bir toplumsal katmanın hâkimiyeti altına düşmüştür. Bu toplumsal katman bürokrasidir. Devleti ele geçirecek kendi sosyo-ekonomik çıkarlarını güvence altına almıştır. Sosyalizmin inşası bakımından etkisi iki yönü keskin bir kılıç gibidir: Bir yandan, kendisi sosyalizme geçiş toplumunun hücrelerinde hayat bulduğu için o toplumu ve onun muhafızı olan devleti ayakta tutma eğilimindedir; diğer yandan ise Sovyetler Birliği’nde devrimin

⁶⁴ *History*, a.g.y., s. 72 (vurgu bizim).

derinleşmesinin, yani toplumsal ilişkilerin sınıfsız toplum yönünde devrimci biçimde değişmesinin önünü tıkmış, devrimin dünya çapında yayılmasını ise bilinçli biçimde engellemiştir. Ne var ki, bir aşamadan sonra bürokrasi Ekim devriminin yarattığı sosyalizme geçiş toplumunu ve onun üstyapısı olan devleti ayakta tutma eğilimini terk ederek kapitalizmin restorasyonuna (yeniden tesis edilmesine) yönelmiştir. İşte Sovyetler Birliği'nin de, ondan sonra gelen sosyalizm inşa süreçlerinin de (Çin, Doğu Avrupa, Yugoslavya vb.) çökmesinin tek olmasa bile esas nedeni budur.

Bu süreci burada derinlemesine analiz etmek, nedenlerini ve sonuçlarını incelemek mümkün değil. Bu, elinizdeki yazıyı bir kitap boyutuna taşımayı gerektirir. Okuyucuya bu konuda son dönemde yapmış olduğumuz bir çalışmayı tavsiye etmek en doğrusu olacaktır.⁶⁵ Daha da kapsamlı bir analize ihtiyaç duyacak okura ise yukarıda özetlenen teorik açıklamanın fikir babası ve Ekim devriminin iki numaralı önderi olan Trotskiy'in bu konulardaki çalışmalarını salık vermek en doğrusudur.⁶⁶

Burada kısaca yapmak istediğimiz başka bir şey: Bürokratik yozlaşmanın ve onun sonucu olarak Ekim devrimi sonucunda kurulmuş olan düzenin çöküşünün bu yazıda vurgulanan olumlu noktaların geçerliliğini neden ortadan kaldırmadığını izah etmek.

Her şeyden önce, Ekim devriminin Marksizmin teorisi ve programı doğrultusunda, dünya devriminin girizgâhı olarak yapıldığını, dünya devriminin gelişmesinin önünün kapanması sonucunda daha karanlık bir döneme girmesinden ne Marksizmin ne de Bolşevizmin sorumlu tutulamayacağını hatırlamak gerekiyor. Bürokratik yozlaşmanın ortaya çıktığı koşulları iyi anlamak gerekir: Kapitalizm Ekim devrimini engelleyememiş, hemen ardından emperyalist devletlerin desteğiyle başlatılan İç Savaş'ta ise devrimin ürünü olan Sovyet rejimini yıkamamıştır. Ama genç Sovyet rejimi, bu büyük basınç karşısında büyük ölçüde savunma konumunda kalmıştır. İşte bürokratik yozlaşma, sosyalizmin geri bir toplumda gayet ağır koşullar altında sıkışmış olmasının bir ürünüdür tarihsel olarak. Hiçbir devrimci, devrime nihai hedefe ulaşılacağı **garantisi ile** kalkışmaz. Bolşevizm kendi elinden gelen her şeyi yapmıştır. Tarihte ilk kez kalıcı biçimde bir işçi devleti kurarak kapitalizmi adım adım tasfiye de etmiştir. Bununla yetinmeyip dünya devriminin yayılması için diğer ülkelerin Marksistlerinin de desteğiyle Komünist Enternasyonal'i kurmuştur. Gerisi devrimcinin kapasitesinin dışındadır. Lenin'in Şubat devrimi için söylediği gibi, tarih öngörülemez biçimde gelişmiştir. Lenin bu koşulların bürokratikleşme illetinin önünü açtığını görerek hayatının son demlerini buna karşı mücadele için-

65 "Sovyetler Birliği'ni Kim Yıktı?", *Devrimci Marksizm*, sayı: 28-29, Güz-Kış 2016.

66 *İhanete Uğrayan Devrim*, kolektif çeviri, İstanbul: Alef Yayınları, 2006; *Marksizmi Savunurken*, a.g.y.; "Ne İşçi Devleti Ne Burjuva Devleti mi?", *Devrimci Marksizm*, sayı: 24, Güz 2015; "Bolşevizm mi, Stalinizm mi?", *Sınıf Bilinci*, sayı: 1, Haziran 1988.

de geçirmiştir.⁶⁷ Trotskiy ise bürokratik yozlaşmaya karşı mücadele için hayatını vermiştir. Kısacası, Sovyet rejiminin 1930’lu yıllarda bürokrasinin hâkimiyetine düşerek yozlaşması Ekim devriminin sorumluluğu değildir ve Ekim’in olumluluğunu ortadan kaldırmaz.

Ekim devriminin kurduğu toplum ve devlete gelince, bu yazının ilk bölümünde bu yeni sosyo-ekonomik ve politik rejimin tarihi anlamına ilişkin söylenen şeylerin bürokratik yozlaşmadan derinlemesine etkilenmemiş olması mümkün değildir. Tarihi anlamı vurgulanan devletin başında sosyalizme yabancı bir toplumsal güç vardır: O devletin anti-kapitalist, sınıfsız topluma işaret eden yanlarının bundan etkilenmemesi mümkün müdür? Tarihi önemi vurgulanan sosyo-ekonomik yapıyı devleti eline geçirmiş olan bürokrasi yönetmektedir. Ekonominin olumlu yönlerinin bu yönetimden etkilenmemesi mümkün müdür? Bürokratik yozlaşmanın yeni Sovyet rejiminin olumlu her yönü üzerinde kısıtlayıcı bir etkisi olacağı açıktır. Bütün mesele şu soruya cevap vermektir: Kısıtlamalara, potansiyelin sınırlanmasına, olumlu yanların güdükleşmesine rağmen, Sovyetler Birliği’nin sosyo-ekonomik ve politik düzeni hâlâ bu yazının birinci bölümünde altı çizilen olumlu yönleri asgari düzeyde de olsa içermeye devam etmiş midir? Bizim bu soruya cevabımız “evet”tir. Elbette yukarıda ele almış olduğumuz farklı olumlu boyutlar üzerinde, yozlaşmanın farklı düzeylerde etkisi olmuştur. Ama sonuçta yozlaşma hiçbirinin **özünü ortadan** kaldırmamıştır.

Bunun temel olarak iki nedeni vardır. Birincisi, bürokrasinin doğasında yatar: Bir aşamaya kadar, bürokrasi, **kendi çıkarı için Sovyet rejiminin temellerini muhafaza etmek zorundadır**. Bunun anlamı açıktır: Sovyet rejimi gerek üzerinde kurulduğu topraklarda, gerekse dünya çapında olumlu sonuçlar doğuruyorsa, bürokrasi bu rejimi muhafaza ettiği ölçüde, onun hâkimiyetinde olsa da Sovyet rejimi olumlu sonuçlar doğuracaktır. Bir örnek verelim.

Sovyet rejimi kapitalizmin ilga edilmiş olduğu bir toplum örneği olduğu sürece finans kapitalin en ağır kriz durumunun rejimi olan ve her türden işçi örgütüne düşman olan faşizmle karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır. İşte bu yüzdendir ki, bürokratik önderliğin bütün hatalarına ve uzlaşma çabalarına rağmen Nazizmin çöküşünde en önemli rollerden birini (“demokratik emperyalizm”den kat kat önemlisini) Sovyetler Birliği oynamıştır. Unutulmasın, Kızıl Ordu Nazi Almanyası’nı yenilgiye uğrattığında, Sovyetler Birliği’nde bürokrasinin en zalim bürokratik diktatörlük dönemi hüküm sürüyordu. Buna rağmen Nazi Almanyası’nı durduran Sovyet devleti olmuştur. Tabii, Nazizm ile Stalinizmi salt formel özelliklerinden dolayı “totalitarizm” adı altında birbirine eşitleyenler için de burada açıklanması gereken küçük bir ayrıntı var!

---

67 Bu konudaki en yararlı kaynaklardan biri şudur: Moshe Lewin, *Lenin’in Son Mücadelesi*, çev. A. Muhittin, İstanbul: Yücel Yayınları, 1976. Bu kitabın mutlaka yeni basımının yapılması gerekir.

Bu gelişme aynı zamanda başka bir saptamayı mümkün kılıyor. Yukarıda Ekim devriminin Birinci Dünya Savaşı'na son verilmesini mümkün kılan iki devrimden biri olduğunu belirtmiştik. İkinci Dünya Savaşı'nı bitiren ise Avrupa'da (Fransa, İtalya, Yugoslavya, Yunanistan, Arnavutluk) ve Asya'nın doğusunda (Çin, Vietnam, Kore) savaş içinde yaşanan devrimci yükselişin Nazi ve Japon emperyalist işgaline büyük bir darbe vurmasının yanı sıra Kızıl Ordu'nun başarılarıdır.

Bürokrasinin Sovyet rejimini muhafaza etme zorunluluğunun yanı sıra, bürokrasinin yeni devlette var olan olumlulukları etkilemesi bakımından ikinci bir faktörün de sözünü etmek gerekir. Bu da **Sovyet devletinin temellerinin sağlam olması** dolayısıyla bürokrasinin birçok alanda yarattığı tahribata rağmen özün ayakta kalabilmesidir.

Bu konuda örnek olarak Sovyet halkları arasındaki ilişkileri alacağız. Yukarıda Lenin'in Sovyet devletini özel bir mücadeleyle ulussuz bir devlet olarak kurduğunu görmüştük. Bunun Lenin açısından anlamı, Rus şovenizminin Çarlık'tan farklı olarak yeni sosyalist devlette hâkim olmasını, ezilen ulusların ezilmesini, haklarının ayaklar altına alınmasını engellemektir. İkinci Dünya Savaşı döneminden itibaren Rus milliyetçiliği bilinçli olarak güçlendirilir. Bunun yanı sıra birçok halk Nazilerle işbirliği gerekçe gösterilerek yaşadıkları yörelerden zorla başka bölgelere sürülür.⁶⁸ Savaştan sonra durum bir ölçüde normale dönse de, giderek Rus ulusunun diğerlerine göre önceliği SSCB'nin sıradan bir özelliği haline gelir.

Ama işin püf noktası şuradadır: SSCB bir federal devlet olarak kurulurken Çarlık Rusyası'nın ezilen ve azınlık uluslarına öyle haklar tanınmıştır ki, bunların ayıklanması ve bastırılması son derecede güçtür. Bu haklar yalnızca **çok köklü kültürel haklar** değildir. Bunlar en küçük topluluklara kadar zaten tanınmıştır. Ama bunların çok daha ötesinde küçük uluslar, Federasyona bağlı 15 cumhuriyette, bu 15 cumhuriyetten biri olan Rusya Federasyonu içinde alt cumhuriyetlerde, özerk bölgelerde vb. **siyasi-idari haklara sahip olarak** yaşamaktadırlar. Bütün bu yoğun biçimde iç içe geçmiş yapıları hallaç pamuğu gibi atmaksızın, yani ülkenin yapısının altını üstüne getirmeksizin, Rus hâkim ulusunun Ekim devriminin ezilen ve küçük halklara getirdiği mevzileri ortadan kaldırması mümkün değildir. Bu yüzden SSCB halklar arası ilişkiler bakımından, ideal olmaktan son derecede uzak olmakla birlikte, sonuna kadar, dünyanın çoğu ülkesinden daha iyi koşullara sahip bir ülke olarak varlığını sürdürdü.

Bütün bu tartışmadan çıkan sonucu özetliyoruz: Bürokratik yozlaşma her ne kadar Ekim devriminin ve Sovyet devletinin eski Rusya'nın topraklarında yaşayan halklara ve daha genel olarak insanlığa getirdiği kazanımları sınırlamış ve çarpık bir mecra sokmuş olsa da bunların özünü ortadan kaldıramamıştır. Yozlaşmanın tahribatı farklı alanlarda farklı derecelerde olmuştur kuşkusuz. Ama hiçbir alanda

68 Isaac Deutscher, *Stalin*, gözden geçirilmiş baskı, Harmondsworth: Penguin, 1970, s. 474-480.

işin özünü ortadan kaldırmamıştır.

Sonuç: “Rus devrimi” değil “Ekim devrimi”

Bu yazının esas amacı, bir devrimin sadece dev bir ülkenin bile değil bütün dünyanın 20. yüzyıl boyunca kaderini belirlemiş olduğunu vurgulayarak o devrimin yaşandığı sekiz ayın⁶⁹ bundan dolayı ne kadar büyük önem taşıdığını anlatmaktır. İşte devrim ve devrim içinde Bolşevik Partisi’nin ve onun önderlerinin faaliyetleri bu bakımdan dünya tarihsel bir önem taşımaktadır. Şayet devrimler dünyayı böylesine köklü biçimde değiştiriyorsa, o zaman devrimci olmak da çok değerli bir faaliyettir. Devrimler ve devrimciler bu yüzden incelenmeye değerdirler.

Ekim devriminin dünya tarihsel bir olay olması ve sadece Rus halkının değil dünyanın diğer halklarının da kaderini uzun on yıllar boyu belirleyecek bir güce sahip olması, bizim bu yazı boyunca devrimi neden “Rus devrimi” olarak anmadığımızı kısmen açıklar. Ekim devrimi, bu yazının ilk bölümünde açıklandığı gibi, başta uluslararası bir sınıf olan işçi sınıfı olmak üzere dünya halkları açısından o kadar çok bakımdan bir iltir ki, **bütün ileri insanlığın bir devrimi** sayılmalıdır.

Ama Ekim devrimini “Rus devrimi” olarak anmamanın bunun dışında en az üç nedeni daha düşünülebilir. Bunlardan birincisi, devrimin pratik olarak sadece Rus halkının bir ürünü olmamasıdır. Evet, bütün dillerde bir ulusun ismini belirten ad ile bir ülkenin özelliklerine ilişkin sıfat birbirine karışır. “Fransız” bir kavmin ya da etnik grubun adıdır, ama aynı zamanda milyonlarca Kuzey Afrikalı Müslüman’ın da ülkesi olan Fransa’ya ait olan şeyleri betimlediğimiz sıfattır. Bunun gibi “Rus devrimi” kavramı kullanıldığında aslında Çarlık Rusya’sında yaşayan halkların tamamını kapsayacak biçimde düşünülmüş bile olsa, kaçınılmaz olarak ülkenin hâkim ulusunu akla getirmektedir. Oysa Rusya’da Ukraynalılar ve Belaruslar gibi Slav halklarından Gürcüler ve Ermeniler gibi Kafkas halklarına ve (bizim açımızdan en önemlisi) Azerbaycanlılardan Taciklere, Çeçenlerden Tatarlara kadar uzanan bir Müslümanlara kadar geniş bir halklar yelpazesi de yaşamaktaydı. **Ekim devrimi aynı zamanda Müslüman halkların da bir devrimidir.** Bugün Batı emperyalizmine öykünen bir yaşam tarzı ile tekcirilik arasına sıkıştırılmaya çalışılan Müslüman halkların bir türlü modern dünyaya kendilerini uyduramadıkları söylenmektedir. Ama aslında birçok Müslüman halk, on milyonlarca insan, moderniteye ayak uydurmak ne demek, modernitenin ötesinde, sosyalist bir inşa deneyiminde on yıllarca yollarını aramışlardır!

Bir başka neden, devrimin baş mimarının, yani Lenin’in de zaten bu devrimle kurulacak ülkenin **ulussuz** bir topluluk, yepyeni bir sosyalist halklar camiası olmasını amaçlayarak ona (yazının başında altını çizdiğimiz gibi) içinde hiçbir ulusun

69 Aslında buna devrim sonrasındaki iç savaşı da eklemek gerekir. İç savaş devrimin sağlamlaşmasının vazgeçilmez bir aşaması olmuştur.

adının ya da coğrafi bir bölgeye atfın olmadığı bir ad bulmasıdır. Adsız ülkenin temellerini atan devrimin bir ulusun adıyla anılması gerçek bir çelişki olurdu.

Nihayet, devrimin baş mimarı Lenin ve onun ikinci kemanı, yani Trotskiy, bu işe Rusya’da bir sosyalist toplum kurmak için değil, dünya sosyalist devrimini başlatmak için girmişlerdir. Lenin Nisan başında Rusya’ya ulaştığında Petrograd’ın Finlandiya İstasyonu’nda kalabalık bir işçi grubunca karşılanmıştır. Onlara hitaben yaptığı konuşmayı “Yaşasın dünya sosyalist devrimi!” diye bitirmiştir.⁷⁰ Ondan bir ay sonra, Amerika’daki zorunlu sürgününden, arada bir süre boyunca İngilizlerin elinde savaş esiri olarak kaldıktan sonra Rusya’ya Mayıs başında dönen Trotskiy, ayağının tozuyla Petrograd Sovyeti’nin toplantısına gitmiştir. Sovyet, 1905’te 26 yaşında başkanlığını yapmış olan, şimdi ise 38 yaşında olgun yaşta bir adam olan bu büyük devrimciye hemen söz vermiştir. Trotskiy Lenin’in Petrograd’a indiği gün konuşmasında ne dediğini bilecek durumda değildir. Konuşmasını şöyle bitirir: “Yaşasın Rus devrimi, dünya devriminin ilk adımı!”⁷¹

Böyle bir devrime Rus devrimi denemez. O, hepimizindir. Uluslararası proleteryanın, dünya devrimci hareketinin, ilerici insanlığın ortak mirasıdır.

---

⁷⁰ *History*, a.g.y., s. 311.

⁷¹ Isaac Deutscher, *The Prophet Armed. Trotsky: 1879-1921*, Londra: Oxford University Press, 1970, s. 254.

Ekim Devrimi ve Kızıl Ordu'nun kuruluşu

Levent Dölek

Emekçi halkın bir evladı ve Sovyet Cumhuriyeti'nin bir yurttaşı olarak İşçi Köylü Ordusu'nun askeri ünvanını üstlenirim. Rusya'nın ve bütün dünyanın işçi sınıflarının önünde bu ünvanı onurla taşımayı ve silah kullanmayı bilinçli biçimde öğrenmeyi, tüm kamusal ve askeri eşyaları, hırsızlığa, zarar ve ziyana karşı gözüm gibi koruyacağımı taahhüt ederim. Devrimci disipline katı ve hiçbir gevşekliğe yer bırakmayacak biçimde uyacağımı, İşçi ve Köylü Hükümeti tarafından atanmış komutanlarımın tüm emirlerine sorgusuz sualsiz uyacağımı taahhüt ederim. Sovyet Cumhuriyeti'nin yurttaşının onuruna zarar verecek, onu alçaltacak her türlü hareketten kaçınacağımı ve öteki yoldaşlarımı da bu hareketlerden uzak tutacağımı, bütün hareket ve düşüncelerimde bütün emekçilerin kurtuluşu yolundaki büyük davayı göz önünde bulunduracağımı taahhüt ederim. İşçilerin ve Köylülerin Hükümeti'nin Sovyet Cumhuriyeti'ni her türlü tehdide ve düşmana karşı savunma yolundaki ilk çağrısında öne çıkacağımı taahhüt ederim. Rus Sovyet Cumhuriyeti, sosyalizm davası ve halkların kardeşliği uğrunda mücadeleden ne gücümü ne hayatımı esirgeyeceğim. Ciddiyetle vermiş olduğum bu sözden kötü niyetle uzaklaşacak olursam, halkın gazabı üzerimde olsun, devrim yasasının acımasız eli beni cezalandırsın.

(Kızıl Ordu Askerinin Sosyalist Yemini)

Ekim Devrimi geri bir ülkede köylülük tarafından desteklenen proletaryayı iktidara getirdi. Devrim sadece Rus proletaryasına değil dünya proletaryasına ve ezilen halklara devrimci bir üs hediye etti. Marx ve Engels'in öngörülerine uygun şekilde Bolşeviklerin de beklentisi Rus devriminin uluslararası devrimin bir başlangıç noktası olacağıydı. Ancak beklenen olmadı. Rus devrimi dünya çapında bir devrimci dalga yarattı ama emperyalist dünyanın kuşatmasını kıramadı. Tecrit olmuş bir ülkede sosyalist inşa deneyimi el yordamıyla ve zorunluluklar altında yürütülecekti. Bunu yaparken elbette ki öncelik proletarya tarafından fethedilen iktidarın korunması oldu. Bu durum, işçi iktidarını sosyalizmin inşasına boylu boyunca girişmeden önce bir ordu inşa etme göreviyle karşı karşıya bıraktı. Sosyalist inşanın daha sonra karşılaşılabileceği tüm sorunlarla önce Kızıl Ordu'nun kuruluş sürecinde karşılaşıldı.

Yaşadığı tüm sorunlara ve eksiklerine rağmen Ekim Devrimi ilk defa ezilen sınıfların kalıcı ve istikrarlı bir iktidarını yarattı. Onun ordusu da haliyle, tarihte o zamana kadar eşi benzeri görülmemiş bir ordu oldu. Bu ordu motivasyonunu kendi ulusuna bağlılık ve başka uluslara nefret temelinde kazanmıyordu. Bu ordunun askerleri sosyalizm davası ve halkların kardeşliği uğruna ölmek için yemin ediyordu.

Kızıl Ordu'nun kuruluşunun incelenmesi proletarya diktatörlüğünün ve kapitalizmden sosyalizme geçiş toplumunun yaşadığı sorunların devrimci bir analizi açısından son derece önemli bir yerde duruyor. Bu makale esas olarak Kızıl Ordu'nun bu yönüne odaklanmış durumda. Kızıl Ordu'nun nasıl kurulduğu kadar nasıl savaştığı, burjuva ordularından sınıfsal açıdan tamamen farklı yepyeni temellerde kurulan bir ordunun savaş yöntemleri, taktikleri, bu yeni ordunun savaş sanatına yeni bir perspektif kazandıran boyutları, proletaryanın kendine özgü bir savaş doktrinin olup olamayacağına dair tartışmalar başlı başına bir araştırmanın konusudur. Yine Kızıl Ordu'nun kuruluşu kadar sovyet devletinin geçirdiği evrime paralel olarak nasıl bir dönüşüm yaşadığı da önemlidir. Ekim Devrimi'nin kurduğu Kızıl Ordu İkinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde hangi yönlerden yetkinleşmiş, hangi boyutlarıyla bir yozlaşma içine girmiştir? Ne yazık ki bu tartışmaya da bu yazının sınırları içerisinde girebilmiş değiliz.

Amacımız Ekim Devrimi'nin açtığı ve daha kapanmamış olan proleter devrimler çağının baharında kurulan ve kendinden sonraki tüm devrimci ordular için şüphesiz en büyük örneği oluşturan, ezilen bir sınıfın kendini nasıl hâkim sınıf olarak örgütleyebileceğinin muhteşem bir laboratuvarını sunan İşçilerin ve Köylülerin Kızıl Ordusu'nun temellerini Marksist bir perspektifle ele almak ve burjuvaziyle kavgamızın er geç varacağı kaçınılmaz biçimler açısından dersler çıkarmaktır.

Marksist devlet teorisi ve ordu sorunu

Marksizmde devlet teorisi ile savaş ve genel olarak askerlik meselesi birbirinden ayrılmaz biçimde ele alınmıştır. Her şeyden önce Marksizmde devlet hâkim sınıfın ezilen sınıflar üzerindeki baskı aygıtı olarak tanımlanmaktadır ve bu baskı aygıtının

merkezinde de silahlı bir çekirdek bulunmaktadır. Bu çekirdek ordudan, polisten, mahkemelerden, cezaevlerinden ve diğer zor aygıtlarından oluşur.

Ordular aynı devlet gibi toplumun uzlaşmaz karşıtlık içindeki sınıflara bölünmesinin ürünüdür. Uzlaşmaz karşıtlık adı üstünde barışçıl şekilde uzlaştırılması, orta yolda buluşması mümkün olmayan çelişkileri ifade eder. Bu tür bir çelişkinin tarafları silahlı olduğunda çatışma kaçınılmazdır. Dolayısıyla da hâkim sınıf, uzlaşmaz karşıtlık içinde olduğu ezilen sınıfları silahsızlandırırken silahlanma tekeli özel silahlı müfrezeler aracılığıyla eline alır. Ordular ya da genel olarak hâkim sınıfların hizmetindeki özel silahlı müfrezelerin alternatifi pasifistlerin ve ilkesel şiddet karşıtlarının hayallerinin aksine silahsızlık değil tüm toplumun silahlanmasıdır. Başka bir ifadeyle, hâkim sınıfın elindeki silahlanma tekelinin ortadan kalkmasıdır: “Her devrim devlet aygıtını yıkarak, hâkim sınıfın *kendisine* hizmet eden özel silahlı müfrezeleri nasıl yeniden kurmaya, ezilen sınıfın ise sömünlere değil de sömürülenlere hizmet edebilecek türden yeni bir örgütlenmeyi nasıl yaratmaya çalıştığını bize açık bir biçimde gösterir.”¹

Yani her devrim alametlerini mutlak surette askeri biçimler altında da göstermek zorundadır ve devletin değişen sınıf karakteri de mutlaka askeri alanda ifadesini bulacaktır. Örneğin burjuva devrimlerinin ardından aristokratik bir temele dayanan Ortaçağ orduları köklü bir değişime uğradı. Ortaçağ orduları soylu kökenli subayların komutası altındaki serflerden oluşmaktaydı. Şövalyece gurur, onur, şan, şeref duyguları subaylara mahsus ve bu orduların askerleri tarafından paylaşılmazdı. Zaten bu ordularda askerlerden kendiliğinden bir sadakat beklenmez, ordunun disiplini sadece kaba şiddet yoluyla ve özellikle de ölüm cezasıyla sağlanırdı.

Burjuva devrimleri bunun yerine ulusal bir silahlanma anlayışını getirdi. Askerlik artık bir ulusal görev halini aldı. Hatta yurttaşın bir hakkı olarak tanımlandı. Burjuvazi milliyetçilik ile ulusun üzerinde ideolojik hegemonyasını sağlayabildiği ölçüde artık sadece subaylardan değil erlerden de sadakat bekleniyordu. Erlerin ulusun çıkarına olan bağlılığı ve bu ideolojik temel üzerinde yükselen yüksek moral ve motivasyon burjuvazinin devrim ordularına tekniğin ve teknolojinin ötesine taşan bir niteliksel güç kazandırdı.² Amerikan devriminin isyancıları, sömürgeci paralı askerleri bu güce dayanarak yıktı. Napolyon, Fransız Devrimi'nin ulusal ordularına komuta ederek Avrupa'yı fethetti.³ Burjuvazinin ilerici karakterini tümünden yitirdiği emperyalizm çağında ise ezilen ulusların kurtuluş mücadeleleri üstün emperyalist orduları defalarca yenilgiye uğrattı.

Orduların karakterini belirleyen, bağlı olduğu toplumun sınıfsal niteliğidir. Orduyu ya da genel olarak hâkim sınıfın özel silahlı müfrezelerine dayanan devletin

1 V.I. Lenin, *Devlet ve Devrim*, İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1976, s. 17.

2 Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, s. 209.

3 F. Engels, “Piyade Taktiği”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 25, Kış 2015-2016, s. 159.

çekirdeğinin büyüklüğünü ise hem içerdeki sınıf savaşımının düzeyi hem de ulusun komşu ve rakip uluslarla ilişkileri tayin eder. Sınıf mücadelesi keskinleştikçe, fetih yarışı ve uluslararası rekabet arttıkça devletin silahlı çekirdeği tüm toplumu hatta devleti yutacak bir boyuta ulaşabilir. Bu Engels'in emperyalizm çağının şafağında yaptığı bir öngörüdür ve emperyalist savaşlarla birlikte tam olarak doğrulanmıştır.⁴

Emperyalizm çağında bu olgu giderek burjuvazinin en büyük çelişkisi haline gelmeye başlamıştır. Sonuçta burjuvazinin hegemonyası son derece kırılgan bir zemine yaslanmaktadır. Burjuvazi toplumun sömürücü ve küçük bir azınlığı olarak kaldığı ve orduların saflarında işçi sınıfı ve yoksul köylüler silah altına alındığı müddetçe ideolojik hegemonyanın askeri başarılarla desteklenmesi zorunludur. Aksi takdirde cephede yaşanan başarısızlıklar derhal toplumdaki sınıf karşıtlıklarının ordunun içinde kendini göstermesine neden olmaktadır. Hele ki burjuva ordusu yurt savunması yapmıyor bir fetih savaşı yürütüyorsa:

Savaşın başında istisnasız tüm ülkelerde yurtseverliğin yükselişine tanık olduk. Bu aşamada burjuvazi giderek güçleniyor ve şöyle diyordu: "Tüm halk benimle birlikte." Şehrin ve ülkenin sabahtan akşama çalışan halkı burjuvazinin bayrağı altında toplandı. Tabiri caizse tek bir ulusal *galeyan* içinde birleşti. Fakat savaş bir avuç ordu ihalesi kapan müteahhidi, yağmacıyı ve spekülâtörü zengin ederken, diplomatları ve general-leri terfi ettirirken, bir bütün olarak ülkeyi giderek daha fazla tüketti ve halkı soyup soğana çevirdi. Çalışan kitleler giderek daha fazla yoksullaştı. Eşler, anneler, nineler ve çalışan kadınlar için o yakıcı soruyu cevaplamak giderek daha fazla güçleşti: Çocukları nasıl besleyeceğiz? Ve bu, çalışan kitlelerin zihinlerinde adeta kendiliğinden bir devrim gerçekleştirdi. Savaş, önce onları boş umutlarla havaya kaldırıp, ardından tüm kemiklerini kırarcasına kaldırdığı yerden tekrar yere çalarken; işçiler tüm bu olup bitenin nasıl olduğunu ve ne anlama geldiğini düşünmeye başladılar.⁵

Tarih, Çarlık ordusunun şovenist gösteriler eşliğinde cepheye sürdüğü işçi ve köylü kökenli askerlerin nasıl bir kaç yıl içinde barış, toprak ve ekmek talebiyle burjuvaziye karşı, devrimin saflarına katıldığını, Rus ordusunun nasıl Almanya'yla savaşarak değil de kendi bağrında yükselen sınıf savaşımıyla dağıldığını ve bunun Ekim Devrimi'ne giden yolu nasıl açtığını bize göstermiştir.⁶

Burjuvazi nasıl kendi hâkimiyetindeki bir toplumu kurarken orduyu da yeniden şekillendirdiyse Ekim Devrimi ile birlikte kendisini hâkim sınıf olarak örgütleyen proletarya da aynısını yapmak zorunda kaldı. Önünde izleyebileceği bir örnek olarak sadece 1871 Paris Komünü bulunuyordu. Hem Marksist devlet teorisi hem de

4 V.I.Lenin, a.g.e., s. 18-19.

5 Lev Trotsky, "The Internal and External Situation of the Soviet Power in Spring of 1918, The Internal and External Tasks of the Soviet Power", <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/ch06.htm>

6 Bkz. "1917 Ekim Devrimi: Ordudaki sınıf mücadelesi", *Gerçek* gazetesi, sayı: 93, Haziran 2017.

Paris Komünü'nün pratiği doğal olarak sürekli ordu ve polisin karşısında tüm halkın silahlandırılmasına dayanan milis sistemini öne çıkarmaktaydı. Lenin, Şubat devriminin ardından “polislin yeniden kurulmasını engellemek, orduyla bir ve aynı şey olan bir halk milisi kurmaktan başka bir yol yok” diyordu.⁷

Paris Komünü sadece 72 gün ayakta kalabilmişti. Komünün milis deneyimi, Marksizmin ortaya koyduğu devlet teorisiyle tümüyle tutarlıydı. Ancak sonuçta Komün yenilmişti ve Ekim Devrimi, Paris Komünü'nün deneyimini çok daha ileri- lere taşıırken, sınıf mücadelesinin getirdiği somut sorunlarla baş etmeye çalışırken, askeri meseleleri de çok daha karmaşık yöntemlerle çözmek zorunda kalacaktı. Her halükarda askeri mesele, sınıf savaşımından ve onun bir aygıtı olan devletin sınıf karakterinden hiçbir zaman bağımsızlaşmadı.

Ekim Devrimi: Devrimci strateji ve barışçıl olmayan “kansız” zafer

1917'de proletaryayı iktidara taşıyan süreçte belirleyici an Kışlık Saray'ın alınmasıdır. Kışlık Saray, Askeri Devrimci Komite'nin iradesi ve bu komitenin başkanı Trotskiy'in önderliğinde bir askeri hareketle, bir silahlı halk ayaklanmasıyla alınmıştır. Bu taarruz hemen hemen hiç kan dökmeden başarıya ulaşmış, Ekim Devrimi tarihe en kansız devrimlerden biri olarak geçmiştir. Ancak devrimin kansız olması barışçıl olduğu anlamına gelmez.

Kadim Çin'in savaş sanatı teorisyeni Sun Tzu, “Girdiği her savaşı kazananlar aslında usta değildirler, başka orduları savaşmadan çaresiz bırakanlar, işte onlar en iyisidir”⁸ diyerek mükemmel komutanı anlatmıştır. Ekim Devrimi daha çiçeği burnundayken işte böyle bir önderlikle zafere ulaşmıştır. Başka orduları savaşmadan çaresiz bırakmak nasıl mümkün olabilir? Bunun da bir formülü vardır elbette ve bu formülde kurnazlık pek az, strateji ise pek çok yer kaplamaktadır. Sun Tzu'nun formülü şöyle: “Stratejik etkenlerin çoğunu kendi safında buluşturan savaşa girmeden karargâhta kazanmış; bunların azını elinde tutan kimse savaşa girmeden yenilmiş sayılır- hele hiç bulundurmayanların vay haline!”⁹

Bu anlamda devrimin 1917 sonbaharındaki zaferi stratejik etkenlerin çoğunu kendi saflarında buluşturmuş olan Bolşevik Partisi'nin eseridir. Aslında en stratejik etkenlerden biri Bolşevik Partisi'nin kendisidir. Bir devrimin asli koşulları arasında üretici güçlerin gelişmesi ve üretim tarzıyla girdiği çelişkiler, hâkim sınıfla ezilen sınıflar arasındaki güç ilişkileri, ekonomik ve siyasi krizlerin yarattığı sosyal ve siyasal anaforlar içinde yönetenlerin eskisi gibi yönetemediği, yönetilenlerin ise eskisi gibi yönetilmek istemediği bir tarihsel momente ulaşılması vardır. Tüm bu koşulların aynı anda ve

7 V.I. Lenin, *Komün Dersleri*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1977, s.76.

8 Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, İkinci Baskı, 2006, s.84.

9 a.g.e., s. 72.

tek bir yerde bir araya gelmesi çok da sıra dışı değildir. Ne var ki, tüm bu koşulların muzaffer bir proleter devrimle sonuçlanması, sınıflar arasındaki güç dengesini stratejik olarak ezilen sınıflar lehine bozacak bir iradi aygıtın varlığını gerektirir. Bu işçi sınıfının devrimci partisidir. Trotskiy bunu şöyle ifade ediyor:

Genel olarak tarihin -Paris Komünü, 1848 Alman ve Avusturya devrimi, 1919 Macaristan ve Bavyera sovyetleri, 1919 İtalyan devrimi, 1923 Alman krizi, 1925-1927 yıllarındaki Çin Devrimi, 1931 İspanyol Devrimi- de tanık olduğu gibi koşullar zincirindeki en zayıf halka şimdiye dek partinininki olmuştur. İşçi sınıfı için en zoru tarihi görevlerinin çapına uygun bir devrimci örgüt yaratmaktır.¹⁰

İşte Rusya proletaryasının bu en zoru başarmasını sağlayanlar, başta Lenin olmak üzere tüm bir Bolşevik kuşak, devrimin zaferinde başrolü oynamıştır. Tüm Ekim ayaklanmasını fiilen yönettiği halde Trotskiy'in devrimde belirleyici rolün Lenin tarafından oynandığını söylemesinin ardında partinin rolüne ilişkin bu berrak kavrayış yatmaktadır.

Parti, Ekim Devrimi'nin komutanlarına "stratejik etkenlerin çoğunu" kendi saflarında toplamalarını sağlayan esas aygıt olmuştur. Bu anlamda Lenin'in İki *Taktik*'ten *Nisan Tezleri*'ne liberal burjuvazi ile ittifak içinde bir demokratik devrim anlayışını reddetmesi, önce işçi ve köylülerin demokratik diktatörlüğü tezini daha sonra çok daha kesin bir şekilde "bütün iktidar sovyetlere" sloganında cisimleşen bir şekilde köylülüğün desteğini almış proletaryanın iktidarını savunması entelektüel birer zihin jimnastiği değil, devrimin kaderini belirleyecek olan stratejik mücadelelerdir. Bugün de istibdadın görüntüdeki cesametine bakıp ah vah edenler, kötümserlik nöbetleri içinde büyük patronların tek bir demokratik gülümsemesi ile kendinden geçenler, emperyalizmin "endişe beyanlarından" umut devşirmeye çalışan, en nihayetinde daha denize düşmeden büyük burjuvazinin "sosyal demokrat" yılanlarına sarılanlar, liberal burjuvaziyle ittifakı reddeden ve devrimci stratejiyi savunan bizleri "derin analizler" yapmakla, doktrinerlikle suçlarken vaktiyle Lenin'e yapılan suçlamaları tekrarlıyorlar.

Oysa Ekim Devrimi tarihi bize şunu gösteriyor ki **daha devrim ufukta görünmezken bile** berrak bir devrimci stratejiyi savunmak ve strateji temelinde bir devrimci parti inşa etmek vazgeçilmez bir görevdir. Liberal burjuvazinin hegemonyası altına girmiş reformist sosyalistler Bolşeviklerin kansız şekilde iktidarı almasından hemen önce bile aynı karamsar sayıklamalarını sürdürüyor, devrimcileri maceracılıkla suçluyorlardı. Menşevik Dan, Ekim ayaklanmasının arifesi olan gecede, Sovyet delegeleriyle yapılan toplantıda söz alıp şunu diyebilmişti: "Karşı-devrim hiçbir zaman bu kadar güçlü olmadı!"¹¹

10 Lev Troçki, *Rus Devrim Tarihi-3.Cilt, Ekim Devrimi: Sovyetlerin Zaferi*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999, s. 180.

11 a.g.e., s. 231.

Ancak Bolşeviklerin doğru stratejisi, en ağır şovenist etkiler altında kaldığında bile proletaryanın devrimci sınıf karakterine güvenerek, merkezine proletaryayı alarak ve liberal burjuvaziyle ittifak ederek değil ona karşı savaşarak köylülüğün desteğini kazanmaya yönelmişti.

Petrograd proletaryasının en aktif ve öncü unsurlarının mutlak desteğini yani silahlı proleterlerden oluşan kızıl muhafız birliklerini, Petrograd garnizonundaki köylü kökenli askerler arasında Bolşevizme duyulan sempatiyi, yani köylülüğün proletaryayı takip etmesini, Avrora zırhlısının devrim saflarına geçişini, özetle “stratejik etkenlerin çoğunu” Bolşeviklerin safında toplayan işte bu doğru devrimci stratejiydi. Stratejik etkenlerin pek çoğunu teker teker yitiren burjuvazinin ise vay haline! “Beş yüz kişilik doğru dürüst bir birlik Smolny’ı (Bolşeviklerin karargâhı) tüm içindekilerle birlikte tasfiye etmeye yeterdi” diyerek gerekli inisiyatifi gösterebilseydi geçici hükümetin devrimi önleyebileceğini iddia eden Menşevik Suhanov gibilere Trotskiy şöyle cevap veriyor: “Bu mümkün. Ama öncelikle, hükümetin bunu sağlamak için kararlılığa, yüreğe yani doğasına tümünden aykırı bir meziyete ihtiyacı vardı. İkinci olarak, beş yüz kişilik doğru dürüst bir birliğe. Bunu nereden bulacaktı?”¹² İşte böylece sınıf savaşımına dayalı devrimci strateji ve bu stratejinin en önemli parçası olan devrimci parti Sun Tzu’nun mükemmel komutanlık tanımının kolektif ifadeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Prusyalı savaş teorisini Clausewitz’in evrensel kabul gören tanımlaması ile “savaş politikanın şiddet araçlarıyla devamıdır.” Savaşın esas amacı belirli siyasi hedeflere ulaşmaktır ve bunun için iradeyi düşmana zorla kabul ettirmeyi gerektirir. Clausewitz, savaş harekâtının hedefinin iradeyi zorla kabul ettirmek üzere düşmanı silahtan arındırmaya odaklandığını ve bu hedefin siyasi amacın yerini alıp onu bir bakıma savaşa ait olmayan bir şeymiş gibi bir kenara ittiğini söyleyerek siyaseti ve stratejiyi arka plana itmeye meyilli kurmay subayı uyarmaktadır.¹³ İşte Ekim Devrimi’nin kendisi, onun askeri politikası ve ordusu baştan sona Clausewitz’in uyarısının hakkını veren bir tarihsel deneyimi bize sunmaktadır. Bu anlamda Ekim Devrimi’nin askeri politikasını ve Kızıl Ordu’yu Bolşevik Partisi’ni ve Bolşevizmin devrimci stratejisini temel almadan anlamının olanağı yoktur.

Ekim Devrimi’nin askeri politikası: Ayaklanma sanatından savaş sanatına?

Savaş sanatı ile ayaklanma sanatının büyük oranda örtüştüğü muhakkaktır. Bir savaş kazanmanın ve bir ayaklanmayı başarıya ulaştırmanın gerekleri en genel hatlarıyla birbiriyle ortaktır. Ancak savaş ve ayaklanmanın birbirine indirgenmesi mümkün değildir. Her şeyden önce savaş söz konusu olduğunda şu ya da bu

¹² a.g.e., s. 298.

¹³ Carl V. Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011, s. 30

biçimde karşı saflarda örgütlenmiş silahlı kuvvetlerin çarpışması söz konusudur. Ordu şeklinde örgütlenmiş olmasa bile gerilla birlikleri, milis ya da başkaca melez formlarda bir araya getirilmiş de olsa savaşta karşı karşıya gelen güçler esas olarak birbirine karşı konumlanmış silahlı kuvvetlerdir. Savaşta silahlı kuvvetler her zaman karşı tarafın moralini bozmaya, saflarını dağıtmaya, iç karışıklık çıkarmaya çalışırlar. Pek çok savaşta saf değiştirmeler de yaşanmıştır. Bu noktada propagandanın ve ekonomik, siyasi gelişmelerin etkisi son derece önemlidir. Ancak, savaşlarda her halükârda belirleyici olan askeri gücün, nicel, nitel ve nispi üstünlüğüdür.

Ayaklanmada da silahlı güç esastır. Ancak ayaklanmada silahlı kuvvetler, devlet otoritesi ve organizasyonu kullanılarak değil tam tersine bu gücün dağıtılmasıyla bir araya gelmektedir. Dolayısıyla savaşta **kendine** ait silahlı kuvvetleri mümkün olduğunca güçlü, kalabalık ve organize bir şekilde bir araya toplamak esas iken ayaklanmada esas olan kendine ait olmayan silahlı kuvvetleri kendi tarafına çekmek, kalanları da mümkün olduğunca tarafsızlaştırmak ya da savaşıma iradesini kırmaktır. Bu yüzden ayaklanma sanatında dar anlamda askeri gücün belirleyiciliğinin yerini siyasi güç almaktadır.

Ekim ayaklanmasında Askeri Devrimci Komite'nin harekete geçirdiği silahlı güçler Petrograd Garnizonu piyadeleri, Bolşeviklerin en etkili oldukları askeri birliklerden makineli tüfekçiler, Kronştadt üssü denizcileri, Baltık donanması bahriyelileri ve silahlı işçilerden oluşan Kızıl Muhafızlardı. Bu güçlerden en az sayıda, en az tecrübeli ve en kötü teçhiz edilmiş olan Kızıl Muhafızlardı ki bu, Askeri Devrim Komitesi'ne organik olarak bağlı olan yegane silahlı güçtü. Kızıl Muhafızların sayısı silahlı olarak en fazla bir kaç bini bulmaktaydı, Şubat Devrimi ile oluşan ikili iktidar koşulları dolayısıyla yarı legal bir statüye sahipti ve her an geçici hükümetin silahsızlandırma girişimlerine muhatap olmaktaydı. Sayısı az olmasa da tek başına çok daha kalabalık ve iyi silahlanmış olan ordu güçleri ile baş etmesi imkânsızdı. Ancak Kızıl Muhafızın etkisi proletaryanın siyasi ve sosyal olarak oluşturduğu kütle çekim kuvvetinden geliyordu. Bugünden dönüp bakıldığında Kızıl Muhafızlar göğüs göğüse çarpışarak karşı devrim güçlerini ezmenin değil Petrograd Garnizonu'nu devrim safına kazanmanın, Baltık bahriyelilerini örgütlemenin bir aracı olarak işlev görmüştür.

“Her ayaklanmanın ilk görevi askeri birlikleri kendi yanına çekmektir. Temel olarak genel grev, kitle gösterileri, sokak çatışmaları, barikat savaşı buna hizmet eder.”¹⁴ Ekim ayaklanmasında Kızıl Muhafız gücünü Rus proletaryasının giderek siyasallaşan eylemliliğinden almış, onun en yüksek silahlı ifadesi olmuş ve bununla birlikte esas olarak hukuken hükümete bağlı askeri birliklerin devrim safına çekilmesine hizmet etmiştir.

Eski orduyu dağıtıp yenisini kurmak:

14 Lev Troçki, a.g.e., s. 186.

Bir dönüm noktası olarak Brest-Litovsk

Ancak iktidar sovyetlere geçtikten sonra durum nitel bir değişime uğramıştır. Rus ordusunun hukuken bağlı olduğu Geçici Hükümet, Kışlık Saray'ın ele geçirilmesinin ardından ve bir süre daha cılız şekilde süren direnmeler ezildikten sonra fiilen ortadan kalkmıştır. Ancak bu otomatik olarak proletaryanın mevcut ordunun mülkiyetini üzerine geçirmesi gibi bir sonuç doğurmamıştır. İktidarı alan proletarya elinde kullanılmaya hazır bir ordu bulmamıştır.

Bolşevik barış politikası kitleleri kandırmak üzere ortaya atılmış bir vaat değildi. Proletaryanın yağma savaşını reddetmesi ve bunu sadece kendi adına yapmaması, dünya proletaryasının çıkarlarının bir gereği olarak barış politikasının savunulması söz konusuydu. Emperyalist savaşın bir avuç yağmacı burjuvanın çıkarları için milyonlarca emekçiye savaşa sürmesinin yarattığı devasa toplumsal gerilim Rusya'da hem bir devrime yol açmış ama aynı zamanda ordunun savaşamaz hale gelmesine de neden olmuştu. Orduda subayların hükmü kalmamış, erlerin diktatörlüğü başlamıştı. Askerler tarafından cezalandırılmayan subaylar kaçıyordu. Subaylardan bazıları esen özgürlük rüzgârlarıyla devrim safına geçse de birliklerine komuta etme kabiliyetlerini yitirmişti.

Şubat devrimi ordudaki kurulu yapıyı allak bullak etti. Sovyetlerin kabul ettiği 1 no.lu kararname ile ordu içinde adeta bir ikili iktidar ilan edildi.¹⁵ Devrimden yana

---

15 Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetleri'nin Petrograd Garnizonu'na 1 No.lu emri: Acilen tüm muhafız, ordu, topçu ve donanma askerleri tarafından uygulanmak ve tüm Petrograd işçilerine duyurulmak üzere.

İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti aşağıdaki kararları almıştır:

1. Tüm bölük, tabur, alay, topçu bataryaları, süvari taburları ve tüm askeri birliklerin ayrı ayrı tüm birimlerinde komiteler yukarıda anılan birimlerde görevli askerlerin temsilcileri arasından seçilecektir.
2. Henüz İşçi temsilcileri Sovyeti'ne temsilcilerini seçmemiş birlikler her bölükten bir temsilci seçecektir. Tüm temsilciler, kendilerine tahsis edilen özel bir kimlik kartı ile 2 Mart 1917 saat sabah 10:00'da Devlet Duması Binası'nda bulunacaktır.
3. Askeri birlikler tüm siyasi eylemlerinde, İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti ile kendi komitelerine tabidir.
4. Devlet Duması Askeri Komisyonu'nun, İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti'nin karar ve emirlerine aykırı düşmeyen emirleri uygulanacaktır.
5. Her türlü silah, yani tüfekler, makinalı tüfekler, zırhlı araçlar ve diğerleri, bölük ve tabur komitelerinin kullanım ve kontrolüne verilecek, ısrar etseler bile katiyen subaylara verilmeyecektir.
6. Silah altında ve görevdeyken askerler askeri disipline kati şekilde uyacaktır. Ancak görev haricinde ve kışla dışında, sivil, özel ve siyasi yaşamlarında askerler tüm yurttaşların haklarından eksiksiz şekilde yararlanırlar. Bilhassa, görev dışında esas duruşta bulunma ve askeri selam verme zorunluluğu kaldırılmıştır.
7. Aynı şekilde bundan sonra subaylara efendim, ekselansları vb. değil sayın General, sayın Albay vb. şeklinde hitap edilecektir.

olan Asker Komiteleri artık savaş naraları atmıyor, barış türküleri söylüyorlardı. Bu haliyle ordu burjuvazi için devrime karşı kullanılamaz bir hal almıştı. Ordunun yoksul köylü askerleri silahlı Kızıl Muhafızlar gibi devrimci değildi. Onlara yalnızca barış ve toprak getirecek olan bir devrime taraftardı.

Devrimin ardından hem burjuvazinin içteki direncini kırmak hem de emperyalizmin kuşatmasına direnmek zorunda kalan ve tüm bu zorunluluklar içinde ilk kararnamesinde tüm savaşılan ülkelerin halklarına ve hükümetlerine derhal dürüst ve demokratik bir barış için görüşmelere başlama çağrısı yapan Sovyet iktidarı hızla bir krizin içine sürüklendi. Sovyet iktidarının emperyalist savaşı bitirecek genel bir barış çağrısı İngiltere ve Fransa'dan karşılık bulmayınca Almanya ile ayrı bir barış imzalamak için Breşt-Litovsk'ta görüşmelere başlandı. Ayaklanmanın komutanı Trotskiy, devrimin Dış İlişkiler Halk Komiseri sıfatıyla bu sefer diplomatik bir misyonla sahneye çıkıyordu.

Breşt-Litovsk görüşmeleri ilk bakışta haliyle diplomatik bir olay gibi görünmekte, parti ve devrim tarihi açısından da esas olarak komünistlerin uzlaşmalara yaklaşımı, devrimin uluslararası sürekliliği açısından devrimci savaşın yeri ve işçi devletini korumanın önemi, işçi devletinin emperyalist devletlerle ilişkilerinin nasıl olması gerektiği gibi açılardan ele alınır. Ancak Breşt-Litovsk'un en önemli yanlarından biri de Ekim Devrimi'nin askeri politikasının şekillenmesinde bir dönüm noktası olmasıdır.

Barış sorunu eninde sonunda bir askeri meseledir. Pasifistler ve liberal anti-militaristler bunu asla anlayamazlar ama durum budur. Söz gelimi askeri güçler arasında aşırı bir orantısızlık (emperyalistlerle ezilen halklar arasında) ya da dehşetli bir denge (ABD ve SSCB'nin tüm dünyayı defalarca yok edebilecek sayı ve çapta nükleer silahlara sahip olması) pekâlâ görelî bir barış ortamının oluşmasına sebep olabilir ve bu da barışın hem sağlanmasını hem de korunmasını büyük ölçüde bir askeri mesele haline getirir.

Breşt-Litovsk barışına da bu açıdan baktığımızda meselenin odağında birbiriy-le kopmaz biçimde bağlı iki meselenin olduğunu görürüz. Bunlardan ilki Sovyet Rusya'nın Almanya'ya karşı savaşı devam ettirmeye yetecek bir askeri güce sahip olup olmadığıdır. Diğerî ise barış yapılacak Almanya ile Avusturya-Macaristan'da proletaryanın siyasi ve örgütsel gücü ile devrimci olanakların durumudur. Bu so-

---

Askerlere yönelik her türlü kaba davranış, özellikle, "sen" diye hitap etmek yasaklanmıştır. Bu kuralın her türlü ihlali ve subaylarla askerler arasındaki tüm anlaşmazlıklar mutlaka sonrasında birlik komitelerine iletilecektir.

Bu karar, tüm bölük, tabur, alay, tugay, topçu bataryaları ve savaş gemisi mürettebatlarıyla diğer tüm muharip ve muharip olmayan birliklerde okunacaktır.

Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti (<https://www.marxists.org/history/ussr/government/1917/03/01.htm>)

runların etrafında Bolşevikler içerisinde üç görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Lenin'in görüşüdür. Lenin, işçi devletini korumak ve askeri ve siyasi olarak güçlendirmek üzere zaman kazanmak için koşulları ne kadar kötü olursa olsun barış yapmak gerektiğini savunmuştur. Bu görüşün karşısında Buharin ve Radek'in başını çektiği devrimci savaş yanlıları vardır. Bu grup emperyalist savaşı bir devrimci savaşa dönüştürme düşüncesindeydi. Askeri durumun elverişsizliğinin farkında olmakla birlikte devrimin ordusunu ancak savaş içinde kurabileceklerini düşünüyorlardı.

Trotskiy, bu iki görüşün arasında yer alıyordu. Durumu büyük ölçüde Lenin gibi değerlendiriyordu. Breşt-Litovsk'a giderken arasından geçtiği Rus siperlerinin bomboş olduğunu görmüş ve Almanya'ya karşı savaşı devam ettirmenin çok zor olacağına kani olmuştu. Ancak Alman ve Avusturya-Macaristan proletaryasının tutumunu görmeden, özellikle Almanya'da devrimci bir yükselişin Rus devriminin imdadına yetişmesi olasılığına fırsat vermeden barış anlaşmasını imzalamaya taraftar değildi. Bu ülkelerdeki devrimci durumun değerlendirmesi açısından Lenin'den daha iyimserdi. Trotskiy, tarihte eşine rastlanmayan bir formül öneriyordu: "ne savaş ne barış!" Buna göre Almanların dayatmaları kabul edilmeyecek ama Sovyet Rusya savaştan çekildiğini, ordusunu terhis edeceğini açıklayacaktı. Böylece savaş devam ettirmenin tüm siyasi yükü Almanya'nın üzerine yıkılacak ve Almanya'da muzaffer bir proleter devrim olmasa bile işçi sınıfının muhalefeti Almanya'yı Sovyetlere karşı bir iştila savaşından alıkoyacaktı.

Trotskiy planını uygulamaya koymak için partinin desteğini kazanmayı başardı ve Breşt-Litovsk'a yanında Radek ve onun çantasındaki propaganda broşürleri olmak üzere yola çıktı. Dünya diplomasi tarihi bir ilke sahne oluyordu. Trotskiy, kendilerine Almanlara siperlerde savaş aleyhtarı ve devrimci propaganda serbestisi tanınmasını şart koşuyordu. Haliyle bu talebine hiçbir zaman olumlu yanıt almadı. Ancak trenden indiklerinde Radek şaşkın bakışlar arasında elindeki propaganda broşürlerini askerlere dağıtmaya başlamıştı bile. Ayrıca Alman devrimcileri de siperlere *Meşale* isimli sosyalist bir gazete dağıtmaya başladılar.

Bolşevikler, iktidarı ele geçirdikten hemen sonra Çarlık Rusyası'nın gizli anlaşmalarını açıklamaya başlamışlardı. Bu anlaşmalar savaşın nasıl bir yağma savaşı olduğunu ortaya koyuyordu. Ayrıca ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını tanıdılar. Bu uğurda Almanların Ukrayna'daki karşı devrimci hükümeti barış masasına çağırarak yaptıkları provokasyonu bile Ukrayna'nın kendi kaderini tayin hakkına saygı duyarak sineye çektiler. Her şey savaşan devletlerin proletaryasını ve ezilen halkları dünya sosyalist devrimine kazanmak içindi.

Trotskiy, kendisine ait askeri güçlerin zayıflığının, hatta neredeyse yokluğunun yarattığı boşluğu muzaffer bir proleter devriminin siyasi prestiji ile Alman proletaryasının devrimci eylemini destekleyerek doldurmak istedi. Bu bir yönüyle ayak-

lanma sanatının uluslararası siyasete ve diplomasiye uyarlanması oldu. Trotskiy bir kez daha kendine ait olmayan askeri güçlere siyasi etkide bulunarak sonuç almaya çalışıyordu. Almanya ve Avusturya'da kitlesel barış gösterileri ve yükselen grev dalgası ilk aşamalarda bu politikanın etkili olduğunu gösteriyordu. Daha sonra parti içinde Breşt-Litovsk'un muhasebesi yapılırken Trotskiy'e yapılan eleştirilere karşı Radek, Alman şovenist basınının bile Alman proletaryasının Hindenburg'a karşı Trotskiy'i tuttuğunu kabul ettiğini söyleyerek izlenen politikanın başarısız olsa da asla hayalci olmadığını söylemiştir.

Sonunda Breşt-Litovsk görüşmeleri tıkanı ve Trotskiy'in planı uygulamaya kondu. Ancak Almanya saldırıya geçti ve Sovyetleri çok daha kötü koşullarda bir barış yapmaya zorladı. Trotskiy eğer plan başarısızlığa uğrarsa ve Almanlar saldırıya geçerse barış imzalanmasını kabul edeceği konusunda Lenin'e şahsen teminat vermişti. Bunu yaptı da. Lenin'in baştan beri izlediği politika uygulandı. Ancak barış ilk başta öngörülenden çok daha büyük kayıplar pahasına gerçekleşmişti.

Geriye dönüp bakıldığında baştan beri kimin haklı olduğunu tartışmak sonuçta belli ölçüde spekülasyon yapmayı gerektirir. Zira baştan beri Lenin'in çizgisi izlenmiş olsaydı işlerin nasıl gideceğini tam olarak bilmek zordur. Basitçe barışın daha az kayıpla imzalanacağı söylenebilir. Ancak Trotskiy'in politikası, özellikle Alman proletaryasının devrimci potansiyeline bir şans tanıyor ve Bolşevikler işin sonunda elimizden geleni yaptık diyordu. Bu asla bir vicdan meselesi olarak görülmemeli. Breşt-Litovsk Bolşevik Partisi'ni çok ciddi bir bölünmenin eşiğine getirmiştir. Devrimci savaş hizbinin çoğunluk olması durumunda -ki Trotskiy onların yanında yer alsaydı bu kesinlikle mümkündü ve Lenin bir kez daha istifaya kartını oynayarak ultimatom vermişti- bunun yaratacağı kaostan sonuçlarını kestimek mümkün değildir. Trotskiy'in özgün ve cesur stratejisi Breşt-Litovsk uzlaşmasını savunurken Lenin'e şu cümleleri yazma fırsatı tanımıştır:

Emperyalistlerin gizli anlaşmalarını yayınlayan ve bunları fesheden bu parti, bütün halklara barış teklif etti ve ancak İngiliz-Fransız emperyalistler, barışı baltaladıktan ve bolşevikler de Almanya'da ve öteki ülkelerde devrimi hızlandırmak için bir insanın yapabileceği her şeyi yaptıktan sonra, Breşt-Litovsk'un yırtıcı hayvanlarının şiddetine boyun eğmek zorunda kaldı. Böyle bir durumda, böyle bir parti tarafından yapılan böyle bir uzlaşmanın, kesin olarak haklılığını herkes her gün daha iyi görebilmektedir.¹⁶

Lenin'in stratejisi, işçi devletinin kendi askeri aygıtını yaratması için zaman kazanmaya dayanıyordu. Bu stratejide toprak ya da prestij kaybı ikincildi. Esas önemli olan sadece Rus proletaryası için değil dünya devrimi için de en güçlü mevzi olan Sovyet devletinin korunmasıydı. Leninişt bir parti ile köylülüğün desteğini kazanan

16 Lenin, *Sol Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı*, çev. Muzafer Kabagil, Ankara: Sol Yayınları, İkinci Baskı, 1974, s. 30.

ve iktidarı fetheden proletarya, kendisini hâkim sınıf olarak örgütlediğinde yani bir işçi devleti kurduğunda kayıpların hepsini telafi edebilecek, yeniden taarruza geçmek için ihtiyaç duyduğu üsse kavuşabilecekti. Şimdi bu devleti ve her devlet gibi onun silahlı çekirdeğini inşa etme zamanıydı ve bu görev için Lenin ve tüm partinin en çok güvendiği ve dolayısıyla da bu görev için görevlendirdiği isim yine Trotskiy oldu.

Ekim Devrimi'nin askeri politikası: Kızıl ordu hangi temellerde kuruldu?

Lenin devlet konusunda son derece berrak bir görüşe sahipti. Marx ve Engels'in görüşlerine sadıktı ve proletaryanın mevcut devlet aygıtını devralarak kendi amaçları için kullanmasının mümkün olmadığını söylüyordu. Marx ve Engels bu sonuca mantıksal bir akıl yürütmeye değil 1848 devrimlerinin kanlı tecrübeleri sonucunda ulaşmıştır. Rus devrimi de bu gerçeği taştamam doğrulayan yeni bir tecrübe olmuştu. Lenin, 1917 Şubat devriminden Ağustos'a kadar olan dönemde burjuva ve küçük burjuva partilerinin, en sol ve demokrat görünenlerin bile işçi sınıfına karşı devleti, yani işçi sınıfı üzerindeki baskı aygıtını yetkinleştirip güçlendirdiklerini vurgular. 1848'de olduğu gibi 1917'de Rusya'da da "olayların böyle bir seyir izlemesi, devrimi, devlet iktidarına karşı 'bütün yıkıcı güçlerini bir araya toplamaya' ve devlet makinesini yetkinleştirmeyi değil, parçalayıp yok etmeyi amaçlamaya" zorlamıştır.¹⁷

Ekim Devrimi'nden sonra da olayların seyri aynı doğrultuda olmuştur. İki sembolik olay bu gelişmeyi çok iyi yansıtıyor. İlk olayda Trotskiy, devrimin hemen ardından Dışişleri Komiseri olarak tayin edilmiş ve devrik Kerenskiy'in cılız ama tehlikeli direnişini kırmak için iki haftasını harcadıktan sonra işe koyulmak üzere eski dışişleri bakanlığına gelmiş ve dışişleri bakanlığı çalışanlarının işe gelmediğini görmüştür. Trotskiy, eski Dışişleri müsteşarı Kont Tatişçev'i çağırtmış ve derhal herkesin daireye çağrılmasını emretmiştir. Devrim gelip geçici değildir ve dürüstçe Sovyet hükümetine hizmet etmek isteyenler hemen iş başı yapmalıdır. Memurlar gelmiştir gelmesine ama bakanlıkta gizli belgelerin bulunduğu kasaların anahtarlarını vermemiştir. Kasaların açılması için bir dizi tutuklamanın yapılması gerekmiştir. Rusya'nın emperyalistlerle yaptığı utanç verici yağma planları tüm dünya halklarının gözleri önüne seriliyorken eski devletin bürokratlarından bazıları mesaiye devam ediyor olsa da burjuva dışişleri bakanlığı parçalanmakta ve proletaryanın dışişleri komiserliğine dönüşmektedir.¹⁸

İkinci olay ise şöyle gerçekleşti: Yine devrimin ilk işlerinden biri barış talebini hayata geçirmek için cepheye derhal bir ateşkes sağlamaktı. Bunun için Kerenskiy döneminin son Genelkurmay Başkanı Duhonin'e talimat verildi. Duhonin, Sovyet hükü-

¹⁷ Lenin, *Devlet ve Devrim*, s. 43.

¹⁸ Isaac Deutscher, *Trotski: Silahlı Sosyalist*, çev. Rasih Güran, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017, s. 406.

metinin talimatını uygulamayınca derhal görevden alındı. Bu nevi bir olay herhangi bir burjuva devletinde de yaşansa sonuç benzer olurdu. Ancak, devrim ve kendini yeni yeni hâkim sınıf olarak örgütlemeye başlayan proletarya işlerini sıra dışı biçimlerde görmekteydi. Duhonin görevden alındıktan sonra savaş kışkırtıcısı olduğu için daha önce emrinde bulunan askerler tarafından öldürüldü. Yerine Çarlık ordusunda asteğmen olarak görev yapmış olan ve Bolşevik Partisi'nin askeri işler sorumlusu olan Kri-lenko getirildi. Rus ordusunun yeni komutanı artık göğsünde madalyalar taşıyan bir general değil, göğsünde devrimci bir yürekten başka bir şey taşımayan ve askeri kabiliyetlerini akademiden ziyade devrimci faaliyet içinde geliştiren bir asteğmen olmuştu.¹⁹

İşçi devleti, ordusunu sil baştan kuracaktı, kurmak zorundaydı. Halk Komiserleri Konseyi (Sovnarkom) bu koşullar altında 28 Ocak'ta yeni ordunun kuruluşu için bir kararname yayınladı. Bu kararnameye göre ordunun adı İşçi ve Köylü Kızıl Ordusu olacaktı. Orduya katılım tüm Rusya vatandaşlarına açıktı ancak orduya alınacak her kişi için Bolşevik Partisi'nin, Sovyet hükümetine bağlı asker komitelerinin ve diğer işçi örgütlerinin üyelerinden iki kişinin referansı zorunlu kılındı. Askerlerin tüm ihtiyaçları hükümet tarafından karşılanacak ve kendilerine cüzi miktarda (50 Ruble) bir maaş bağlanacaktı. Yeni ordunun başkomutanlığı Sovnarkom'un uhdesindeydi. Ordunun doğrudan komuta ve yönetimi ise Savaş ve Donanma Halk Komiserliği tarafından üstlenilecekti.²⁰

Kızıl Orduda subayların seçikle gelmesi sorunu

Yeni ordunun başkomutanlığının Sovnarkom yani Sovyet hükümeti tarafından üstlenilmesi ordunun sivil iktidara tabi olması gibi basit bir ilkenin ifadesi değildi. Kızıl Ordu kuruluş kararnamesinde bu ifadenin yer alması devrimin kendi iç evrimi açısından son derece önemli bir yere oturuyordu. Ekim Devrimi'nde burjuva ordusunun içindeki devrimci propagandanın önemini yeterince vurgulamış bulunuyoruz. Bu propagandanın askerleri salt köylünün toprak talebiyle yanına çekmediğini de hatırlamalıyız. Savaşın ıstırabının artması ve cephede yaşanan askeri bozgunların etkisiyle askerler ve subaylar arasındaki gerilim giderek artmaktaydı. Bu bağlamda devrim, askerlerin subaylara karşı mücadelesini de örgütledi. Askerlerin subaylarını seçmesi devrimin en önemli taleplerinden bir haline gelmişti. Lenin, Şubat Devrimi'nin ardından yazdığı "Rusya'da politik partiler ve proletaryanın görevleri" başlıklı makalesinde "askerler subaylarını seçmeli mi?" sorusuna Bolşeviklerin, Menşevikler ve Sosyal Devrimciler (SR'ler) ile birlikte kuşkusuz "evet" dediğini söylüyor ve daha ileri giderek Bolşeviklerin Menşevik ve Sosyal Devrimci partilerden subayların sadece seçimini değil an

¹⁹ a.g.e., s. 408.

²⁰ Kararname Lenin tarafından kaleme alınmıştır. <https://www.marxists.org/history/ussr/events/revolution/documents/1918/01/15.htm>.

be an askerler tarafından seçilmiş delegeler tarafından denetlenmesi gerektiğini savunarak ayrıldığını belirtiyordu.²¹

Bolşeviklerin kendilerine ait olmayan askeri güçler üzerinde yoğunlaşan politikasının proletaryanın kendi askeri gücünü oluşturmaya çalışırken bire bir uygulanmasının mümkün olmadığını belirtmiştik. Orduda seçim ilkesi her zaman muazzam bir devrimci coşku yaratacak ama bu coşku burjuva askeri aygıtın yerine daha güçlü bir proleter askeri aygıtı geçirilmeden önce kaçınılmaz olarak mevcut yapıyı dağıtıcı ve felç edici bir rol oynayacaktır. Sovyet iktidarı erken bir aşamada ve henüz Kızıl Ordu'nun kuruluş kararı resmen verilmeden, yani hâlâ eski ordu hukuki ve fiili varlığını sürdürürken seçim ilkesini kabul eden bir kararname yayınlamıştır.

Buna göre askeri birliklerde yetki asker komiteleri ve sovyetlere verilecek, ordu komiteleri ordu kongrelerince seçilecek, cephe komutanları cephe kongrelerince seçilecekti. Bu kararname hiçbir zaman gerçek anlamda uygulanmadı. Kızıl Ordu kuruluşunda benimsenen ilke farklı oldu: “Burjuva ordusunda savunduğumuz komutanların seçimi ilkesi işçi ve köylülerin kızıl ordusu söz konusu olduğunda ilkesel bir savunu bağlamında geçersizleşmiştir. Ordunun niteliğinin gelişmesiyle ve yapısının sağlamlaşmasıyla atama ve seçim ilkelerinin birlikte uygulandığı bir yapıya geçilebilir.”²²

Bu bir geri adım olarak görülebilir mi? Bıçimsel olarak seçim ilkesinin atamaya göre her zaman daha demokratik olduğu açıktır. Ancak, Marksizm hiçbir olguya sınıfsal özünden bağımsız genel ve soyut ilkeler temelinde bakmaz. Bu anlamda seçim ilkesinin uygulanmaya başladığı bir burjuva ordusunun kalıntısı ile kurulumakta olan ve atama ilkesinin geçerli olduğu bir işçi köylü ordusu arasındaki fark subayların nasıl belirlendiğine göre değil bu orduların sınıfsal karakterlerine göre ölçülmelidir. Proletarya diktatörlüğü emekçi sınıflar için nasıl en demokratik burjuva iktidarından bile daha ileri bir demokrasiyi ifade ediyorsa, işçilerin ve köylülerin ittifakına dayanan ve burjuvaziyi ezmek üzere inşa olunan bir işçi devletinin aygıtı olan ordu da iç organizasyonundan bağımsız olarak en demokratik burjuva ordusundan çok daha demokratik ve ilerici karakterde olacaktır. Orduda proleter demokrasisinin temeli sadece ordu içindeki ilişkilerde değil toplumun ordu ile kurduğu ilişkide aranmalıdır. Kızıl Ordu'nun Sovyet iktidarına bağlı bir organ olarak kurulmasının önemi de burada yatmaktadır. Sovyetler, askeri meseleler ve ordu konusunda da toplumun emekçi çoğunluğunun çıkarları temelinde ve onun siyasi iktidar organı olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla orduda demokrasi birlikler temelinde değil Sovyet yapısı çerçevesinde uygulanmıştır. Trotskiy bu açıdan meseleyi gayet

21 V.I. Lenin, “Political Parties in Russia and the Tasks of Proletariat”, *Collected Works*, cilt: 25, Moscow: Progress Publishers, 1977 s. 98.

22 Lev Trotskiy, “The Communist Party and the Red Army”, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/ch30.htm#gmil>.

açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Komuta kademesinin seçimle belirlenmesi gerektiğinden bahsediliyor. Halk kitlelerinin seçimi yoluyla mı? Yoksa sadece askerlerin kendilerinin seçimiyle mi?

Seçimcilik hiç şüphesiz ki ordunun kendi yasalarını yapan bağımsız bir oluşum olarak görmesine yol açacak bir tür askeri sendikalizm eğiliminin içeri girmesi tehlikesini taşımaktadır. Biz, ordunun kendisini yaratan Sovyetlerin elinde bir araç olduğunu söylüyoruz ki bu Sovyetler listeler oluşturmakta kendi komuta kademesini bu listelerde yer alan adaylar arasından seçimle belirlemektedir. Bu listeler, unutmayın ki, Sovyet otoriteleri tarafından derlenmekte ve herkesin okuması için yayınlanmaktadır. Tüm atamalar, Sovyet rejiminin filtresinden geçmektedir.

Sovyetler orduyu yönetecek ve eğitecek, iyi belirlenmiş bir komuta kademesine sahip olmasını sağlayacaktır. Başka bir yol yoktur. Bundan başka bir şey de tasarlayamazsınız.

Genel olarak ordunun spesifik bir organ olduğundan hareketle baktığımızda, seçim ilkesinin açıkça uygulanamaz olduğu ve kurulma aşamasındaki bir ordudan daha güçlü bir kuvvet tarafından uygulanması gerektiğini görürüz.

Birlikler henüz toplanmaya başlamışken, güvenilir ve yetkin bir komuta aygıtını seçimler yoluyla nasıl bölebilirsiniz? Bu düşünülemez bile. Yoksa, bu ordu kendisini oluşturan Sovyetlere güvenmiyor mu? Bu içsel bir çelişki olurdu. Böyle bir ordu da yaşayamazdı. Dolayısıyla, yoldaşlar, burada sözüm ona demokratik bir ilkenin zayıflatılması yoktur tersine bu ilke daha geniş bir Sovyet örgütlenmesi zeminine oturtulmaktadır.²³

Devrimin ordusunu kurarken Lenin ve Trotskiy, elbette burjuva demokrasisinin biçimsel ilkelerine dayanarak değil tamamen Marksist bir sınıfsal perspektifle davranacaktı. Bu bağlamda Trotskiy'in yaklaşımı, Bolşevizmin genel olarak ekonomide demokratik ve merkezi planlamayı, işletme temelinde tanımlanan özyönetim uygulamalarına tercih etmesine paraleldir. İşletme temelinde özyönetim daha demokratik bir izlenim yaratsa da yerel çıkarları toplumun çoğunluğunun karşısına çıkararak, zengin kaynaklara sahip bir bölgenin olanaklarını fakir bölgelerin kalınması için seferber etme ya da tüm kaynakları ulusal savunma ya da uluslararası devrimin gerekleri için tahsis etme olanağına sahip merkezi planlamadan çok daha eksik bir demokratik düzeyi yansıtmaktadır.

Ordu açısından bu farklılık çok daha çarpıcı şekilde karşımıza çıkar. Örneğin birlik düzeyinde seçim ilkesinin esas alındığını düşünelim. Askerler subaylarını seçecektir ve bu seçimde cephede taarruz etmeye daha az yatkın, daha korumacı bir subayı tercih etmeleri pekala mümkündür. Ancak bu seçimin stratejik ve merkezi olarak karar verilmiş bir taarruzun başarısını etkileyeceğine şüphe yoktur. Taarruza direnen bir komutan yanlış değerlendirmesinin ya da düpedüz korkaklığının arka-

23 Lev Trotskiy, Kızıl Ordu, Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi oturumundaki konuşması, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/ch10.htm>

sına bir güç olarak askerlerin oylarını aldığı anda bağı cephelerde ya da genel olarak ulusal düzeyde bu seçimin acı sonuçlarını yaşayacak olan askerler, emekçiler, köylüler ve tüm ulus açısından bunun pek de demokratik bir tutum olarak görülemeyeceği açıktır. Kızıl Ordu'nun tarihi de her ordu gibi cephede başarısızlık gösteren komutanların görevden alınmasının ya da görev yerinin değiştirilmesinin tarihidir. Birlikler temelinde seçim ilkesi genel komutanlığın bu inisiyatifini de zayıflatacaktır. Seçilmişleri görevden almak her zaman atanmışlardan zordur.

Gönüllü askerlikten zorunlu askerliğe

Orduya referansla katılmak demek askere almada gönüllülük ilkesini hâkim kılmak anlamına geliyordu. Ordunun kuruluşunda devrime en bağı insanlarla bir çekirdek oluşturmaya ve aynı zamanda da safların maceracılar ya da lümpenlerle dolmasını engellemeye öncelik verildi. Haliyle Kızıl Ordu'nun safları oldukça yavaş bir tempoyla doldu. Üç ay içinde 200 bin nüfusa ulaşan ordu esas olarak şehirli işçilerden oluşmaktaydı.²⁴

Ordunun genel görünümü Kızıl Muhafızlar'ın kalabalıklaşmış hali gibiydi. Ancak, sadece silahlı işçilerden oluşan, hem Rusya içinde karşı devrimi ezecek hem de emperyalist tehditle baş edecek bir ordu oluşturmak olanaksızdı. Bunun için asker sayısının artmasının yanında disiplin ve organizasyonun da geliştirilmesi gerekiyordu. Lenin ve Trotskiy'in proletarya ve köylülüğün ittifakına dayanan ve bu ittifakta proletaryaya öncü, köylülüğe ise destekçi rolü biçen stratejisi Kızıl Ordu için de uygulandı. Kızıl Ordu'nun sınıfsal yapısı iç içe geçmiş halkalar şeklinde oluşturuldu. Halkaların genişlemesi orduda gönüllülük esasından zorunlu askere almaya geçilmesini de gerektiriyordu: "Önce gönüllülük temelinde sonra zorunlu askeri eğitim ve belirli yaş gruplarından işçilerin ve başkasının emeğini sömürmeden yaşayan köylülerin askere çağırılması. Yerel askere alma teşkilatının kurulmasıyla birlikte gönüllülüğten zorunlu askere almaya geçebildik."²⁵

Zorunlu askerlik için ilk adım genel ve zorunlu askeri eğitimin örgütlenmesi oldu. Askeri eğitim fabrika, atölye, çiftlik ve köylerde istihdam edilen işçilerle, başkasının emeğini sömürmeyen küçük toprak sahibi köylüler için zorunlu kılındı. Kadınlar istedikleri takdirde erkeklerle aynı temelde askeri eğitim alabilecekti. Dini inançları silah kullanmaya el vermeyenler içinse silah kullanımı gerektirmeyen görevler için eğitim alma zorunluluğu getirildi.²⁶

Zorunlu askerlik ve gönüllülük arasında ahlaki bir ayrımı yapmak doğru de-

24 Tony Cliff, *Troçki: Devrimin Kılıcı*, 2.Cilt, çev. Ali Çakıroğlu, İstanbul: Marx-21, s. 56.

25 Lev Trotskiy, "The Communist Party and the Red Army", <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/ch30.htm#gml>.

26 Lev Trotskiy, "Zorunlu Askeri Eğitim Kararnamesi", <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/ch11.htm>.

ğildir. Gönüllü askerlik kulağa daha hoş gelebilir. Vicdani ret hakkının tanınması bugün bazı pasifistler gözünde Kızıl Ordu'yu daha şık göstermek için kullanılabilir. Ancak bunların Kızıl Ordu gerçekliği ile bir ilgisi yoktur. Kızıl Ordu tek bir amaçla kurulmuştur, o da sınıf düşmanını ezmek ve devrimi emperyalizme karşı korumaktır. Trotskiy bu açıdan gönüllü askerliği kendi içinde devrimci ve demokratik bir ilke olarak değil geçici bir zorunluluk olarak değerlendirmiştir: “Biz, bu ordunun kuruluşunu, gönüllük temeline dayandırdık. Ancak bu işçi demokrasisine yanıt veren bir ilke değildir. Koca bir geçmiş dönemin maddi ve manevi vaziyetinin trajik koşullarından ileri gelen geçici bir uzlaşmadır.”²⁷

Kızıl ordunun kızıl çekirdeği: İşçi sınıfı ve yoksul köylülük

Bu zorunluluğun temelinde Sovyet devletinin sınıf karakteri bulunmaktadır. Tüm ulusu kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda silah altına alan burjuva devlete ve emperyalizme karşı, proletaryanın da tüm ulusun potansiyelini silahlı kuvvetlerin oluşturulmasında seferber etmesi bir zorunluluktur. Burjuvazinin tüm ulus üzerindeki hâkimiyeti üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olması ve ekonomik gücü elinde bulundurarak milliyetçilik temelinde kültürel ve siyasal hegemonya kurmasının yanı sıra, gerektiğinde sahip olduğu baskı aygıtını ezilen sınıflar üzerinde kullanmasına dayanmaktadır. Proletarya diktatörlüğü ise üretim araçlarının kamusal mülkiyetine dayanır. Burjuvazinin milliyetçi demagojisinin yerini ise enternasyonalizm almıştır. Köylülük üzerindeki hegemonyasının temeli toprak reformu temelinde proletarya ve köylülük arasındaki ittifaktır.

Proletarya ve köylülüğün ittifakının zayıf karnı toprak mülkiyetidir. Ekim Devrimi, toprakların kolektif çiftliklerde toplulaştırılması yerine dağıtılmasını programına koyarak ve uygulayarak köylülüğü kazanmıştı ancak küçük toprak mülkiyeti sosyalist insanın er ya da geç karşı karşıya geleceği bir olgu olarak varlığını sürdürmekteydi. Dolayısıyla da proletaryayla, yani sosyalizmle ittifakı konjonktürel ve geçici olan köylülerin sınıfsal ayırım gözetmeden askere alınması orduyu içerdense çökertebilirdi. Mülk sahiplerinin ve onların çocuklarının silah altına alınması bir yana, tümden silahsızlandırılması söz konusuydu. Bu koşullar altında Kızıl Ordu'nun çekirdeğinin kent ve kır işçilerinden oluşturulması bir sonraki halkada ise küçük toprak sahibi olan ve tarlasında ailesi ile birlikte çalışıp, başkasının emeğini sövmeyen köylülerin yer alması mutlak bir zorunluluk oldu. Ancak bu devrimci çekirdeğin etrafında askerliğin ve savaşın evrensel esaslarına uygun bir ordu inşasına geçilebilirdi.

27 Lev Trotskiy, “Kızıl Ordu, Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi oturumundaki konuşması”, 22 Nisan 1918, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/ch10.htm>.

İşçi ve köylülerin Kızıl Ordusu'nun asker kitlesinin çekirdeğini proleterler ve yoksul köylülerden oluşturmak zordu ama mümkündü. Ancak, iş komuta kademesine geldiğinde sorun daha çetrefil bir hal alıyordu. Temel askeri eğitim ile subaylık eğitimi arasında ciddi bir fark vardır. 200 bin proleter ve yoksul köylüye temel askeri eğitim vererek ve halka halka daha büyük kitleleri askeri eğitimden geçirerek orduya devrimci bir omurga yaratan Bolşevikler, komuta kademesinin oluşturulmasında farklı bir yol izlemek zorunda kaldılar.

Askeri uzmanlar ve kızıl siyasi komiserler

Proletaryanın en ileri kesimi Bolşevik Partisi'nde örgütlenmiş komünistlerdi. Ancak bunlar esas olarak meslekten profesyonel devrimcilerdi, meslekten asker değil. Devrim ilk adımında Almanlarla ateşkes ilan edilmesi gerektiğinde ordunun başına Asteğmen Krilenko'yu geçirmek zorunda kalmıştı. Krilenko'nun siyasi yetlerine ve devrime bağlılığına güven sonsuzdu. Meslekten askerdi. Ancak, bunlar Krilenko'nun Başkomutanlık için gerekli kurmaylık niteliklerine otomatik olarak sahip olduğu anlamına gelmezdi elbette. Ordunun yukarıdan aşağı tüm askeri kademeleri hem devrimcilere hem de işinde uzman subaylara ihtiyaç duyuyordu. Bu iki özelliği bünyesinde birleştiren insanlar bulmak çok zordu. Devrim, eski ordunun subaylarından yararlanmak zorundaydı. Ancak onlara güvenemezdi. Güvendiği kadroları ise askeri olarak gerekli formasyona sahip değildi. Bu formasyonu alan devrimci bir subay kuşağının oluşturulmasını bekleyecek de zaman yoktu.

Bu durumda Kızıl Ordu, aynı sorunu aristokrat kökenli subayları kullanmak zorunda kalan Fransız Devrimi'nin ordusunun yöntemiyle çözdü: Siyasi komiserler!

Güvenilir kadroları ve askeri uzmanları bir araya getiren ikili bir komuta sistemi inşa edildi. Askeri harekâta emir komuta birliğinin mutlak bir gereklilik olduğu, burada bir bölünme ya da kargaşanın büyük bir zaaf yaratacağı açıktır. Ancak, bir işçi ve köylü ordusunu tek başına burjuva ve soylu subayların komutasına vermek daha büyük bir sorundur. Ordunun daha kurulmadan yıkılması anlamını taşır. Trotskiy bu çelişkiyi ve buldukları çözümü şöyle açıklıyor:

Burada ve şimdi şunu açıkça söylüyorum ki, bugün iktidarı alan ve bunu kimseye bırakmaya da niyetli olmayan sınıfların doğasına uygun bir askeri komuta aygıtına sahip olsa idik bu insan enerjisinin sarfıyatı açısından şüphesiz ki çok daha uygun, sağlıklı ve ekonomik olurdu. Evet, bu çok daha istenir bir şeydir. Ancak şu andaki durum bu değil! Sadece biz değil, eski rejimin en ileri görüşlü ve zeki komutanları da, bugünün askeri komuta aygıtının “tek adam yönetimi”ne uygun olmadığını tüm açıklığıyla kavramaktadır ki, biz bu temelde askeri liderliğin otoritesini bir yandan salt askeri, operasyonel ve savaş fonksiyonlarını bu işin eğitimini almış, bu işi en iyi bilen ve dolayısıyla da alınacak kararların sorumluluğunu alabilecek olanlara verirken diğer yandan ideolojik ve politik formasyon işini de, psikolojisi, bilinci ve kökeni itibariyle iktidara yeni yükselen sınıfa bağlı kişilere yüklüyoruz. Askeri uzmanlar ve politik

komiserlerden oluşan komuta aygıtının bu ikili yapısı dolayısıyla, politik komiserlerin operasyonel kararlara ister erteleme isterse iptal etme anlamında müdahale etmemesine yönelik kesin talimatlar mevcuttur. Komiser altına imzasını atarak, askere ve işçi kitlelerine, sadece söz konusu emrin tamamen askeri amaçlarla verildiğini ve herhangi bir karşı-devrimci amaca ya da oyuna hizmet etmediğini garanti etmektedir. Komiserin şu ya da bu operasyonel emrin altına adını koyduğunda tüm söylemiş olduğu budur. Emrin uygun olup olmadığının sorumluluğu tamamen askeri liderin üzerindedir.²⁸

Eski Çarlık ordusu subaylarının, “askeri uzmanlar” adı altında kullanılması hem parti hem de ordu saflarında uzun süre tartışmalara ve gerginliklere konu oldu. Ancak Trotskiy askeri uzmanların kullanılmasında olduğu kadar bu uzmanların askeri harekâta ilişkin konularda tam yetkili olarak kalmasında da ısrarcı oldu. Bu doğrultudaki en büyük destekçisi ise Lenin’di:

Parti programımız, burjuva uzmanlar meselesinde ve bu meselenin önemli bir boyutu olan askeri uzmanlar konusunda Komünist Partisi’nin tutumunu gayet açık ortaya koymaktadır. Partimiz, ‘emekçi halkın, burjuva uzmanlardan öğrenmeden ve onların hizmetlerinden yararlanmadan ve uzunca bir süre onlarla birlikte omuz omuza çalışmadan kapitalizmin ve burjuva toplumsal düzeninin üstesinden gelebileceğini’ iddia eden sözüm ona radikal ama aslında kendini beğenmiş ve cahilce düşünceye karşı amansız bir mücadele yürütmektedir ve yürütecektir de.²⁹

Lenin’in Trotskiy’e olan desteği, Kızıl Ordu’nun inşası ve savaşımı açısından büyük ölçüde bir fikir birliğine ama daha da ötede Lenin’in Kızıl Ordu’nun komutanı olarak Trotskiy’e tam bir güvenine dayanıyordu. Askeri uzmanlar sorunu Kızıl Ordu ve parti saflarında büyük tartışma ve saflaşmalara yol açtığından, Çaritsin cephesinde, Voroşilov ve Stalin önderliğinde Trotskiy’e karşı bir askeri muhalefet oluşturulduğunda Lenin, Trotskiy’i desteklemekte asla tereddüt etmedi. Lenin, Trotskiy’e ve onun askeri stratejisine o kadar güveniyordu ki, üstü boş bir kağıdın altına Trotskiy’in emirlerine tümüyle kattığına dair bir paragraf yazıp Halk Komiserleri Konseyi Başkanı sıfatıyla imzalamıştı:

Temmuz 1919

Yoldaşlar,

Troçki yoldaşın emirlerinin sertliğini bilerek, Troçki yoldaşın verdiği emrin doğruluğuna ve aklın gereği olduğuna tam ve mutlak surette inanıyor ve kararını tamamen destekliyorum.

V. Ulyanov Lenin³⁰

28 Lev Trotskiy, Kızıl Ordu, Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi oturumundaki konuşma, 22 Nisan 1918, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/ch10.htm>.

29 V.I. Lenin, “Denikin’le dövüşmek için seferber olun!”, Rus Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi’nin tüm parti örgütlerine mektubu, <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1919/jul/03.htm#g>.

30 Troçki, *Hayatım*, çev. Müntekim Öçmen, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999, s. 493.

Bu Trotskiy'in askeri otoritesine verilen büyük bir siyasi destekti. Bu gerekliydi çünkü Trotskiy bir yandan eski Çarlık döneminden kalma subayları orduda görevlendiriyor bir yandan da komünistler arasında baş gösteren disiplinsizlikler karşısında tavizsiz bir tutum alıyordu. Vorosilov ve Stalin'in etrafında oluşan hizbin savunduğu politikalar milis ruhunu vurguluyor, gerillacılığı savunuyor ve uzmanlara karşı çıkıyordu. Bu politik pozisyonlar, askeri alanda demokratik bir izlenim doğursa da işin özünde kendilerine ayrıcalık isteyen parti kadrolarının tutumu vardı. Bu tutum demokratik olarak değil ancak bürokratik olarak tanımlanabilirdi ve daha sonra Sovyetlere verdiği zararı iç savaşta Kızıl Ordu'ya vermekteydi. Trotskiy daha sonra çok sayıda düşman kazanmak pahasına tavizsiz tutumunu sürdürdü.

Lenin hep onunla birlikteydi. Gorkiy'in aktarımıyla Lenin'in Trotskiy'in Kızıl Ordu performansını değerlendirmesi gayet açıktı: "Bana bir başkasını gösteriniz, onun gibi, böyle askerlik san'atı uzmanlarının bile bayıldıkları örnek bir ordu kurabilecek. Bizim böyle bir adamımız var. Her şeyimiz var. Ve bunlarla mucizeler yaratacağız."³¹

Mucizeler yaratılar. Mucizeleri yaratmak için Lenin'in Trotskiy'in uzmanların kullanılması politikasını desteklerken kullandığı deyimle kapitalistlerin işçi sınıfına attığı tuğlaları komünizmin inşasında kullanabilmek gerekiyordu.³²

Komünist Samuray sınıfı ve sırt çantasında mareşal asası taşıyanlar

Askeri uzmanlar konusundaki tartışmanın diğer ucunda hiç şüphesiz ki komünist kadroların ordudaki rolü ve yeri oldu. Şu ana kadar seçim yerine atamanın, gönüllük yerine zorunlu askerliğin en sonunda da askeri harekatta subayların tam yetkili kılınmasının çok da ilham verici olmadığı düşünülebilir. Bu devrimci ilhamı bulacağımız yer Kızıl Ordu'daki komünistlerin rolüdür. Bir komünistin ordu içinde hiçbir maddi imtiyazı olmadığı gibi tam tersi söz konusuydu. Sıradan işçiler ve köylüler için nispeten bağışlayıcı olan Kızıl Ordu, komünistlere sıra gelince acımasız oluyor, mazeret kabul etmiyordu. Trotskiy'in ordudaki komünistlerin rolü ile ilgili emri gayet açık:

Tüm askerler, bahriyeliler ve dahası tüm yurttaşlar tarafından, İşçilerin ve Köylülerin Kızıl Ordusu içinde komünistler tarafından nasıl son derece ciddi ve sorumlu bir görevin yürütüldüğü ve yürütülmekte olduğu bilinmektedir. Son dönemlerde, bazı komünistlerin bireysel olarak acizane davrandıkları, yağmaya karşı kayıtsız kaldıkları, gerekli cesareti göstermedikleri ve benzeri durumlar yaşanmıştır. Bu tür komünistler adlarını hak etmiyorlar ve bunlar büyük bir seferberliğin içine zar zor sızabilmiş insanlardır. Bir komünist asker, diğer herhangi bir askerle aynı haklara sahiptir. Zerre kadar fazla hakkı yoktur

31 a.g.e., s. 384.

32 V.I. Lenin, "Achievements and Difficulties of The Soviet Government", <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1919/mar/x01.htm>.

ama karşılaştırılmaz biçimde daha fazla görevleri vardır. Komünist asker, örnek bir asker olmalıdır, çarpışmada her zaman ön safta yer almalı, diğerlerine en tehlikeli yerlere giderken öncülük etmeli, disiplinin, bilincin ve cesaretin modeli olmalıdır. Cephede ve cephe gerisinde genel olarak kamu mallarını özel olarak da ordu mallarını koruyup kollamada örnek olmalıdır. Sadece bu şekilde örnek olan bir asker komünist adını hak edebilir, aksi takdirde ciddi şekilde özeleştirilmesine yapmaya çağırılması gereken sefil bir hak gaspçısından ibaret kalır. Sovyet Cumhuriyeti tüm ordularının tüm siyasi birimlerine tüm dikkatlerini Komünistlerin davranışlarına vermelerini ve bu iyi günleri ayrık otlarını temizlemek için değerlendirmelerini emrediyorum.³³

Lenin'in Bolşevik partisinin omurgasını oluşturan profesyonel devrimcilerinin ordudaki izdüşümü olan komünistler için imtiyaz istemek söz konusu olamazdı. Devrimin çıkarlarına aykırı düşen küçük burjuva davranışların hoş görülmemesi Kızıl Ordu'dan önce Bolşevik Partisi'nin içinde yerleşmiş bir kuraldı.

Komünist kadrolar iç savaşta kanlı bir sınav verdiler. Komünist kadrolara yönelik tavizsiz emirler veren Trotskiy, hiçbir çıkar gütmenden devrime adanmış bu kadrolara hakkını vermekten de geri durmadı:

İki yıl boyunca cepheleri gezmekteyim, yoldaşlar, yeni bir psikolojinin nasıl çeliğe verilen su misali geliştiğini gözlemliyorum. Vaktiyle, kolektifin, ulusal çıkarların ve bir bütün olarak toplumun çıkarları uğruna kendi canını vermekten asla çekinmeyen Japon Samuray kastını ilgiyle dinlemiştik. Şimdi, komiserlerimizin, önder Komünist savaşçılarımızın şahsında -hiçbir özel menfaat ve ayrıcalığı olmayan- işçi sınıfının davası için ölen ve başkalarına da bu uğurda ölmeyi öğreten yeni bir Komünist Samuray sınıfı kazanmış bulunuyoruz.³⁴

Komünist kadrolar en öndeki savaşçılar ve askeri uzmanların başındaki komiserler olmanın ötesinde tüm Kızıl Ordu'nun subay sınıfını oluşturabilseydi bu muazzam bir güç olurdu. Dolayısıyla, her ne kadar askeri uzmanların en etkin şekilde kullanılması ve ordunun modern askerliğin gerekleri temelinde inşası için özel ve ikili bir sistem kurulduysa da bu ikiliğin komünist subaylar lehine ortadan kaldırılması esas amacı oluşturmaktaydı. Ancak bu çok kolay ve hızla ulaşılabilecek bir amaç değildi.

Ayrıca, mesele sadece komünist ve partili subaylar yetiştirmek de değildi. Zira parti kadroları bu görevi tamamıyla üstlenecek bir niceliğe sahip değildi. Kızıl Ordu'nun farklı kesimlerden insanları alarak kendi eğitiminden geçirip Kızıl Ordu'nun organik subaylarını yetiştirmesi de son derece meşakkatli bir süreçti.

33 Trotskiy, "The Communist Party and the Red Army", <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/ch30.htm#gml>.

34 Trotskiy, "Our Work at the Building of the Army and Our Fronts, Report to the 7th All-Russia Congress of Soviets of Workers', Peasants', Red Army Men's and Working Cossacks' Deputies", 7 Aralık 1919, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1920/military/ch01.htm>.

Bunun için eski ordunun aştsubayları anlamlı bir insan kaynağı oluşturabilir. Ne de olsa Kızıl Ordu'nun devrimden sonraki ilk Başkomutanı bir asteğmendî. Daha teşvik edici bir örnek olamazdı. Yine siyasi komiserler gibi aştsubaylardan bir subay sınıfı eğitmek politikası da Fransız Devrimi'nden esinlendi. Trotskiy iç savaşta aştsubaylara şöyle sesleniyordu:

Yüz yıl önce Fransız devrimi geldi ve eski monarşinin ordusunu dağıttı. Sonra, aynı bugün olduğu gibi eski ordunun subaylarının birçoğu Fransız Devrimi'nin karşısında Britanya'nın safına geçti ve aynı şimdi olduğu gibi Britanyalı kapitalistlerin yanında bize karşı yürüttükleri gibi onursuzca bir savaş yürüttüler. Fransız subaylarının bir kısmı da Almanya saflarına geçti ve onların da Fransa'nın devrimci halkına karşı savaşmış olduklarını biliyoruz. Fransa'nın çalışan sınıfına *sansculottes* dediler, yani baldırıçıplaklar. Ve o sansculottes yani o baldırıçıplaklar gerçek bir Kızıl Ordu kurdular. Komutanlarını nerden mi buldular? Onbaşılardan ve Aştsubaylardan? Daha sonra İmparator olan Napolyon, hala devrimci bir general olduğu zamanlarda, her asker sırt çantasında bir feld-mareşalin asasını taşıyor demiydi. Bunun anlamı şudur, devrimci bir ülkenin atik ve kararlı tüm askerleri, tehlike altında ne kadar yüksek olursa olsun komutanlık görevini üstlenebilir ve üstlenmelidir. O mareşaller, bazıları adlarını bile yazamayan o daimi aştsubaylar, müthiş devrimci generallere dönüştüler. Sadece Almanları ve Britanyalıları ülkelerinden atmakla kalmadılar, muzaffer Fransız ordusunun başında tüm Avrupa'nın üzerine yürüdüler ve gittikleri her yerde serflik düzenine ve ruhban sınıfın hâkimiyetine ağır darbeler indirdiler. Bu, kendi bağrından çıkarttıkları gerçek bir komuta aygıtıyla gerçek bir halk ordusu kurdular anlamına geliyor. Ve aynen yoldaşlar, Sovyet iktidarı da sizlere güven ve umutla bakıyor. Şu anda yaptığınız çalışma komuta kademelerine geçiş aşamasını oluşturuyor... Şimdi kurulmakta olan genç İşçilerin ve Köylülerin Kızıl Ordusu'nda yetkili ve etkili olacağımızdan kuşku duymuyorum. Buna acilen ihtiyacımız var, çünkü düşmanlarımız çok.³⁵

Kızıl Ordu tarihteki pek çok ordu gibi savaşarak kurulmuş ve savaşırken yetkinleşmiş, Lenin ve Trotskiy'in ana hatlarını çizdiği program çerçevesinde sınıfsal ve politik olarak dönüşüme uğramıştır. Ne var ki, bu dönüşümün en önemli başlıklarından biri olan kızıl bir komuta kademesi için verilen uğraşlar iç savaşın bitimine kadar ordudaki ikili yapıyı giderecek hatta gerçek manada azaltacak düzeyde bile sonuç vermemiştir. İç savaşın en yoğun ve kanlı yaşandığı ilk yıllarında Kızıl Ordu'nun kendi harp okullarından sadece 13 bin mezun subay olarak atanmış iç savaşın sonunda bu rakam ancak 40 bin civarına ulaşmıştı. Kızıl komutanlar, iç savaşın sonunda subay sınıfının sadece yüzde 10'unu, eski aştsubaylardan devşirilen kadrolar ise yüzde 13'ünü oluşturmaktaydı.

Bu rakamlar düşük gözükse de komünistlerin ordudaki nitel gücü sayılarının çok ötesindeydi. Öyle ki Kızıl Ordu'nun komutanına göre “cepheye, çantasında propagan-

35 Trotskiy, “Non-Commissioned Officers”, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/ch29.htm>.

da materyalleri dolu olmak üzere on, on beş ya da yirmi Komünist getiren her tren, en az ağzına kadar silahla dolu olan ya da iyi bir alayı taşıyanlar kadar değerliydi.”³⁶

Subaylar ve askerler arasındaki ilişkide devrim

Devrim, eskiden bir sayıya indirgenmiş ve köle muamelesi gören köylü kökenli askere bir kişilik vermiş onun içindeki isyan tohumlarını filizlendirmişti. Bu muazzam bir potansiyelin açığa çıkması demekti ama devrimin yarattığı bu bilinç henüz içgüdüsel bir sınıf öfkesi düzeyinde kalmakta ve zaman zaman da yeni kurulmakta olan ordunun gerektirdiği disiplin ve düzenin aleyhine işlemekteydi. Trotskiy bunu köylü askerin devrimden sonra bir trenin birinci mevkiinde bulup, kadife koltukların kumaşlarını sökerek kendi ayağına sarması örneğinden hareketle açıklıyordu:

Köylü kadifeyi yırtarken kendisinin de iyi bir şey giymeye hakkı olduğunu düşünmektedir. İki ya da üç gün sonra, bir ay ya da bir yıl -hayır bir ay- sonra halkın mülkiyetini yağmalamak anlamına gelen davranışının ne kadar utanç verici olduğunu anlayacaktır. Ancak, onda uyanan kişilik ve bireysellik, bir sayı değil bir insan olduğuna dair uyanan bilinci onun içinde sonsuza kadar yaşayacaktır. Bizim görevimiz bu kişiliği topluma uyarlamak, bir sayıdan ibaret olmadığını, bir köle olmadığının daha önce olduğu gibi bir İvanov ya da Petrov değil artık bir kişiliğe sahip -İvanov olarak hem bir birey hem de toplumun bir parçası olduğunu ona hissettirebilmektir.³⁷

Trotskiy’in söylediğini yapabilmesi kolay değildi elbette. Komutanlara tam bir itaat şart koşulurken özellikle herhangi bir komünist bilince sahip olmayan askeri uzmanların tersi yöndeki davranışlarını önlemek kararnamele yayınlamakla ya da eğitim faaliyetleri düzenlemekle mümkün değildi. Yine de bu doğrultuda birliklere pek çok emir gönderildi, Trotskiy ordunun lideri olarak pek çok konuşmasında ordu içindeki ilişkilerin üzerinde durdu. Bunlardan en meşhurlarından biri Trotskiy’in komutanların askerlere hitap ederken kullandığı dil üzerine yazdığı makale idi. Bu makalede Trotskiy, askerlere kaba davranışta bulunmanın ve kaba konuşmanın kabul edilemez olduğunu söylüyor, komutanların askerlere “siz” diye hitap etmesi gerektiğini söylüyordu. Zira Rusça’da da siz (viy) sözcüğü sen (tiy) sözcüğünden çoğulluk dışında saygı ifade etmesi açısından da ayrılmaktaydı. Askerin komutana sen diye hitap edemediği bir yerde komutanın askere “sen” diye hitap etmesi bir kabalık örneği olarak değerlendiriliyordu.

Tabii ki askerlere yönelik dayak ve benzeri tavırlar kesinlikle yasaklandı. Ayrıca, subaylarla askerler arasında koşullar açısından eşitliğin gözetilmesi, yemek-

36 Trotskiy, “Before The Capture Of Kazan, Speech at the meeting of the All-Russia Central Executive Committee on September 2”, 1918, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/ch35.htm#basd>.

37 Trotskiy, “The Military Specialists and The Red Army”, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/ch25.htm>.

lerin birlikte yenmesi, görev dışında selam verme zorunluluğunun kaldırılması, askerlerin yürümekten tabanları şişerken subayların arabayla gezintiye çıkmaları, askerlerin elbiseleri lime lime olmuşken bununla ilgilenmediği halde subayın gıcır gıcır üniformalar giymesi, subayların resmi görev kılıfı adı altında memleketlerine gitmeleri, karargâhlarda eğlenceler düzenlenmesi gibi hususlar her zaman yerilen, mahkûm edilen ve gerektiğinde cezalandırılan davranışlardı.³⁸

Şubat devriminden sonra orduda yaşanan, askerlerin subaylar üzerindeki fiili diktatörlüğüne elbette ki savaş yürüten Kızıl Ordu içinde izin verilemezdi. Ancak ordu proletarya diktatörlüğünün ordusuydu, bu diktatörlüğün arkasında işçi ve köylü ittifakı bulunmaktaydı ve Kızıl Ordu'da askerlerle subaylar arasındaki ilişkilere yönelik devrimci yaklaşım hiç şüphesiz ki devletin devrimci sınıf karakterinin bir sonucu oldu.

Sonuç

Bolşevikler, Kızıl Ordu'nun kuruluşuna karar verdiklerinde daha önce öngörülmemiş pek çok sorunla karşı karşıya kaldılar. Daha önce devrimci Marksistler açısından birer ilke sorunu gibi görünen düzenli orduya karşı milisin savunulması, subayların seçilmesi gibi konularda tam tersi yönde bir uygulamanın olduğunu görmüş bulunuyoruz. Burada kapitalizmden komünizme geçiş toplumunun tüm çelişkilerini görmektedir ve meselenin odağında üretici güçlerin gelişmesinin ve dünya devriminin bir üssü olarak proletarya diktatörlüğünün korunmasının olduğunu ortaya koymalıyız.

Üretici güçlerin son derece zayıf olduğu bir aşamada piyasaya asgari yer ayıran ama hem üretimi hem de tüketimi planlamaya yönelik bir ekonomi politikasının savaş komünizmini, yani komünizmle hiçbir ilgisi olmayan, sadece savaşın finansmanını sağlayabilen ilkel bir ekonomik düzeni kurabildiğini görmüş bulunuyoruz. Bu düzenin çelişkileri Lenin'i piyasaya yer açan ve hiç kuşkusuz bir geri adım olan NEP'i (Yeni Ekonomi Politikası) savunmaya ittiğinde ne Lenin ne de Bolşevikler komünizme ulaşma hedefinden vazgeçmişti. Halkın beslenmesi gibi somut sorunlara somut cevaplar üreterek ayakta kalmaya çalışan Bolşevikler geri adım atarken hiç bir zaman bu geri adıma teorik kılıflar uydurmadı. Kızıl Ordu açısından da durum aynıydı. Trotskiy ve ordunun organizasyonu ve komuta edilmesinde tüm partiyle birlikte kendisine sarsılmaz bir güven besleyen Lenin, hiçbir zaman Kızıl Ordu'yu idealleştirmediler. Kızıl Ordu, karşı devrimi ezmenin somut gereklerine ve emperyalizmin saldırıları karşısında ortaya çıkan somut bir ölüm kalım mücadelesine verilen somut bir cevaptı.

Trotskiy, eski Çarlık generallerini orduda istihdam etmekten hiçbir zaman memnun olmadı. Ama Kızıl Ordu'nun savaşıma kapasitesinin mutlak bir gerekliliği olarak kaldığı müddetçe de bu uygulamayı sonuna kadar savundu. Bu generalleri

³⁸ Deutscher, a.g.e., s. 68.

kendine bağlayarak ayrıcalıklı bir kast oluşturmaya çalışmadı, tüm gücünü onların yerini alacak komünist komutanlar yetiştirmeye yoğunlaştırdı. Milis sorununda da aynı şey geçerliydi. Düzenli ordu olmadan ne beyaz orduları ne de emperyalistleri yenme şansı yoktu. Ancak, savaş kazanıldıktan sonra milis sistemine geçiş için çalışmalarını başlatan yine Trotskiy oldu.

Sonuçta burjuvazi için olduğu kadar proletarya için de devlet ve ordu özünde bir sınıf mücadelesi aygıtıdır. Ezilecek sınıf gücünü kaybettiğe bu aygıtların aynı şekilde varlıklarını sürdürmesi generallerin ve bürokratların işine gelse de proletaryaya ve yoksul köylülüğe bir faydası yoktur. Bu anlamda burjuvaziye ve toprak sahiplerini ezen, emperyalizmi kuruluşundan itibaren tir tir titreten bir ordu yarattığı için sadece Rusya'nın değil tüm dünyanın işçi sınıfı ve ezilen halkları, Lenin'e, Trotskiy'e, onların yoldaşlarına ve Kızıl Ordu saflarında sosyalizm ve halkların kardeşliği uğruna ölüme atılan sayısız işçi ve köylüye minnet borçludur.

Özgürlüğe yürüyen kadınların ülkesi: Ekim devriminden sonra Sovyet toplumu

Armağan Tulunay

Kadının durumunu ele alalım. Dünyanın hiç bir demokratik partisi, en ileri burjuva cumhuriyetlerin birinde olsun, iktidarımızın hemen ilk yılında bu bakımdan yaptıklarımızın yüzde birini bile on yıllarda yapmamıştır. Kadının hak eşitsizliği ile, boşanmanın sınırlanması ve boşanmanın bağlandığı çirkin biçimsellikler ile, evlilik dışı çocukların tanınması, babalarının araştırılması ile vb. ilgili alçakça yasalardan, bütün uygar ülkelerde burjuvazinin ve kapitalizmin yüz karası olan sayısız kalıntıları bulunan yasalardan sözcüğün gerçek anlamında taş üstünde taş bırakmadık. Bu alanda yaptıklarımızdan övünç duymak bin kez hakkımızdır. Ama toprağı eski burjuva yasaların ve düzenlemelerin molozlarından ne kadar çok temizlediysek, bunun yalnızca toprağın işlenmek için düzenlenmesi olduğunu, ama henüz toprağı işlemenin kendisi olmadığını o kadar iyi anladık
Vladimir İlyiç Lenin¹

2017 işçi sınıfının bugüne kadar yaşanan en büyük muzaffer devriminin, Ekim

---

¹ Marx, Engels, Lenin, *Kadın ve Aile*, çev. Öner Ünalın, Ankara: Sol Yayınları, 1992, s.189.

devriminin 100. yıldönümü. Ekim devriminin ardından genç Sovyet iktidarı derhal, işçi sınıfının ve ezilenlerin taleplerini yerine getirecek adımlar attı. Sadece taleplerini gerçekleştirmekle de yetinmedi, sosyalist devrimin programı doğrultusunda, ezilenlerin o an hayal bile etmedikleri, öneminin farkında bile olmadıkları bir dizi hakkı onlara tanıdı ve bu hakları kullanmaları için bilinçli bir çaba sarf etti. Genç işçi iktidarı, işçi sınıfı ile birlikte diğer ezilenlerin de kurtuluşunun taşlarını döşemeye çalışıyordu. Ezilen uluslarla birlikte kadınlar bu kesimlerin başında geliyordu.

1900'lerin başında dünyada kadınların siyasal haklarından bahsetmek neredeyse mümkün değildi. Kadınların bırakın seçilmeyi seçme hakkı için mücadele ettiği bir dönemdi. Ve pek çok ülkede bu mücadele uzun yıllara yayılan bir şekilde devam etti. Düşünün demokrasinin beşiği diye anılan ülkelerden İsviçre'de kadınlar gerçek anlamda eşit seçme ve seçilme hakkını 1971'de elde ettiler. Bütün dünyada kadınların bu hakka sahip olması ancak 2015'te, Suudi Arabistan'da yerel seçimlerle sınırlı da olsa kadınlara seçme-seçilme hakkının verilmesi ile mümkün oldu. Buna karşılık Ekim devriminin ardından Sovyet iktidarı kadınlara derhal en geniş siyasal hakları, erkeklerle eşit koşullarda tanımış ve bu hakkı tanıyan ilk ülke olmuştu. Benzer bir şekilde birçok Batı ülkesinde kürtaj, kadınlar için ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında (İngiltere 1967, ABD 1973, Fransa 1975, İtalya 1978) yasal bir hak haline geldi. Dünyanın pek çok ülkesinde bugün bile yasal değil ya da yalnız belli koşullara bağlı olarak yapılabiliyor. 2012'de Erdoğan'ın "her kürtaj bir Uludere'dir" çıkışı ile Türkiye'de kürtaj hakkına yönelik saldırı ve bu saldırının kadınların mücadelesi ile püskürtülmesi hafızalarımızda sıcaklığını koruyor. Ve kürtaja güvenilir ve sağlıklı koşullarda ücretsiz erişim bizim için hâlâ bir mücadele konusu olmaya devam ediyor. Sovyet iktidarı o dönemde bütün dünyada, kendi topraklarında da kürtaj karşıtlığı hâkimken kadınlara bu hakkı neredeyse bugün bile uğruna mücadele ettiğimiz koşullarda tanıdı. Genç işçi devleti kadınların yaşamlarını değiştiren bir dizi başka yasa çıkardı, karara imza attı.

Bu yazıda Ekim devriminin kadınların yaşamı üzerindeki etkilerini, ne tür sonuçlar doğurduğunu değerlendirmeye çalışacağız. Öncelikle Sovyet iktidarında işgücüne katılımdan eğitime, evlilik ve boşanmayı düzenleyen yasalardan bakım işlerinin kolektifleştirilmesine, yukarıda andığımız kürtaj hakkından siyasi alandaki atılımlara bir dizi konuda ne gibi kararlar alındığına, ne tür pratik adımlar atıldığına dair bu yazının sınırları ölçüsünde bir çerçeve sunmaya çalışacağız. Ardından bu hakların korunmasının ve sürekliliğinin sağlanmasının mümkün olup olmadığını ele alıp ortaya çıkan tablonun nedenleri üzerinde durarak Sovyet deneyimi ışığında işçi sınıfı programının kadınların kurtuluşu açısından taşıdığı kapasiteye dair dersler çıkarmayı hedefleyeceğiz. Bu çabaya girişmeden evvel Ekim devriminden önce kadınların Rusya'da hangi koşullarda yaşadıklarına kısaca göz atalım.

Çarlık döneminde kadınların durumu

Çarlık döneminde kadınlar önce babasının, sonra kocasının tümüyle kölesi konumundaydı. 12 yaşına gelmeden evlendiriliyordu. Düğün günü kızın babasının damada bir kamçı hediye etmesi ve hemen her evde o kamçının yatak odalarında çiftlerin başucuna asılması gibi adetler vardı. Kadınların boşanma hakkı yoktu. Kadının kocasını fiili olarak terk etmesi durumunda da kadın polis zoruyla tekrar kocasına teslim edilirdi. Evli bir kadının kendisine ait bir pasaportu yoktu. Kocasının pasaportuna kaydediliyordu². Mülk edinme hakkı yoktu. Ailenin mal varlığı üzerinde bir tasarruf yapma hakkı da yoktu. Sadece mal varlığı değil, çocukları üzerinde de kadınlar söz sahibi değildi.

Evli bir kadın kocasının izni olmadan bırakalım çalışmayı iş bile arayamazdı. Kocasının izni ile çalışabilen kadınların yaşam ve çalışma koşulları da çok ağırdı. Makineleşmenin artmaya başlaması ile fiziki güç gerektirmeyen işler kadınlar için bir istihdam alanı yaratıyor ama kadınlar ancak erkeklere ödenen ücretlerin yarısı oranında maaş alabiliyordu. Doğum izni, süt izni gibi hakların hiçbirisi yoktu. Dönemi anlatan birçok kaynakta kadınların fabrikalarda şiddetli doğum sancıları başlayana kadar gebeliklerini saklayarak çalıştıkları hatta bazen tezgâhlarının başında doğum yapan ve sonra işlerine devam eden işçi kadınlar olduğu anlatılır. Kadınların % 95'i hiçbir tıbbi yardım almadan doğuruyor, her yıl ortalama 30 bin kadın doğum sırasında ölüyor, Rusya çocuk ölüm oranı açısından Avrupa ülkeleri arasında başı çekiyordu.³ Gebeliği önleyici, kadınların ulaşabileceği hiçbir yöntem uygulanmıyordu. Kürtaj da yasak olduğu için kadınlar köyün gebeliği gizlice çivilerle, kanca- larla sonlandıran deneyimli kadınlarına başvuruyorlardı.⁴ Elbette bu da kadınların hayatını tehlikeye sokuyor, hastalıklara, sakatlanmalara, kadınların çok genç yaşta yıpranmasına sebep oluyordu.

Diğer kapitalist toplumlarda olduğu gibi kadın bedeninin alınıp satılabilen bir meta haline getirilmesi, erkek egemenliği ve ekonomik zorluklarla birleşince fuhuş çok ciddi bir sorun olarak ortada duruyordu. Kadının güvencesiz bir konumda olması, o dönemin mantığı ile söyleyecek olursak, kadının sahipsiz olması fahişeliği bir geçim yolu olarak dayatıyordu. 1889 yılında yapılan bir araştırma Rusya'da kayıtlı fahişelerin % 83,5'inin maddi koşulları en kötü durumdaki tabakalardan kadınlar olduğunu, % 65'inin daha önce burjuva ve aristokratların evinde hizmetçilik yapmış kadınlardan oluştuğunu göstererek bu gerçeği doğruluyor.⁵ Çarlık Rusyası'nda fuhuşa karşı sözde bir mücadele yürütülüyor, gerçekte ise fahişeler kayıt altına alı-

2 Pasaport burada Rusya'ya özgü, ülke içinde seyahat etmek amacıyla kullanılan belgeyi ifade ediyor.

3 Chanie Rosenberg, *Kadınlar ve Perestroyka*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Pencere Yayınları, 1990, s. 88.

4 Sheila Rowbotham, *Kadınlar, Direniş ve Devrim*, çev. Nilgün Şarman, İstanbul: Payel Yayınları, 1994 s. 161.

5 Gül Özgür, *Rusya'da 1917 Sosyalist Ekim Devrimi ve Kadınların Kurtuluşu*, Cilt:1, İstanbul: Dönüşüm Yayınları, 1993, s. 394.

narak bir yandan fuhuş kurumsallaştırılıyor, diğer yandan da kadınlar bir nevi fişlenerek hayatlarının geri kalan kısmında da fahişeliğe mahkûm ediliyordu.

Eğitim alanında da kadınlar çok geri kalmış durumdaydı. Ekim devriminden önce yapılan 1913 tarihli son nüfus sayımı verilerine göre kadınların % 83'ü okuma-yazma dahi bilmiyordu. Geri kalan kadınların neredeyse tamamı üst sınıflardan kadınlar olduğu ve devrimle birlikte bu kadınlar büyük ölçüde sürgüne gönderildiği için devrimin hemen ardından okuma-yazma bilen kadınların oranının %5'e kadar düştüğü tahmin ediliyor.⁶ Doğu halkları söz konusu olduğunda bu iyice geriliyor, hatta çoğu zaman okur yazarlığı olan tek bir kadın bile bulmak mümkün olmuyordu.

Sonradan Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetleri'nin kurulacağı ve Müslümanlığın etkisi altındaki bu coğrafyalarda kadınların durumu Rusya'nın diğer kesimlerine göre genel olarak çok daha kötüydü zaten. Kadın alınıp satılan bir maldı. Başlık parasının muadili "kalım" denilen bir sistem vardı. Kadınlar bu sistemle kocaları tarafından satın alınıp ve sonra erkek kadın üzerinde sınırsız bir yetkiye sahip olurdu. Erkek isterse birden fazla kadınla evlenebilirdi. Kadının kocası öldükten sonra da kendi yaşamı üzerinde söz hakkı olmaz, bu sefer de kocasının en büyük erkek kardeşinin malı haline gelirdi. Adam isterse kadını kendisi için alıkoyar ya da başka bir erkeğe satabilirdi.

Doğu'da yaşayan kadınlar örtünmek zorundaydı. Çarşafın yanı sıra, Özbekistan ve Tacikistan'da kadınlar yüzlerine at kılından örülmüş özel bir kara peçe takmak zorundaydı. "Bu şekilde paraça (kara çarşaf) ile örtünmüş bir kadın tam bir hayalete, ayaklı bir karanlık odaya benziyor ve onun karanlık ve şekilsiz görüntüsü Samarkand'ın, Taşkent'in ve Buhara'nın ışık ve güneş saçan pazarları ve sarayları ve rengarenk giyinip kuşanmış erkekleriyle akıl almaz, korkunç bir çelişki oluşturuyordu."⁷

Kadınların bu derece geri plana itildiği bir ülkede siyasal haklarından bahsetmek elbette mümkün değil. Çarlık döneminin kadınları mahkûm ettiği baskı ve tahakkümün en fazla hissedildiği alanlardan birisi de siyasal haklar alanıydı. Kadınların seçme ve seçilme hakkı yoktu. Birçok kamu hizmetinde, idari alanlardaki birçok meslekte çalışmalarına izin verilmediği için kadınlar siyasal yaşamdan tamamen dışlanmış durumdaydı.

İşte Ekim devrimi kadınlar için neredeyse cehenneme dönmüş bir ülkenin topraklarında yükseliyor, Sovyet iktidarı, işçi sınıfının kurtuluşu ile birlikte kadınların da kurtuluşunun taşlarını döşemek için yüzyıllardır kök salan baskıcı, gerici yapıları, alışkanlıkları, gelenekleri, kuralları yıkmaya, bunlara karşı mücadeleye girişiyordu.

6 George St. George, *Sovyetler Birliğinde Kadın*, çev. S. Özbudun- O. Yener, İstanbul: El Yayınları, 1987, s. 23.

7 Gül Özgür, *Rusya'da 1917 Sosyalist Ekim Devrimi ve Kadınların Kurtuluşu*, Cilt:2, İstanbul: Dönüşüm Yayınları, 1993, s. 92.

Devrimin öznesi olarak kadınlar

Peki Rusya’da kadınlar koşullarının bu kadar geri olması karşısında ne yaptılar? Zorluklara ve baskılara tümüyle boyun mu eğdiler yoksa mücadeleye mi giriştiler? Bu soruyu cevaplarken 1917 yılından geriye 1895’e gittiğimizde, daha o yıl Lenin’in Petersburg’da kurduğu “İşçi Sınıfının Kurtuluşu için Mücadele Birliği” isimli gizli örgütün yönetiminde Krupskaya da dahil dört kadın yönetici olduğunu görüyoruz. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin (RSDİP) ilk tohumları sayılabilecek bu örgütün deneyimleri ışığında 1900 yılında Krupskaya kadınların durumunu, bu doğrultuda siyasi görevlerini ele alan İşçi olarak kadın başlıklı illegal bir broşür kaleme aldı.⁸ 1905 devriminin saflarında kadınlar erkeklerle birlikte mücadele ediyordu. 1905-1907 yılları arasında Bolşevikler kadın işçiler arasında sistemli ajitasyon ve örgütlenme çalışmaları yürütüyor, işçi kadınların sorunlarının ele alındığı toplantılar, taleplerinin yükseltildiği mitingler düzenliyorlardı. Bu yıllarda çoğunluğu aydınlardan oluşsa da RSDİP’in kadın üye oranı %15 idi, ki bu oran çok daha uzun bir geçmişe ve güçlü geleneğe sahip Alman Sosyal Demokrat Partisi’nden bile yüksekti.⁹

1908-1912 yılları arasındaki baskı ve gericilik dönemi birçok kadın önderin tutuklanmasına, sürgüne gönderilmesine sebep olmuş, hareket tümüyle illegal alana çekilmişti. Bu dönemin ardından işçi sınıfı hareketi canlandığı ve legal gösteri yapma olanakları arttığı ölçüde kadın işçiler arasında yürütülen sistematik çalışmaların ürünleri de kendini göstermeye başlamıştı. RSDİP 8 Mart 1913’te Petersburg’da ilk defa Dünya Emekçi Kadınlar Günü’nü kitle gösterileri ile kutlama kararı aldı ve başta tekstil işçileri olmak üzere emekçi kadınların öncülüğünde coşkulu bir toplantı gerçekleştirildi. *Pravda*’nın o gün çıkardığı bir özel sayı ile Kadınlar Günü kutlandı.¹⁰ Kadın işçilerden *Pravda*’ya gelen mektuplar bir çığ gibi artınca tam bir yıl sonra, 8 Mart 1914’te Bolşeviklerin kadınlara yönelik ilk gazetesi *Rabotsnia* (İşçi Kadın) Nadya Krupskaya ve Inessa Armand gibi kadın devrimcilerden oluşan bir yayın kurulu tarafından yayınlanmaya başladı.¹¹

Rabotsnia yedi sayı çıktıktan sonra Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte tüm diğer devrimci yayınlarla birlikte kapatıldı. Bolşeviklerin, emperyalist savaş karşısındaki tutumlarının etkisiyle savaşın bedelini en ağır şekilde ödeyen işçi ve köylü kadınlar arasında gücü giderek arttı. O zamana kadarki en büyük atılım da yine bir 8 Mart Kadınlar Günü gösterisine denk gelen Şubat devriminin fitilini kadınların ateşlemesi ile gerçekleşti. Trotskiy’in *Rus Devrim Tarihi*’nde anlattığı gibi bir gün önce-sinde kimsenin aklına bu ‘Kadınlar Günü’nün devrimi başlatabileceği gelmiyordu:

⁸ a.g.e., s. 103.

⁹ a.g.e., s. 109.

¹⁰ Alexandra Kollontay, *Birçok hayat yaşadım*, çev. Saliha Nazlı-Süheyla Kaya, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010, s. 115.

¹¹ Özgür, *Cilt I*, s. 111.

Bu bakımdan, aslında, Şubat devriminin kendi devrimci örgütlerinin muhalefetini dinlemeyen taban unsurları tarafından başlatıldığı ve aynı zamanda inisiyatifin, başkalarından önce, sömürülen ve ezilen proletaryanın bir kesimi -içlerinde bir çok asker karısının bulunduğu tekstil işçileri- tarafından alındığı öne sürülebilir. Bardağı taşıran son damla ekmek fırınları önündeki o bitmek tükenmek bilmeyen kuyruk nöbetlerinden geldi... Hepsi işçi olmayan bir grup kadın ekmek talebiyle kent Duma'sına doğru yürüyüşe geçti. Bu sanki tekedden süt istemeye benziyordu. Çeşitli semtlerde üzerlerinde işçilerin ekmek istediklerini, ama aynı zamanda otokrasiyi de savaşı da istemediklerini belirten kızıl bayraklar belirdi. "Kadınlar Günü" başarılı ve coşkulu geçmiş, zayıf verilmemişti. Ama bağrında ne taşıdığı olay gecesinde bile kimseye malum değildi.¹²

O ilk gecenin ardından ayaklanmanın başarıya ulaşabilmesi için askerlerin de kazanılması gerekiyordu. Kadınlar bu mücadelede de yer alıyor, hatta mücadelenin en cesur, en kahraman bölüklerini oluşturuyor, başı çekiyorlardı. Trotskiy şöyle anlatıyor:

Askerlerle işçiler arasındaki bu karşılaşmalarda, kadın işçiler önemli rol oynarlar. Kadın işçiler asker saflarına erkeklerden daha cesurane bir şekilde ilerlerler, tüfek nam-lularına yapışır, yalvarırlar ve neredeyse emrederler: "Süngülerinizi çıkartın, bize katılın!" Erler heyecanlanır, kendilerini suçlu hisseder, kaygıyla birbirlerine bakışır, duraksarlar; sonunda aralarından biri diğerlerinden önce davranır ve bir pişmanlık hareketiyle süngüler çıkartılır, baraj açılır, havaya neşeli ve müteşekkik çığlıklar yükselir, askerlerin çevresi sarılır, her tarafı tartışmalar, sitemler, çağrılar doldurur: devrim bir adım daha atmıştır.¹³

Kadınların yaktığı bu ateşle patlak veren Şubat devrimi ile birlikte sarsılmaz gibi görünen Çar devrilince *Pravda*'da kadınların mücadelesi şu coşkulu dizelerle selamlanıyordu:

Kadınlara selam!
Enternasyonal'e selam!
Kadınlar Günü'nde Petrograd sokaklarına ilk çıkan kadınlardı...
Kadınlara selam!¹⁴

Şubat devriminin ardından, Ekim devrimi ile işçi sınıfının iktidarı almasına kadar geçen sürede kadınlar hem Şubat devriminin kazanımlarını savunma hem de Ekim devrimini örgütleme mücadelesinde aktif rol aldı. Fabrika komitelerinde, milislerinde görev yaptı. 5 bin kadın işçinin katıldığı Petrograd'daki büyük çamaşırhane grevinin ardından 1914'te savaşın patlak vermesi ile yasaklanan *Rabotsnia*

12 Lev Trotskiy, *Rus Devrim Tarihi Cilt 1 Şubat Devrimi: Çarlığın devrilmesi*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: 1998, s. 112.

13 a.g.e., s. 119.

14 Özgür, *Cilt 1*, s. 113.

yeninden yayınlanmaya başladı. 1917 Temmuz olayları ile birlikte yeniden baskı altında kaldıklarında Bolşeviklerin elindeki tek legal yayın Rabotsnia 10 günde bir yayınlanıyor, 40 bin adet basılıyordu.¹⁵

Tüm bu canlılığa rağmen yüzyıllardır topluma derin kökler salmış önyargılar da varlığını sürdürüyordu. Bu önyargıların sadece erkek işçiler arasında değil, Bolşeviklerin tabanında bile etkisi vardı. Kadınlar bir gelenekleri, deneyimleri olmadan da etkili grevler örgütleyiyor, kendileri grev komiteleri oluşturuyorlardı. Ama kadın işçilerin kendisi bile kadınların tüm işçileri temsil edecek şekilde sovyet yönetimlerinde yer alma kapasitesine sahip olduklarına inanmıyordu. Mesela tekstil işçileri ezici çoğunlukla kadın olduğu halde tekstil işçilerinin sendikasının yönetimindeki 15 kişiden sadece ikisini kadın işçiler oluşturuyordu. Kadınlar Petrograd'daki işçilerin yarısını oluşturduğu halde sovyet organlarında kadın delege oranı yalnızca %5 civarındaydı.¹⁶

İşte bugünün takvimiyle 7 Kasım, eski takvime göre 25 Ekim 1917'de Bolşeviklerin önderliğinde işçi sınıfı köylülüğün desteğiyle iktidarı ele geçirdiğinde kadınlar devrimin de, devrime önderlik edenlerin de bir parçasıydı. Ve tarihin en büyük muzaffer işçi devriminin ürünü olan Sovyet iktidarı, tüm zorlu koşullarda onun için mücadele eden, o zamana kadar yüz yıllardır gerici, baskıcı geleneklerin, kuralların tahakkümü altında yaşayan ve kurtuluş umuduyla yüzünü Bolşeviklere dönen kadınlara bir yandan bir gelecek sunmak diğer yandan da kendi içinde bile geçmişin önyargılarına karşı mücadele görevi ile karşı karşıyaydı.

Bürokrasinin hâkimiyetine kadar Sovyet iktidarının adımları ve etkileri

Sovyet iktidarı ilk günlerinden itibaren kadınları kontrol altında tutan eşitsiz yasaları derhal ortadan kaldıran kararnamelere imza attı. Ancak sadece kadınlara daha önce erkeklere tanınan hakları vermekle kalmadı, kadınları da erkekleri de zincirleyen cinsiyetçi toplumsal kuralları ortadan kaldıracak, gerici bağları kopartacak ve yeni bir toplumun inşasının önünü açacak kararlar aldı, yasalar yaptı.

• Evlilik ve boşanma

Ekim devriminin üzerinden yalnızca iki ay geçmişken, Aralık 1917'de boşanma, evlilik, kadın ve erkeğin çocukları üzerindeki söz hakkına ilişkin iki kararname yayınlandı. Evlilik de boşanma da tümüyle gönüllülük esasına dayalı hale getirildi. Kilise evliliği yasaklanmadı ama hukuk sistemi açısından geçersiz

¹⁵ a.g.e., s. 116.

¹⁶ Rosenberg, s. 98.

kılındı. Artık sadece medeni nikâh yasalar önünde tanınıyordu. Devrimden önce kilisede yapılan evliliklerin resmen tanınması için kayda geçirilmesi kuralı getirildi. Sovyet hükümeti bu yolla bir yandan kilisenin toplum yaşamının düzenlenmesi alanındaki etkisini kırmaya çalışıyor bir yandan da bu mücadeleyi insanların inançlarını incitmeyecek bir şekilde, zor kullanmadan dikkatli bir tarzda gerçekleştiriyordu.

Kadının evlendiğinde erkeğin soyadını alması, iş aramak ve çalışmak için kocasının izninin gerekmesi gibi zorunluluklar kaldırıldı. Bu iki kararnamenin getirdiği en büyük yeniliklerden birisi de evlilik içi ve evlilik dışı doğan çocukların yasa önünde tam eşitliğinin sağlanmasıydı. Ekim devriminden önce Rusya’da kadınlar evlilik dışı doğan çocukları için nafaka talep etme hakkına sahip değildi, kararname bu hakkı kadınlara ve çocuklara tanıdı. Çocuklarla ilgili alınacak kararlarda kadın ve erkeğe eşit söz hakkı ve yetki getirildi.

Evlilik gibi boşanma da kilisenin tekelindeydi ve son derece zordu. Çok ciddi bir maddi yük getirdiği için sadece üst sınıflardan erkeklerin kullanabildiği bir hak- tı, emekçi sınıflardan erkekler açısından neredeyse imkânsızdı. Kadınların böyle bir hakkı zaten hiç yoktu. Sovyet iktidarı derhal kadınlar için de erkek için de boşan- mayı eşit ve olağanüstü kolay bir işlem haline getirdi. Taraflardan birinin başvurusu bile boşanma için yeterliydi. Eğer taraflar arasında tüm konularda anlaşma sağlan- mışsa sadece başvuru ile, anlaşma sağlanamamışsa yerel mahkemece görülen dava ve alınan kararlar doğrultusunda boşanma gerçekleşiyordu. Boşanmanın ardından tarafların birbirlerinin yaşamına müdahalesine izin verilmemesi, bugün bile boşan- nan ya da boşanmak isteyen kadınların maruz kaldıkları baskılar düşünüldüğünde Sovyet iktidarının erkek egemen tahakküme karşı aldığı önemli önlemlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Bu kararnameler temel alınıp geliştirilerek 17 Ekim 1918’de, yani devrimden yaklaşık bir yıl sonra “Nüfus, Evlilik, Aile ve Vesayet Yasası” çıkarıldı. Bu yasa ile eşlerin evlilik öncesi ve evlilik süresince edindikleri mallarda ayrılık esas kabul alındı. Özellikle kırsal bölgelerde işgücü olarak kullanılmak üzere evlat edinmenin yaygın olması nedeniyle çocukların haklarını korumak, aile nüfusunu daha kalaba- lık göstererek toplumun yeniden düzenlenişinde daha fazla pay alma uyanıklığının önüne geçmek amacıyla evlat edinme yasaklandı. Yasanın kabulünden önce evlat edinilen çocuklarla diğer tüm çocukların eşit haklara sahip olduğu ilan edildi. Anne ve babanın çocukların eğitimi, velayeti, çocukları ilgilendiren konularda alınacak tedbirler ve kararları karşılıklı anlaşmayla birlikte alması kararlaştırıldı. Çocukların “bedenen terbiyesi” yasaklandı.

1918 yılında kabul edilen bu yasa 1 Ocak 1927’de yeni bir yasa yürürlüğe girin- ceye kadar yürürlükte kalmış, iki yasa arasındaki dönemde bu alanda bazı ikincil

düzenlemeler getiren kararnameler çıkarılmıştır.¹⁷

• Kürtaj hakkı ve doğum kontrolü

18 Ekim 1920 tarihli bir kararname ile kürtaj tüm kadınlar için hamileliğin ilk üç ayında, devlet hastanelerinde yapılmak koşuluyla ücretsiz ve yasal bir hak olarak kabul edildi. Böylelikle **dünya üzerinde yasal kürtaj hakkına kadınlar ilk kez Ekim devriminin topraklarında, işçi iktidarı altında sahip oldular.**

Sovyet iktidarı daha önce sağlıklarını ve hayatlarını riske atan yöntemlerle çocuklarını düşürmeye çalışan kadınlara sağlıklı ve hijyenik koşullarda ulaşılabilir bir kürtaj hakkı sağlıyordu. Bütün dünyada kilisenin ve baskın kürtaj karşıtlığının “ceninin yaşam hakkı”ndan bahsettiği yerde işçi hükümeti yayınladığı kararnamede kadının yaşam hakkını ve sağlığını merkeze koyuyor, kürtajı değil yasadışı kürtajla kadını tehlikeye atanları cezalandırıyordu. 1920’de yayınlanan Kürtaj Kararnamesi’nde şu cümleler yer alıyordu:

- 1 Geçmişin devam eden ahlaki değerleri ve bugünün zor ekonomik şartları hâlâ birçok kadını bu operasyona¹⁸ başvurmaya zorlamaktadır, kadınların hayatından endişe duyan ve bu alanda baskı yönteminin amacına ulaşmada tümüyle başarısız olduğunu göz önünde bulunduran Sağlık ve Adalet Halk Komiserlikleri:
  - 2 Operasyonun zararlarını en aza indirmenin koşullarının sağlandığı Sovyet hastanelerinde bu operasyonların özgürce ve ücretsiz bir şekilde yapılmasına izin verilmesine,
  - 3 Doktorlar dışındaki herkes için bu operasyonu yapmanın kesin olarak yasaklanmasına,
  - 4 Bu operasyonu yapmaktan suçlu bulunan hemşire ve ebelerin meslekten men edilecek Halk Mahkemeleri’nde yargılanmasına,
- Özel muayenehanesinde kazanç sağlamak amacıyla bu operasyonu gerçekleştiren doktorların Halk Mahkemeleri’nce cezalandırılmasına karar vermiştir.¹⁹

Sovyet iktidarı bu hakkı tanımakla eş zamanlı olarak kürtajın bir doğum kontrol yöntemi olarak kullanılmaması gerektiği ve çeşitli riskler barındıran ciddi bir operasyon olduğu yönünde propaganda çalışmaları da yaptı. Çünkü doğum kontrol yöntemlerinin yetersizliği nedeniyle kürtaj fiilen bir doğum kontrol yöntemi haline

¹⁷ 1918-1927 arasında çıkarılan kararnamelere bir örnek soyadı düzenlemesi ile ilgili verilebilir. Aralık 1917’de sovyet iktidarının ilk çıkardığı kararnamelerden biriyle, kadının kocasının soyadını alma zorunluluğunun kaldırıldığını ifade etmiştik. 1921 yılında çıkarılan bir kararname bu hakkı genişletmiş, eşlerin isterlerse kendi soyadlarını kullanma ya da kadının veya erkeğin soyadını ortak soyad olarak kullanma, çocuklarına istedikleri soyadını verme hakkını getirmiştir. Bu ve buna benzer kararnamelerle, kısaca 1918 Aile Yasası diye anabileceğimiz yasaya temelden bir değişiklik olmaksızın yeni ekler getirilmiştir.

¹⁸ Burada kastedilen illegal bir şekilde yapılan gizli kürtaj operasyonlarıdır.

¹⁹ “Soviet Decree on Abortion (1920)”, <http://alphahistory.com/russianrevolution/soviet-decree-on-abortion-1920/>

gelmişti. 30 yaşlarındaki bir Sovyet kadınının ortalama 5 ila 7 defa kürtaj olması sıradan bir durumdu.²⁰ Bu noktada kadınların doğum kontrol yöntemlerine erişiminde bir eksiklik olduğunu teslim ederken şu noktanın da altını çizmek gerekir: Kürtajın yasal hale getirildiği tarihte bugün kullanılan birçok doğum kontrol yöntemi bilinmiyordu, doğum kontrol hapı bile henüz bulunmamıştı. Kürtaj gibi doğum kontrol yöntemlerinin uygulanması da sadece Rusya’da değil, bütün dünyada yasaktı, bu alanda dünya çapında bilimsel çalışmaların engellendiği bir dönemdi. Bu anlamda kürtajı kadın sağlığı açısından en az risk oluşturacak yöntemlerle gerçekleştirmek üzere geniş çaplı araştırmaların ve kürtaj sayısını en aza indirmek amacıyla doğum kontrol yöntemlerinin geliştirilmesi yönünde tıbbi çalışmaların açıktan, devletin kontrol ve desteği ile yapıldığı ilk ülke Sovyetler Birliği’dir.

• Eğitim

Çarlık dönemi Rusyası’nda nüfusun %70’i okuma yazma bilmiyordu. Kadınlar ve köylüler arasında bu oran daha da yüksekti. 1920’de genel nüfus içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı %67, kadınlar arasında ise bu oran %77,5 seviyesindeydi.²¹ Bolşevikler bu alanda 26 Aralık 1919’da Lenin’in imzası ile yayınlanan “Cehaletin Tasfiyesi Kararnamesi” ile bütün toplumu kapsayan büyük bir seferberliğe girişti. Kadınların ezilmişliğinin ortadan kalkması için toplumsal yaşama ve işgücüne katılmalarının gerekliliği ve bunun için de eğitimin önemini kavrayışı doğrultusunda da kadınlar arasında bu meselenin üzerine çok daha sistematik bir şekilde gittiler.

125 bin okuma yazma okulu açıldı. Pek çok kadın kara tahtalara Bolşeviklerin sloganlarını yazarak okuma yazma öğrendi.²² Yıllar içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı hızla düştü. 1932’de işçi kadınların sadece %9,2’si okuma yazma bilmiyor, üç yıl sonra bu rakam %6’nın da altına düşüyordu.²³ Bu gelişme sadece okur yazarlıkla da sınırlı değildi. Çarlık döneminde üst sınıflardan kadınlar arasında bile yüksekokul eğitimi alanların oranı çok azdı. Çünkü çoğu yüksekokula kız öğrenciler kabul edilmiyor, zengin ailelerin kızları ancak yurtdışında yüksek öğrenim görebiliyordu. Ekim devriminden 10 yıl sonra ise bambaşka bir tablo ortaya çıkmıştı. 1927-28 döneminde yüksekokullarda öğrenim gören öğrencilerin %28’ini kız öğrenciler oluşturuyordu. Aşağı yukarı bir 10 yıl daha sonra 1939-40 döneminde bu oran %49,3’e yükselmişti.²⁴

Eğitim alanında yapılan atılımda on binlerce kadının köylerden şehirlere gelerek

20 Georges Duby, Michelle Perrot, Françoise Thébaud, Kadınların tarihi Cilt V: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 230.

21 Serebrennikov, G.N., “The position of women in the U.S.S.R”, 1937, s. 80, <http://revolutionarydemocracy.org/archive/womenUSSR.pdf>

22 Rosenberg, s. 104.

23 Serebrennikov, s. 80.

24 Nina Popova, *Sosyalizm diyarında kadın*, çev. Murat Güneşdoğdu- İsmail Yarkin, İstanbul: İnter Yayınları, 1999, s. 70.

çalıştığı fabrikalarda okuma yazma öğrenmesinin de etkisi olduğunu söylemek gerekir. O dönemde fabrikalarda Eğitim Komisyonları kurulmuştu. Bu komisyonlarda sadece okuma yazma öğretilmiyor, kültür ve sanat alanına uzanan bir dizi etkinlik de düzenleniyordu. İşçiler fabrikalarda çeşitli tiyatro eserlerini, şiirleri okuma geceleri düzenliyor, kendileri orkestra kurup konserler düzenliyordu. Bu durumun yarattığı etki bir kaynakta şöyle anlatılıyor:

İşçi kadınlar ve erkekler, eskiden üst sınıfların ayrıcalıklı alanında kalan tiyatrolara, balelere ve konserlere akın etmeye başladılar. Sanatta öyle bir durum ortaya çıkmıştı ki, sanki her insan eline bir fırça alıp resim yapmaya koyuluyordu. Yaşamın her alanında deney yapılıyordu. Sosyalizmin gelecekteki kurucularının yeni eğitimini dünyadaki en gelişmiş eğitimcilerin en modern yöntemlerine göre geliştirmek amacıyla öğretmenlerin bir dizi tartışma içerisinde çözüm yolları arayıp bir düzenleme ortaya çıkartmaları nedeniyle, 1918 yılında okullar yaz tatilinden sonra bir ay daha geç açıldı. Her köşe başında dünyayla ilgili her konuda konuşmalar ve tartışmalar yapılıyordu.²⁵

• Aile ve bakım emeği

Ekim devriminin önderliği için kadınların kurtuluşunun ön koşullarından birisi toplumsal işgücüne katılmalarını sağlamaksa bir diğeri de onları eve hapseden ev işlerinin kolektifleştirilmesiydi. Bu ikisi olmadan kadınların yeni toplumla birlikte kendi geleceklerini de inşa etmelerinin mümkün olamayacağı fikrinden hareket ediyorlardı. Bu doğrultuda devrimden sonra bir dizi adım atıldı. Doğumevleri, çocuk bakım merkezleri, çamaşırhaneler, çamaşır onarım ve dikiş merkezleri ile yemekhaneler açıldı. Yalnız yaşayan insanlar ve evli çiftler için ev komünleri oluşturuldu. Bu kolektif merkezler imkânlar dâhilinde açılıyor, sayıları ancak zaman içinde artıyordu. Bu nedenle bir yandan uzun vadeli olarak ev işlerinin ve bakım emeğinin kolektifleştirilmesi için adımlar atılırken diğer yandan da aile içindeki cinsiyetçi işbölümüne karşı ideolojik mücadele veriliyordu. Ev işlerinin, hasta, çocuk ve yaşlı bakımının, kadının görevi olduğu yönündeki köklü erkek egemen kabulüne dayalı alışkanlıklar partili militanların evlerinde bile olduğu gibi devam ediyordu. Lenin, genel olarak işçi sınıfı içinde ama özel olarak parti içinde bu konu üzerinde ısrarla duruyordu. Clara Zetkin, *Lenin'den Anılar*'da Lenin'in şu sözlerini aktarıyor:

Maalesef birçok yoldaşımız için hâlâ şunu söyleyebiliriz: 'Komünist'i iyice kazı, altından bir filisten çıkar! Kesinlikle, duygusal noktaları kazımalısın, beyinlerinde kadınlarla ilgili görüşlerin bulunduğu noktalar gibi. Bir kadının, kendisini ev işi gibi saçma, tek düze, gücünü -ve zamanını- tüketen işte harcamasını, ruhunun kurumasını, aklının donuklaşmasını, heyecanının azalmasını ve arzusunun durgunlaşmasını sakın sakın seyreden bir adamın genel görünüşünden daha açık bir delil olabilir mi? Bütün ev işini ve çocuklarının bakımını, ücretle tutulan yardımcılarının üzerine atan burjuva hanımla-

25 Rosenberg, s. 105.

rından söz etmiyorum. Bu söylediklerim, günlerini fabrikada harcıyıp, para kazansalar bile, işçilerin karıları da dahil olmak üzere, kadınların büyük çoğunluğu için geçerlidir.

Kadınların İşi'ne yardım ellerini uzattıklarında, karılarının yüklerini ve sıkıntılarını ne kadar azaltabileceklerini ya da onları tamamen kurtarabileceklerini çok az koca düşünür. Hatta proleterler bile düşünmez. Ama hayır, bu 'kocanın ayrıcalığına ve itibarına' ters düşer. Koca, dinlenme ve huzur ister. Kadının ev hayatı, binlerce önemsiz ayrıntılara her gün kendi kendini kurban etmesidir. Kocasının, efendisinin, sahibinin eski hakları farkına varılmadan süregelir.²⁶

Bu ideolojik mücadelenin yanı sıra, kolektif merkezler için atılan adımlar her ne kadar ihtiyacı karşılamak anlamında hem sayı hem de nitelik açısından yetersiz olsa da, genç işçi devletinin imkânlar dâhilinde bu adımları atmaktan vazgeçmediğini vurgulamak gerekir.

1917-1926 yılları arasında önce Sovyet Rusya'da (kısaca RSFSC) sonra bir bütün olarak SSCB'de kreş sayıları şöyleydi:²⁷

Yıl	RSFSC	SSCB
1017	14	-
1918	78	-
1919	126	-
1920	565	-
1921	668	769
1922	914	67
1923	447	535
1924	503	615
1925	536	708
1926	610	824

Bu tabloda kreş sayılarında 1917-1922 arasında sürekli artış eğilimi olduğunu, 1922'den 1923'e geçişte sayının düştüğünü görüyoruz. Bu gerilemenin sebebini tam olarak açıklamak mümkün olmamakla birlikte NEP döneminin piyasaya öncelik veren uygulamalarının ya da kreş sisteminin değiştirilmesinin ve/ya merkezileştirilmesinin sonucu olduğu düşünülebilir. 1923 yılından sonra sürekli artış eğilimi yeniden ortaya çıkıyor. Daha uzun vadeli olarak baktığımızda ise SSCB'de çocuk bakımı konusunda yıllar içinde kapasitenin çok yüksek bir seviyeye ulaştığını söyleyebiliriz.²⁸

26 V.İ. Lenin, *Kadınların Kurtuluşu*, çev. Ertuğrul Yemenoğlu, İstanbul: Hoca Yayınları, 1993, s. 125. Filisten sözcüğü burada darkafalı anlamında kullanılmıştır.

27 Özgür, cilt 2, s. 28

28 Popova, s. 81. 1937 yılı aşağıda göreceğimiz gibi devrimin ilk yıllarından farklı bir karakter taşıyor olsa da rakamlar devletin bir kamu hizmeti olarak sunduğu imkânlardaki artışı göstermesi

	1914	1937
Düzenli çocuk yuvalarındaki yatak sayısı	550	627.817
Doğum merkezleri sayısı	9	4.175
Doğum merkezlerinde bir yılda yapılan toplam vizite sayısı (bin)	44	39.300
Bebek besleme merkezleri (süt mutfakları) sayısı	yok	2509

Bakım emeğinin kolektifleştirilmesi amacıyla yemekhaneler açıldı. 1919-1920’de Petrograd nüfusunun %90’ı, Moskova nüfusunun % 60’ı, toplamda 12 milyon insan bu yemekhanelerde yemek yiyordu.²⁹ 1932’ye geldiğimizde Sovyetler Birliği genelinde bu rakam yaklaşık 15 milyondur ve her gün yaklaşık 30 milyon kap yemek çıkarılıyordu.³⁰

Bu rakamlara rağmen, kadınların da yeni düzene eski alışkanlıkları ile direnç gösterdiklerini vurgulamak gerekir. Kolektif merkezlerdeki yemeklerin doyurucu olmaması, ortak malzemelerin özensiz kullanılması, darmadağın ve yetersiz koşullar sonucu kadınlar kendi bireysel tencerelerini bırakmıyorlardı.³¹ Trotskiy bu ortaklaşa yaşam evlerinde henüz kolektif yaşamı özümsememiş, eski toplum tarafından yoğrulmuş insanların yarattığı ortamı şöyle anlatıyor: “Ortaklaşa (komün) yaşam biriminde yaşayan ailelere ayrılan birçok ev pislik içinde kaldı ve yaşanmaz hale geldi. Buralarda yaşayan insanlar ortaklaşmacılığa dayalı evleri yeni koşulların başlangıcı olarak düşünmediler. Yaşadıkları yerleri devlet tarafından sağlanan kışlalar olarak gördüler.”³²

Ortaya çıkan tablo ne olursa olsun, burada özellikle vurgulanması gereken, işçi devletinin ilk gününden itibaren, kadınların omuzlarında taşıdığı çifte yükün farkında olması, bu yükü kadınların omuzlarından alarak toplumsallaştırmak için elinden geleni yapmış olmasıdır. Kadının ev içinde harcadığı emek Bolşevikler için hiçbir zaman görünmez olmamıştır.

• İşgücüne katılım

Ekim devriminin ve başta Lenin olmak üzere onun önderlerinin politikası, kadınların kurtuluşunun önünü açmak için toplumsal üretimin bir parçası olmaları ve buna engel olan okuma-yazma bilmemek gibi faktörlerin ortadan kaldırılması gerektiği fikrine dayanıyordu. Bu doğrultuda Ekim devriminin ardından derhal yayınlanan kararnamelerde, devrim öncesi Rusya’nın kadınların işgücüne katılımını yasaklayan ve engelleyen yasaları yerine, bu alanda erkeklerle eşit haklara sahip oldukları yönünde düzenlemeler getirildi.

Elbette bunların başında eşit çalışma hakkı ve eşit işe eşit ücret geliyordu.

açısından çarpıcıdır.

²⁹ Rosenberg, s. 103.

³⁰ Serebrennikov, s. 68

³¹ a.g.e., s. 170.

³² a.g.e., s. 172.

1914 yılında kadın işçilerin yevmiyesi erkek işçilerin yevmiyesinin %44'ü kadardı.³³ Ekim devrimi ile birlikte ücret sınıflandırmalarında cinsiyete dayalı ayrımlar ortadan kaldırıldı, yasaklandı. Yasalarda bu eşitlik sağlanmış olsa ve aynı iş için farklı ücretler uygulanmıyor olsa da 1918 yılına gelindiğinde kadınların ortalama ücreti erkeklerin ortalama ücretinin ancak yarısı kadardı.³⁴ Fakat bu tablo “eşit işe eşit ücret” ilkesinin pratikte uygulanmamasından kaynaklanmıyor, kadınlar daha az kalifiye işlerde, daha az eğitim gerektiren sektörlerde çalıştıkları ve bu sektörlerdeki ücretler diğer alanlara göre daha düşük olduğu için ortaya çıkıyordu. Bu durumdan hareketle genç işçi devletinde toplumsal üretim alanında kadın işi-erkek işi ayrımının sürdüğü söylenebilir mi? Evet. Peki bunun nedeni işçi devletin bu konuda cinsiyetçi bir anlayışa sahip olması mıdır? Hayır. Bolşevikler çoğu okumayazma bilmeyen, mesleki eğitim almamış kadınları hızla üretime çekmeye çalışıyor ve bunun sonucu olarak da kadınlar toplumda yüzyıllardır var olan cinsiyetçi işbölümü doğrultusunda en iyi bildikleri işleri yapabilecekleri alanlarda istihdam ediliyordu. Başka bir deyişle kadınlar devrimin hemen ertesinde kalifiye işlerde çalışacak yeterlilikte olmadıkları için kadın işi-erkek işi ayrımı zorunlu olarak ortaya çıkıyordu. Ancak bunun yeni bir toplumu inşa ederken değiştirilmesi gereken bir durum olduğu sovyet organlarında alınan kararlarda sıkça tekrarlanmaktadır ve daha da önemlisi kadın emeğinin kalifiye hale getirilmesi için bilinçli ve örgütlü bir mücadele yürütülüyordu. Ekim devriminden yalnızca dört gün sonra, 29 Ekim 1917’de yayınlanan karnamede kadınların, sağlıkları açısından tehdit oluşturan 50’den fazla işte çalıştırılmalarının yasaklanması da bu ayrımın nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ama sanayide makineleşme arttıkça, fizik gücünün belirleyiciliği azaldıkça, kadın sağlığı için gerekli hijyenik çalışma koşulları sağlandıkça bu yasak sonraki dönemde ortadan kalkmıştır.³⁵ Sovyetler Birliği, “erkek işi” olarak görülen birçok sektörde, mesleklerde en fazla kadın işgücünün kullanıldığı ülke konumuna gelmiştir. Bugün bile neredeyse sadece erkeklerin çalıştığı maden işkolundaki rakamlar, özellikle benzer yıllarda çeşitli Batı ülkelerindeki rakamlarla karşılaştırıldığında çarpıcıdır:

Kadınlar kapitalist maden sanayisinde çok önemsiz bir rol oynarlar. Maden sanayilerinde çalışan toplam işgücü içinde kadınların oranı, Fransa’da (1931) %2,7, İtalya’da (1931) % 1,8, Almanya’da (1932) %1, ABD’de (1930) % 0,6 ve Büyük Britanya’da % 0,6’dır. SSCB’de kadınlar maden sanayisinde çalışan toplam işçilerin %27,9’unu temsil eder.³⁶

33 Serebrennikov, s. 11.

34 Özgür, *Cilt 1*, s. 49.

35 Serebrennikov, s. 6.

36 Tony Cliff, “Class Struggle and Women’s Liberation”, 1984, <https://www.marxists.org/archive/cliff/works/1984/women/09-revrus.htm>

Kadın emeğinin daha kalifiye bir hale getirilmesi için bir yandan fabrikalarda temel eğitim ve mesleki eğitim veren çalışmalar yapıldı, diğer yandan da kadınların yüksek eğitimi desteklendi. Devrimden sonraki on yıl içinde üniversitelerde eğitim görenlerin neredeyse üçte birini kadınlar oluşturuyordu. Devrimden önce kadın mühendis ya da teknisyen bulmak neredeyse söz konusu bile değilken, Petersburg'da 1899 yılında 848 mühendisin sadece üçü kadinken, 1939 nüfus sayımına göre ülkedeki 76 bin mühendisin 24 bini yani üçte biri kadındı. Tıp alanında 1 milyon üzerinde kadın çalışıyor, bunların 126 binini de doktorlar oluşturuyordu. Oysa devrimden önce Rusya'da sadece 2 bin kadın doktor vardı.³⁷

Devrim öncesi Rusya'da kadınların işgücüne katılımının önündeki en büyük engellerden birisi hamilelik ve doğumdu. Yukarıda da belirtildiği gibi, kadın işçiler hamileliklerini gizleyerek çalışmak zorunda kalıyor, fark edildiği anda işten atılıyor ya da neredeyse doğum anına kadar tezgâh başında çalışıyordu. Bu da doğum sırasında kadın ve bebek ölümüne sebep oluyordu. Kadınlar doğumdan sonra derhal çalışmaya başladıkları için yeterli bakımı alamıyor ve hatta bazen açlıktan bebek ölümleri yaşıyordu. Devrimle birlikte ilk yayınlanan kararnamelerden birisi de bu alanda oldu. Hamile kadınların yorucu işlerde çalıştırılması, işten çıkartılması, kendi rızası olmadan görev yerinin değiştirilmesi yasaklandı. Hamile ve emziren kadınların gece çalıştırılmasına izin verilmiyordu. Kadınlara 16 haftalık zorunlu hamilelik, doğum ve annelik izni getirildi. Bazı mesleklerde veya ikiz bebek hamilelikleri gibi durumlarda bu süre uzatılabiliyordu. Bu izin dönemi boyunca kadın işçilere ücretinin tam olarak ödenmesi zorunluluğu getirilmişti. Böylelikle bu hakkın kâğıt üzerinde kalmaması, kadının geçinebilmek için fiilen çalışma mecburiyetinin ortaya çıkmaması amaçlanıyordu. Doğum izninin ardından çalışmaya başlayan ve emzirmeye devam eden kadınlara her 3,5 saatte bir ve her biri yarım saatten az olmamak kaydıyla ve çalışma süresi olarak kabul edilen süt izni hakkı verildi. Anne ve çocuklar hastanelerde ve kliniklerde ücretsiz sağlık hakkına sahipti ve eğer hasta çocuk için hastanede yer yoksa doktorun talimatıyla anneye çocuğunun hastalığı boyunca ücretli izin verilirdi. Devrimin hemen ardından başlayan ve çeşitli zamanlarda alınan kararlar, 1922 yılında kabul edilen İş Yasası ile sistematik bir hale getirildi; bu o yıllarda bütün dünyada kadınların bu alanda sahip olduğu en ileri hakları temsil ediyordu.³⁸

37 Popova, s. 73. (Yazar kitabında “bundan elli yıl önce” demiş, yıl belirtmemiştir. Kitabın basım tarihinin 1949 olmasından hareketle 1899 bizim tahminimiz olarak yazılmıştır).

38 Rosenberg, s. 101. Bu hakların, 100 yıl sonra en ileri kapitalist toplumlarda kadınların sahip olduğu haklar dikkate alındığında dahi son derece ileri olduğu söylenebilir. Bugün bile pek çok ülkede kadınlar bu haklar için mücadele ediyor. Üstelik bu hakların mevcut olduğu ülkelerin hiçbirinde uygulama bakımından bir işçi devletin sağladığı güvenceden bahsedilemez. İşçi devletine tek eleştirimiz bütün bu kararların arasına devredilemez babalık iznini koymaması olabilir. Ancak bu eleştiriye de bugünden baktığımız, Ekim devriminin üzerine 100 yıllık bir

Siyasal yaşama katılım

Ekim devrimi kadınların siyasete katılımı açısından bütün dünyada bir ilke imza atmıştır. Pek çok kaynak Ekim devriminin ardından kadınlara eşit seçme ve seçilme hakkı tanındığını ifade ederken “o dönemde yalnızca Norveç ve Danimarka’da vardı” diye de ekliyor. Oysa bu iki ülkede olan, bütün dünyada yükselen Süfrajyet hareketi ile birlikte gündeme gelen oy hakkıydı. Norveç’te 1913’te, Danimarka’da 1915’te kadınların elde ettiği yalnızca seçme hakkıydı. **Dünyada ilk kez Rusya’da kadınlar erkeklerle eşit seçme ve seçilme hakkına sahip oldu.**³⁹ Üstelik bu hak Şubat devriminden sonra, Çar’ın devrilmiş olduğu dönemde, Ekim devriminin arifesinde Temmuz olayları sırasında elde edildi. Ve devrimin ardından genç işçi devleti de bu hakkın kâğıt üzerinde yazılı bir haktan ibaret olmaması, pratikte de kullanılması için büyük çaba sarf etti.

21 Şubat 1920’de *Pravda*’da “Kadın işçilere” başlığıyla yayınlanan yazısında Lenin şöyle diyordu:

Toprak sahiplerinin, kapitalistlerin ya da tüccarların olmadığı ve emekçi halkın hükümetinin bu sömürücülerden yeni bir hayat kurduğu yerde, erkek ve kadınlar kanun önünde eşittir.

Ama bu yetmez!

Kanun önünde eşitlik, gerçekte gerekli olan eşitlik değildir.

Biz, kadın işçinin sadece kanun önünde değil, gerçek hayatta da erkek işçiye eşit olmasını istiyoruz. Bunun için kadın işçiler, sosyalleştirilmiş işletmelerin ve devletin yönetiminde gittikçe artan bir yer almalılar.

Yönetimde yer alarak, kadınlar çabucak öğrenecek ve erkeklere yetişecekler. Sovyete hem Komünist, hem de Partisiz daha fazla kadın seçin. Dürüst oldukları sürece, Parti üyesi olmasalar bile kadın işçiler, çalışmalarını anlamlı ve bilinçli bir şekilde düzenleyebilme yeteneğindedirler. Onları Moskova Sovyeti’ne seçin!

Moskova Sovyeti’ne daha fazla kadın işçi yollayın! Moskova proletaryası, zafer için ve kadınların eski haksızlıklarla, eski burjuva alçaklığıyla savaşmak için her şeyi yapmaya hazır olduğunu ve her şeyi yaptığını göstereyin!

Proletarya, kadınların tam özgürlüğünü gerçekleştirmediği sürece, kendisi için de tam bir özgürlük kazanamaz!⁴⁰

---

deneyim yaşamış olduğumuz için yapabiliyoruz.

39 Dünyada kadınların meclise girdiği ilk ülke Finlandiya’dır. 1907 yılında yapılan seçimlerde 200 sandalyeli meclise 19 kadın milletvekili seçilmiştir. Rusya’da seçilme yaşı 18’den başlarken Finlandiya’da 24 olarak belirlenmiştir. Kadın ve erkek ayrımı gözetmeksizin herkesin eşit seçme ve seçilme hakkına sahip olma ilkesi yalnızca meclis seçimlerinde geçerlidir. Belediye seçimlerinde mülkiyete dayalı ayrımlar uygulanmaktadır. Daha da önemlisi, kadınlar erkeklerle tam olarak eşit haklara sahip değildir. Evli kadınların eşleri ile eşit haklara sahip olmaları ancak 1930 yılında mümkün olmuştur (Jason Lavery, *The History of Finland*, Westport, CT: Greenwood Press, 2006, s. 77).

40 Lenin, s. 87.

Toplumsal yarısı olan ama yüzyıllardır yok sayılan kadınları ülkenin yönetimine katılmaya çağırıyorlar, bunun önündeki eğitimden geleneklerin baskılarına kadar bir dizi engele ve geçmişten gelen önyargılara karşı da mücadele etmeye çalışıyorlardı. Elbette Bolşevikler bunun zor bir görev olduğunun farkındaydı ama zor olduğu kadar vazgeçilemez bir görevdi de. Bu perspektifi en çarpıcı şekliyle Lenin'in "Bolşevikler iktidarı ellerinde tutabilecek mi?" başlıklı makalesinde görmek mümkün: "Ütopyacı değiliz... aşçıların bir anda ülkeyi yönetmeye başlayamayacağını biliyoruz...Ancak ülkeyi yönetmek görevinin bütün aşçılara derhal öğretilmeye başlanmasını talep ediyoruz."⁴¹

Bolşeviklerin propaganda ve ajitasyon düzeyindeki bu çabaları, fabrikalarda ve köylerde kurulan eğitim grupları ile destekleniyordu. Bu sistematik çalışma, devrimin ilk yıllarından itibaren meyvelerini vermeye başladı. Binlerle, on binlerle, yüz binlerle sayılan kadınlar devrimin saflarına katılıyordu. Burada o zamana kadar siyasetle hiç ilişkisi olmamış kadınların sovyetlere ve partiye katılmalarını sağlamak için delege toplantıları önemli bir araç olarak kullanılıyordu. Delege toplantıları sistemi şöyle işliyordu: Her fabrikada, her mahallede, her köyde bütün kadınlar bir toplantıya çağrılıyor, bu toplantılarda konuşulan konuların merkezileştirilmesi için ortalama her 40-50 kadın için bir delege seçiliyor, bu delegeler ilçe delege toplantılarına katılıyordu. Kadınlar seçildikten sonra 3 ile 6 ay arasında değişen dönemlerde delegelik yapıyorlardı. Delege seçilen kadınlar siyaset okullarına gönderiliyordu. Giderek daha fazla kadının bu sisteme dahil olabilmesi için 1922 yılında her 10 kadına karşılık bir delege sistemine geçildi. 1925 yılında partinin 14. Kongresi'ne sunulan örgütsel rapordaki veriler delege toplantılarının nasıl kitlesel bir karşılığı olduğunu gösteriyor:

Rapor döneminin en önemli özelliği, - tüm diğer örgüt alanlarında olduğu gibi - delege toplantılarının gelişerek kitlesel bir biçim almasıdır. Rapor döneminde kadın delegelerin kadın seçmenlerinin şehirde ve köyde arttığını kaydediyoruz. Şehirde kadın seçmenlerin sayısı rapor döneminde %30 artmıştır, toplam 1.600.000. Ama köyde kadın seçmenlerin sayısı %70 artmıştır, toplam 7.000.000... Kadınların sovyetlere, yürütme komitelerine ve kongrelere katılımının alanında dikkate değer gelişme söz konusudur. Köy sovyetlerinde kadınların oranı %2'den %9'a, ilçe yürütme komitelerinde %0,6'dan %7'ye, il yürütme komitelerinde %4'ten %7'ye çıkmıştır. Sendikalarda da aynı şekilde kadınların % oranında artış vardır, ne var ki bu hızlı bir ilerleme değildir. Sendika işletme komisyonlarında %14'ten %16,5'e, sendikaların merkez komitelerinde ama daha dikkate değer bir artış söz konusudur, %4'ten %15'e.⁴²

Kongreye sunulan örgütsel rakamlarda kendisini gösteren, kadınların siyaset hayatının giderek daha büyük bir parçası haline gelmesi gerçeğini Vladimir Mayakovskiy şu dizelerle anlatıyor.

41 St. George, s. 23.

42 Özgür, *Cilt I*, s. 171.

Tornalardan
sabanlardan, kurnalardan
yüz binlerce yalın kadın
kırmızı yemenili
öğreniyor kurmasını
ve yönetmesini⁴³

Bu gelişmeler kadın parti üyelerinin toplam parti üyelerine oranındaki artışla da doğrulanmaktadır.⁴⁴

Yıl	Kadın üyelerin oranı (%)	
1898	15	I. Kongre (RSDİP)
1916	7,8	VII. Kongre (RKP/B)
1924	9	XIII. Kongre (SBKP)
1925	10,3	XIV. Kongre (SBKP)
1927	13	XV. Kongre (SBKP)

Yukarıdaki tabloda partinin ilk kongresinin en yüksek kadın üye oranına sahip olması, 1918 yılında bu oranın 1898'deki oranın neredeyse yarısı kadar olması ve sonra artmaya başlaması dikkat çekiyor. Bunun sebebi kuruluş aşamasında partinin henüz daha ziyade aydınlardan oluşması, işçilere erişememiş olmasıdır. Devrim sırasında ve hemen ertesinde partinin hızla işçiler arasında büyümesi ve erkeklerin çok daha büyük kitleler halinde partiye katılmaları nedeniyle 1918 yılında ilk kongrenin neredeyse yarısı oranında kadın üye yer almış ancak daha sonra parti adım adım kadınlar arasında da güç kazanmıştır.

Son bir noktaya değinerek bu başlığı kapatalım. Her ne kadar Ekim devriminin öncesinde ve sonrasında parti kadınların siyasete kazanılması için bilinçli bir çalışma yürütmüş olsa da, aynı bilincin teker teker bütün parti militanlarında, tüm sovyet temsilcilerinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Partili erkekler bile kadınların özgürleşmesi konusunda deyim yerindeyse söze gelince mangalda kül bırakmıyor ama gerçekte kendi eşlerinin parti faaliyetlerine katılmalarını engellemeye çalışıyor, hatta bazen düpedüz yasaklıyordu. Benzer bir durumla karşı karşıya kalan bir kadının aktarımı bu durumu özetlemek açısından çarpıcı:

Gerçek bir insan olacağımdan korktuğu için - ona gereken tek şey bir aşçı ve ev hanımı bir eştir - bana yasakladığı, benim de gizlice süzülüvermek zorunda kaldığım toplantılarda, kendisi devrimde kadının işlevi hakkında gök gürültüsünü andıran konuşmalar

43 St. George, s. 32.

44 Özgür, *Cilt 1*, s. 149.

yapıyor ve kadınları daha etkili görevler almaya çağırıyordu.⁴⁵

Parti önderleri parti içinde ve sovyetlerde bu konuya da hassasiyetle yaklaşmış, erkeklerin geçmişin önyargılarını terk etmeleri, kadınlar üzerindeki baskıların sona ermesi, aile içinde kadını ikinci plana atan yaşam koşullarının değiştirilmesi için mücadele etmiştir. Trotskiy 13 Temmuz 1923 tarihli “Eski Aileden Yeni Aileye” başlıklı yazısında bu konuda şöyle diyor:

Sovyet devletinde kadın ve erkeğin siyasî eşitliği, problemlerden biriydi ve en basitiydi... Ne var ki, kadın ve erkeğin aile içinde fiili eşitliğini sağlamak çok daha fazla çaba gerektiriyor. Bunu gerçekleştirmeden önce tüm evcil alışkanlıklarımızda devrim yapmak gereği vardı ve besbelli ki aile içinde erkekle kadının arasında, hem normal anlamda hem de hayat şartları açısından fiili bir eşitlik olmadıkça, böyle bir eşitlikten, sosyal çalışmalarda veya politikada olsun ciddiyetle söz etmek yersizdir. Bir kadın ev işlerine kösteklenip, ailenin bakımına, yemek ve dikiş işlerine saplanıp kaldıkça onun tüm sosyal ve politik hayata katılma şansı daha baştan dumura uğramıştır.⁴⁶

Ekim devriminin ilk yıllarında, yukarıda genel hatları ile aktarmaya çalıştığımız gibi, çok ciddi bir atılım gerçekleşmiştir. Kadınların kurtuluşu için gerekli adımların tümünü programına yazmış ve bu yönde ilerlemeye çalışmıştır. Önüne koyup da başaramadıkları varsa bunlar genç işçi iktidarının bir yandan bir varlık mücadelesi vermesi, Kızıl Ordu’nun bütün dünyanın desteğini arkasına almış Beyazlara karşı devrimi savunduğu askeri komünizm dönemi, iç savaşın getirdiği imkânsızlıklar nedeniyle. Aşağıda sonraki dönemde bu alanda ne yönde bir gelişme olduğunu ele almadan önce iki özel konuya değinmek istiyoruz. Bunlardan birisi kadınların parti faaliyetine katılması ve örgütlenmesinde özel bir yere sahip olan partinin kadın örgütü Jenotdel deneyimidir. Diğeri ise Ekim devrimi ve onun ürünü olan işçi devletin Müslüman kadınlar için anlamıdır.

Jenotdel deneyimi

Jenotdel’in kökleri aslında Krupskaya’nın 1900 yılında yazdığı *Bir işçi olarak kadın* isimli broşüre dayanıyor. O tarihten itibaren Krupskaya, Armand ve Kollontay’ın bilinçli çabaları ile özellikle işçi kadınlar üzerine odaklanan ve onlar arasında yürütülen faaliyetler devam etti. Çeşitli yerel işçi kadın grupları oluşturuldu. *Rabotsnia* bir çekim merkezi ve örgütlenme aracı olarak kullanıldı. Ekim devriminin ardından ise yeni toplumun hedeflerinden birisi bu örgütlü mücadeleyi bir adım ileriye taşımak, bu yolla işçi iktidarının kadınların kurtuluşunun yolunu

45 Rowbotham, s. 173.

46 Lev Trotskiy, *Gündelik Hayatın Sorunları*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2000, s. 41.

açacak adımları atmasını sağlamaktı.

Kollontay'ın 1918 yılında Bütün Rusya Kadın Kongresi düzenleme önerisi kabul edildi. Armand, Kollontay, Sverdlov gibi isimlerden oluşan bir komite bu kongrenin örgütlenmesi görevini üstlendi. 300 delegenin katılmasını bekledikleri kongrenin salonunda kırmızı yemenileri, gocukları, renkli yerel kıyafetleri ve asker paltoları ile 1.000'i aşkın kadın delege bulunuyordu.⁴⁷ Kollontay ve Armand'ın ardından kürsiye Lenin çıktığında salon alkışlarla inliyor, konuşmanın sonunda kadınlar coşkuyla Enternasyonal'i söylüyordu. Bu kongrenin ardından daha sonra Jenotdel'in yerel organları haline gelecek komisyonlar oluşturuldu. Nihayet partinin 1919'da gerçekleştirilen 8. Kongresi'nde alınan aşağıdaki karar doğrultusunda Rusça "Kadın Kolları" anlamına gelen Jenotdel, merkez komitesine bağlı bir kadın örgütü olarak kuruldu ve ilk başkanı Innesa Armand oldu.

Parti kollarının özel biçimleri için özel kollar yaratılır (ulusal sorunlar için, kadınlar arasında çalışma, gençlik içinde çalışma vs. için). Bu kollar Parti komiteleri düzeyinde oluşturulur ve doğrudan onlara tabidir. Bu kolların örgütlenme şeması, Merkez Komitesi tarafından onaylanan özel yönergelerle tespit edilir.⁴⁸

Moskova'da kurulan merkezde 22 tam zamanlı kadın militan görev yapıyordu. Jenotdel, kadınları ilgilendiren meselelerde Sağlık Komiserliği Anne ve Çocuk Birimi, Fahişeliğe Karşı Mücadele Komisyonu, Komsomol, parti merkezi ve Sovyetlerin eğitimden sendikalara, gıdadan okuma yazmaya çeşitli konularda çalışan organları ile işbirliği halinde çalışıyordu. *Rabotsnia* merkez yayın organı işlevini görüyor, Krupskaya'nın öncülüğünde çıkarılan *Komunistka* (Komünist Kadın) teori alanında yayın yapıyordu. Farklı konularda broşürler, iç bültenler ve yerel örgütler tarafından dergiler çıkarılıyordu. Örneğin 1930 yılında *Köylü Kadın, Delege, Kızıl Sibiry Kadınları* gibi 18 farklı dergi toplam 670 bin adet basılmış, işçi ve köylü kadınlar arasındaki faaliyetlerde propaganda ve örgütlenme aracı olarak kullanılmıştı.⁴⁹

Partinin Jenotdel'den ve kadınlar arasındaki faaliyetten beklentisi iki yönlü oldu. İlki işçi devletinin ayakta kalma mücadelesinin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için daha fazla kadının devrimin saflarına kazanılması, ikincisi de kadınların yeni kurulan toplumda ileri çekilmesi için, bunun önünde engel olarak görülen etkenlere karşı mücadele edilmesiydi. RKP(B)'nin 29 Mart - 5 Nisan 1920 arasında düzenlenen IX. Parti

47 Richard Stites, "Zhenotdel: Bolshevism and Russian Women, 1917-1930", *Russian History*, cilt: 3, no: 2, 1976, s. 177.

48 RKP(B) VIII. Tüm Rusya Konferansı 2-4 Aralık 1919'da kabul edilen RKP(B) Tüzüğü maddesi, aktaran: Özgür, *Cilt 2, Belgeler Bölümü*, s. 6. (Yazar kitabın ikinci cildinin sonunda ayrı bir bölüm olarak çeşitli belgelere yer vermiş ve bu bölümde de sayfa numaralarını 1'den başlatmıştır. Bu bölüme ait referanslar bundan sonra da bu dipnotta gösterildiği şekilde yazılacaktır).

49 Stites, s. 183.

Kongresi’nde “Kadın proletarya arasında çalışma üzerine” başlıklı karar şöyle diyordu:

İşçi ve köylü kadınların Parti çalışmasına katılmasına biçilmesi gereken önem ve işçi sınıfının ve kır yoksullarının kadınlarının tüm ekonomik yaşamda ve Sovyet Cumhuriyeti’nin inşasında oynadıkları rol göz önünde tutularak, özellikle de içinde bulunduğumuz anın en ivedi görevleriyle, üretim ve besin maddeleri temini alanındaki tahribata karşı mücadele ile bağlantı içinde, ortak iâşe ve toplumsal eğitimle, cehalete karşı mücadele ve diğer görevlerle bağlantı içinde, Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) IX. Parti Kongresi, proleter kadınlar arasında çalışmayı içinde bulunduğumuz anın en ivedi görevlerinden biri ve tüm Parti çalışmasının zorunlu parçalarından biri olarak görür.

IX. Parti Kongresi, tüm il komitelerine, ilçe komitelerine ve komünist hücrelere işçi ve köylü kadınlar arasındaki faaliyete en büyük dikkati sarf etmelerini, buna aktif olarak katılmalarını, işçi kadınlar için kolların olmadığı Parti komitelerimizde bunları örgütlemeyi, bunların (Merkez Komiteleri yönergeleri doğrultusunda) halihazırda mevcut olduğu yerlerde bunların çalışmasını güçlendirmeyi ve en iyi kadın Parti işçilerinin saflarından bu kolların sorumlu örgütleyicilerini ve yöneticilerini seçmeyi önerir.

Parti Kongresi, tüm yerel Parti örgütlerine işçi kadınları emek hizmetine ve komünist subotniklere katılmaya çekmek için, sendikalar içindeki işçi kadınlar arasında yoğun bir şekilde çalışmayı önerir.

Parti Kongresi, okuma-yazma bilmemenin ortadan kaldırılması amacıyla işçi ve köylü kadınlar arasında, yetişkinler için okuma ve yazma okullarının açılmasını, kamuya açık okuma odalarının kurulması ve tüm güncel sorunlara ilişkin tartışmalar yoluyla güçlü bir çalışmanın yürütülmesi gerektiğine dikkat çeker.

Kentteki ve kırdaki proleter kadınlar arasında çalışma konusunda ciddi bir tavır ve Komünist Partisi’nin tüm üyelerinin bu çalışmaya aktif olarak katılması, Parti saflarını yeni, yıpranmamış güçlerle, Sovyet inşasının bütün alanlarında yeni çalışma arkadaşlarıyla ve komünist düzenin kurulması için savaşçılarla genişletecektir.⁵⁰

Bu kararlar doğrultusunda iç savaş döneminde Jenotdel, Kızıl Ordu’yu ve devrimi savunmak için kadınların seferber edilmesi için çalıştı. Trenlerle ve Volga nehri boyunca teknelerde yapılan seyahatlerle, gittiği yerlerde kurdukları çadırlarla Jenotdel’in ajitasyon ve propaganda ekipleri neredeyse bütün Rusya’yı dolaştı. Kadınların subotniklere katılmalarını sağladı. Armand’ın 1920 yılında kolera ile ölmesinin ardından, Jenotdel’in başkanlığını devralan Kollontay döneminde Jenotdel’in o zamana kadar yürüttüğü mücadele özellikle Müslüman kadınların yaşadığı coğrafyaya doğru genişletildi. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, bu bölgelerde yapılan çalışmaları aşağıda ayrı bir bölüm olarak ele almaya çalışacağız. Burada yalnızca Jenotdel militanlarının, Sovyet topraklarındaki en korkunç törelerin, geleneklerin baskısı altında, en büyük acıları yaşayan bu kadınların kurtuluşu için hayatları pahasına mücadele ettiklerini, gittikleri köylerde dayak yediklerini, hatta katledildiklerini, buna rağmen yılmadan faaliyetleri-

50 RKP(B), IX. Parti Kongresi (29 Mart-5 Nisan 1920) “Kadın proletarya arasında çalışma üzerine” kararı, aktaran: Özgür, *Cilt 2, Belgeler Bölümü*, s. 6.

ni sürdürdüklerini vurgulamak gerekir.

Jenotdel'e ilişkin en başından itibaren parti içinde iki yönlü bir tartışma ve mücadele de söz konusuydu. Bir tarafta Jenotdel üzerinden kadınlar arasında yürütülen özel bir çalışmanın geçiş dönemi koşullarında gereksiz olduğunu, dolayısıyla Jenotdel'in tasfiyesini savunan bir eğilim ve bu eğilime karşı yürütülen mücadele vardı. Diğer tarafta ise Jenotdel'i partiden bağımsız bir yapıya dönüştürme eğilimi ve bu eğilime karşı yürütülen bir mücadele sürüyordu.

Sovyetler Birliği'nde bürokrasinin hakimiyetinin ardından 1930 yılında gerçekleştirilen 16. Parti Kongresi'nden önce Jenotdel ve ona bağlı örgütler, "parti mekanizmasının yeniden örgütlenmesi" gerekçesiyle kapatılmış, Merkez Komitesi'nin parti kongresine sunduğu örgütsel raporda bu kararın kadınlar arasında çalışmanın önemini yitirdiği, zayıflaması anlamını taşımadığı iddia edilmiştir:

Burada, Parti mekanizmasının yeniden örgütlenmesinin, kadın kollarının tasfiye edilmesinin, kadın çalışmasının tasfiye edilmesi yönünde bir eğilim yarattığının altını çizmek zorundayım. Görüşümce, Partinin bu yeniden örgütlenmesi hiç de kadınlar arasında çalışmanın zayıflatılması anlamını taşımaz. Tam tersine, kadınlar arasındaki çalışma hızlandırılmak zorundadır. Şimdiye kadar kadınlar arasında çalışma kadın kollarına deyim yerindeyse "havale edilen" onların "özel" meselesi idiyse, şimdi Parti mekanizmasının yeniden örgütlenmesi sonucu, tüm Parti örgütü kadınlarla ilgilenmek, kadınlar arasındaki çalışmaya ve kadınları Partiye kazanmaya kendini vermekle yükümlüdür.⁵¹

Ancak sonuç, kadınlar arasındaki çalışmanın içeriğinin yön değiştirmesi, Jenotdel'in de kadınların kurtuluşu yolunda atılan adımların da bürokrasinin çıkarlarına feda edilmesi olmuştur. 1917 ile 1930 yılları arasında kadınların hakları ve talepleri ile ilgili olarak 301 madde çeşitli karar ve kararnamelerde kendine yer bulurken, 1930 ile 1967 arasında bu rakam yalnızca 3'tür.⁵²

Ekim devrimi Müslüman kadınların da devrimiydi

Doğu halkları olarak anılan toplumlarda yaşayan kadınlar, Rusya'nın geneli açısından değerlendirildiğinde devrimden önce özellikle dini baskılar ve gelenekler nedeniyle en zor şartlar altında yaşayan kadınlardı. Devrimin önündeki görevlerden birisi de bu kadınların hayatlarını yaşanabilir kılmak, onların kurtarılmayı bekleyen kadınlar olmaktan çıkıp bu mücadelenin öznesi haline gelmesini sağlamaktı. Ekim devriminin ardından tüm kadınlara tanınan haklar, bu topraklarda yaşayan kadınlar da için de geçerliydi, ancak Doğu'da yaşayan kadınlar bu hakları kullanmak bir

51 L.M. Kaganoviç, "XVI. Parti Kongresi'ne Merkez Komitesi'nin Örgütsel Raporu", aktaran: Özgür, a.g.e., s. 21.

52 Rosenberg, s. 124.

yana hangi haklara sahip olduklarının bile farkında değildi.

İşçi devleti öncelikle Doğulu kadınlar arasında çalışmanın içeriğini ve biçimini belirlemek üzere adım attı. 1921 yılında bu bölgelerde çalışma yürütecek kadınların katılacağı “Doğulu Kadınlar Arasında Örgütücü Olarak Çalışan Komünist Kadınlar Konferansı” düzenlendi. Tatar, Başkırt, Türkiştân, Azerbaycan, Kırım, Kırgızistan, Kafkasya, Sibirya, Türk ve diğer dağlı hakların oluşturduğu çeşitli eyaletlerin temsil edildiği konferansta 45 örgütücü kadın bir araya geldi.⁵³ Bu konferanstan bir süre önce kurulan Jenotdel de zaten bu bölgede faaliyetlerine başlamıştı. Ne yazık ki bölgenin koşullarını ve o bölgede nasıl çalışma yürütülmesi gerektiğini öğrenmenin bedelini komünist kadınlar hayatları ile ödedi. 1918-1919 yılları arasında Rusya’nın batısından bu bölgelerde faaliyet yürütmek üzere giden yüzlerce kadın, bu bölgelerdeki mollaların kışkırtmalarıyla öldürüldü. Bir Jenotdel yöneticisinin mektubunda yer alan bölüm, kadınların ne tür zorluklarla karşılaştıklarını ama aynı zamanda nasıl bir kararlılık gösterdiklerini çarpıcı bir şekilde anlatıyor:

Bir akşamüstü Poltorazk çevresinde bir Aul’a (köyden daha küçük yerleşim birimi) gittik: Ben, Doğu Üniversitesi’nin bir kız öğrencisi ve milisten bir kadın. Doğru muhtarın evine gittik, orada üç erkek vardı. Çay içiyorlardı. Muhtar bizim anlattıklarımızı dinledikten sonra ‘Bizim kadınlarımızla toplantı yapamazsınız, kocaları izin vermez’ dedi. Bu arada ama, erkeklerden biri ona göz kırpmış ve Türkmen dilinde: ‘Geri yollama bunları, bu gece işimize yararlar’ demişti. Ben Türkmenceyi çok iyi anlıyorum, ama anlamazlıktan geldim. Ve böylece bütün gece elimizde tabanca nöbet tuttuk. Kendimizi koruyabildiğimizi ve inatçılığımızı gören muhtar ise, ertesi gün fikrini değiştirdi ve kadınları toplantıya çağırdı.⁵⁴

Evlerinden çıkmayan, erkeklerle karşılaşmamak için pazara bile gitmeyen kadınlar, tabii ki Jenotdellerin düzenlediği toplantılara öyle kolay kolay gelmiyordu. Bunun üzerine Jenotdel, farklı yöntemler denemeye başladı. Kadın kulüpleri açıldı. Kadınların rahatça gelebilmeleri için bu kulüplere erkeklerin girmesi kesinlikle yasaklandı. Buna rağmen kara çarşafın altında kim olduğu belli olmayan kadınlar bu kulüplerin kapısında içeriye girmeden önce bekliyor, bir gören olmasından çekinerek etrafı kolluyordu. Kadınlara ulaşabilmek için Jenotdel üyeleri bu bölgelerde bakkal bile işletiyor, bu bakkallarda sadece kadınlar çalışıyor, bakkalın camına “erkeklerin girmesi yasaktır” yazıları asılıyor ve alışveriş yapmak için içeriye giren bir kadın olduğunda komünist kadınlar onunla sohbet ederek bilinç aşılama çalışıyorlardı.⁵⁵

Doğu’da yürütülen faaliyetler öncelikle kadınları yeni yasalar ve sahip oldukları haklar konusunda bilgilendirmeye yönelikti. Bunun yanı sıra okuma-yazma kurs-

⁵³ Kollontay, s. 365.

⁵⁴ Fannina W. Halle, *Frauen des Ostens : vom Matriarchat bis zu den Fliegerinnen von Baku*, Zürih: Europa Verlag, 1938, s. 133, aktaran: Özgür, Cilt:2, s. 111.

⁵⁵ a.g.e., s. 111.

ları, sağlık hizmetleri ve çeşitli sosyal-kültürel faaliyetler düzenleniyordu. Ülkenin geri kalanından farklı olarak Doğu'da kadınların işgücüne katılımının sağlanması, bunun için kadınların mesleki eğitime dâhil edilmesi çok daha zorlu ve uzun bir mücadeleyi gerektiriyordu.

Kadınların en temel talepleri genç kızların çok küçük yaşta evlendirilmesinin, çok eşliliğin (bu durumda erkeğin birden fazla kadınla evlenebilmesinin) ve başlık parasının yasaklanmasıydı. Yasalarla bunlar yasaklanmış olsa da fiilen önüne geçmek mümkün olmuyordu. Gelenekleri kırmamanın zaman alması ve kadınların işgücüne katılımı çok sınırlı olduğu için yaşadıkları ekonomik zorlukların onları çok eşliliğe razı gelmeye itmesi söz konusuydu. Başlık parası isteyenler ya da ödeyenler cezalandırılıyor hatta gazetelerde teşhir ediliyordu. Bununla birlikte Jenotdel'in faaliyetleri genişledikçe, etkisini arttırmaya başladıkça, kadınlar haklarının bilincine varmaya ve yavaş yavaş da olsa bu hakları kullanmaya başlamışlardı. Kendisini döven, çok karıllığı dayatan kocalarına isyan ederek boşanma haklarını kullanıyorlardı.

Okuma-yazma alanında ciddi bir ilerleme kaydedilmişti. Siyasi haklarını kullanma anlamında da çok geriden geliyorlar ama farkı hızla kapatıyorlardı. 1924-25 yıllarında şehir sovyeti seçimlerine kadınların % 27'si katılmıştı. 1920 yılında Sovyet Kongresi'ne seçilen delegelerin sadece % 2'sini kadınlar oluşturuyorken 1931'de bu oran % 23,2'ye çıkmıştı.⁵⁶

Doğu'daki önemli mücadele başlıklarından birisi de çarşaf ve peçeye karşı verilen mücadeleydi. Komünistler kadınların örtünmesine karşı yasa ve yasak yoluyla mücadelenin sonuç getirmeyeceğini, aksine önlerine engel olacağını düşünerek bu konuya büyük bir dikkat ve titizlikle yaklaşıyorlardı. Bu konudaki yaklaşım, en iyi ifadesini Lenin'in şu sözlerinde bulmuştur:

Dini haksızlıklarla savaşırken son derece dikkatli olmalıyız; bazı insanlar, bu mücadelede dini duyguları inciterek çok zararlı olurlar. Propaganda ve eğitim yöntemlerini kullanmalıyız. Mücadeleyi çok sivri bir uca en uç noktaya getirirsek, sadece genel bir kızgınlık yaratmış oluruz; bu gibi mücadele yöntemleri, dini konularda halk arasında ayrılığı sürdürmek eğilimindedir, oysa bizim gücümüz birlikte olmakta yatar.⁵⁷

Bu perspektifle Jenotdel, kadınların onurunu ayaklar altına alan bir gelenek olduğu, sağlığına zarar verdiği, kadınların çarşaf giydiği için fabrikalarda çalışmadığı, bu nedenle ekonomik bir gücü olmadığı için kocasına karşı haklarını kullanamadığı ve dini inançları nedeniyle çarşaf giydikleri ya da giymeye zorlandıkları halde çarşaf giymenin, peçe takmanın *Kur'an*'da yazmadığı, bunun sonradan getirildi-

⁵⁶ a.g.e., s. 116.

⁵⁷ Lenin, s. 69.

ği gibi gerekçelerle çarşaf ve peçeye karşı bir çalışma yürüttüler. 8 Mart 1926'da "Kahrolsun Çadra ve Parança" şiarıyla Doğu'nun emekçi kadınları açısından tarihi bir gün yaşandı. Bu eylemi yaşayan bir kadın o günü şöyle anlatıyor:

Binlerce, on binlerce kadın bugün -ki bunun hazırlığı aylarca önceden başlamıştı- çadra ve parançaları içinde muazzam ve tehlikeli bir çığ gibi Orta Asya'nın şehirlerinin -Samarkand, Buhara, Taşkent, Kokhand vs.- dar sokaklarından meydanlarından ve pazarlarından akıyor, akıyorlardı. Ama bu karanlık ve halen çehresiz-gözsüz kitlenin üzerinde bir bayraklar denizi vardı: Nefret edilen bir 'Büt'e karşı protesto. Ve tıpkı çıplak ve ot bürümüş bir toprağın üzerindeki kızıl bir çiçek parseli gibi bu garip yürüyüş kolunun ortasında açık yüzleri, kırmızı eşarpları ve şu ya da bu ölçüde kararlı adımlarıyla bir grup kadın ilerliyordu: Geçmişlerine bir çizgi çekme cesaretini şimdiden göstermiş olan ve gökyüzüne artık kara kafes arkasından bakmak zorunda olmayanlar! Müzik sesleri ile birlikte görülmeyecek gibi olmayan insan kitlesi, saflarındaki çok sayıdaki erkek ve çocukla birlikte bayraklarla ve yerli halılarla süslenmiş meydana yerlerini aldılar ve kadınlar nefes kesen bir gerilimle olabilecek beklemeye başladılar. Sonra büyük miting başladı. Meydanı çevreleyen tribünden gürleyen, şevkli ama cesaret verici, yeni, alışılmamış sözler yükseliyordu. Yürekleri işleyen ve bitmek bilmeyen bir coşku yaratan sözler... Ve ateşlenen fırtına bir türlü yatışmak bilmezken ve 'Yaşasın' çığlıkları yaşlı, yıkık şehir surlarından çöle kadar yayıldığında - işte o zaman hücum başladı.

İşte, orada, uçuşuyorlar! Başlangıçta titrek ve çekingen bir şekilde, ama sonra gittikçe artan bir coşkuyla kadınların kamuoyu önünde üstlerinden çıkarıp fırlattıkları köleliğin sembolleri - parança, çaçvan ve çadrılar! Onları çabucak yükselen bir dağ gibi üst üste yığdılar, üzerine benzin döktüler ve bir anda alevler yükseldi ve burada artık taşınmaz gelen yüzyıllık gelenekten hep birlikte kurtuluşun kara dumanları pırl pırl parlayan ilkbahar semasına doğru yükselmeye başladı... Fakat eşi görülmemiş bu ateşin karşısında utanç, korku ve sevinçle yürekleri de alev alevdi, çocukluklarından beri ilk defa açıkça yüzlerini göstermeye cesaret eden, zindandan kurtulan ve hatta yabancı bir sesi dinleyip tribüne çıkan bu kadınların...⁵⁸

Ekim devrimini hazırlayan günlerde, devrim sırasında ve hatta devrimden sonraki ilk zamanlarda bile Doğulu kadınlar bu sürecin bir parçası değildi. Ama Ekim devrimi onların da sesi oldu ve onların kurtuluşunu örgütleyecek adımlar attıkça Doğulu kadınlar da bu sese kulak verdi.

İki adım ileri, bir adım geri: Termidor ve sonrası

Yukarıda anlattıklarımızdan sonra birçok alanda bütün dünyada dönemin en ileri haklarına sahip olan Sovyet kadınının kurtulduğunu söyleyebilir miyiz? Bu sorunun objektif olarak tek bir cevabı var: Hayır! Neden? Çünkü Ekim devriminin hemen ardından hızla çıkarılan bir dizi kararla, sonrasında atılan birçok adımla kadınlara verilen hakların bir kısmı daha sonraki yıllarda geri alınmıştır. İlk yılların

⁵⁸ Özgür, *Cilt:2*, s. 135.

atılımı çok önemli bir başlangıç olmuş ama devamı gelmemiştir. Kadınların ezilmişliğinden beslenen ve onu besleyen toplumsal yapıların bir kısmına iade-i itibar yapılmıştır. Bu durumda eğer sosyalizm de kapitalizm gibi erkek egemenliği ile kol kola girmiş, en iyisinden cinsiyet körü bir toplum ideolojisi değilse, neden işçi devletinin kontrolü altında kadınların aleyhine adımlar atıldığının, bazı hakların geri alındığının açıklanması gerekir. Bu çabaya girişmeden özetle ne zaman ne şekilde değişiklikler yapıldığını görelim.

İlk geri adım sadece kadınlarla ilgili bir alanda değil, genel olarak işçi devletini ayakta tutabilmek için devrimin programında zorunlu geri adımları içeren NEP (Yeni Ekonomik Politika) ile gerçekleşti. Kaynakların yetersizliği kadınların toplumsal üretime katılması ve kadınların görünmeyen emeğinin kolektifleştirilmesi için açılan yemekhanelerin, çamaşırhanelerin, kreşlerin, çocuk ve hasta bakım merkezlerinin bir kısmının kapatılmasına yol açtı. Ardından 1928’de Birinci Beş Yıllık Plan ile birlikte toplumun öncelikleri neredeyse bir anda değişti.

1930 yılında partinin kadın kolu Jenotdel artık bu alanda özel bir çalışmaya gerek olmadığı gerekçesi ile kapatıldı. Doğumla ilgili bir dizi düzenleme değiştirildi. Doğum izni esnasında tam ücret alma ilkesi çeşitli koşullara bağlandı. Doğumdan önceki son üç yılda çalışan, bunun iki yılını son işlerinde geçiren ve sendika üyesi olan kadınlar tam ücret alabiliyordu. Doğum öncesi 8, doğum sonrası 8-12 hafta arası olan ücretli izin dönemi önce 5 haftaya, sonra 4 haftaya indirildi.

Üretimi arttırmak için büyük bir nüfusa ve bu nüfusun da kontrol altında tutulmasına, bir anlamda terbiye edilmesine ihtiyaç vardı. Bunun için yeni bir düşünce tarzı, yeni bir ideoloji benimsenmeliydi. En kolay yolu eskinin alışkanlıklarının canlandırılmasıydı. 27 Haziran 1936 tarihli “Anne ve Çocuğun Savunulması” isimli bir kararname ile aile kutsandı, annelik yeniden yüceltildi ve bu yeni çerçevede kadınlara özel bir misyon biçildi. Bu kararnameyle ve 1944 yılında bu kararnamenin daha da güçlendirilmesiyle birlikte, Çarlık dönemine özgü kavramlar, önyargılar yeniden gündeme gelmeye başladı. Ailenin önemi tekrar vurgulandı. Resmi olarak kayıt altına alınmış birlikteliklerle fiili birliktelikler arasındaki eşitlik ortadan kaldırıldı. Zina, evlilik dışı çocuk, gayrimeşru çocuk gibi kavramlar yeni ortaya atıldı. Çocuğun eğitiminden toplumun değil, ailenin sorumlu olduğu fikri propaganda edildi. Boşanma işçi ailelerinin kaldıramayacağı kadar maliyetli bir işlem haline getirildi. Eşcinsellik yasaklandı, hapisle cezalandırılacak bir suç olarak tanımlandı. Kürtaj yasaklandı. Ancak elbette kâğıt üzerinde yasaklanmış olması kadınların kürtaj yaptırmasına engel olmadığı için kadınların sağlığı ve yaşamı açısından ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Kentlerde ölen her 100 bin kadından 12,7’sinin ölüm nedeni gizlice yapılan kürtaj işlemleriydi.⁵⁹

Büyük bir nüfusa ulaşma amacıyla izlenen politika doğrultusunda boşanmala-

59 Rosenberg, s. 123.

rın zorlaştırılması, eşcinselliğin ve kürtağın yasaklanması gibi yöntemler haricinde daha fazla çocuk doğurmak da teşvik ediliyordu. Fazla çocuk sahibi olmak madalyalar ve farklı parasal desteklerle ödüllendiriliyordu. 5-6 çocuğı olanlara “Birinci ve İkinci Sınıf Annelik Madalyası”, 7-9 arası çocuğı olanlara “Birinci, İkinci ve Üçüncü Sınıf Annelik Şerefi” veriliyor, 10 ve üzeri çocuğı olanlar ise “Kahraman Anne” unvanına sahip oluyordu. Sadece çok çocuk ve kalabalık aileler ödüllendirilmiyor aynı zamanda tersinden az çocuklular, küçük aileler, tek başına yaşayanlar, ek vergilerle cezalandırılıyordu. Evlilik dışı doğan çocukların bakımını babanın üstlenmesi için kadının başvuru hakkı kaldırılmıştı. Yeni “Sovyet ailesi”nin yapısının, kız ve erkek çocukların toplumsal rolünün pekiştirilmesi için 1944 yılında karma eğitime son verildi ve yaklaşık 10 yıl boyunca kız ve erkek çocuklar ayrı okullarda eğitim gördüler.

Ekim devriminin ardından işçi sınıfı programının kendisiyle birlikte bütün ezilenlerin de kurtuluşunun, özgürleşmesinin yolunu açacağı fikrini doğrular nitelikte ve radikal tarzda adımlar atılmasından bu geri dönüşe nasıl geldiğini Sovyetler Birliği’nde yaşanan dönüşümden bağımsız ele almak ve anlamak mümkün değildir. 1930’lu yıllarda Sovyetler Birliği’nde yaşanan bürokratik karşı-devrim, yani işçi sınıfının içinden çıkarak yükselen, kendine özgü ayrıcalıklar geliştiren ve siyasi iktidarı kendi ellerine alan bürokrasinin Stalin yönetiminde devleti kendi hakimiyet aracı haline getirmesi ile birlikte sadece kadınların değil, işçilerin de çıkarlarının aleyhine kararlar alınmaya başladı. Artık işçi devleti, bürokrasinin kontrolü altında, zamanla bir işçi iktidarı olmaktan çıkmak ve nihayet kapitalizme dönüşün kapısını açmak pahasına, sadece kendi varlığını koruma misyonu ile hareket ederek yozlaşmıştı.⁶⁰ Gerici toplumsal ilişkilerin, cinsiyetçi yapıların yeniden kurulması ve yüceltilmesi de bu yozlaşmayla birlikte gerçekleşmiştir. Ve bürokrasinin hakimiyeti altında NEP döneminde zorunluluktan kaynaklı geri adımların ötesine geçen bir hal almaktadır. Daha da önemlisi Stalinişt bürokrasi bunları “geri adımlar” olarak değil, yeni toplumun değerleri olarak sunmaktadır.

İşçi sınıfı ile birlikte kadınların kurtuluşunun bürokrasinin çıkarlarına feda edilmesi, bizi Ekim devriminin kadınların kurtuluşunu sağlayamadığı ve sağlayabilecek bir programa sahip olmadığı sonucuna ulaştırmamalıdır. Çünkü Ekim devrimi sadece devrimden dört gün sonra çıkardığı kararnamelerle bile bu programa sahip olduğunu göstermiştir. Ve 1930’lu yıllardan itibaren söz konusu olan da gerçekten geri adımlar değil, devrimin programından sapan, başka bir yolda atılan adımlardır. Ekim devriminin iki büyük önderinden biri, Sovyet devletinin bürokratik yozlaşma-

60 Bu yazının sınırları içinde Sovyetler Birliği’nde bürokrasinin hakimiyetini, işçi sınıfına ve devrime ihanetini ele almak mümkün değildir. Trotskiy’in *İhanete Uğrayan Devrim* isimli kitabı bu konuda okunması gereken bir başyapıt niteliğindedir (Lev Trotskiy, *İhanete Uğrayan Devrim*, Kolektif çeviri, İstanbul: Alef Yayınevi, 2006). Ayrıca *Devrimci Marksizm* dergisinin Güz-Kış 2016 tarihli 28/29 çift sayısında yer alan 20. yüzyılda sosyalizmin bilançosu dosyasında Sungur Savran ve Özgür Öztürk’ün yazıları okunabilir.

sının karşısında eski kadrolar arasında neredeyse tek başına Ekim devriminin programını, devrimci Marksizmi savunan Trotskiy'in *İhanete Uğrayan Devrim*'inde yer alan, bu konuyla ilgili bazı pasajları aktarmak istiyoruz:

Kürtajla ilgili yasa tasarısı halkın tartışmasına açılmıştı. Acı yakınmaların ve bastırılan protestoların kamuya ulaştırılmasını Sovyet basınının süzgeci bile engelleyemedi. Tartışma, başlatıldığı hızla kesildi. Merkez Yürütme Komitesi, 27 Haziran 1936 günü o utanç verici tasarıyı katbekat daha utanç verici bir yasa haline getirdi...Aslında kadınların karşısında olan, ama hanımefendiler için bir ayrıcalıklar düzeni oluşturan bu yasa Termidorun gericiliğinin doğal bir meyvesidir.⁶¹

Geriye dönüş kendini tiksindirici bir ikiyüzlülük biçiminde ortaya koymakta ve ekonomik zorunluluğun katı gereklerinin de ötesi geçmektedir... Bugünkü aile kültürünün ardından yatan en önemli saik hiç kuşkusuz, bürokrasinin istikrarlı bir ilişkiler hiyerarşisine ve otoriteyle iktidarın dayanaklarını oluşturan kırk milyon ailenin disiplin altında tuttuğu bir gençliğe duyduğu gereksinimdir.⁶²

Toplumun, insanı aşağılayan, ağır gündelik yüklerden kurtardığı gerçek sosyalist aile hiçbir düzenlemeye gerek bırakmaz...Ekim devriminin koyduğu yasalar böyle bir aile yönünde atılmış yürekli bir adımdı. Ama ülkenin ekonomik ve kültürel gericiliği acımasız bir biçimde geri tepti. Termidor yasaları burjuva modellerine geri dönüyor ve bu geriye gidiş "yeni" ailenin kutsallığına ilişkin yalanlarla örtbas edilmeye uğraşılıyor. "Sosyalist" tutarsızlık burada ikiyüzlü ayrımcılığın arkasına gizlenmeye çalışılıyor.⁶³

Ve bütün tespitlerle birlikte Trotskiy, Stalinişt bürokrasinin "SSCB halklarının özgür ve eşit kızları" olarak ilan ettiği kadınların aslında "henüz özgür olmadığını" söylüyordu.⁶⁴ Kadınların kurtuluşu yolunda adımlar atılmış ancak bürokrasinin hakimiyetinde geri dönüşler yaşanmıştı.

Burada sonraki yıllarda ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına kadar geçen dönemde yaşananlara ilişkin ayrıntılara girmeyeceğiz. Ancak şunu vurgulamak gerekir ki, II. Dünya Savaşı'nın ve büyük bir nüfus hedefiyle bilinçli bir politikanın izlendiği yılların ardından 1950'lerin sonundan başlayarak bazı yeni düzenlemeler ve iyileştirmeler yapıldı. Stalin'in ölümünden sonra kürtaj yeniden serbest hale getirildi. Bürokratik yapının bir parçası olarak da olsa Jensovyetsiy (Kadın Sovyeti) adıyla bir kadın örgütü kuruldu. Bürokrasi, merkezine kadınlar için daha iyi bir yaşam inşa etme perspektifini koymak yerine, kadınları Sovyet Birliği'nin Batı ile rekabeti açısından bir güç, bir kaynak olarak gördü. Ancak bu amaçla da olsa attığı adımlardan birçoğu dolaylı biçimde kadınların ileriye çekilmesini sağlıyordu.

61 Trotskiy, *İhanete Uğrayan Devrim*, s. 207.

62 a.g.e., s. 209.

63 a.g.e., s. 212.

64 a.g.e., s. 212.

Örneğin daha güçlü bir ekonomi için, kadınların işgücüne daha fazla katılmasına ihtiyaç olduğunu düşünüyorlardı. II. Dünya Savaşı'nda çoğu erkek 20 milyon insanın ölmesi bunu bir ihtiyaçtan ziyade zorunluluk hâline getirmişti. Bu doğrultuda 1950'lerin ikinci yarısından itibaren kreşler, bakım evleri gibi alanların sayısı arttırıldı. Kadınların eğitimine daha da fazla önem verildi. Bunun sonucu olarak örneğin 1970 yılına geldiğimizde 50 yaş ve altında olup da okur yazar olmayan kadın yoktu. Türkiye'de TÜİK'in 2015 verilerine göre 25 yaş üzeri kadınlarda okuma yazma bilmeme oranı %9'dur. II. Dünya Savaşı'nın ardından SSCB'de kadınların işgücüne katılım oranı neredeyse %70'lere çıkmış, yaklaşık 20 yıllık bir dönemin sonunda sonraki yıllarda aşağı yukarı aynı oranlarda kalacak şekilde 1970 yılında %50,5 olarak gerçekleşmişti. Sendika üyelerinin yarısından fazlası kadındı. Aynı yıl ABD'de bu oran %20 civarındaydı. Sovyetler Birliği bugün bile bize etkileyici gelecek şekilde doktorların %72'sinin kadın olduğu bir ülkeydi. ABD'de yüksek mühendislerin sadece % 0,5'i, avukatların ise %3,5'i kadinken, Sovyetler Birliği'nde yüksek mühendislerin %30'dan fazlası, avukatların da %35,4'ü kadındı.⁶⁵ Eşit işe eşit ücret ilkesi uygulanıyor, kadınların ve erkeklerin ortalama ücretleri arasında farklar farklı sektörlerde çalışmalarından ileri geliyordu. 8 Mart'larda ve kadın kurtuluş mücadelesinin çeşitli alanlarında yükselttiğimiz ve kapitalist toplumda karşılanması mümkün olmayan "çalışmak isteyen her kadına iş" talebi, Sovyetler Birliği çatısı altında kadınlar açısından tam bir iş güvencesi olarak karşılığını bulmuştu. 1970 seçimlerinde SSCB Yüksek Sovyeti'ne seçilen üyelerin 463'ü, yani %31'i kadındı. 1969-1971 döneminde faaliyet yürüten 91. ABD Kongresi'nin ise sadece %2'si kadın üyelerden oluşuyordu.⁶⁶ Daha pek çok karşılaştırma yapılabilir, örnek verilebilir. Kısacası, Termidor'a rağmen Sovyet Birliği, çeşitli spor dallarında dünya çapında başarılar kazanan kadın sporcuların, uzaya giden ilk kadının, birçok meslek alanında kendi dönemi için dünya ortalamasının çok üzerinde bir oranla çalışan kadınların yaşadığı bir ülke oldu.

Sonuç

Ekim devrimi ve kadınların kurtuluşu ilişkisi, kadınların ezilmişliğinin farklı biçimlerinin kendi özgüllükleri ile çok daha ayrıntılı incelemeleri hak eden bir konu. Biz bu yazıda başta da söylediğimiz gibi, Ekim devriminin kadınların kurtuluşuna doğru attığı adımların neler olduğunu ele alıp bu adımların akıbetini ele alarak, kadınların kurtuluşu açısından işçi sınıfı programını Sovyet deneyimi ışığında değerlendirmeye çalıştık. Bitirirken yukarıda bazıları daha ayrıntılı, bazıları daha özet bir şekilde ele aldığımız konular hakkında şu tespitleri yapıyoruz.

Birincisi, **kadın sorunu ve kadınların yaşadığı ezilmişlik, erkek egemenliği-**

65 St. George, s. 62.

66 a.g.e., s. 63.

nin son bulması, Ekim devriminin, önceliklerinden birisi olmuştur. Devrimden sonra genç işçi iktidarı, tüm zorluklara ve imkânsızlıklara rağmen, bu doğrultuda atması gereken adımları atmış, eski düzene ve erkek egemenliğine taviz vermek zorunda kaldığı zamanlarda ise bunu açık yüreklilikle ifade etmiştir.

İkincisi, kadınların Ekim devriminin ilk yıllarında hızla genişleyen haklarında ve bununla birlikte yeni bir toplumun inşası yolunda ilerleyişte yaşanan geriye dönüşler, Ekim devriminin değil, bürokrasinin hakimiyetinin ürünüdür. İşçi sınıfının çıkarları ile kadınların kurtuluşu arasındaki bir çelişki temelinde, kadınların hakları işçi sınıfı ve sosyalizm için feda edilmemiştir. Bu ikisi arasında bir çelişki yoktur. Kadınların haklarının uğruna feda edildiği program, Termidorcu bürokrasinin “tek ülkede sosyalizm” programıdır. Trotskiy, sürekli devrimi üç düzeyde ele alır: Demokratik devrim ile toplumun sosyalist yeniden inşası arasında süreklilik, sosyalist devrimin kendisinin sürekliliği ve sosyalist devrimin uluslararası niteliği doğrultusunda devrimin dünya çapında sürekliliği. Sovyetler Birliği’nde Termidor’la birlikte ikincisi, yani sosyalist devrimin kendisinin sürekliliği sağlanamadığı için, birçok alanda geri gidişler yaşanmış, kadınların kurtuluşu doğrultusunda yapılan atılımlar da bu geri gidişlerden azade olmamıştır. Termidorcu bürokrasinin çıkarları ve buna paralel olarak savunduğu “tek ülkede sosyalizm” programı doğrultusunda devrimin dünya çapında sürekliliği, yani üçüncü düzeyde süreklilik de sağlanamamıştır. Dolayısıyla şu noktayı vurgulamak gerekir: **Ekim devrimi önce kadınları yanına çekmek için bazı haklar verip sonra da onlara ihanet etmemiştir. Söz konusu olan bürokrasinin Ekim devrimine ve kadınlara ihanetidir.** Bürokrasinin bir politik devrimle alaşağı edilememesi ve kendi çıkarlarını koruma amacıyla hareket etmesinin önüne geçilememesi, diğer alanlarda olduğu gibi kadınlar açısından da geri dönüşleri kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiştir.

Üçüncüsü, **bürokratik olarak yozlaşmış işçi devleti hakimiyeti altında bile kadınların ileri kapitalist ülkelere göre daha iyi konumda olduklarını söylemek mümkündür.** Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, yetersiz bile olsa kadınların üzerindeki çeşitli yüklerin kolektifleştirilmiş olması, mutlak iş güvencesi, eğitim ve sağlık alanında kadınların ihtiyaçları doğrultusunda yapılan özel çalışmalar, iş-gücüne katılım ve buna benzer birçok pratik bunu göstermektedir.

Dördüncüsü, en çok Lenin’in konuşmalarında ifadesini bulan ve kadınların kurtuluşu için “işgücüne katılma” ve “ev içindeki işlerin yükünden kurtulma” gerekliliğinden hareketle, Lenin’in, Bolşeviklerin, Ekim devriminin kadınların ezilmesinin özgül yanlarını görmedikleri, kadın sorununu üretim ve yeniden-üretim alanına indirgedikleri şeklindeki eleştiriler gerçeği yansıtmamaktadır. Lenin, bütün konuşmalarında eğer ev dışına, toplumsal üretim alanına çekilemezse kadınların ev içindeki işlere hapsolacağını, ev içindeki işlere hapsediği müddetçe de kadınların kurtuluşunun, özgürleşmesinin mümkün olmayacağını söylemektedir. Lenin’in

perspektifi hiçbir şekilde kadınların kurtuluşunu bunlardan ibaret görmez. Ekim devrimi, kürtajdı kadına yönelik şiddete, fahişeliğe karşı mücadeleden kadınların siyasete katılması için yaptıklarına ve kadını aşağılayan toplumsal önyargılara karşı mücadelesine kadar farklı alanlardaki pratiğı ile de ufkunun çok daha geniş olduğunu, **kadınların ezilmişliklerinin özgül yanlarını görerek bunu programına yazdığını kanıtlamıştır.**

Ekim devrimi, kadınların önünde hiçbir kapitalist ülkenin sağlayamayacağı bir yaşamın kapısını açmıştır. Kadınlar büyük bir coşkuyla bu kapıdan içeri girmekle kalmamış, ezilen cins olarak kadınların çıkarlarının işçi sınıfının çıkarları ile birliğini kavrayarak kendi özgürlükleri için sosyalist temellerde yeni bir toplumun inşası mücadelesine katılmışlardır. Sovyet topraklarında kadınlar özgür olamadıysa, bunun asıl nedeni bürokratik karşı-devrimin, sadece üretim ilişkileri anlamında değil diğer toplumsal ilişkileriyle, bir bütün olarak sömürü ve ezme biçimleri ile sınıflı topluma, kapitalizme geri gidişin yolunu açmış olmasıdır. Bu, on yıllar boyu süren uzatmalı bir süreç olarak yaşansa da sonuç, aynen Trotskiy'in öngördüğü gibi, kapitalizme geri dönüş olmuştur. Devrimci Marksizm daha ilk andan itibaren Ekim devriminin mirasına sahip çıkarak bürokratik karşı-devrimin varacağı sonuçları tespit ettiğı, Sovyet deneyiminin derslerini çıkarttığı içindir ki bugün de sadece işçileri değil, kadınları da kurtuluşa götüreceğ programın taşıyıcısıdır.

1920’li yıllarda SSCB’de sanayileşme tartışmaları

Özgür Öztürk

Sovyetler Birliği deneyiminin tamamı açısından belirleyici yıllar, 1920’lerin ikinci yarısıdır. Lenin’in ölümü (1924) sonrasında Bolşevik Partisi içindeki tartışmalar ve politik çekişmeler birkaç yıl devam etmiştir. Bu süreçte önce sol ve daha sonra sağ muhalefeti tasfiye edip hâkimiyetini kuran Stalin grubu, 1920’lerin sonlarından itibaren, yeni rejimi şekillendirmeye girişmiştir. Ortaya çıkan yapı görüldüğünden daha dayanıklı olmuş; zaman zaman “reform”dan geçirilse de, yaklaşık 60 yıl süreyle fazla değişmeden kalabilmiştir. 1991’deki gürültülü çöküşün ardından ise, ister istemez, 1920’li yıllarda suşturulan diğer alternatifler gündeme gelmiştir. Fakat o döneme dair değerlendirmeler genellikle yüzeysel kalmış, bu vesileyle her siyasi konum kendi tezlerinin bir kez daha doğrulandığını görmekten öteye pek geçmemiştir.

SSCB’yi liberal açıdan eleştirenler, genellikle, NEP’in ve kendilerince (liberal bir tarzda) yorumladıkları Bukharinci sağ çizginin devamını Stalinişt rejimin gerçek alternatifi sayarlar.¹ Böyle bir perspektifte, 1920’lerde sol muhalefetin geliş-

---

1 Örneğin, Stephen F. Cohen, *Bukharin ve Bolşevik Devrimi*, birinci cilt, çev: Neşet Kocabıyıkoglu, İstanbul Kavram Yayınları, 1991; ikinci cilt, çev: Ayşe Günaysu, 1992. Söz konusu Bukharin yorumunu eleştiren bir çalışma için bkz. Özgür Öztürk, “Bukharin’in Marksizmi”, *Devrimci Marksizm*, no 25, Kış 2015-2016.

tirdiği görüşlerle 1930’larda izlenen politikalar arasındaki farklar önemini yitirir. Piyatakov, Smilga, Preobrajenskiy gibi vaktiyle solda yer almış bazı Bolşeviklerin sonraları Stalin’in safına geçmiş olmaları da bu yorumu destekleyen bir olgu olarak kabul edilir.² Gerçekten de, 1929’da uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Plan, o zamana dek genellikle solun talep ettiği hızlı sanayileşme sürecini başlattığı için, eskiden muhalefette olanların bir kısmı yeni sisteme rahatça uyum sağlayabilmiştir. Böylece liberal eleştiri, Stalinişt çizgiyi 1920’lerin sol muhalefetine görüşleri ile özdeşleştirip, “yoktu aslında birbirlerinden farkları” diyerek, geriye kalan tek mantıksal seçenek olarak piyasacı çözümlere işaret eder.

Diğer taraftan, Stalinizmi savunan yaklaşımlara göre, Sovyetler Birliği’nin sanayileşme sürecinde bazı olumsuzluklar belki yaşanmışsa bile, temel yönelim kesinlikle doğrudur.³ Üstelik, muhaliflerin çeşitli itirazları da hem sistematikten hem de iç tutarlılıktan yoksundur. Aslında o dönemde, SSCB’nin izlediği çizginin karşısına hiçbir ciddiye alınabilir alternatif çıkmamıştır.

Gerek liberal tezlerin, gerekse Stalinişt yaklaşımların eleştirisi bu yazının kapsamı dışında kalıyor. Burada daha ziyade, o dönemde bastırılan diğer alternatifleri görebilmek açısından, 1920’lerin ikinci yarısında cereyan eden sanayileşme tartışmalarını kısaca değerlendirmeye çalışacağım. Bu şekilde, “hiçbir gerçek alternatif yoktu” diyen Stalinişt görüşün de, “tek gerçek alternatif piyasaydı” diyen liberal görüşün de problemli olduğunu gösterebilmeyi amaçlıyorum.

Tartışmanın çıkış noktası

Sovyet sanayileşme tartışması, tarihte ilk kez ulus ölçeğinde (daha doğrusu bir imparatorluk ölçeğinde) sosyalist inşaya girişen bir toplumda ekonominin nasıl örgütlenmesi gerektiğine dairdir. Bu tartışma, öncelikle eşsiz bir dönemin tanıklığı olduğu için önemlidir. Fakat, taşıdığı önem sadece o dönemin arayışlarını yansıtır olmasından ileri gelmez. Geri bir toplumda sanayileşmenin nasıl gerçekleşebileceği konusundaki belki ilk özgün katkılarla da bu tartışmada karşılaşırız. Nitekim Alec Nove, Sovyet sanayileşme tartışmasını kalkınma iktisadının doğuş anı olarak tanımlar.⁴ Gerçi, aşağıda daha detaylı ele alınacağı gibi, bu tartışmaları “kalkınma” sorunsalı içinde kavramak meselenin özünü ıskalamak olur. Zira, geri bir kapitalist toplumdaki sözüm ona “kalkınma” ile sosyalist inşaya girişen bir toplumun sanayileşme çabası birbirinden çok farklı olgulardır. Yine de, SSCB’deki bu erken tarihli tartışmaların, dünya genelinde

2 Piyatakov için bkz. Andrea Graziosi, “‘Building the First System of State Industry in History’. Piatakov’s VSNKh and the Crisis of the NEP, 1923-1926”, *Cahiers du Monde russe et soviétique*, cilt 32, no 4, 1991.

3 Örneğin, Kemal Okuyan, *Sovyetler Birliği’nin Çözülüşü Üzerine Anti-Tezler*, İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2014.

4 Alec Nove, *An Economic History of the USSR 1917-1991*, London: Penguin Books, 1992, s. 126

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, yani birçok az gelişmiş ülkenin sanayileşmeye giriştiği bir dönemde ilgi görmeye başladığı da bir gerçektir.

Tartışmaların NEP (Yeni Ekonomi Politikası) döneminde cereyan ettiğini baştan vurgulamak gerekiyor. 1921’de başlatılan NEP’le birlikte küçük ve orta ölçekli özel sanayilere ve ticarete serbestlik tanınmış, köylüye ürününden aynı olarak ödeyeceği vergiden arta kalan kısmı satabilme hakkı verilmişti. Yeni politikayı zorunlu bir geri çekilme (ricat) olarak tanımlayan Lenin, işçi sınıfı iktidarını korumak ve sosyalist inşaya devam edebilmek için esas meselenin köylünün durumunu iyileştirmek ve üretici güçleri geliştirmek olduğunu belirtiyordu. Lenin’e göre bu dönemde sosyalizmin ön adımı olarak devlet kapitalizmini güçlendirmek ve “Kapitalizmden korkmadan, ticareti geliştirmek için mümkün olan her şeyi ne pahasına olursa olsun” yapmak gerekiyordu.⁵ Bir başka deyişle, o günkü koşullarda doğrudan doğruya sosyalizmi inşa etmeye girişmek olanaksızdı ve başlıca mesele, bundan önce, proleterya diktatörlüğü altında ama bir devlet kapitalizmi biçiminde, üretici güçleri hızla geliştirmekti. Bununla birlikte, ilk parlak başarıların ardından, NEP’in sorunları da yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Örneğin, kamunun mülkiyetindeki sanayi işletmeleri ticari özerkliğe sahip tröstler halinde birleştirilmiş, fakat bunun sonucunda sanayi ürünlerinin fiyatları kısa sürede yükselmisti.⁶ Sanayi ürünleri ile tarımsal mallar arasındaki fiyat makasının açılması 1923 yılında ünlü “makas krizi”ne yol açmış, köylülerin talebi düştüğünde sanayi üretimi de azalmıştı.⁷ Bunun üzerine sanayi işletmelerine çeşitli yollarla baskı uygulanarak fiyatlar aşağı çekilmişti. Öte yandan, sanayide uzun zamandır yeni yatırım yapılamadığı için, tüketimin arttığı yıllarda mevcut kapasiteler yetersiz kalıyordu. Nitekim 1925 yılından NEP döneminin sonuna kadar, mal kıtlıkları karakteristik hale geldi. Olduğu kadarıyla Sovyet sanayisi hem arz hem de talep yönünde sıkıntılarla karşılaşlıyordu.

Bu ortamda, sanayinin ihmal edildiğini düşünenler, seslerini yükseltmeye başladılar ve parti içinde Trotskiy’in başını çektiği bir muhalefet grubu halinde örgütlendiler. 1923 Ekim ayında “46’lar Bildirisi” ile sanayi ürünleri fiyatlarının indirilmesini eleştiren grupta Trotskiy’in yanı sıra Preobrajenskiy, Piyatakov, Sosnovski,

5 Vladimir İ. Lenin, “Ayni Vergi Üzerine (Yeni Politikanın Önemi ve Koşulları)”, 21 Nisan 1921, *Sosyalizme Geçiş Döneminde Ekonomi, Devrim Yazıları-3*, çev: Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010, s. 201, 216.

6 Tröstlerin sayısı Ekim 1922’de 430, 1923 yazında ise 478’di. Bunlarda bir milyon civarında işçi çalışmaktaydı. Lewis H. Siegelbaum, *Soviet State and Society Between Revolutions, 1918-1929*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 101; Maurice Dobb, *1917’den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, çev: Metin Aktan, İstanbul, Özdemir Yayınevi, 1968, s. 123.

7 Makas krizinde, para sisteminin henüz oturmamış olmasından dolayı kırdı ve kentte iki ayrı para biriminin dolaşımında bulunmasının ve bunlar arasındaki “kur”un kır aleyhine gelişmesinin de etkili olduğu belirtiliyor. Bkz. Graziosi, a.g.e. s. 546.

Sopranov, Serebriyakov, Rosengoltz gibi isimler de yer alıyordu.⁸ “Sanayiden yana” olmak o dönemde genellikle sola özgü bir yaklaşımdı. Zira sanayinin gelişmesi demek, (devletin elindeki işletmelerden oluşan) sosyalist sektörün ve genel olarak işçi sınıfının hem nicel hem de nitel olarak gelişmesi demekti. Üstelik bu süreçte, kapitalist ekonomik ilişkilerin omurgasını oluşturan orta ve büyük köylülük siyasal, ekonomik ve demografik açıdan zayıflayacaktı. Bununla birlikte, sanayileşmenin aciliyeti, bu süreçte dış ticaretin ve dış yatırımların rolü veya sanayileşmede hangi sektörlerle öncelik verilmesi gerektiği gibi konularda görüşler alabildiğine çeşitliydi.

Tartışmanın tetiğini çeken, o dönemde sol muhalefet içindeki belki en önemli iktisatçı olan Preobrajenskiy’in 1924 yılında yayınlanan “sosyalist ilk birikim” üzerine makalesi oldu. Preobrajenskiy, sosyalist inşayı kapitalizmin şafağında yaşanan “ilk birikim” ile kıyaslıyordu. Arada elbette farklar vardı: kapitalist ilk birikim feodal toplumun içinde gerçekleşmişti, sosyalist ilk birikim içinse böyle bir olanak yoktu. Sosyalist ilk birikim, proletaryanın iktidarı ele geçirip büyük ölçekli sanayiye ulusallaştırmasını gerektiriyordu.⁹ Bu andan sonra sosyalist birikim başlayacak, artık ürünün tüketilmeyen kısmının mevcut üretim araçlarına eklenmesiyle, sosyalist sistem sürdürülebilir hale gelecekti. Tarihteki örneklerde, kapitalist birikim dereceli biçimde ve çeşitli sektörlerle dağılmış halde ilerlemişti; ama sosyalizmin hızlı gelişmesi gerekiyordu.¹⁰ Üretim araçları sektörüne öncelik veren hızlı bir sanayileşme için anahtar sektör tarımdı. Bu süreçte yabancı yatırımlara ve borçlara da başvurmak gerekebilirdi. Fakat bunlar tali önemdeydi; kısa vadede başka sosyalist devrimler gerçekleşmediği takdirde, ülke kendi kaynaklarıyla sanayileşmek durumundaydı ve geri bir toplumda sanayileşmenin merkezi sorunu tarımdan sanayiye olabildiğince fazla miktarda kaynak aktarmaktı. Preobrajenskiy’in önerisi, devletin ürün fiyatlarını belirleme gücünü (vergilerden ziyade fiyatlama yöntemini) kullanarak, tarımsal artığa daha fazla el koymaktı. Her ne kadar Preobrajenskiy açıkça telaffuz etmekten kaçınsa da, bu aynı zamanda NEP’in köylüye yönelik politikalarının değişmesi anlamına da geliyordu.

Bu tezlere o dönemde yürütülen ekonomi politikalarının resmi savunucusu denilebilecek Bukharin’den neredeyse anında yanıt ve itiraz gelmiş, ardından başka

8 Dobb, a.g.e. s. 179.

9 Eugene Preobrazhensky, *The New Economics*, çev: Brian Pearce, Oxford: Oxford University Press, 1965, s. 80, 81. “Sosyalist ilk birikim” kavramını Trotskiy de kullanmıştır. Hem Preobrajenskiy hem de Trotskiy, kavramı ilk ortaya atanın Gosplan’da çalışan Smirnov olduğunu belirtirler. Bkz. Edward Hallett Carr, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, 2. cilt, çev: Orhan Suda, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s. 344, dn 74.

10 Preobrajenskiy sanayileşmenin temposunun ne kadar olması gerektiğini mutlak terimlerle değil, görelî olarak ifade eder. Devlet sektörü (sanayi), özel sektörden (tarımdan) daha hızlı büyümelidir, ama bunun önceden belirlenmiş bir oranı yoktur. Bkz. James R. Millar, “A Note on Primitive Accumulation in Marx and Preobrazhensky”, *Soviet Studies*, cilt 30, no 3, 1978; Alexander Erlich, *The Soviet Industrialization Controversy*, doktora tezi, New York: New School for Social Research, 1953, s. 75.

katılımcılarla tartışma hızla genişlemiştir. 1920’li yıllara özgü entelektüel açıklık tavrı da tartışmanın genişlemesine katkı yapmıştır. Nitekim aynı yıllarda, sanayileşme tartışmasına paralel olarak, tarımda küçük üreticilik üzerine ve planlama üzerine başka canlı tartışmalar da yaşanmıştır. Bu görelî özgürlük ortamında, Preobrajenskiy’in *Yeni İktisat (Novaya Ekonomika)* başlıklı kitabı Komünist Akademi tarafından (akademinin bu sapma niteliği taşıyan fikirlere katılmadığı belirtilerek de olsa) 1926’da yayınlanabilmiştir.¹¹ Kısa süre sonra ise muhalefetin artık resmi kanallardan sesini duyurma olanağı kalmayacaktır.

Sağ itirazlar

Ekonomi politikalarına dair tartışma zaman zaman dar anlamda teknik bir mesele görünümüne bürünse de, tüm katılımcılar bunun temelde politik bir mücadele olduğunun farkındaydılar. Aralarında Kondratiev ve Çayanov gibi ünlü isimlerin de bulunduğu Narodnik eğilimli iktisatçılar ağırlıklı olarak tarımsal araştırmalarla ilgileniyor ve Tarım Komiserliği’nde çalışıyorlardı. Kondratiev ayrıca Finans Komiserliği (Narkomfin) bünyesinde bir enstitünün başında bulunuyor ve düzenli olarak, ekonomik gidişatı ana akım iktisat açısından değerlendiren bir *Ekonomik Bülten* çıkartıyordu.¹² Öte yandan, Menşevikler daha ziyade genel ekonomik sorunlarla ilgilidiler ve özellikle Gosplan’da (Devlet Planlama Komisyonu) konumlanmışlardı. Aralarında en önemli isimler, Vladimir Groman ve çalışma arkadaşı Vladimir Bazarov’dur. 1923-1927 arasında Gosplan’da hâkim konumda bulunan bu grup, Sovyet planlamasının en önemli hazırlık adımı kabul edilen SSCB Ekonomisi için Kontrol Rakamları çalışmasını (1925-26 ve sonrasındaki iki yıl için) hazırlamışlardı.¹³ Gosplan uzmanları, konumları gereği “sanayiden yana” çizgiyi sahiplenmek durumundaydılar; fakat bunu genellikle “ılımlı” bir tarzda, sağ bir yorumla yapıyorlardı.

1920’lerin ortalarında, Narodnik veya Menşevik kökenli uzmanların sağ görüşleri savunmaları pek şaşırtıcı değildi. Fakat, Bolşevikler arasında da sağ eğilimler mevcuttu. Örneğin Lenin’le birlikte mühürlü trenle Petrograd’a gelen kıdemli bir Bolşevik olan Grigoriy Sokolnikov, aynı zamanda iş adamıydı ve birkaç yıl boyunca yönettiği Narkomfin’i, “Sovyet politikasında tutucu ya da sağ eğilimlerin kilit noktası haline” getirmişti.¹⁴ Sanayide sabit sermaye yatırımlarını artırmaya dönük girişimler Narkomfin’in muhalefetiyle karşılaşılıyordu. Burada çalışan Lev Şanın

11 Preobrazhensky, a.g.e., s. I.

12 Bkz. Simon Johnson, Peter Temin, “The Macroeconomics of NEP”, *The Economic History Review*, yeni seri, cilt 46, no 4, 1993.

13 Maurice Dobb, “The Discussions of the Twenties on Planning and Economic Growth”, *Soviet Studies*, cilt 17, no 2, 1965; Naum Jasny, “A Soviet Planner – V.G. Groman”, *Russian Review*, cilt 13, no 1, 1954.

14 Carr, a.g.e., 2. cilt, s. 317.

gibi tanınmış uzmanlar, o dönemde açıkça sağ görüşleri dillendiriyor, eski teknolojilere dayanan sanayinin gelişiminin tıkanıldığını ve tarıma dönülmesi gerektiğini öne sürüyorlardı.¹⁵

NEP döneminde birçok kurumda sağın hâkimiyet kurduğu görülmektedir. Sınıfsal terimlerle, bu durum köylülüğün ve küçük burjuvazinin ekonomi içinde artan ağırlığının bir yansıması gibi düşünülebilir. Yavaş yavaş şekillenmeye başlayan bürokratik eğilim de sağın görüşlerini tamamlayan bir işlev görmektedir. Bekleneceği üzere, sağ, genellikle, NEP’in sürdürülmesi ve hatta derinleştirilmesi gerektiğini savunuyordu. NEP’in resmi sözcüsü olarak Bukharin ile Rikov görülmüyordu. Bukharin, ekonominin “komuta tepelerini” elde tutmanın yeterli olacağını düşünüyor ve esas olarak NEP çerçevesinde yaşanan mal kıtlıklarının nasıl aşılabacağına kafa yoruyordu. Sanayi malları için köylü talebinin fiyat esnekliği yüksekti, yani ürün fiyatları biraz değiştiğinde, talep ters yönde ve daha büyük oranda değişiyordu.¹⁶ Bu nedenle, NEP döneminde sanayi tröstlerinin kendilerine tanınan nispi özerklikten yararlanarak uygulamaya soktukları tekelleri fiyatlar önlenebildiği takdirde, daha fazla satış (ve dolayısıyla üretim) yapılabilirdi. Öte yandan, Bukharin’e göre sanayide halen atıl kapasiteler vardı; temel mesele, sanayileşmecilerin iddia ettiği gibi yeni yatırımlar değil, mevcut kapasitenin sonuna kadar kullanılmasıydı. Mevcut geri teknoloji seviyesinde bile, “salyangoz hızıyla” sanayileşerek, sosyalizm kurulabilirdi.¹⁷

Kalkınma iktisadı yazınında daha sonra ortaya atılan kavramlar kullanılacak olursa, Bukharin’in sanayi ile tarım arasında herhangi birine öncelik tanımayan “dengeli” bir sanayileşme perspektifini savunduğu söylenebilir.¹⁸ Buna karşılık, ağır sanayiye öncelik verilmesini öneren Trotskiy ve Preobrajenskiy ile tarıma öncelik verilmesini öneren Şanin ve diğer sağcı iktisatçılar, “dengesiz kalkınma” modellerini savunmuşlardır. Dengeli kalkınma fikri, gelişmiş ülkelerin sanayileşme süreçlerini idealize ettiği ve gerçek hayattaki dengesizliklere gözünü kapadığı için eleştirilmiştir. Oysa sanayileşme gibi tarihsel açıdan çok önemli bir sıçrama, ancak mevcut dengelerin bozulması ve bazı kilit sektörlerin (madencilik, makine, enerji gibi) aşırı gelişerek öncül rolü üstlenmesi ile gerçekleşir. Mesele dengesizliklerden kaçınmak değil, tersine, bunlardan yararlanmaktır.¹⁹ Dolayısıyla, eğer uzun vadede olumlu sonuç doğuracaksa, kasıtlı olarak yapay dengesizlikler bile yaratılabilir, hatta yaratılmalıdır.

15 R.W. Davies, *Soviet Economic Development from Lenin to Khrushchev*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 32, 33; ayrıca, Siegelbaum, a.g.e., s. 168.

16 Yakın dönemde, bunun aksi yönde hipotezler de öne sürülmüş, fakat bu hipotezler kanıtlanamamıştır. Bkz. Davies, a.g.e., s. 29.

17 Cohen, a.g.e., 2. cilt, s. 39; Erlich, a.g.e., s. 90, 125, 128.

18 Örneğin, bkz. Nikolai Bukharin, “Notes of an economist (the beginning of the new economic year)”, *Economy and Society*, cilt 8, no 4, 1979, s. 481, 492.

19 “Dengesiz kalkınma” fikrinin ortaya atıldığı klasik kaynak, Albert O. Hirschman’ın *The Strategy of Economic Development* kitabıdır (Londra: Westview Press, 1988, ilk baskı 1958).

Bu bakımdan, Bukharin'in NEP'in devamını öneren fikirlerinin gerçek yaşamda bir karşılığı yoktu. Aslında 1925 yılından itibaren, yani NEP döneminin kabaca ortalarında, Sovyetler Birliği zaten sanayiye öncelik veren politikalara yönelmek durumunda kalmıştı. Sanayicilerin zaferinin en açık işaretlerinden biri, Sokolnikov'un Narkomfin'den uzaklaştırılmasıydı.²⁰ Değişen yaklaşımın bir sonucu olarak, 1926/27'de, kamu yatırımlarının sadece yüzde 5'i tarıma ayrılmıştı.²¹ Sanayide mevcut kapasiteler sonuna kadar tüketildiği için, sorunun üretimden (talepten değil arzdan) kaynaklandığı açıklık kazanıyordu. Öte yandan, tüm teşviklere rağmen, köylülüğün pazara getirdiği tarımsal ürün miktarı da arzu edilen seviyenin daima altındaydı. Böyle bir ortamda, kısa süre öncesine kadar tarımda kolektifleştirmeyi reddedip ticaret kooperatiflerini savunan ve “sosyalizme piyasa ilişkileri aracılığıyla” ulaşılabilirliğini yazan Bukharin'in kendisi de görüşlerini revize etmeye yönelmişti.²²

Dengeli ve dengesiz sanayileşme nosyonları, solun sanayiye, sağın tarımı, Bukharin'in ise ikisi arasında denge kurmaya çalışan “merkezci” bir yaklaşımı savunduğu izlenimi yaratabilir. Fakat gerçek mesele, sanayiye öncelik verip vermeme meselesiydi ve bu bakımdan Bukharin, sola değil açıkça sağa yakındı. Sağ konumdaki diğer yazarlar, Bukharin'in görüşlerini birebir paylaşmasalar da, değişen derecelerle buna benzeyen tezler savundular. Örneğin Lev Şanın, esas olarak, kapitalist örneklerde olduğu gibi aşamalı ve tarımdan başlayıp, ardından önce “hafif” sonra ağır sanayi sektörlerine geçen bir sanayileşme deneyimi olması gerektiği kanısındaydı. Tarımda yatırım ölçeği küçük, üretime geçiş (gestation) süresi çok kısaydı. Ayrıca, genel olarak, tarımda yatırım verimliliği sanayide olanın 2.5 katıydı. Bir başka deyişle, mikro perspektifte tarımsal yatırımlar çok daha etkindi. Bu nedenle öncelik tarıma verilmeliydi. Üstelik, tarım emek yoğun bir sektör olduğundan, o dönemde var olan işsizlik sorunu da bu şekilde çözülmüş olacaktı. Tarımda çok hızlı ilerlemeler olanaklıydı. Sadece köylüleri biraz bilgilendirerek bile, tarımsal üretim yüzde 10-15 artırılabilirdi. Hızla artan tarım üretiminin bir kısmının ihracata yönlendirilmesiyle, sanayinin gerek duyduğu üretim araçlarının ithalatı için gereken döviz kaynakları da elde edilebilecekti. Böylece sanayi ilk başlarda yavaş gelişmesine rağmen, bir süre sonra çok daha hızlı büyümeye başlayacaktı.²³

Öte yandan, tarım dışı alanlar söz konusu olduğunda, öncelik yine, sermaye gereği fazla olan ağır sanayilere ve üretim araçlarına değil, sermaye gereği az olan ve çoğu zaman tarımsal hammaddeler kullanan tekstil ve gıda gibi hafif sanayilere

20 Bkz. Graziosi, a.g.e., s. 550, 552, 561.

21 R.W. Davies, a.g.e., s. 26.

22 Cohen, a.g.e., 2. cilt, s. 48-55, 107, 108.

23 Dobb, a.g.e., s. 202; Erlich, a.g.e., s. 33-36; Peter J. Boettke, *The Political Economy of Soviet Socialism: The Formative Years, 1918-1928*, New York: Springer Science+Business Media, 1990, s. 163-165.

verilmeliydi. Bu genel tablo içinde tek istisna, büyük yatırımlar gerektirmesine rağmen, tüm sektörlerde verimliliği artırıcı etki yapan ulaştırmaydı.

Bu dönem boyunca Gosplan ile Narkomfin arasında sanayi yatırımlarının finansmanı konusunda sürekli çekişmeler yaşanmıştır, fakat her iki kurumun kıdemli iktisatçılarının önerileri aslında birbirine çok yakındır. Örneğin Bazarov, geçiş döneminde kapasitelerin tükenmeye yüz tuttuğuna ve fakat kitlelerin tüketim taleplerinin de yükseldiğine işaret ederek, sabit sermaye stokunu hızla artırmanın olanaklı görünmediği koşullarda, yatırımların başlarda yavaş olması gerektiğini öne sürer. Bu, sonraki dönemlerde daha hızlı artışları olanaklı kılacaktır. Tıpkı Şanın gibi, Bazarov da sermayeden tasarruf eden emek-yoğun sanayilere öncelik verilmesi gerektiği kanısındadır. Gerçi bu sanayilerin inşası sermaye-yoğun teknikler gerektirecektir, ama öncelik, her durumda, en kısa sürede en yüksek getiriyi sağlayacak sanayilere verilmelidir. Ulaştırma ve elektrifikasyon bu genel ilkenin istisnalarıdır, zira bunlar diğer sektörlerle epeyce (“dışsal ekonomiler” denilen) fayda sağlarlar. Yol yapımı, enerji inşaatları, madencilik gibi işler, tarımdaki fazla nüfusun istihdam edilmesi gereken alanlardır. Bir başka deyişle, tarımdaki aşırı nüfus doğrudan sanayide değil, tarımda veya tarımla ilişkili diğer kırsal iş kollarında istihdam edilmelidir. Bu genel görüşlerin yanı sıra, Bazarov planlamanın piyasayla birlikte işleyebileceğine de dikkat çeker ve fiyat sistemine önemli bir rol biçer. Bu yanılla da piyasa sosyalizmi ekolüne yakındır.²⁴

Sovyet sanayileşme tartışmasının sistematik bir taramasını yapan Alexander Erlich, Şanın’i mikro etkinlikten makro sonuçlar üretmeye çalıştığı için eleştirmiştir.²⁵ Bu eleştiri, Şanın’ın görüşlerini ana hatlarıyla paylaşan Bazarov ve Sokolnikov gibi diğer önemli figürlere de yöneltilebilir. Bireysel bir kapitalist, elindeki sermayeyi getirisi en yüksek alana yatırmayı amaçlayabilir. Oysa sosyalist inşayı hedefleyen bir ülkede saikler çok daha farklıdır. Örneğin, mikro düzeyde kısa/orta vadede hiç de etkin olmayacak eğitim veya sağlık yatırımlarının “toplumsal getirisi” uzun vadede çok yüksek olabilir. Buna karşılık, çoğu neoklasik iktisadın tedrisatından geçen ve mikro etkinliği başlıca kriter olarak alan sağ konumdaki uzmanlar, karşılaştırmalı üstünlükler mantığı uyarınca, Sovyetler Birliği’nin halen bir tarım ülkesi oluşunu kabul edilmesi gereken bir durum olarak görmüş ve böylece, yine Erlich’in deyimiyle, “zorunluluktan bir erdem yaratmaya” çalışmışlardır.²⁶

Sol çizgi

Hem resmi düzeyde ekonomi politikalarını belirleyen hem de kendi içinde buna karşı ılımlı bir muhalefet barındıran sağ konumun karşısında, “sol” görüşü esas ola-

24 Erlich, a.g.e., s. 100-119.

25 Erlich, a.g.e., s. 41.

26 Erlich, a.g.e., s. 56.

rak Preobrajenskiy ve Trotskiy temsil etmekteydi. Preobrajenskiy'e göre, örneğin Bukharin'in savunduğu gibi mevcut kapasiteler dâhilinde genişleme fikri, geçici bir geri adım olan NEP'i mutlak saymaktı. Oysa özellikle sabit sermaye stoğunun tükenmiş olması aslında bir avantajdı. Uzun zamandır gerek duyulan yenileme yatırımları ile hem son teknoloji elde edilecek ve verimlilik yükselecek, hem de devlet sektörünün (sanayinin) büyümesi kendi iç pazarını yaratacaktı. Sağ konumdakiler genel olarak hafiften ağıra doğru giden klasik sanayileşme yolunu önerirken, sol bu sıralamayı tersine çeviriyor ve önceliği ağır sanayiye veriyordu.²⁷ Bu süreç tarımdan aktarılan kaynaklarla yürütülecekti, ama ne Trotskiy ne de Preobrajenskiy küçük üreticilere karşı şiddet kullanılmasını veya sanayi işçilerinin ayrıcalıklı bir katman haline gelmesini savunmuştur. Son tahlilde, başka sosyalist ülkelerin kaynaklarına da gerek duyulacaktı.²⁸

Richard Day, sol muhalefetin iki önemli ismi olan ve ekonomiye dair benzer fikirleri paylaşıyor gibi görünen Preobrajenskiy ile Trotskiy'in aslında çok farklı görüşlere sahip olduklarını belirtir.²⁹ Muhalefetin dağılmasının ardından Trotskiy'in yurtdışına sürgüne gitmesi fakat Preobrajenskiy'in Staliniist rejime uyum sağlamaya çalışması bu farklılığın bir anlamda siyasal yansımasıdır. Buna göre, Preobrajenskiy kendi yeterli bir ekonomik rejimi esas almış, kapitalist ülkelerle olan ticaretin veya dış yatırımların önem taşımayacağını kabul etmiştir. Sosyalist ilk birikim tasavvuru ise tek ülkede sosyalizm teorisiyle özünde uyuşur niteliktedir. Bu anlamda Preobrajenskiy'in görüşü, eski dostu yeni hasmı Bukharin'e de çok uzak değildir, zira her ikisi de, kadir-i mutlak devlet anlayışlarıyla, kendine içine kapalı bir ekonomik sistemi baz alırlar.³⁰ Dolayısıyla, sanayileşme tartışması aslında "tek ülkede sosyalizm" tartışmasıyla da bağlantılıdır.³¹ Trotskiy, bu bağlamda, Sovyet ekonomisini dünya ekonomisinin bir parçası olarak kavramaya çalışır. Kendi sermaye gereklerinin ancak bir kısmını karşılayabilen bir ülkenin, kısa sürede üretim araçlarında sıçrama yapamayacağına dikkat çeker. Siegelbaum'a göre,

Preobrajenskiy'in görüşleri Trotskiy'inkilerden önemli bakımlardan farklıydı. Preobrajenskiy en büyük vurguyu köylü artığının ve özel kapitalist kârın sistematik olarak sıkılmasından elde edilecek iç birikim kaynaklarına yaparken, Trotskiy rasyonalizasyon, uzmanlaşma ve standartlaşma yoluyla birikimi vurguladı. Her ikisi de devletin dış ticaret tekeli teknolojik gelişme için önemli bir kaldıraç olarak görürken, Trotskiy SSCB'nin uluslararası iş bölümü ile bütünleşmesini programının merkezi bir teması yaptı. Aslında Trotskiy, SSCB içinde sosyalist birikimle piyasa arasında bir "düello" olduğunu ileri süren Preobrajenskiy'in "dünya değer yasası"na dikkate almaktaki ba-

²⁷ Dobb, a.g.e.

²⁸ Erlich, a.g.e., s. 77, 78, 97.

²⁹ Richard B. Day, "On 'Primitive' and Other Forms of Socialist Accumulation: A Review of Preobrazhensky, Bukharin and Trotsky", *Labour / Le Travail*, Cilt 10, Sonbahar 1982, ss. 165-174.

³⁰ Day, a.g.e.

³¹ Nove, a.g.e., s. 123, 124.

şarısızlığını (özelde) eleştiriyordu.³²

Dünya iş bölümü çerçevesinden bakıldığında kentle kır, sanayi ile tarım arasındaki ilişkiler yeni biçimler kazanır. Trotskiy’e göre, tahıl ürünleri ihracatından elde edilen dövizle (altınla) tekstil makineleri satın alındığında, sanayinin üretip köylüye sunduğu tekstil ürünleri de ucuzlar. Dolaşım süreci, son derece karmaşıklaşmış olmasına rağmen, aslında halen kentle kır arasındadır. Bir başka deyişle, kentle kır arasındaki mal mübadelesi başka ülkeler üzerinden de kurulabilir.³³ Böylece ülke içi fiyatlarla dünya fiyatları arasındaki fark, hem köylünün hem sanayinin lehine kullanılabilir. Keza, ülke içindeki mal kıtlıklarıyla baş etmek için de yurtdışından ucuz mallar ithal edilebilir. Bu tarz ticari ilişkilerde, emperyalist ülkeler arasındaki çelişkileri ustalıkla kullanmak gerekecektir.

Trotskiy ile Preobrajenskiy’in görüşlerinin aslında birbirinden epey farklı olduğu iddiası, teorik konumları siyasal sonuçlarla bir arada yorumladığı için akla yatkın görünür. Fakat bazı olgusal sorunlar barındırdığını belirtmek gerekiyor. Zira, sosyalist birikim için köylünün artığına el koymada dış ticaretin bir rol oynayabileceğini Preobrajenskiy de belirtmiştir.³⁴ Preobrajenskiy, köylünün artığını çekmek için en etkili yöntem olarak fiyatlamayı kabul eder. Zira doğrudan vergi toplamanın veya diğer yöntemlerin her birinin birer maliyeti vardır, oysa fiyat yoluyla artık çekme kendiliğinden gerçekleşir. Kuşkusuz, bu durumda ilk akla gelecek (ve Bukharin’in sormakta gecikmediği) soru, iç ticaret hadlerinin devlet tarafından sanayi ürünleri lehine belirlendiği bir ortamda, köylünün alım gücünün düşmesiyle, 1923’teki “makas krizi” benzeri bir krizden nasıl kaçınılacağıdır. Fakat Preobrajenskiy, tüketim malları için NEP’e özgü piyasa koşullarını değil, sanayi ürünlerinin devlet tarafından tayınladığı (karneye bağlandığı) bir durumu esas alır. Ayrıca, yukarıda belirtildiği gibi, tarım ürünleri ihracatı da bu süreçte bir rol oynayacaktır.³⁵ Dolayısıyla, Preobrajenskiy’in “dışa kapalı” bir modeli esas aldığı iddiası tartışmalıdır. Yapıtının geneli dikkate alındığında, dış ticareti pek önemli görmediği, ama sosyalist birikimin araçlarından biri olarak kabul ettiği söylenebilir.

Öte yandan, solun dış ticarete yönelik beklentisinin aslında Şanın veya Kondra-

32 Siegelbaum, a.g.e., s. 169.

33 Leon Trotsky, “Towards Capitalism or Towards Socialism? The Language of Figures”, *The Labour Monthly*, Kasım 1925, cilt 7, no 11 ve 12. <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1925/11/towards.htm>.

34 Preobrazhensky, a.g.e., s. 104. Bunun yanı sıra, Boettke, a.g.e., s. 159, Trotskiy’in farklı açıklamalarına dikkat çekerek, muhtemelen bu konu hakkında net bir görüşe ulaşamadığını, dolayısıyla Day’in yorumunun tartışmalı olduğunu öne sürer.

35 Bkz. Jean-Marie Baland, “The economics of price scissors: A defence of Preobrazhensky”, *European Economic Review*, cilt 37, 1993, s. 37-60.

tiev gibi sağ konumdakilerin önerdiklerinden pek farklı olmadığı da ileri sürülebilir. Nihayetinde, hem sol hem de sağ, tarım ürünü ihracatının sanayinin gerektirdiği makinelerin ithal edilebilmesi için kilit önem taşıdığının farkındadır. Bununla birlikte, sağın önerilerinden farklı olarak, Preobrajenskiy'in de Trotskiy'in de en baştan beri planlı ve üretim araçlarına öncelik veren bir sanayileşme stratejisini savundukları açıktır. Bu bakımdan, her ikisi de dış ticarete devlet tekelinin sürdürülmesinden yanadır ve bunu, tarımdan sanayiye kaynak aktarmanın olası yollarından sadece biri olarak formüle etmeye çalışırlar. Kuşkusuz, 1930'ların Büyük Bunalımı dünya pazarında birincil malların fiyatlarının aşırı şekilde düşmesine yol açarak, dış ticaretin sanayileşmede etkin biçimde kullanılmasını epey zorlaştırmıştır. Bu dönemde Türkiye gibi ülkelerde de sanayileşmeye dönük ilk adımlar nispeten "dışa kapalı" biçimde atılmak durumunda kalmıştır. Fakat 1920'li yılların ortalarında, durumun ileride böyle olacağı henüz belli olmadığı için, sanayileşme stratejisi tartışmasında dış ticaret de önemli bir yer işgal etmiştir.

Dış ticaret ne ölçüde fayda sağlarsa sağlasın, sanayileşmede en kritik meselelerden biri tarımın sanayiye aktaracağı kaynağı maksimize edebilmektir. Bunun için en önemli adım, kırlarda kolektifleştirmedir. Kolektifleştirme, kırlarda üretimi toplumsallaştırmanın yanı sıra, küçük köylü mülkiyetini yok etmek ve köylülüğün geniş kesimlerini işçi sınıfı içinde eritmek açısından önem taşır. Bunun tamamlanması, nüfus içinde işçi sınıfının ezici bir çoğunluk oluşturması ve sonuç olarak işçi sınıfının halkın bütününe temsil eder hale gelmesi demektir. Üstelik, belki daha da önemlisi, kolektifleştirme ile tarımda üretim ölçeği genişler ve buna bağlı olarak verimlilik yükselir. Daha az sayıda insanla daha fazla üretim yapılır. Bu bir yandan yeni işçi kuşaklarının kaynağını oluştururken, bir yandan da tarımsal artığın artmasına olanak sağlar. Dolayısıyla kolektifleştirme çok temel, zorunlu bir adımdır. Bu adımı kırlardaki üretim güçlerini fiziksel olarak tahrip edecek biçimde atmak, sosyalist inşa süreci açısından, kendi bindiği dalı kesmekten farksızdır. İşçi sınıfı devletin ne yapıp edip tarımda yaratılan artığı maksimize etmesi ve bunu köylülüğün rejime desteğini koparmadan becermesi gerekir.

Piyasa sosyalizmi yaklaşımının önde gelen savunucusu Alec Nove, sol konunun mantıksal sonucunun köylülüğe karşı zor kullanmak olduğunu iddia eder.³⁶ Bu problemli bir iddiadır, zira sol muhalefet, klasik Marksist yaklaşıma uygun biçimde, kolektifleştirmenin, yani kırlarda üretimin toplumsallaşmasının, şiddet yoluna başvurmadan gerçekleştirilmesini öngörmüştür. Bu bağlamda, "sosyalist ilk birikim" kavramının, zor yöntemlerini çağırışması nedeniyle pek de uygun düşmediği (ve Nove'u yanılttığı) söylenebilir. Sosyalist inşa sürecinde köylülükle ittifak, siyasal açıdan çok hassas bir meseledir. Bir yandan bu ittifakı bir şekilde sürdürmek,

36 Nove, a.g.e., s. 124.

bir yandan da yoksul ve orta köylüyü kolektifleştirme davasına kazanmak gerekir. Bunun bir yolu köylülüğe sunulacak teşviklerse, çok daha önemli bir diğer yolu da tarımda kolektif işletmelerin sağlayacağı avantajların köylülük üzerinde yaratacağı çekim etkisidir. Topraksız tarım emekçileri açısından bunun cazip bir seçenek olduğu açıktır. Yoksul ve orta köylü ise, kendi küçük veya orta ölçekli toprağında yüzyıllardır bin zahmetle yürüttüğü düşük verimli üretimi sürdürmektense, kolektif çiftliklerde insanca koşullarda ve çok daha yüksek bir üretkenlikle çalışmanın kendi refahı açısından daha iyi olduğuna görerek, deneyimleyerek ikna olmalıdır. Böyle bir çekim etkisi yaratabilmek için devlet işletmelerinde ve kolektif çiftliklerde makhineleşmenin hızlı biçimde gerçekleşmesi ve verimliliğin artması büyük önem taşır. Bu akıl yürütmenin mantıksal sonucu, tarımda verimliliği artıracak (tarım araçları, kimyevi ilaçlar, suni gübre gibi) sanayi ürünlerinin bir an önce devreye girmesi gerektiği olacaktır. Dolayısıyla, bu gibi ürünleri üretecek sektör ve alt sektörlerle öncelik verilmesi gerekecektir.

Tüm bunlar, ana hatları itibarıyla, belirli bir ekonomik “akla” dayanan, siyasi olarak da “uygulanabilir” nitelik taşıyan fikirlerdi. “Köylülüğü ikna yoluyla kolektifleştirme, bunun için de planlı sanayileşme” biçiminde özetlenebilecek bu argüman, Lenin ve sonraları Trotskiy tarafından savunulan görüşlerin çekirdeğini oluşturur. Gerçi, her ikisinin de eserlerinde çeşitli dönemlerde bununla çelişir gibi görünen fikirlerle karşılaşmak olanaklıdır. Fakat, ilke olarak, akıl yürütmeleri bu argümana dayanır. Gelgelelim Sovyetler Birliği bambaşka bir doğrultuda ilerlemiştir.

Stalinist çizgi ve zorla kolektifleştirme

Sovyet sanayileşme tartışması, 1927 yılı itibarıyla pratik olarak sonlanmış durumdaydı. Bunun nedeni tartışmaların bir sonuca bağlanması değil, “sol sapma” olduğu ilan edilen muhalefetin tasfiye edilmesi idi. Muhalefet içinden, Piyatakov gibi “bürokratik sol” denilebilecek bir çizgide yer alanlar, rejimle uzlaşma yolunu seçtiler.³⁷ Diğerleri ise ya Trotskiy gibi sürgüne ya da cezaevlerine ve sonrasında da çoğunlukla ölüme gönderildiler.

SBKP içindeki Stalin hizbinin, sağ kanadın yardımıyla sol muhalefeti tasfiye ettikten kısa süre sonra bu kez “sağ sapma”yı hedef aldığı bilinir. 1928 sonrasında bir yandan olağanüstü hızlı bir sanayileşme atılımı başlatılmış, bir yandan da kırlarda 4-5 yıl süreyle neredeyse iç savaş boyutlarına ulaşan bir zorla kolektifleştirme hareketine girişilmiştir. Bu Stalinist “tepeden devrim”, yazının giriş kısmında da belirttiğim gibi, özellikle liberal çevreler tarafından Stalin’in solun tezlerini sahiplenmesi biçiminde lanse edilmektedir. Aşağıda bunun neden yanlış olduğunu sergilemeye çalışacağım.

³⁷ Bkz. Graziosi, a.g.e.

Kolektifleştirme ile başlayalım.³⁸ Bilindiği gibi köylülük homojen bir grup oluşturmaz. O dönemin klasik sınıflamasına göre, Bolşevik strateji zengin köylüye (kulak sınıfına) karşı yoksul köylülük (bedniyaki) ile ittifak kurmayı esas alıyor ve bu sırada orta köylülüğü kazanmayı veya en azından tarafsızlaştırmayı hedefliyordu. NEP döneminde özellikle orta köylüye ve kulaklara çok önemli tavizler verildi. Bununla birlikte, kentlerin ve ordunun işesi sorunu NEP döneminde de çözülemedi. Zira NEP dönemi boyunca, sanayide yetersiz üretim nedeniyle, sanayi ürünlerinin fiyatlarının artması eğilimi devam etti. Buna bağlı olarak, sanayi ürünlerinin fiyatları zaman zaman yapay biçimde düşürülmesine rağmen, bir süre sonra yine aynı sorunla karşılaşılıyordu. Bu soruna temelli bir çözüm üretebilmek için, hem sanayide hem tarımda verimliliği artıracak yollar bulmak gerekmekteydi.

Öte yandan, tahıl üretiminin yüzde 85'ini (1926/27'de) yoksul ve orta köylülük gerçekleştirmesine rağmen, bu iki grup, ürettiği tahılın ancak çok küçük bir kısmını (onda birden biraz daha fazlasını) pazara getirmektedir.³⁹ Bunun temel nedeni, bu köylü kesimlerinin üretebildiği artığın düşük seviyede kalmasının yanı sıra, fiyatların da onlar açısından cazip olmamasıydı. Sovyet devleti, NEP koşulları altında, tarımda verimliliği yükseltmek, özellikle orta köylüyü ürettiği artığı piyasaya getirmesi için teşvik etmek, aynı zamanda kolektifleştirmeyi ilerletmek ve de sanayi üretimini nicel ve nitel olarak geliştirmek görevleriyle karşı karşıyaydı. 1928 yılında Sovyetler Birliği, 1921'den bu yana en ağır krizlerden biriyle karşılaşmış ve NEP fiilen ömrünü tamamlamıştı. Tarımda kolektifleştirme ihtiyacı görünür hale gelmişti. Ernest Mandel'in sözleriyle:

Sanayinin gelişmesi ile tarımın gerilemesi ya da durgunluğu arasındaki nispetizliğin kökeni (sebebi) tarımda kolektifleştirme vaktinden önce gerçekleştirildiği, yani tarımsal üretim tarzında böyle bir devrimin teknik ve sosyal temeli mevcut değilken, gerçekleştirildiği halde, sanayileşmenin geç başlamasıdır. Tarımda kolektifleştirme için gerekli teknik bir temelin yaratılmasını geciktiren, aynı zamanda da, köyde sosyal kuvvetlerin kutuplaşmasını kolaylaştıran olgu, özellikle, sanayileşmedeki gecikmedir. Kulakların gittikçe kuvvetlenmesi, Sovyet Devlet'inin geleceğini tehdit eden kesin bir tehlike haline geliyor ve hükümeti tam ve mecburi bir kolektifleşmeye doğru itiyordu. Sanayileşmedeki aynı gecikmedir ki ona aceleci ve ihtilaçlı bir karakter vermiştir.⁴⁰

1928 ve sonrasında Sovyetler Birliği'nde izlenen kolektifleştirmede, solun önerileri değil, köylünün artığına doğrudan zor yoluyla el koyma metodu izlendi. Sonuç ise, Bukharin'in bir zamanlar Preobrajenskiy'e yönelttiği suçlama olan "altın yumurtlayan

38 Bu konuda meseleyi daha ayrıntılı biçimde ele alan doyurucu bir yorum için Burak Başaranlar'ın bu sayıya yer alan yazısına bakılabilir.

39 Bkz. Ömer Erzeren, "NEP Dönemi Sovyet Tarımı ve Stalinizm", *II. Tez*, no 8, 1988, s. 142-143.

40 Ernest Mandel, *Marksist ekonomi el-kitabı, ikinci cilt*, çev: Orhan Suda, İstanbul: Ant Yayınları, 1970, s. 313.

tavuğu kesmek istemek”ten hiç farklı değildi: sadece tarımsal üretimin yıllar boyunca düşmesi ve canlı hayvan stokunun yarıya inmesi değil (ki eski seviyelere dönmek ancak 1950’lerde mümkün olmuştur), özellikle orta köylülüğün alttan alta süregiden pasif direnişi nedeniyle, tarımın sanayiye aktardığı (eğer aktarabildiyse) kaynağın potansiyelin çok altında kalması söz konusuydu. Zorla kolektifleştirme, o dönemde ekonomik ve siyasal bir tehdit oluşturmaya başlayan kulak sınıfının yanı sıra, orta köylülüğün geniş kesimlerine de orantısız bir şiddetle saldırmak anlamına geldi. Son tahlilde ise Stalinişt bürokrasinin köylülüğü boyunduruk altına alma operasyonuydu.

Sovyet devletinin “kulakları imha etmek” sloganıyla orta köylülüğün geniş kesimlerini de içerecek biçimde ani bir zorla kolektifleştirme manevrasına girişmesi, son derece riskli bir operasyondur. Üstelik, bütün olarak köylülüğün rejime yabancılaşması ve uzun yıllar boyunca alttan alta direnç göstermesi sonucunu doğurdu. Stalinişt çizgiyi savunanlar, bu operasyona gerekçe olarak kırlarda yeşeren kapitalist ilişkileri ve kulakların rejime aktif biçimde karşı koymaya başlamasını gösterirler. Bununla birlikte, devletin büyük sanayi kuruluşlarını, bankaları, ulaştırmayı, dış ticareti, kısacası ekonominin “komuta tepeleri”ni elinde tuttuğu bir ortamda, kırlarda gelişen kapitalist ilişkilerin başa çıkılamaz bir nitelik taşıdığını düşünmek pek gerçekçi olmaz. Öte yandan, siyasal açıdan varlığı kesin olan kulak tehlikesinin o dönemdeki gerçek boyutları da belirsizdir. Ayrıca, tasfiye operasyonu salt kulaklarla sınırlı kalmayıp orta köylülüğe de uzanmıştır (ki Bukharin’in başını çektiği sağ kanat, bu duruma itiraz ettiği için tasfiyeye uğrayacaktır). Bu durumda, ister istemez, Stalinişt bürokrasinin neden panik halinde siyasal açıdan böylesine riskli bir hamleyle kalkıştığı sorusu ortaya çıkar.

Bazı yazarlar, SSCB’nin 1928-29 dönemecinde dış tehditlerin büyük önem taşıdığını vurgularlar.⁴¹ Buna göre Sovyetler Birliği, 1927’den itibaren, bir dış saldırıya her an hazır olma ihtiyacı hissetmiştir. Bununla birlikte, Erlich’in hatırlattığı gibi, 1930’ların başlarında bir saldırıya uğraması halinde buna en zayıf anında yakalanmış olacaktı.⁴² Siyasal açıdan neredeyse iç savaş boyutuna ulaşan bir kargaşanın ortasında bulunuyor, ekonomik açıdan ise tarımsal üretimin dibe vurduğu ve üretici güçlerin ağır biçimde tahrip olduğu bir ortamda hızlı bir tempoyla sanayileşmeye çabalıyordu. Stalin hizbinin kumarı tutmuş gibi görünebilir, fakat bu, bir kumar olduğu gerçeğini değiştirmez.

Bir strateji sadece ekonomik bir reçeteden ibaret değildir. Stalinişt politikalar, ilk bakışta “sol” gibi görünmekle birlikte, farklı bir zeminedir. Stalinişt çizginin temel mantığı, işçi sınıfını ve onun iktidarını güçlendirmek değil zayıflatmak olmuştur. İşçi devletinin siyasal açıdan çimentosunu oluşturan işçi-köylü ittifakı rafa kaldırılmış, Sovyet halkları ağır bedeller ödemek zorunda kalmış, üstelik bunun

41 Örneğin Dobb, a.g.e., s. 237; Erlich, a.g.e., s. 254.

42 Erlich, a.g.e., s. 255.

sonucunda ortaya hantal, verimsiz bir yapı çıkmıştır. Bu ortamın tek kazananı, hem işçi sınıfı hem de köylülük üzerinde boyunduruk kurabilmiş olan bürokrasidir. En genelde, sol muhalefetin tasfiyesi işçi sınıfı üzerinde kurulan denetimin siyasal ifadesi olarak, sağın tasfiyesi ise köylülük üzerindeki denetimin siyasal ifadesi olarak görülebilir. Böyle bir perspektiften bakıldığında, hem kolektifleştirme hem de sanayileşme özünde plansız ve zora dayalı süreçlerdir. Sosyalizmi tek ülkede inşa etmeye soyunan bürokrasi açısından, kendi iktidarına yönelik riskleri daha en baştan denetim altına almak hayati önem taşımıştır.

Planlama sorunu

Kalkınma iktisadında, makro perspektifteki en önemli yatırım kriterlerinden birinin “ileri ve geri bağlantılar” olduğu söylenir.⁴³ Bazı sektörlerin (örneğin otomotiv, konut yapımı gibi) geri bağlantıları güçlüdür, yani bunlar birçok farklı sektörden aldıkları girdileri kullanırlar. Demir-çelik veya kömür madenciliği gibi bazı sektörlerinse ileri bağlantıları güçlüdür, yani bu sektörlerde üretilen ürünler birçok farklı sektörde kullanılır. Sanayileşme sürecinde, yatırımların mikro anlamda etkinliğinden ziyade, ileri ve geri bağlantı etkileri daha büyük önem taşır. Gelgelelim ileri ve geri bağlantıları belirlemek ve sektörel öncelikleri tespit etmek için, ekonomik yapıyı nesnel ve bütünlüklü biçimde gösteren verilere, örneğin girdi-çıkıtı tablolarına ihtiyaç duyulur.

Bu tarz veriler, tarihte ilk kez, Sovyetler Birliği’nde 1920’li yıllarda üretilmeye başlanmıştır. Lenin’in Goelro (Devlet Elektrifikasyon Komisyonu) tarafından hazırlanan elektrifikasyon çalışmasına ve Trotskiy’in Gosplan’ın elinden çıkan kontrol rakamlarına büyük övgüler yağdırmaları, ilk kez planlı bir ekonominin olanaklı hale gelmesinden duydukları heyecanı yansıtır. Bununla birlikte, planlamanın, Ekim devriminin büyük önderlerinin ilk başlarda düşündüklerinden daha çok boyutlu ve daha geniş içerikli bir mesele olduğu ancak zamanla görünür hale gelmiştir. Nitekim Trotskiy, daha sonraları, *İhanete Uğrayan Devrim* döneminde planlama için iki toplumsal kaldırıcı gerektiğini öne sürecektir. Biri, kitlelerin sürece katılımı anlamında politik kaldırıcı, diğeri ise istikrarlı bir para birimini gerektiren mali kaldırıcıdır.⁴⁴ Bununla birlikte, Trotskiy’in, mali kaldırıcı dair çeşitli açıklamalar getirmiş olmasına rağmen, politik kaldırıcı konusunda (bunun “Sovyet demokrasisi olmadan düşünülemez” olduğunu belirtmek dışında) uygun ve doyurucu bir formülasyon geliştirebildiği söylenemez.

43 “İleri ve geri bağlantılar” kavramı da literatüre Hirschman’ın katkısıdır. *The Strategy of Economic Development*, s. 98 vd.

44 Lev Davidoviç Trotskiy, *İhanete Uğrayan Devrim: SSCB Nedir ve Nereye Gidiyor*, kolektif çeviri, İstanbul: Alef Yayınevi, 2006, s. 99. Ayrıca bkz. Özgür Öztürk, “Trotskiy ve Sovyetler Birliği”, *Devrimci Marksizm*, no 24, Güz 2015.

Yukarıda, sanayileşme tartışmasına paralel olarak 1920’li yıllarda Sovyetler Birliği’nde planlama üzerine de bir tartışma yürütüldüğü belirtilmişti. Bu tartışmada sağ genellikle “genetik” denilen türde bir planlama yaklaşımını, sol ise “teleolojik” yaklaşımı savundu. Kondratiev, Bazarov, Groman gibi iktisatçılar, ekonominin hangi yöne ilerleyeceğini belirlemede tüketici talebinin ve NEP’e özgü piyasa sinyallerinin esas alınması gerektiğini düşündüler. Bu “genetik” yaklaşımla ekonomide orantısızlıkların ve krizlerin önlenebileceği öne sürülmekteydi. Buna karşılık, Piyatakov, Strumilin, Feldman gibi sol kanat iktisatçılar, uzun vadede ekonomik büyümeyi maksimize edecek “teleolojik” bir anlayışı benimsediler. Genetik planlamacılar görece kısa vadeli ve dengeyi esas alan sınırlayıcı bir sistem oluşturmaya çalışırken, teleoloji yanlıları daha uzun vadeli, dengesizlikleri esas alan, iradeci bir sistemi savundular.⁴⁵ Sonuçta Sovyet planlamasında teleolojik görüş baskın çıktı ve planlar mevcut durumun gerçekliklerine göre değil, yukarıdan belirlenen hedeflere göre belirlenmeye başlandı.

Her iki konumun da planlamayı teknik bir mesele olarak formüle ettiğine dikkat çekmek gerekiyor. Kuşkusuz, ekonomiyi planlama işi dar anlamda “teknik” bir boyutu daima içerir. Üstelik, farklı siyasal eğilimlere sahip uzmanların önerilerinin arka planında, farkında olsalar da olmasalar da, kural olarak toplumsal güç ilişkileri bulunur. Bu anlamda her plan, hatta her iktisadi önerme kesinlikle sınıfsal bir içerik taşır. Dolayısıyla, sınıfsal güçlerin kompozisyonu, plana, ne şekilde hazırlanırsa hazırlansın, bir şekilde yansıyacaktır. Yansımanın dereceleri olabilir elbette, fakat halkın tercihlerini tamamen göz ardı eden bir ekonomik plan tasavvur etmek zordur.

Gelgelelim, mesele zaten halkın tercihlerinin plana ne ölçüde yansıdığı değildir – her ne kadar bu da kendi başına çok önemli olsa da. Esas mesele, karar verme sürecinden kitleleri titizlikle dışlayan bir sosyalist inşanın ne ölçüde sürdürülebilir olduğudur. Bu hem siyasal hem de ekonomik karar verme süreçleri için geçerlidir. Adını sovyetlerden alan bir ülkenin “sovyetik” karar verme mekanizmalarını tamamen işlevsiz hale getirmesi, herhalde tarihin en acı ironilerinden biridir.

Kalkınma sorunsalı ile sosyalist inşanın birbirinden çok farklı iki şey olması da bununla bağlantılıdır. Görünüşte, her ikisinde de geri bir tarım ülkesinin nasıl sanayileşeceği tartışılmaktadır. Bununla birlikte, bir işçi devletinin sanayileşmesi “kalkınma” sorunsalı içinde kavrandığında, mesele sadece üretici güçleri geliştirme meselesi olarak konulmuş olur. Oysa sosyalist inşaya girişen proletarya diktatörlüğünde, üretim ilişkileri kapitalist bir ülkedekinden farklı olmak durumundadır. Bir başka deyişle, mesele salt üretici güçlerin gelişimi (sanayileşme) olarak konulduğunda, temel ilkeler kapitalist veya sosyalist ülkede aynı gibi görünecektir. Fakat görünüş, her zaman olduğu gibi, yanıltıcıdır.

45 Dobb, a.g.e., s. 320, 321; Boettke, a.g.e., s. 178, dn 33.

Geri bir kapitalist ülkenin sanayileşme sürecindeki planlama ile sosyalist inşa sürecindeki planlama, yüzeysel olarak birbirlerine benzeseler de, temelde farklı tipte ilişkilere ve kriterlere dayanırlar. Birinci tip planlamada mesele hemen her zaman belirli bir çıktı düzeyini belirli bir kâr oranı çerçevesinde sağlayabilmektir. Bu süreçte devlet, sanayi burjuvazisinin çıkarlarını gözetir ve “emredici” olmaktan ziyade ancak “yol gösterici” olmayı umut edebilir. Hindistan ve Türkiye gibi örneklerde devletin bu tabi konumu çok belirgindir. Fakat Güney Kore gibi, devletin çok aktif ve emredici bir rol oynadığı iddia edilen istisnai örneklerde de, çeşitli tarihsel nedenlerden dolayı, devletin sanayi burjuvazisi içindeki tekil gruplardan ziyade sanayicilerin genel çıkarını gözetmesi söz konusudur.⁴⁶

Buna karşılık, bir işçi devletinde planlama, temelde bir üretim ilişkisidir. Lenin’in NEP dönemini devlet kapitalizmi olarak tanımlaması ve başlıca meseleyi üretici güçleri geliştirmek olarak formüle etmesi, bu dönemin bir süre sonra kapanacağını ilanındır da aynı zamanda. Devlet kapitalizmi Lenin’e göre sosyalizme giriş kapısıdır ve *sadece* bu anlamıyla bir hedeftir. Amaç mükemmel bir kapitalizme, dünyanın en gelişkin kapitalist ekonomisine ulaşmak değil, devlet kapitalizmi ile üretici güçleri geliştirmek ve belli bir noktadan itibaren sosyalist inşaya girişmektir. Elbette bunun ne kadar süreceği baştan bilinemez. Sovyet deneyiminde, ilan edildikten birkaç yıl sonra NEP’in de uzun müddet derde deva olamayacağı belli olmuştur. Zira piyasa ilişkileri üretici güçleri geliştirmede fazla başarı sağlayamamıştır. Sanayide kapasite sorunları baş gösterdiği gibi, tarımda da bir sınıra ulaşılmıştır. Bir başka deyişle, sosyalist inşaya kapitalist yoldan devam etmenin, Bukharin’in ifadesiyle “sosyalizme piyasa ilişkileri aracılığıyla” ulaşmanın olanaksızlığı açıklık kazanmıştır.

Sosyalist inşa, devlet kapitalizminden farklı olarak, sadece üretici güçleri geliştirmeyi değil, üretim ilişkilerini de sosyalizme uygun biçimde oluşturup geliştirmeyi gerektirir. Solun ve Lenin’in baştan beri bildiği gibi, sosyalist inşa demek, aynı zamanda sosyalist planlamanın yani sosyalizme uygun düşen üretim ilişkilerinin oluşturulması demektir. Üretimin toplumsal niteliğini geliştirirken, üreticinin toplumsal niteliklerini de geliştirmek demektir. Bu ikinci ayak eksik kaldığı ve üreticiler çok yönlü toplumsal bireyler olarak gelişemedikleri takdirde, çalışmanın birincil ihtiyaç haline gelmek bir yana halen eziyet olmaya devam ettiği bir ortamda, bir süre sonra mevcut üretim ilişkilerinin üretici güçlerin (ve en devrimci üretici güç

---

46 Güney Kore, Soğuk Savaş bağlamında ABD’den en fazla dış yardım alan ülkedir. Ayrıca, geçmişte Japonya’nın sömürgesi olduğundan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japonlara ait sanayi tesislerine Güney Kore devleti el koymuş ve bunları kapitalistler arasında bölüştürerek bir gecede sanayiciler yaratmıştır. Bu şekilde oluşan bir sınıfın tekil üyelerinin devlet karşısında daha zayıf bir konumda olacakları söylenebilir. Bkz. Vivek Chibber, “Reviving the Developmental State? The Myth of the ‘National Bourgeoisie’”, *Socialist Register*, 2005; Ray Kiely, *Industrialization and development: A comparative analysis*, Londra: UCL Press, 1998.

olan insanın) gelişimini engelleyeceği kesindir.

Tartışma bir ekonomik kalkınma veya sanayileşme stratejisi tartışması olarak yürütüldüğü sürece, bir başka deyişle merkeze üretici güçlerin geliştirilmesini koyduğu sürece, solun reçetesi gerçek bir planlamayı dışlar. Bir politikayı (sosyaliist anlamda) devrimci yapan, ne kadar hızlı sanayileşmeyi öngördüğü değildir. Zira hızlı sanayileşme özellikle “sol” bir proje değildir. Stalin döneminde Sovyet sanayileşmesi, solun vaktiyle önerdiğinden bile hızlı bir tempoda gerçekleşmiştir ve bu açıdan, kapitalist Japonya’nın veya günümüzde Çin’in sanayileşme temposu ile karşılaştırılabilir. Fakat bu örneklerin hiçbirisi, işçi sınıfını kolektif olarak güçlendiren, onun iktidarını pekiştiren süreçler olmamıştır.

Bürokratik bir devlet ancak bürokratik bir plan üretebilir, öyle de olmuştur. Stalinist planlama aygıtı, “uzmanlar”ın toplum adına her şeye karar verdiği, üstelik son derece verimsiz bir yapı oluşturabilmiştir.⁴⁷ Örneğin Birinci Beş Yıllık Plan, sabit sermayenin beş yıl içinde iki katına çıkarılmasını öngörmüş ve bu hedefe ulaşmıştır. Öte yandan, ulaştırma ve konut gibi, hem halkın yaşam standardını yükseltecek hem de tüm sektörlerde verimliliği artıracak alanlardaki yatırımlar çok mütevazı düzeylerde belirlenmesine karşılık, plan hedeflerinin altında kalmıştır. Ulaşım sisteminin yetersizliği, bölgeler arası bağlantıların geliştirilmesini engellemiş, sonuç olarak her bölgenin kendine yeterli olması yaklaşımı benimsenmiştir.⁴⁸ Ortaya çıkan yapı nispeten uzun bir dönem boyunca yaygın bir büyüme stratejisi temelinde genişlemiş, ancak kendi fiziki sınırlarına ulaştığında gerileme ve çöküş sürecine girmiştir.⁴⁹

Kısacası, sosyaliist inşanın merkezi sorunu sadece üretici güçleri geliştirmek değildir; bu olsa olsa “devlet kapitalizmi” denilen dönemin karakteristiğidir. Sosyaliist inşa, üretim ilişkilerini de sosyaliist yönde dönüştürmeyi içerir. Bir üretim ilişkisi olarak sosyaliist planlama ise, kapitalizme özgü ekonomi-siyaset ayrımının aşılmasını, geride bırakılmasını gerektirir. Sosyaliist inşa sürecindeki planlamanın kapitalist örneklerde görülen planlama yaklaşımlarından başlıca farklılığı bu noktadadır.

Kitlelerin karar alma sürecine katılmaları, bazen “tüketici tercihlerini önemsemek” diye küçümsenir. Fakat burada söz konusu olan, işçilerin salt tüketiciler olarak değil, aynı zamanda üreticiler olarak sürece dâhil olmalarıdır. Neyin ne kadar üretileceğine karar vermek bir uzmanlık işi gibi görünebilir. Gelgelelim 1920’lerin tartışmalarında da görüldüğü gibi, herhangi bir anda daima çok sayıda seçenek mevcuttur ve bunlardan hangisinin tercih edileceği temelde politik bir meseledir.

47 Bu konuda bkz. Ernest Mandel, a.g.e., s. 288-289; ayrıca, “Geçiş Dönemi Ekonomisi”, *11. Tez*, no 8, 1988, s. 110-111.

48 Erlich, a.g.e., s. 245, 247.

49 Bkz. Özgür Öztürk, “Sovyetler Birliği’nin çöküşünün ekonomik arka planı”, *Devrimci Marksizm*, no 28-29, Güz-Kış 2016.

Şöyle bir alternatif düşünelim: planlama komisyonunun belli başlı önerileri ve bunların muhtemel sonuçlarını basit ve anlaşılır biçimde formüle etmesinin ardından, seçenekler her kademede tartışılarak, planın ana çizgileri ve doğrultusu kitlesel olarak belirlenebilir. Daha sonra, üretim birimlerinde de benzer bir prosedür izlemek; ayrıca kimin hangi işte, ne zaman, ne kadar süreyle çalışmak istediğine dair tercihleri de hesaba katmak, sonuç olarak gerek üretim gerekse tüketim kararlarını kabul edilebilir ölçüde kitleselleştirmek olanaklıdır. Sosyalist planlamada “katılım”, işçi sınıfının ara sıra belirli seçenekler üzerinde bir karar beyan etmesiyle veya kendi dışında hazırlanan bir plana onay vermesiyle sınırlı değildir. Daha ziyade, planın hazırlanmasına doğrudan müdahil olmasıdır. Dolayısıyla, mesele en doğru veya “optimum” stratejiyi seçmek değil, bilinçli bir halkın (sınıfın) kendi seçimlerini yapmasıdır.

Burada örneklenen türde olanaklar elbette baştan beri mevcuttu. Üstelik, kitlelerin yaratıcı inisiyatifleriyle çok daha gelişkin alternatifler formüle etmek de mümkündü. Gelgelelim sınıfın devrim sürecinde kendiliğinden ortaya çıkan öz örgütleri iç savaş döneminde etkinliğini yitirdi ve giderek unutuldu. Lenin’in yaşamının son günlerinde sürekli olarak bürokrasi tehlikesine dikkat çekmeye başlaması nedensiz değildi. Nitekim birkaç yıl sonra, bürokrasi dizginleri tamamen ele aldı ve tek ülkede sosyalizmi tepeden inşa etmeye girişti.

1920’li yıllarda solun dile getirdiği görüşler burada savunulandan farklıydı kuşkusuz. Fakat işçi sınıfını güçlendirmeyi esas alan bir yaklaşım olarak, solun önerileri çok daha ümit vericiydi. Bu önerilerin sistematikten yoksun olduğunu, bütünlüklü olmadığını vb. ileri sürmek gerçek sorunla yüzleşmekten kaçınmak olur. Mesele zaten daima ana doğrultuyu belirlemektir. Nitekim Stalin grubu da ayrıntılı bir planı olduğu için mücadeleyi kazanmış değildir. NEP çizgisini sürdürerek piyasa yoluyla sosyalizme geçilemeyeceği (solun ve Lenin’in zaten bildiği bu gerçek) az çok belli olduğu andan itibaren, asıl mücadele, bazen örtük bazen de açık olarak, bürokrasi ile sol arasında gerçekleşmiştir. Her ikisinin de hızla sanayileşmeden yana olmaları aralarındaki farklılığı ortadan kaldırmamıştır. Bununla birlikte, solun sınıfı güçlendirmeyi amaçlayan enternasyonalist çizgisinin sanayileşmeyi sovyet demokrasisi ile bir arada formüle etmekte yetersiz kaldığı, muhalefeti parti içinde kadrolar arasında örgütlemeye çalıştığı, dolayısıyla güreşi hasmın minderinde kabul ettiği de bir gerçektir. Bu başarısızlığın sonuçlarının ne kadar ağır olduğunu tarif etmek olanaksızdır.

1920’lerde sol yaklaşımı savunanlar elbette tüm bunları öngöremezlerdi. Ama yüz yıllık deneyimden sonra bizim görebilmemiz gerekiyor.

Sonuçlar

Tarihte her kuşak, önceki kuşakların eksiklerini daha açık fark edebilme avantajına sahiptir. Bu anlamda, geri toplumlarda sosyalist devrimlerin gerçekleşmesi-

nin bazı sonuçlarını ancak 20. yüzyıl sonunda anlayabildiğimizi söyleyebiliriz. Bu toplumlar, normalde burjuvaziden beklenen bir görevle, öncelikle üretici güçleri geliştirme görevi ile karşılaşmıştır. Pratikte bu, sanayileşme anlamına gelmiştir. Fakat bir kez sanayileşme hedefine, yani üretimin toplumsallaşmasında belirli bir aşamaya, ulaşıldıktan sonra ne yapılması gerektiği belirsiz kalmıştır. Sosyalist inşanın başlıca meselesi kapitalist ülkeleri “yakalamak ve geçmek” değil, üretici güçlerde gelişme sağlarken, üretim ilişkilerini de sosyalist çizgilere göre oluşturmaktır. Esasen, üretici güçlerde sıçramalı bir gelişimi sağlayacak olan da yeni tip üretim ilişkilerinin kurulmasıdır.

Bugün örneğin Türkiye gibi bir ülkede gerçekleşecek bir sosyalist devrim, öncelikle üretici güçleri geliştirme göreviyle, sanayileşme sorunuyla karşılaşmayacaktır. Lenin’in formülüyle söylersek, bir “devlet kapitalizmi” uğrağından geçmesi gerekmektedir. Türkiye elbette ki gelişmiş bir kapitalist ülke değildir ve “kalkınma” bahsinde daha epey yapılacak işi vardır. Fakat 2017 Türkiye’si, kapitalist gelişme bakımından, 1917 Rusyasından fersah fersah ileridedir. Bu nedenle Türkiye gibi bir ülkede gerçekleşecek devrimin başlıca meselesi gelişmiş ülkelere yetişmek için üretici güçleri daha da geliştirmek değil, üretim ilişkilerini sosyalist tarzda inşa etmeye girişmek olacaktır. Bu ise planlama demektir. Fakat planlama salt uzmanların yaptığı bir iş olarak kalır ve emekçi kitlelerin kendi yaratımı olacak şekilde örgütlenemezse, bir süre sonra er veya geç tıkanacaktır.

Sovyetler Birliği örneğinde, üretici güçleri geliştirme görevinin en önemli iki ayağı olan kolektifleştirme ve planlama, rejimin yumuşak karnı olmuştur. Zira bu iki alandaki politik tercihler, hem tarımda hem sanayide süregiden verimsizliğin kaynağını oluşturmuştur. Tıpkı İstanbul trafiğı gibi, Sovyet sanayisi de hem topluma pahalıya mal olan, hem etkinlikten uzak işleyen, hem de son tahlilde derde deva olamayan kaotik bir oluşuma dönüşmüştür.

Proletarya diktatörlüğü sadece işçi sınıfının diğer sınıflar üzerindeki baskı aygıtı değil, aynı zamanda sosyalizme özgü üretim ilişkilerinin de okuludur. Bu anlamda, ilk günden itibaren, kapitalist ülkelere görülenden farklı tipte bir planlamanın (yeni tip üretim ilişkilerinin) geliştirilmesi hayati önem taşıyor.

“Tahılı nasıl olursa olsun alın!”: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde kolektif tarıma geçiş¹

Burak Başaranlar

İnsanlık tarihi vadetmeleri bakımından muazzam bir potansiyele sahip olup, uygulanışı itibarıyla felakete dönüşen politikalarla doludur. Ancak bize göre bu konuda çok az politika SSCB tarafından hayata geçirilen kolektifleştirme siyaseti ile yarışabilir. Staliniştləri bir tarafa bırakırsak, bugün SSCB’de gerçekleştirilen kolektif tarımın o dönemki kazanımlarından bahseden, gelecekteki devrim için kolektifleştirmeden ilham alan çok az kişi vardır. SSCB gibi nüfusun ezici bir çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu bir ülkede kırsal alanda sömürüyü sona erdirmeyi hedefleyen ve tarımsal üretimi arttırmayı vadeden bir politika, nasıl olmuştur da bu denli hafızalardan silinebilmiştir? Bunda SSCB’nin çöküşünü takip eden dönemde

---

1 “Tahılı nasıl olursa olsun alın” emri Stalin’e aittir. Bkz. Hugh D. Hudson Jr., *Peasants, Political Police, and the early Soviet State: Surveillance and Accomodation under the New Economic Policy*, New York: Palgrave Macmillan, 2012, s.107.

sol hareketlerin hem entelektüel hem de örgütsel düzeyde zayıflamasının bir rol oynadığı muhakkaktır. Bununla beraber kolektifleştirmenin miras bıraktığı olumsuz imajı yalnızca bu duruma referansla açıklamak bizce kolaycılık olur. Öyleyse, SSCB’deki kolektifleştirme politikaları yakından incelenmeli ve bu deneyimdeki hatalardan ders çıkarılmalıdır.

Kolektifleştirmeyi vadetmeleri bakımından muazzam bir potansiyele sahip olup da uygulandığı itibarıyla felakete dönüşen bir politika olarak tanımlamam ilk bakışta abartılı gözükebilir ancak bu iddiamın iki temel hareket noktası var. Birincisi, devrimin gerçekleştiği tarih olan 1917’de dünya nüfusunun hâlâ çok büyük ölçüde köylülere ve tarım emekçilerinden oluşmasıdır. SSCB’de uygulanan kolektifleştirme politikasının başarıya ulaşması her şeyden önce dünyanın bu en büyük kitlelerini temsil eden kesimde sosyalizme karşı duyulan sempatiyi artırma potansiyeline sahipti. İkincisi, tıpkı dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi SSCB’nin nüfusunun da yaklaşık yüzde 80’inin köylülere oluştuğu gerçeğidir. Moskova, St. Petersburg, Bakü gibi şehirlerdeki büyük sanayi kuruluşları ve bu kuruluşlarda çalışan modern bir proletaryanın varlığına rağmen, Çarlık Rusyası ve SSCB’nin ekonomisi kırdaki tarım üretimine dayanmaktaydı. Dolayısıyla devrimin gerçekleştiği tarihlerde köylülük ve tarımsal üretim SSCB için hayati bir öneme sahipti. Ancak Stalin liderliğindeki bürokrasinin kolektifleştirme öncesi ve sonrasında yaptığı yönetsel hatalar, kolektifleştirme siyasetinin hem politik hem de insani bakımdan tamir edilmesi zor hasarlara yol açmasıyla sonuçlandı. Bu yazının hareket noktası budur.

Bu yazıda işleyeceğimiz ana fikri şöyle detaylandırabiliriz: Stalin tarafından 1929’da aniden denilebilecek kadar hızlı bir şekilde hayata geçirilen kolektifleştirme, literatürde “Yeni Ekonomi Politikası” (*New Economic Policy*, NEP) olarak bilinen ekonomi politikalarının yürürlükte olduğu dönemde tahıl işesine ilişkin yaşanan birtakım problemlerden dolayı gerçekleştirilmiştir. Diğer bir deyişle, Stalinistlerin iddia ettiğinin aksine, kolektifleştirme büyük toprak sahiplerine karşı verilen bir savaş olmaktan çok, devletin içinde bulunduğu ekonomik bunalımı çözmeye yönelik bir hamle niteliği taşımaktadır. Kolektifleştirme siyaseti ancak 1929’da tarımsal ürünlerin işesi, sanayileşme hızının istenen düzeylere gelememesi gibi birtakım ekonomik problemler sebebiyle partinin gündemine girmiş ve uygulanmıştır. Dolayısıyla kolektifleştirme siyaseti Sovyetler Birliği’nin makro ekonomi politikaları ve bu politikaların kısa, orta ve uzun vadede beraberinde getirdiği sonuçlar da dikkate alınarak incelenmelidir.

Yazımız üç ana bölümden oluşuyor: İlk kısımda iç savaş sürecinde izlenen politikardan kısaca bahsettikten sonra, iç savaşın bitmesiyle beraber yürürlüğe konulan NEP’i inceleyeceğiz. Savaş dönemi boyunca kırdan alıp sanayiye vermek üzerine dizayn edilen ekonomi politikalarına karşılık, NEP’in tarımsal üretimi devlet kontrolüyle de olsa arz-talep dengesinin, yani piyasa ekonomisinin dinamiklerine

uygun bir şekilde düzenleme amacı taşıyan bir politikalar bütünü olarak hayata geçirildiğini vurgulayacağız. İkinci bölümde, NEP'in kırdaki muhafaza ettiği piyasa ekonomisinin zaman içinde Sovyet ekonomisinde hangi sorunlara yol açtığını ve bu sürecin Sovyet bürokrasisini neden kolektifleştirme siyasetine zorladığını analiz edeceğiz. Bu bölümde parti içinde ne tür tarım politikalarının izlenmesi gerektiğine dair tartışmaları ve kolektifleştirme siyasetinin nasıl hayata geçirilmesi gerektiğine dair farklı görüşleri okuyucuya aktaracağız. Üçüncü ve son bölümde Stalin liderliğindeki Sovyet bürokrasisinin hangi koşullar altında kolektifleştirme siyasetini hayata geçirdiğini tahlil edip, kolektifleştirme siyasetinin Sovyet ekonomisine olan etkilerini tartışacağız.

Tarımın kolektifleştirilmesinden tarım politikaları ve parti içindeki tartışmalara

Bolşevikleri gerek iç savaş esnasında gerekse de savaştan sonraki dönemde meşgul eden meselelerin başında proletarya ve köylü halk arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı geliyordu. Kırdaki üretim ilişkileri 'geri kalmış bir kapitalizmin' özelliklerini taşıyordu; tarımsal üretim bir nebze ticarileşmiş ve pazar için üretime yönelmişti ancak kırdaki tarımsal artık hâlâ ilkel denilebilecek metodlarla elde edilebiliyordu. Lenin'in Rus sosyal demokrasisinin programına 'ortaçağdan kalma her şeye karşı yönelen köylü devrimi'ni dâhil etmesi tarımın bu az gelişmiş haliyle yakından ilgilidir.² Yalnız söylemek gerekir ki, tarımın zayıflığı sınai üretimin güçsüzlüğünden bağımsız değildi: Tarımsal üretimin modernize edilebilmesi için gerekli olan teknoloji ve araçlar, sanayi sektörü tarafından nadiren temin edilebiliyordu. Dolayısıyla Bolşeviklerin önceliklerinden biri tarım ve sanayi, köy ve şehir arasındaki problemli ilişkiyi düzeltmektir. Bu problemli ilişkiyi düzeltmek için Sovyet hükümetinin yaptığı hamleler savaş komünizmi, NEP ve kolektifleştirme olmak üzere üç ana başlık altında incelenebilir. Bu başlıkların içinde kolektifleştirme siyaseti de tarım ve sanayi arasındaki ilişkiyi daha radikal bir biçimde düzenleme arzusundan dolayı daha özgün bir yere sahiptir.

İç savaşın devam ettiği 1918-1921 yılları arasına denk gelen ve literatürde 'savaş komünizmi' olarak bilinen dönemde Bolşeviklerin ekonomi politikası ordunun ihtiyaçlarını gidermek ve sanayiye ayakta tutmak üzerine kurgulanmıştı. Bolşevikler arasında bu politikanın komünizme geçiş için elverişli olabileceği kanısı hâkim olsa da, kısa dönem içinde savaş komünizmi süresince izlenen politikaların sürdürülebilir olmadığı anlaşıldı: Sanayi iç savaş süresince ayakta kalabilmişti, ancak tarımsal üretim gittikçe düşüyor ve şehirlerin ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerinin

---

2 V.İ. Lenin, *Seçme Eserler Cilt 3*, İstanbul: İnter Yayınları, 1994, s. 245.

iaşesi giderek zorlaşıyordu.³ Sovyet hükümeti bu süreçte artan ekonomik problemleri bankaların kamulaştırılması, dış borçların reddedilmesi ve yerelde **kulak** olarak bilinen zengin köylünün mallarına el koyulması gibi uygulamalarla telafi etmeye çalıştı.⁴ Kolektif çiftliklerin ilk olarak kurulması da bu döneme denk gelir. Ancak bu önlemlerin hiçbiri, kırdaki üretim ilişkilerini kökten dönüştürmediği için tarımsal üretimin artmasıyla sonuçlanmıyordu. Tarımsal üretim artmadığı gibi, şehirlerdeki kıtlığı engellemek için Sovyet hükümetinin yumurta ve tereyağı gibi temel gıda ürünlerini vergi olarak toplaması köylünün zaten zayıf olan üretim kabiliyetini daha da kötüleştiriyordu.⁵ Bütün bu olumsuzluklara Lenin’in tabiriyle ‘yenilmiş ancak yok edilmemiş kapitalist güçleri’ de ilave etmek gerekir. Üretilen tarımsal artığı devletin belirlediği sabit fiyatlar üzerinden değil, karaborsada satarak devletin hem tahıl ürünlerine ulaşmasını engelleyen hem de sermayesini arttıran bir grup vurguncunun varlığı da tahıl iaşesini zorlaştırıyordu.⁶

Zayıf bir taşra ekonomisinin savaş sonrasında da gelişim gösterememesi iki açıdan tehlikeliydi: Birincisi, devrimin gerçekleştiği yıllarda devrimci harekete sempatiyle bakan önemli bir bölüm köylünün partiye yabancılaşması ihtimaliydi. Köylülerin hiçe sayılarak, tamamen proletaryanın büyümesi ve sanayinin geliştirilmesine odaklanan bir ekonomi programı, köylülerin politik sadakatini sarsabilirdi. İkinci bir tehlike ise tarımsal üretimdeki düşüşün sürekli olması halinde, Sovyet sanayisinin de onunla beraber zayıflayacağı gerçeğiydi. Zira sanayi için gerekli olan yatırımlar ancak tarımsal üründen elde edilecek gelirle gerçekleştirilebilirdi. Diğer bir deyişle, sanayinin gelişmesi tarımsal üretimin sarsılmamasına bağlıydı.

İç savaşı izleyen dönemde izlenen ‘Yeni Ekonomi Politikası’ (NEP) bu iki tehlikenin önüne geçmek amacıyla dizayn edilmişti. NEP dönemi ana hatlarıyla değerlendirildiğinde, kapitalizmden sosyalizme geçişte ‘piyasa’ ile kısa bir barışma dönemi olarak tanımlanabilir.⁷ Bu kısa dönemli barışma değerlendirilirken iki noktaya dikkat çekilmelidir. Birincisi, kapitalist toplumda üretimi örgütleyen sınıf sermaye sahibi sınıf olduğu için, devrimden sonra **kulaklara** vurulan kısmi darbe, üretimi de etkilemişti ve bu kayıp telafi edilmeliydi. İkinci önemli nokta ise, iç savaşın ertesinde devlet henüz ülke çapında üretimi örgütleyecek maddi ve örgütsel güce sahip olmadığından, Sovyet ekonomisinin kısa vadede geleceği bireysel tarım yapan orta ölçekli köylüye ve onun üretim yapması için gerekli olan araçların teminine bağ-

3 Leon Trotsky, *The Revolution Betrayed*, çev: Max Eastman, New York, Mineola: Dover Publications, 2004, s. 17-18.

4 Edward Hallett Carr, *Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi, 1917-1929*, çev: Levent Cinemre, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 71.

5 Hugh D. Hudson Jr., *Peasants, Political Police*, s. 26-7.

6 V.İ. Lenin, *Seçme Eserler Cilt 8*, İstanbul: İnter Yayınları, 1996 s. 19-30.

7 Trotsky, *The Revolution Betrayed*, s. 19.

lıydı.⁸ NEP'in hayata geçirilmesiyle birlikte, Sovyet hükümeti köylülere ürettikleri üründen elde ettikleri gelirin bir kısmını devlete vermek koşuluyla, ürünlerini piyasada satma izni verdi.⁹ İç savaş döneminde zor gücüne dayanan iâşe politikası terk edilecek, tarımsal üretim kredi ile sübvansede edilecekti. NEP bu niteliğiyle savaş komünizminin sanayi odaklı ekonomi politikalarını terk ediyor ve tarımsal üretimin iç savaş öncesindeki düzeyine ulaşmasını amaçlıyordu. Lenin'e göre NEP, devlet denetiminde de olsa piyasa ekonomisinin ve serbest piyasanın önünü açması sebebiyle geri çekilmeyi temsil ediyordu.¹⁰ Dolayısıyla NEP sosyalist programın bir parçası olarak değil, geçiş dönemindeki bir proletarya diktatörlüğünün dönemsel olarak yaşadığı ekonomik sıkıntılara **geçici** bir çözüm bulma çabası olarak algılanmalıdır. NEP'in bu özelliğine, Bukharin'in tarım sorununu değerlendiriş biçimini incelerken tekrardan geri döneceğiz.

Partinin 1921 itibarıyla çözmeye çalıştığı problemleri göz önüne alarak değerlendirilirse, NEP'in görece başarılı olduğunu söylenebilir. NEP'in 1921'de hayata geçirilmesini takip eden iki senede hasat önceki yıllara göre muazzam bir artış göstermiş ve hatta elde edilen tahılın bir kısmı dışarıya ihraç edilmişti.¹¹ Bu durumda, bazı kısıtlamalarla da olsa, Sovyet hükümetinin toprak kiralamanın ve işçi çalıştırmanın önünü açmasının da rol oynadığı belirtilmelidir.¹² Tarımsal verimliliğin arkasındaki diğer bir sebep de NEP'in küçük ölçekli olarak sanai üretim yapan özel atölye ve kooperatiflerin varlığına olanak vermesiydi. NEP'in uygulanmaya başladığı dönemde piyasa ekonomisinin getirdiği avantajlardan faydalanan ve **nepmen** olarak bilinen kimselerin ürettiği sanai ürünler piyasadaki tüketim mallarının üçte birini oluşturuyor, bu toplumsal grup hizmet sektörünü de ayakta tutuyordu.¹³

NEP'in kısa dönemde, özellikle de tarım sektöründe gözle görülür bir ekonomik canlanmaya öncülük ettiği açıktır. Ancak NEP aynı başarıyı kır ve şehir arasında dengeli bir ilişki kurma konusunda gösterememişti. Devrimin gerçekleştirildiği günden bu yana devrim kadrolarının en fazla başını ağrıtan konulardan biri olan iâşe problemi NEP döneminde de çözülememiş ve sanayinin ve kent nüfusunun ihtiyaç duyduğu ürünlerin temini problem olmaya devam etmiştir. NEP, piyasa için üretim

---

8 Lenin 1922 itibarıyla köylünün ezici çoğunluğunun 'küçük bireysel iktisat' yapan kimselerden oluştuğunu belirtir. Lenin yüksek ihtimalle burada üretim yapacak kadar toprağa ve üretim araçlarına sahip olan, ancak geliri ve sömürdüğü emek itibarıyla **kulak** statüsünde değerlendirilemeyecek bir grup köylüyü kastetmektedir. V.İ. Lenin, *Seçme Eserler 9*, İstanbul: İnter Yayınları, s. 360.

9 Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi*, s. 84.

10 Lenin, *Seçme Eserler 9*, s. 342.

11 Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi*, s. 89.

12 Moshe Lewin, *Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization*, New York: The Norton Library, 1975, s. 42.

13 Jonathan Bean, "Nikolai Bukharin and the New Economic Policy: A Middle Way?", *The Independent Review*, cilt 2, no:1, Yaz 1997, s. 80.

ilkesinin muhafazasıyla üretim sürekliliğini bir nebze de olsa sağlıyordu ancak bu sefer de Sovyet hükümetinin tarım ürünlerini satın almak için önerdiği fiyatlar köylüler tarafından düşük bulunuyordu. Köylünün alım gücünün düşmesi ise tarımsal üretim yapabilmek için gerekli olan teçhizatın teminini zorlaştırıyordu.¹⁴ Fiyatların düşük bulunması ve köylülerin tahıllarını Sovyet hükümetine vermek istememesi, karşı-devrimci bir grubun yerelde örgütlediği bir muhalefet hareketi olarak da görülebilir. Zira yukarıda kısaca bahsettiğimiz ve ticaretle uğraşan **nepmen**lerin bir kısmı köylülerin ürünlerini devletin tahıl iaşesi için önerdiği fiyatların üzerinde bir fiyatla satın alıyor, aldığı bu ürünleri karaborsada satıyor ve yaptığı ticaretten hatırı sayılır miktarlarda gelir elde ediyordu.¹⁵ Ancak sebebi ne olursa olsun, NEP döneminde alınan yüksek vergiler ve yetersiz sayıdaki teçhizat, küçük ve orta ölçekli köylüyü geçimlerini sağlayabilmeleri için tekrardan **kulak**lara muhtaç bırakmıştı.¹⁶ Bunun sonucunda toprak sahibi olmayan ve üretim yapamayan köylü tekrardan **kulak**ların tarlalarında çalışmaya başlamış, üretim yapabilen köylü ise **kulak**ların verdiği maddi desteğe, daha doğrusu krediye ihtiyaç duyar hale gelmişti. En nihayetinde tarımsal üretimin kısmi de olsa piyasa ekonomisine entegre olmasıyla sonuçlanan bu süreç, hem Sovyet hükümetinin tarımsal ürünler için önerdiği düşük alım fiyatları, hem de zengin köylünün tekrardan ekonomik olarak güçlenmesi sebebiyle Sovyet hükümetinin tahıl iaşesini iyiden iyiye zorlaştırdı.

Trotskiy, NEP’i hayata geçirildiği tarihlerde desteklemişse de 1923 gibi erken sayılabilecek bir tarihte, NEP’le beraber önü açılan piyasa ekonomisinin sınai ürünler ve tarım ürünleri arasındaki fiyat dengesini ayarlayamadığını teşhis etmişti.¹⁷ Trotskiy’e göre, bu duruma müdahale edilmediği takdirde sınai ürünlerin fiyatları sürekli olarak artacak, üretilen sınai malların köylüler tarafından satın alınması daha da zorlaşacak ve şehir-kır arasında bir türlü sağlanamayan arz-talep dengesindeki problemler daha da derinleşecekti. Sovyet bürokrasisi takip eden süreçte sınai ürünlerin fiyatlarını aşağı çekmeye çalıştıysa da makasın kalıcı olarak kapatılmasının hızlı bir sanayileşme temposuyla mümkün olabileceği ancak 1929’da anlaşılabildi. Stalin’i 1929’da ‘tahılı ne olursa olsun alın’ emrini vererek apar topar kolektifleştirme siyasetine sarılmaya zorlayan durum da buydu.¹⁸

Bu noktada belirtmek gerekir ki, NEP’in muhafazasını savunan Bukharin de dâhil olmak üzere, parti içinde önemli konumlarda bulunan kimseler, NEP’in po-

14 Hugh D. Hudson Jr., “Police- Peasant Relations During the Formative Years of the New Economic Policy”, *Canadian Slavonic Papers/ Revue Canadienne des Slavistes*, cilt 50, no: 3/4, Eylül-Aralık 2008, s. 385.

15 Paul R. Gregory, *The Political Economy of Stalinism: Evidence from the Soviet Secret Archives*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 34.

16 Lewin, *Russian Peasants*, s. 57-9.

17 Carr, *Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi*, s. 113.

18 Hudson, *Peasants, Political Police*, s. 105.

tansiyel problemleri üzerine kafa yoruyor ve kırsal ve şehir ekonomisi arasındaki bağlantının nasıl kurulması gerektiğine dair çeşitli çözüm önerileri sunuyorlardı. Bu önerileri iki ana kategori altında inceleyebiliriz. Bunların ilki Stalin’le beraber tek ülkede sosyalizm teorisinin kurucularından olan Nikolai Bukharin tarafından öne sürülmüştü. Bukharin SSCB’nin ayakta kalmasının köylülerle kuracağı ilişkiye bağlı olduğunu belirtiyor ve köylülerin desteğinin kaybedilmesi durumunda sosyalizmin geleceğinin de tehlike altına gireceğini ifade ediyordu.¹⁹ Bukharin’e göre, köylüyü üretim yapmaya sevk edecek piyasa koşulları muhafaza edilmeliydi çünkü Sovyet hükümetinin endüstrileşme siyaseti, köylüleri sömüren kapitalist bir endüstrileşmeden farklı bir yol izlemeliydi.²⁰ Tıpkı diğer liderler gibi, Bukharin de endüstrileşmenin Sovyet toplumunun temel politikası olması gerektiğini düşünüyor ancak kırsal birikim gerçekleştirilmeden endüstrileşme için gerekli kaynakların elde edilebileceğine inanmıyordu. Bir başka deyişle, SSCB’nin ihtiyaç duyduğu endüstrileşme hamlesi köylülüğün zenginleşmesine bağlıydı; köylü zenginleştikçe hem Sovyet ekonomisi güçlenecek hem de sanayi ürünleri için gerekli olan talep kırsalda yaratılmış olacaktı.²¹ Dolayısıyla Bukharin, endüstrinin proletaryanın denetimi altında kalması koşuluyla, talep ve arz arasındaki bağlantıyı piyasa ekonomisindeki ‘görünmez el’in sağlayabileceği kanısındaydı.

Lenin’in bir geri adım olarak gördüğü NEP’in, Bukharin’in teorisinde merkezi bir rol oynadığı açıktır. Hatta denilebilir ki, Bukharin, NEP’i Sovyet ekonomisinin gelecekte de dayanacağı ideal bir politikalar bütünü olarak görmekte ve onu kalıcı hale getirmek arzusundadır. Ancak Bukharin NEP’ten hareketle köyün şehir tarafından ‘sömürülmediği’ bir model sunmaya çalışırken, köylerde zaten mevcut olan ve NEP tarafından bir derece de olsa canlandırılan kapitalist üretim ilişkilerini daha da ileriye götürmektedir. NEP’in mevcut üretim ilişkilerini muhafaza ederek, yani toprak kiralama, yoksul köylünün zengin köylü tarafından çalıştırılması gibi pratiklere izin verdiği ölçüde başarılı olabildiğini ve tam da bu yüzden Lenin’in NEP’i bir geri adım olarak değerlendirdiğini belirtmiştik. Bukharin’in teorisinde bu durumun nasıl tersine çevrileceğinin, diğer bir deyişle, tarımda sosyalizmin nasıl inşa edileceği sorusunun cevabı yoktur.

Bukharin’in teorisıyla alakalı dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta ise kapitalist sistemden ve dolayısıyla dünyanın geri kalanından yalıtılmış bir ülkenin kısıtlı kaynaklarla sanayileşmeyi nasıl gerçekleştireceğidir. Bilinen sebeplerden ötürü SSCB kapitalist ülkelerin sahip olduğu ‘olanaklardan’ yoksundur: Sosyalist bir ekonomi diğer ülkeleri sömürgeleştirip, sanayileşmenin ihtiyaç duyduğu ucuz hammad-

19 Lewin, *Russian Peasants*, s. 136.

20 Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888-1938*, Oxford, New York: Oxford University Press, 1980, s. 170-1.

21 a.g.e., s. 175-6.

de ihtiyacını bu ülkelerden temin edilen ucuz ham maddeler aracılığıyla gideremez. Bu durum birbirine sınımsıya bağlı olan iki problemi beraberinde getirir: yavaş sanayileşme temposu ve düşük emek verimliliği. Sanayileşme için gerekli olan ham maddelerin ucuza elde edilememesi ancak emek verimliliğinin artırılmasıyla telafi edilebilirdi ki, bu da dönemin ekonomik koşullarında sanayileşmeyi zorunlu kılıyordu. Bu kısıtlılıklardan kurtulmanın tek yolu devrimin sanayileşmiş ülkelere yayılmasıydı, ancak bu noktada hatırlatmak gerekir ki Bukharin dünya devrimi vizyonunu bir süre önce terk etmişti. Bu koşullar altında tek ülkede var edilmeye çalışılan bir sosyalizm, devletler arası rekabetin dayattığı gerekliliklerle nasıl başa çıkabilirdi? Bukharin’in teorisine yön veren asıl gerilimi işte burada aramak gerekir. Bukharin SSCB’nin bir an önce sanayileşmesi gerektiğinin farkında olsa da partinin ülkede yatırılabılır bir ekonomik artık üretecek en büyük kesim olan köylü nüfusun sosyalizme yabancılaşmasına sebep olacak politikalara karşı çıkmaktadır. Bukharin bahsi geçen dönemde dünya ekonomisinin sosyalizm temelinde bütünleşme şansı olmadığını düşündüğü için, sanayileşme için elde edilecek kaynakların, köylülüğün ‘zenginleşmesine’ ve dolayısıyla kırdaki piyasa ekonomisinin muhafaza edilmesine bağlı olduğunu iddia etmiştir. Özetle, Bukharin’in NEP’in daha da kurumsallaşması yönündeki arzusu, dünya devrimi vizyonunu terk etmesinden bağımsız olarak incelenemez. Öyleyse denilebilir ki Bukharin tek ülkede sosyalizmin kusurlarını sosyalizmin içine kapitalizm ‘serpiştirerek’ kapamak niyetindedir.

Parti içinde sanayi ve tarım arasındaki ilişkinin nasıl kurulması gerektiğine dair diğer bir görüş Trotskiy’e aitti. Trotskiy’in programının sanayileşme odaklı bir program olduğu söylenebilir zira Trotskiy, NEP’in bir sonucu olan sanayi ürünleri fiyatlarının sürekli artış halinde olmasının ancak sanayiye yapılacak yatırımların artırılmasıyla durdurulabileceğini düşünüyordu.²² Trotskiy sanayinin ve dolayısıyla tarımın da ayakta kalabilmesinin tek yolunun daha fazla sanayileşmeye ve sınai ürünlerin fiyatlarının düşürülmesine bağlı olduğunu belirtiyordu. Sınai yatırım ve üretimin artması, örneğin traktör gibi araçların köylerde yaygınlaşması, tarımsal üretimin de verimliliğini arttıracak ve köy ekonomisinin gelişmesinin önündeki engelleri kaldıracaktı. Trotskiy’in de kabul ettiği gibi böyle bir politika tarımdan sanayiye daha fazla kaynak aktarmak anlamına geliyordu. Ancak tarımdan sanayiye daha fazla kaynak aktarılması, savaş dönemindeki politikaların aksine zor alımla değil, NEP’le beraber olgunlaşan piyasa ekonomisinin önüne set çekilerek gerçekleştirilecekti. Hedefte ise köylünün emeğini sömürerek üretim yapan **kulaklar** ve hem ticaretle uğraşan hem de küçük işletme sahibi olan **nepmenler** olacaktı.²³ Zira bu iki grup NEP’in yarattığı olanaklardan ziyadesiyle faydalanmışlardı. NEP döneminde tarım için hükümet tarafından sağlanan

²² Lewin, *Russian Peasants*, s. 142-4.

²³ Ernest Mandel, “Trotsky’s Economic Ideas and the Soviet Union,” <https://www.marxists.org/archive/mandel/1990/xx/tecon.html>.

kredileri küçük ve orta ölçekli köylü değil, zengin köylü kullanmıştı çünkü alınan krediyi geri ödeme şansına sahip tek kesim köylülüğün bu kesimiydi. **Nepmenler** de benzer bir şekilde serbest ticaret yapabilmenin vermiş olduğu olanaklarla, şehirden düşük maliyetle aldıkları sınai ürünleri köylerde satıyordu.²⁴ Zaten düşük olan endüstriyel üretime, bir de **nepmenlerin** satın aldıkları sınai ürünleri köylerde yüksek fiyata satmaları eklenince, köylünün hem sınai ürünleri alım gücü düşüyor hem de **nepmenler** bu süreçten kazançlı çıkıyordu. Dolayısıyla Trotskiy'nin SSCB'nin daha hızlı sanayileşmesi yönündeki vurgusu, piyasa ekonomisinin ve serbest ticaretin yaratmış olduğu sıkıntıların önüne geçme ve üretimi daha fazla devlet müdahalesiyle örgütleme çabası olarak okunmalıdır.

Kolektifleştirme söz konusu olduğunda Trotskiy ile beraber dikkat çekilmesi gereken bir diğer teorisyen Preobrajenskiy'dir. Preobrajenskiy, Trotskiy'in sunduğu önerileri daha da detaylandırmış ve SSCB'de tarım ve sanayi arasındaki ilişkinin Marx'ın 'ilk birikim' kavramına referansla tanımlanması gerektiğini belirtmiştir. Preobrajenskiy'e göre eğer feodalizmden kapitalizme geçiş üretim ilişkilerinde meydana gelen ve onun sebep olduğu sermaye birikiminin bir sonucu ise, SSCB'de üretim ilişkilerini değiştirmek için 'sosyalişt bir birikim' modeli takip etmek durumdadır. Fakat feodalizmden kapitalizme geçişte ücretli iş gücünün ve iş bölümüne dayalı bir meta ekonomisinin kısmi varlığı kapitalizmin önünü açacak sermaye birikimine olanak verirken, kapitalizm ve sosyalizm arasında böyle bir bağlantı söz konusu değildir.²⁵ O yüzden Preobrajenskiy, sosyalişt birikimin ancak iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesiyle mümkün olabileceğini ve SSCB'de sosyalişt birikimin sanayi kuruluşlarının kamulaştırılmasıyla başladığını ifade eder.²⁶ Gümrük vergileri, dış ticaret üzerindeki devlet tekeli, sanayiden elde edilecek gelirler de sosyalişt birikimi mümkün kılacak diğer etmenlerdir.²⁷ Ancak Preobrajenskiy, bu politikaların yeterli olmayacağını ve SSCB'nin hızlı bir sanayileşme temposu için ihtiyaç duyduğu birikimin köylülerin ürettiği ürünlerin bir kısmına el koymadan ve toplumun tüccar, **kulak** gibi sermaye sahibi kesimlerini ağır bir şekilde vergilendirmeden elde edilemeyeceğini belirtir.²⁸

Peki Trotskiy ve Preobrajenskiy'nin sosyalişt ekonomi modeline geçiş önerilerinde kolektifleştirme nerede durmaktadır? Bu soruyu cevaplarken şu gerçeği akılda tutmak gerekir: Bukharin'in aksine, Trotskiy ve Preobrajenskiy sosyalizme geçişin piyasa koşullarının varlığıyla değil, onun devlet tarafından ortadan kaldırılmasıyla

24 Peter J. Boettke, *The Political Economy of Soviet Socialism: The Formative Years, 1918-1928*, New York: Springer Science+Business Media, 2010, s.156.

25 E. Preobrezhansky, *The New Economics*, Oxford: Clarendon Press, 1965, s. 80.

26 a.g.e., s. 80-81.

27 Boettke, *The Political Economy*, s. 162.

28 a.g.e., s. 88-89.

“Tahılı nasıl olursa olsun alın!”: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde kolektif tarıma geçiş

mümkün olabileceğini savunur. Bununla beraber Trotskiy ve Preobrajenskiy kolektifleştirme ve sanayileşme arasında direkt bir bağlantı kurmayıp, sanayileşme için gerekli olan kaynakların elde edilmesi problemini kolektifleştirme siyasetinden bağımsız olarak ele almışlardır. Diğer bir deyişle, kolektifleştirme sınıfsız bir taşranın yaratılması için bir zorunluluk olsa da daha hızlı bir sanayileşme için bir zorunluluk değildi. Tam da bu sebepten ötürü, Trotskiy ve Preobrajenskiy’nin hızlı sanayileşme için önerileri yalnızca **kulakları** ve **nepmenleri** hedef almıştır: İki teorisyen de bu kesimlerin elindeki ekonomik gücün iktidarda olmuş olmanın verdiği avantajlar kullanılarak alınabileceğini ve buradan elde edilecek kaynakların sanayileşme için kullanılabileceğini savunmuşlardır. Tarımsal ürünlerden alınan aynî verginin arttırılması, para basılması ve enflasyonun arttırılması yoluyla özel sektörde faaliyet gösteren kesimlerin sosyalist girişimlerin bir parçası haline getirilmesi bu önlemlerin bazılarıdır.²⁹ Preobrajenskiy piyasa ekonomisinden sosyalizme geçişi kolaylaştıracak bu politikalara, kolektif çiftliklerin geliştirilmesinin eşlik etmesi gerektiğini söylemiştir.³⁰

Böyle bir politika kolektifleştirme siyasetinin hem merkezi otoritenin direkt ve şiddetli bir müdahalesine ihtiyaç duyulmaksızın gerçekleştirilebileceğinin, hem de salt birtakım ekonomik teşvik ve önlemlerle köylünün kolektif çiftliklerin bir parçası haline getirilebileceğinin de kanıtıdır. Takip eden satırlarda göreceğiniz gibi Trotskiy de kolektifleştirme ile alakalı benzer bir vizyona sahiptir:

İlerlemenin daha üstün bir formu olması itibarıyla hem sanayi hem de tarım sektörlerinin kolektifleştirilmesinin nihai hedefimiz olduğunu beyan ediyoruz. Fakat proletarya bu amacı gerçekleştirmek adına köylüyü zorlayamaz; sadece bu yöndeki evrimin önünü açabilir. Proletarya bu doğrultuda sadece bir takım öneriler sunabilir; bu öneriler her ikisi de kapitalistler tarafından sömürülen bu iki sınıfın ortak deneyimleri yoluyla gerçekleştirilmeli, düzeltilmeli ve genişletilmelidir. Biz önce köylülerin kendi kaderlerini belirleme, güçlerini ve mülklerini kullanma, ekim yapacakları yöntemleri seçme ve kendi iradeleriyle özel sektörden, kolektif ekonomiye geçme haklarını güvence altına almalıyız.³¹

Yukarıdaki satırlarda görüleceği gibi Trotskiy, Stalin’in aksine kolektifleştirmeyi zor gücüyle değil, ikna yoluyla gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Evet, daha önceden vurguladığımız gibi, sosyalist ekonomiye geçiş SSCB’de kısmi olarak var olan piyasa ekonomisinin yüksek vergiler, tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşük tutulması vb. politikalar aracılığıyla baskılanmasını gerektiriyordu ve bu politika piyasada faaliyet gösteren köylüleri kaçınılmaz olarak etkileyecekti. Ancak kolektif çiftliklerin varlığı, piyasa koşullarında ayakta kalamayan köylüler için çekici bir alter-

29 Preobrezhansky, *The New Economics*, s. 31.

30 Evgenii A. Preobrezhansky, “From N.E.P. to Socialism,” <https://www.marxists.org/archive/preobrazhensky/1921/fromnep/index.html>.

31 Leon Trotsky, *Writings of Leon Trotsky 1934-35*, New York: Pathfinder Press, 2002, s. 29.

natif olma niteliği taşıyacak ve sermayeden yoksun, toprak ve tarımsal üretim için gerekli teçhizata sahip olmayan köylü, kolektif çiftliklerin sağladığı imkânlardan faydalanabilecekti. Öyleyse Trotskiy için kolektifleştirme siyaseti Stalin'in anladığının aksine zengin köylünün mallarına zor gücüyle el konulmasından ibaret değildi: Trotskiy kolektifleştirmeyi piyasa ekonomisinin tamamen sönmüldüğü, üretim araçlarının üretenlere ait olduğu bir ekonominin inşa edilmesinde önemli bir adım olarak görmüştür. Ancak 1929'a kadar izlenen yanlış ekonomi politikaları, Stalin ve Sovyet bürokrasisini belki kendilerinin dahi öngöremeyeceği bir agresiflikle hayata geçirilmesine sebep olmuştu. Stalin ve Sovyet bürokrasisini harekete geçiren temel motivasyon kaynağı üretimin nasıl örgütleneceğinden ziyade, devletin daha fazla tahıla nasıl el koyacağıydı. Takip eden bölümde kolektifleştirmenin nasıl hayata geçirildiğini ve nasıl sonuçlar doğurduğunu inceleyeceğiz.

Stalin döneminde SSCB'nin kolektifleştirme politikaları

Stalin döneminde izlenen politikalar hakkında ilk başta şu gerçek vurgulanmalıdır: Stalin liderliğindeki Sovyet bürokrasisi ekonomi politikalarını belirlerken hem Bukharin'in hem de Trotskiy ve Preobrajenskiy ikilisinin önerilerinden esinlenmiştir. Sovyet bürokrasisi 1929'a kadar hem NEP'e hem de Bukharin'in çizdiği teorik çerçeveye sadık kalmış, ancak 1920'lerin son dönemlerinde ortaya çıkan problemler sebebiyle hızlı sanayileşme politikasını benimsemişti. Bize göre kolektifleştirmenin iç savaş dönemini anımsatan bir şiddet girdabı içinde şekillenmesinin temel sebebi de tam olarak budur. Ekonomi politikalarının SSCB'nin kısa dönem ihtiyaçlarına göre ve planlamadan yoksun bir şekilde belirlenmesi, Sovyet bürokrasisinin ekonomi politikalarında eşine az rastlanır türden zikzaklar çizmesine neden olmuştu. NEP'in içinde barındırdığı gerilimleri tahlil edemeyen Sovyet bürokrasisi önce Bukharin'in çizgisini takip ederek NEP'i muhafaza etmek yönünde bir tavır geliştirmişti. Ancak tahıl iâşesi konusunda yaşanan zorluklar ve yavaş sanayileşme temposuna bir de uluslararası bir savaşın patlak vermesi tehlikesi eklenince, zorla kolektifleştirmeyle sonuçlanan çalkantılı süreç başlamış oldu. Kolektifleştirmenin uygulanmaya başlandığı tarih olan 1929, SSCB'nin Marksizmle olan ilişkisinin, SSCB'nin ve bürokrasinin pratik ihtiyaçlarına göre şekillendiği gerçeğini yalın bir şekilde göstermesi bakımından SSCB tarihinde bir dönüm noktasıdır.

Stalin'in 1920'li yılların ikinci yarısında NEP politikalarını aynen devam ettirdiğini yazının pek çok noktasında vurgulamıştık. Ancak Lenin ve Stalin dönemlerini birbirinden ayıran önemli bir fark, Stalin döneminde artık piyasa ekonomisinin Sovyet ekonomisi içerisinde giderek dallanıp budaklanması ve sonuç olarak bir nebze de olsa kurumsallaşmasıdır. Daha önce vurguladığımız gibi NEP 1925 ve 1926 yıllarında tarımsal üretimi arttırma konusunda faydalı olabildiğini kanıtlamış

ve tarımsal üretim 1926 yılında savaş öncesi dönemki seviyeye dönmüştü.³² Ancak piyasa ekonomisinin varlığını sürdürdüğü bir ekonomide üreticiler, özellikle de piyasa için üretim yapabilecek kadar zengin olan köylüler, NEP’in giderek kurumsallaştırmakta olduğu piyasa ekonomisinin gerektirdiği güdüyle hareket ediyorlardı: Köylüler ürünleri için istedikleri fiyatı alana dek ya tahıllarını stokluyor, ya da devleti devre dışı bırakarak ürettikleri tahılları direkt olarak tüccarlara satıyorlardı.³³ Üstelik piyasada köylünün satın alabileceği sınai ürünlerin kıtlığı söz konusuydu.³⁴ Bu iki durum piyasa ekonomisinin varlığı ile beraber değerlendirildiğinde, üreticilerin ürünlerinden kazanacağı para yükselene ve alım güçleri artana kadar ürünlerini saklamalarından daha doğal bir durumun olmadığı görülecektir. 1927 itibarıyla üreticilerin bu eğilimi Sovyet ekonomisi için ciddi bir probleme dönüşmüş ve aynı yıl Sovyet hükümeti gerekli olan tahılın yalnızca üçte birini temin edebilmişti.³⁵

Stalin giderek daha da içinden çıkılmaz bir hal alan ekonomik problemler karşısında Bukharin’le olan ittifakını ve hükümetin orta köylülükle olan ilişkisini gözden geçirmeye karar verdi. Stalin öncelikle NEP’i muhafaza eden politikalardan Bukharin’i sorumlu tutarak kolektifleştirmenin hız kazandığı yıl olan 1929’da Bukharin’in partideki çeşitli görevlerine son verdi. Stalin’in Bukharin’e karşı almış olduğu bu tavır, esasında geçmişte kendi liderliğinin de izlemiş olduğu ekonomi politikalarına karşı da alınmış bir tavidir. Zira Bukharin NEP’in yılmaz bir savunucusu olsa da tüm bu süreç boyunca iktidarı elinde bulunduran ve NEP’in kurumsallaşmasına neden olan politikalara önderlik eden lider Stalin’den başkası değildi. Ancak o da iktidarı lider kültü ve kişisel güce dayanan her lider gibi, kendi izlediği politikalardan başkalarını sorumlu tutarak ve hatta cezalandırarak, uzun bir süre daha iktidarda kalmayı başardı.

Stalin’in ikinci hamlesi ise **seredniyak** olarak bilinen orta köylülüğe ilişkin oldu. Stalin ilkin ekonomideki problemleri **kulakların** varlığına referansla açıklamak eğiliminde ise de 1928’de kolektifleştirmenin “sadece **kulakları** değil, devlete tahıl veren bireysel üreticileri de” hedef alacağını açıkladığında³⁶ kolektifleştirme siyasetinin asıl amacının sınıfsal ayrımlara bakılmaksızın daha fazla tahıl tedarik etmek olduğunu açık seçik ilan ediyordu. Halbuki Stalin Lenin’e de referans vererek köylülerle, özellikle de orta köylülükle ilişkinin aşağıda satırlarda ifade ettiği gibi şekillenmesi gerektiğini söylüyordu:

Daha sonra, iktidarı sağlamlaştırdığımızda, emperyalistlerin saldırılarını püskürttüğü-

32 Lynne Viola, V.P. Danilov, N.A. Ivnitskii ve Denis Kozlov, *The War against the Peasantry 1927-1930: The Tragedy of the Soviet Countryside*, New Haven: Yale University Press, 2005, s. 16.

33 Ronald Grigor Suny, *The Soviet Experiment, Russia, the USSR and the Successor States*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2011, s. 172.

34 a.g.e., s. 174.

35 Lynne Viola, V.P. Danilov, N.A. Ivnitskii ve Denis Kozlov, *The War against the Peasantry*, s. 17.

36 Suny, *The Soviet Experiment*, s. 176.

müzde, kapsamlı sosyalist inşa dönemine girdiğimizde Lenin üçüncü bir şiar koydu, proleterya ve köy yoksullarının orta köylülükle **sağlam ittifakı** şiarı. Bu şiar, devrimimizin yeni dönemine, kapsamlı inşa dönemine uygun biricik doğru şiardır. Bu, yalnızca şimdi bu ittifaka bel bağlanabileceğinden dolayı değil; aynı zamanda bizim sosyalizmin inşasında sadece milyonlarca değil, bilakis düzinelerce milyon kır sakinle harekât yapmak zorunda olduğumuzdan dolayı da doğrudur.³⁷

Gerçekten de kapsamlı bir sosyalist inşa dönemine girildiğinde köy yoksullarının orta köylülükle ittifakı hayati bir öneme sahipti. Sayıları sınıflandırma yapılan kriterlere göre değişmekle beraber, **seredniyak** olarak tanımlanan orta ölçekli köylüler toplam köylü nüfusun en az yüzde 50'sine tekabül etmekteydi.³⁸ Çoğunlukla toprak sahibi olan ve tarımsal üretim yapmak için gerekli araçlara sahip olan bu grup, değişen maddi koşullarına bağlı olarak zaman zaman **bedniyak** adı verilen yoksul köylünün emeğini sömürerek tarımsal artığı elde ediyor, bu tarımsal artığı elde edemediğinde ise dönemsel olarak da olsa geçimini emeğini satarak temin ediyordu. **Seredniyak**ların sınıfsal hiyerarşideki bu konumları, onları kolektif çiftliklere **bedniyak** kadar muhtaç kılmıyordu ancak doğru teşvikler ve ekonomi politikalarıyla kolektif çiftliklere katılmaları sağlanabilirdi. Üstelik kolektif çiftliklerin ekonomide henüz kayda değer bir varlık göstermediği bir dönemde, köylülüğün bu kesimine ilişkin izlenecek dikkatsiz bir politika tarımsal üretimi olumsuz bir biçimde etkileyebilirdi. Ancak Stalin **seredniyak**ların bu kritik konumlarını ihmal edecek ve hem Lenin'in yaklaşımıyla hem de kendi söylediğiyle çelişerek “sadece **kulak**ları değil, devlete tahıl veren bireysel üreticileri de” zorla kolektifleştirme siyasetinin bir parçası haline getirerek, köylü nüfusun büyük çoğunluğunu karşısına alacaktı.

1929 ve 1930 yıllarında hız kazanan kolektifleştirme siyaseti işte bu koşullar altında hayata geçirilecekti. Daha önceden de belirttiğimiz gibi kolektifleştirme siyasetinin tek bir hedefi vardı: Gerekli miktarda tahıl temin edebilmek. 1927'de Sovyet bürokrasisi tarafından öngörülemeyen birtakım ekonomik problemlere çözüm olarak dizayn edildiğinden kolektifleştirmenin nasıl gerçekleştirileceğine dair detaylı bir ön hazırlık yapılmamıştı.³⁹ Diğer bir deyişle, kolektif çiftliklerde üretimin nasıl organize edileceği, emek verimliliğinin nasıl arttırılacağı, kolektif çiftliklerde modernizasyon için gerekli olan araçların nasıl temin edileceği gibi problemler ancak ikincil derecede öneme sahipti. Sovyet tarihçisi Fitzpatrick'in de belirttiği gibi hangi mülklerin kolektifleştirileceği dahi tam anlamıyla açık değildi: Her türlü özel mülkün kolektifleştirildiği **kommunalar** mı inşa edilecekti? Sadece üretim araçlarının kolektifleştirildiği **arteller** miydi söz konusu olan? Yoksa SSCB bürokrasisinin

37 J.V. Stalin, *Eserler Cilt 7*, İstanbul: İnter Yayınları, 1991, s. 261-2.

38 Moshe Lewin, *Russian Peasants*, s. 48-9.

39 Sheila Fitzpatrick, *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, New York: Oxford University Press, 1994, s. 49.

kolektifleştirme siyaseti, toprak ve tarımsal üretim için zaruri olan ekipmanların kolektifleştirilmesinden mi ibaretti?⁴⁰ Fitzpatrick, bu durumun basit bir ihmalkârlık olarak görülemeyeceğini belirterek, hazırlıksızlığın Stalin ve parti yöneticilerine kolektifleştirme politikasının ne kadar hızlı gerçekleştirilebileceğini ve ne kadar ileri gidebileceğini görme olanağı veren bir taktik olduğunu ifade etmektedir.⁴¹

Sovyet bürokrasisinin bu dâhiyane (!) taktiği kolektifleştirmeyi hızlandırmıştır hızlandırmasına ama tarımsal üretim için aynı durum geçerli değildir. 1928’den 1932’ye kadarki süreçte kolektif çiftliklerin sayısı 33.000’den 211.000’e, kolektif yaşam alanlarındaki hane sayısı 416.000’den, 6.000.000’a kadar yükselmiştir.⁴² Bu iki veriye paralel olarak devletin tarım sektöründen almış olduğu tarım ürünlerinin miktarı da artış göstermiş ve yaklaşık on senelik bir zaman dilimi içerisinde temin edilen ürün miktarı neredeyse üç kat artmıştır. Bununla beraber 1930 yılı dışında, 1928 ve 1932 yılları arasındaki dönemde tarımsal üretim düşmüş ve 1937’deki ani bir artıştan sonra 1938’de yine 1929’daki seviyesine dönmüştür.⁴³ Yani on yıllık bir süreç içerisinde Stalin’in liderliğindeki SSCB bürokrasisinin çözebildiği tek problem iaeş problemidir; üretim konusunda ise hiçbir gelişim gösterilememiş, tarım sektörü yerinde saymaya devam etmiştir. Bu durumun en temel sebebi ise kolektifleştirmenin iç savaşı andıran bir kaos ortamında gerçekleştirilmesidir. Zira kolektifleştirmenin neleri kapsayacağı konusundaki muğlaklık, kolektifleştirme sırasında yalnızca orta köylülüğün değil, belirli bölgelerde yoksul köylünün bile mallarının kolektifleştirilmesiyle sonuçlanmıştı.⁴⁴ Bu durum kolektif çiftliklerin organizasyonel ve ekipman sıkıntılarının kısa dönemde aşılabilmesi ile birlikte değerlendirildiğinde, kolektifleştirmenin hayata geçtiği yıllarda, özellikle de ilk 2-3 yıllık süreçte, tarımsal üretimin neden azaldığı kolayca anlaşılabilir. Sonuç olarak, kolektifleştirme siyaseti sadece tarımsal üretimin düşmesine ve köylülerin durumunun daha da kötüye gitmesine neden olmamış aynı zamanda ana işlevi köylülere zor kullanarak partinin ve bürokrasinin kontrolü altına almaya çalışan bir siyasete dönüşmüştür.

Belirli toplumsal gruplar için üretilen politikalar, bu toplumsal grupların desteğini alamazsa büyük toplumsal direnişlere yol açarlar. Kolektifleştirmenin köylünün rızası ile değil de, köylülere dayatılarak gerçekleştirilmesi yerelde büyük bir direnişi beraberinde getirmiştir.

Ancak Stalin ve Sovyet bürokrasisinin kolektifleştirmeyi hayata geçiriş biçimine itiraz edecek bütün siyasi rakipler 1930’lar itibarıyla siyasetin dışında kaldığı için,

40 a.g.e., s. 39.

41 a.g.e., s. 49.

42 Verilen sayılar yaklaşık sayılardır. Bkz. Paul R. Gregory, Robert C. Stuart, *Soviet Economic Structure and Performance*, New York: Harper & Row, 1981, s. 107 ve 234.

43 Gregory, *The Political Economy*, s. 39.

44 James Hughes, *Stalinism in a Russian Province: A Study of Collectivization and Dekulakization in Siberia*, New York: Palgrave, 1996, s. 46.

köylülerin taleplerini dillendirecek ve kolektifleştirmeye ilişkin izlenen politikalarının revize edilmesini sağlayacak herhangi bir politik yapı olmadığından köylülerin kolektifleştirmeye olan itirazları büyük ölçüde yerel düzeye hapsolmuştur. Bazı köylüler çiftliklerindeki tahılların zorla alınması yerine, ambarlarındaki tahılları yakmayı tercih etmiş, yerel yöneticilere karşı silahlı saldırı girişimlerinde bulunmuş ve kolektif çiftliklerde çalışmayı reddetmişlerdir. Kolektif çiftliklerdeki üretim aletlerini kırmak ve kolektifteki üretim araçlarına zarar vermek, uzun çalışma sürelerinden kaçınmak da köylülerin geliştirdiği direniş mekanizmalarının bazılarıdır.⁴⁵

Zorla kolektifleştirmenin ekonomiye vermiş olduğu zarar ve köylülerin önemli bir bölümünün rejime karşı yabancılaşmasından daha önemli bir sonucu varsa, o da milyonlarca insanın ölümüne yol açmasıdır. Zorla kolektifleştirme siyasetinin insani sonuçlarının ne olduğu hâlâ araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır.⁴⁶ Hem kaynaklara direkt olarak ulaşma imkânımız olmadığından, hem de böyle bir tartışmayı gereksiz gördüğümüzden var olan hesaplara ek olarak yeni bir hesaplamaya girişmeyeceğiz. Bizim dikkat çekmek istediğimiz şey bu koşulları yaratan politikalar ve bu politikaları hazırlayan aktörlerdir. Örneğin, önemli tahıl üretim merkezleri olan Ukrayna ve Kuzey Kafkasya’da 1932’de baş gösteren kıtlığın en önemli sebebi, sadece kolektifleştirme sonucu düşen üretim miktarı değil, aynı zamanda Sovyet yöneticilerinin kolektif çiftliklerden talep edilen tahıl kotalarının çiftlikler ve üreticiler tarafından karşılanamayacak kadar yüksek olmasıydı.⁴⁷ Yani parti liderliğinin köylülüğe olan saldırgan tavrı zorunlu kolektifleştirmeye son bulmamış, aksine kolektifleştirme sonucu düşen üretim hesaba katılmaksızın, köylülerden talep edilen tahıl miktarı her yıl artmıştır. Yalnızca bu durum bile, Sovyet bürokrasisinin tarım politikalarını belirlerken kolektifleştirmeden (ve dolayısıyla tarımda modernleşmeden ve kırdaki emek sömürsünü sonlandırmaktan) ziyade, tahıl işesinin daha etkili ve kolay bir şekilde yapılmasını öncelikli hedef olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Ve aslına bakılırsa Stalinişter de bunun farkındadır. Stalin döneminde hem partide hem de Sovyet bürokrasisinde önemli bir role sahip olan Anaştas Mikoyan’ın açıklamaları bu durumun açık bir kanıtıdır:

---

45 Köylülerin kolektifleştirme politikalarına nasıl direndiği konusunda yapılmış pek çok araştırma vardır. Bu araştırmalardan iki tanesi için bkz. Lynne Viola, *Peasant Rebels Under Stalin: Collectivization and Culture of Peasant Resistance*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1996; Fitzpatrick, *Stalin’s Peasants*.

46 Bu konudaki araştırmalardan biri için bkz. Steven Rosefielde, “Excess Collectivization Deaths 1929-1933: New Demographic Evidence”, *Slavic Review*, cilt 43, no:1, Bahar 1984, s. 83-88. Bu konuyla alakalı başvurulabilecek bir diğer kaynak için bkz. Massimo Livi-Bacci, “On the Human Costs of Collectivization in the Soviet Union”, *Population and Development Review*, cilt 19, no:4, Aralık 1993, s. 743-766.

47 Massimo Livi-Bacci, “On the Human Costs”, s. 745.

Açıklamamın ihanet gibi anlaşılabileceğinden dolayı endişeliyim ama eğer tahıl konusunda zorluklar olmasaydı, güçlü kolektif çiftliklerin böylesine büyük bir enerji, kuvvet ve ölçekte gerçekleştirilmesi sorununu tartışıyor olmazdık. Eğer yeterli miktarda tahıl olsaydı **kolkhoz** ve **sovkhoz**ların kuruluşlarını bu şekilde ele almazdık.⁴⁸

Yazımızın sonuna doğru gelirken, vurgulanması gereken bir diğer nokta kolektifleştirme sürecinde yaşanan şiddet olaylarının yalnızca Stalin ve partinin merkezi yönetim organlarıyla sınırlandırılmayacağı gerçeğidir. 1929’da kolektifleştirme başladıktan sonra yereldeki pek çok aktivist ve yöneticinin köylülere fiziksel şiddet uyguladığını ve köylülerin zaman zaman Sovyetlerin vatandaşlarına sağlamış olduğu hizmetlerden yoksun bırakılmakla tehdit edildiklerini biliyoruz. Merkezden verilecek en kapsamlı direktif veya yapılan en iyi kolektifleştirme planının bile şiddet olaylarının tamamen önüne geçebileceği düşüncesi iki sebepten dolayı naif bir düşüncedir: Birincisi, söz konusu olan **sınıf mücadelesidir**. Mülk ve sermaye sahibi sınıfların sahip olduklarından kolayca vazgeçmesi tarihin hiçbir kesitinde söz konusu değildir, SSCB’de de öyle olmamıştır. İkincisi, kolektifleştirme gibi yereli dönüştürmeyi hedefleyen politikalar, yereldeki aktivistler olmaksızın gerçekleştirilemez. Bu süreçte yerel aktörler özerk bir alan elde edebilir ve pekâlâ ellerinde bulundurdıkları gücü kötüye kullanabilirler. SSCB’deki kolektifleştirme sürecinde böyle örneklerle sıklıkla rastlıyoruz.⁴⁹

Ancak bu iki gerçek Stalin ve Sovyet bürokrasisinin işlediği günahları örtmeye yeter mi? Biz bu yazı boyunca bu sorunun cevabının net bir hayır olduğunu savunduk. Hatırlayalım: Bukharin tavsiyeleriyle kırdaki kapitalizmin kurumsallaşmasına sebep olan Stalin’den başkası değildi. NEP’in hayata geçirildiği dönemde iç savaş boyunca zarar gören tarımsal üretimin artmasına olumlu katkıda bulunduğu doğrudur. Ancak kısa bir süre sonra NEP tarım ve sanayi, şehir ve kırsal arasındaki makasın giderek açılmasına engel olamadı. Bunun arkasındaki temel sebep ise NEP’in hızlı bir sanayileşme için gerekli olan kaynakların nereden elde edileceği konusunda tatmin edici bir cevap sunamamasıydı. Kolektif çiftliklerin kısmi varlığına rağmen, kırdaki üretim **kulaklar** tarafından örgütleniyordu ve bu süreç bir grup çiftçi ve tüccarın hatırı sayılır miktarlarda sermaye biriktirmesiyle sonuçlanmıştı. Bu tüccar ve çiftçiler NEP’in ve piyasa ekonomisinin sağladığı olanaklardan faydalanarak siyasi anlamda olmasa bile ekonomik anlamda güçlenmişti. Tüccar ve çiftçiler kârlarını maksimize edemediği durumlarda SSCB’nin en büyük gelir kaynağı olan tahılın hükümet tarafından tedarik edilmesini engelleyebiliyor ve sanayileşmenin temposunu yavaşlatıyordu. Kırdaki sosyalist ekonominin kurulması ve kolektifleştirme bu

⁴⁸ Gregory, *The Political Economy*, s. 39.

⁴⁹ Sheila Fitzpatrick, “The Question of Social Support for Collectivization”, *Russian History*, cilt: 3, no: 2, 2010, s. 159-61.

koşullar altında bir gereklilik haline gelmişti ancak 1929'a kadar süren dönemde hem sermaye sahiplerinin güçlenmesi hem de Sovyetlerin yaşadığı işe krizi kolektifleştirmenin muazzam bir şiddet girdabı yaratmasına sebep oldu. Tahıl iâşesi öyle acil bir ihtiyaca dönüşmüştü ki, zamanında yapılabilecek bir hamle ve ekonomi politikalarındaki bir takım değişikliklerle sosyalist ekonominin bir unsuru haline getirilebilecek **seredniyaklar** da zorunlu kolektifleştirmeye tabi tutuldu.

Peki alternatif bir kolektifleştirme politikası mümkün müydü? Bir önceki paragraftaki sorumuzun cevabı ne kadar net bir hayır ise bu sorunun cevabı bir o kadar net bir evettir. İç savaş süreci ve onun hemen ertesindeki sıra dışı koşulları ve bu koşulların dayattığı zorunlulukları bir kenara bırakırsak, Trotskiy ve Preobrajenskiy başından beri kırdı sosyalizme geçişin ancak piyasa ekonomisinin sosyalist bir ekonomiyle **yer değiştirmesiyle** gerçekleşebileceğini savunmuştur. Bunun gerçekleştirilmesi için **kulaklar** ve **nepmenlerin** ortadan kaldırılması bir zorunluluktur zira bu iki grup kırdan sanayileşme için gerekli olan kaynakların elde edilmesini engelleyen ana aktörlerdir. Trotskiy ve Preobrajneskiy'i Stalin'den ayıran görüş de tam olarak budur: Trotskiy ve Preobrajenskiy'e göre temel mesele üretimin nasıl ve kim tarafından örgütlendiği, Stalin'in hedefi sanayileşme için gerekli olan tahıl "nasıl olursa olsun" tedarik etmekten ibarettir. Bu fikir ayrılığının sonuçları açıktır: Trotskiy ve Preobrajenskiy kolektifleştirmenin önkoşulu olarak **kulak ve nepmenlerin** ortadan kaldırılmasını ve üretimin Sovyet hükümeti tarafından örgütlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Yani Trotskiy ve Preobrajneskiy kolektifleştirme siyasetini hükümetin kır ekonomisini örgütlemeye başladığı bu sürecin bir **aşaması** olarak görmüşlerdir. Stalin ise gerekli olan tahılın tedarik edilmesini, üretimin kimin tarafından örgütlendiği sorunundan bağımsız olarak ele almış ve sanayileşme için gerekli tahıl elde etmek adına küçük, orta ve büyük ölçekli bireysel üreticiler arasında herhangi bir ayırım yapmadan kolektifleştirmeyi hayata geçirmiştir. SSCB'de yaşanan kolektifleştirmenin yıkıcı karakteri tam olarak bundan ileri gelmektedir.

Devrimin hukukçusu Paşukanis ve sönümlenme düşüncesi

Gökçe Çataloluk

Nihayetinde devlet ve hukukun sönümleneceğini öngören bir teori ışığında yapılan devrim sonrasında, belki de en zor görev hukukçununkidir. Zordur, çünkü güçlü bir diyalektik bilinci ve kavrayışı olmaksızın, altından kayan zeminde düzenleme yapmak varoluşsal bir krize değilse bile paradoksal bir konum algısına yol açabilir. Evgeny Paşukanis, bugün burjuva hukuk dünyasında dahi muteber bir hukuk teorisyeni olarak anılıyorsa, bu bilinç ve kavrayış gücü sayesinde.

Büyük devrimin 100. yılında, hatırlamak ve selamlamak önceliğiyle yazılan elinizdeki makalede Paşukanis'in bir hukukçu olarak konumu ve düşünce çerçevesi içinde sönümlenme fikrinin yeri değerlendirilerek aynı düşüncenin Paşukanis sonrası durumu ve bugün için taşıdığı anlam tartışılacaktır.

Paşukanis'in çevresi: devrim sonrasında hukuk

Dönemdaşı Rus hukukçular içerisinde Paşukanis'i ayrıcalıklı kılan Münih'te almış olduğu batılı eğitim değildi,¹ zira Petrazhitksy ve Kiştiakovsky gibi başka-

---

1 Paşukanis, 1. Dünya Savaşı'ndan önce St.Petersburg'da hukuk okurken devrimci eylemler nedeniyle ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, yarım bıraktığı hukuk eğitimini Münih'te tamamlamıştı (Gordon.B. Smith, *Reforming the Russian Legal System*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 32).

ları da böyle bir eğitime sahipti ve Kantçı ve Hegelci hukuk felsefesine hâkimdi. Rusya'nın doğru üretim ve adil bölüşüm ile anayasal bir *rechtsstaat* haline gelmesine çalışan ve liberal olmasa da sosyal demokrat eğilimli tüm diğer hukukçulardan farklı olarak Paşukanis, Marksist teori konusunda da yetkindi. Hukuku (ağırlıklı olarak kastımız özel hukuktur) Marksizm ile eşit düzeyde iyi biliyor olmak bugün dahi çok kolay rastlanılan bir özellik olmadığından vurgulamaya değerdir.

Devrimin hemen ertesinde yapılan ilk hukuki tasarruf mahkemelerin, baroların ve hukuk fakültelerinin kapatılması olmuştu.² Yerel Halk Mahkemeleri'ni ihdas eden İkinci Mahkemeler Kararnamesi ile ise Çarlık mahkemelerinin hiyerarşisi kaldırılıyor ve yerine daha basit bir ikili sistem getiriliyordu: Yerel Halk Mahkemeleri ve Devrim Mahkemeleri. Buradaki hedef, sosyalizme hızla geçişi sağlayacak kurumlar dışındaki hukuk kurumlarını sistemden ayıklamaktır.³ Ancak, bildiğimiz üzere, 1918'den itibaren yeniden yasalaştırma çabalarıyla beraber yeniden kurumsallaşma da şart görülmüştür ve bu nedenle 1924 yılında esas teşkilatı yeniden kuracak olan ilk Federal Anayasa kabul edilir. İşte Paşukanis, bu esnada ortadan kaldırılan yapıların yerine nasıl yapıların gelmesi gerektiğine ilişkin karar verme konumunda (Komünist Akademi'de görevliydi ve Adalet Komiser Yardımcısı idi) bulunduğundan,⁴ **pratiği** biçimlendirecek teorisyenlerden biri olmanın ayrıcalığını yaşamaktadır.

Teorik açıdan bakıldığında hukuk, Marksist klasiklerde hiçbir zaman burjuva düşün hayatındaki etkiye sahip olmamış (burjuvazi, kriz dönemlerinde bir tür doğal hukuk, durağan dönemlerde ise bir tür hukuki pozitivizm anlayışı benimseyerek felsefe çevrelerini meşgul etmeye alışkındır), bir üstyapı unsuru olarak sadece bir değini konusu sayılmıştır. Ancak yeni bir çağın eşiğinde, Sovyetler Birliği'ndeki kurucu zorunluluk, hukuk teorisini fildişi kulesinden alıp bir inşa meselesi haline getirmiştir. Bu nedenle de aşağı yukarı 1928 senesine kadar Sovyet hukuk alanında çok bereketli hukuk tartışmaları saptamak mümkündür. Tartışmaları domine eden

---

2 27 Kasım 1917'de yayımlanan "1 No'lu Mahkemeler Kararnamesi" II. Aleksandr'ın yargı reformlarını yürürlükten kaldırdı. Ancak, Rus hukuk sisteminin geleneklerinden tamamen kaçmak mümkün görünmüyordu. Kararnameyle ortadan kaldırılanlarla benzer işleve sahip olan mahkemeler yeniden açıldı. Batı Avrupa ülkelerinin kodifiye edilmiş hukuk biçimlerine karşı bir tepki de gelişmişti. Ve tabii ki Rusya'da yasa yapımı konusunda çok sınırlı deneyim vardı. Talep doğrultusunda iptal edilebilen ya da ek yapılan birçok kararname yayınlandı. Netice ise devrim öncesini hatırlatan bir *Reglamentstaat* oldu, aşırı düzenlemeci bir yönetim. 1917'nin sonlarında, öyleyse, Sovyet sosyalist hukuk sisteminin düzenlenmesi ivedi bir meseleydi" (Susan Eva Heuman "Perspectives on Legal Culture in Prerevolutionary Russia", *Revolution and Law. Contributions to the Development of Soviet Legal Theory*, içinde, New York: M.E. Sharpe Inc, 1990, s. 14.)

3 A.g.e., s.14.

4 Onur Karahanoğulları, "Çevirmenin Önsözü", Evgeny Paşukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* içinde, çev. Onur Karahanoğulları, İstanbul: Birikim Yayınları, 2002, s. 8.

ise, Paşukanis, Stučka, Kursky, Akulov gibi isimlerin dâhil olduğu “meta mübadelesi okulu”dur.⁵

Değinmeden geçmeyelim, aynı süreçte, yeniden kurgulanan hukuk fakültele-
rinde eğitim, neredeyse tamamıyla sönümlenme üzerine kuruludur ve temelde bu
hedefi gerçekleştirmek için normatif hukuk açısından yapılacak ikili bir düzenleme
üzerinde çalışılır:

1-Teknikleştirme: Meta mübadelesi okulunun ileri sürdüğü iki tür hukuk kuralı
olduğu düşüncesini takiben, genelin faydasına olan kuralları tekil çıkarılara hizmet
eden kurallardan ayırt ederek ilk grubu toplum faydası için teknik kurallar olarak
kabullenip ikincileri elimine etmek.

2- Basitleştirme: Lenin’in devrimden sonra mahkemelerin birer sömürü aracı
olmaktan çıkıp birer eğitim aracı haline geldiğini söylemesinin imlediği bir şekilde,
hukuk kurallarının halk tarafından anlaşılır bir forma sokulması, yalınlaştırılması
çalışması.⁶

Hukukun “hukuki” niteliği ve içerdiği teknik kurallara ilişkin olarak şöyle yazar
Paşukanis:

Hastaların tıbbi bakımı, hasta için olduğu kadar hekimler için de bir dizi teknik kural
varsayar. Bu kurallar hastanın iyileşmesi amacına yönelik olduğu oranda teknik bir ni-
telik taşırlar. Bu kurallar hastaya bir zorlama uygulanmasını gerektirebilirler. Fakat bu
zorlama, tıbbi bir amaç açısından değerlendirildiğinde, zorlamayı uygulayan için oldu-
ğu gibi buna tâbi olan bakımından da teknik bakımdan rasyonel bir eylemden başka bir
şey değildir. Tıp bilimi için kuralların içeriği bu çerçevede belirlenir ve tıp geliştikçe
değişir. Hukukçunun bu işle hiçbir ilgisi yoktur. Onun rolü, amaç birliği varsayan bu
alanı terk edip, farklı bir bakış açısını benimsemek zorunda olduğumuzda başlar. Bu
durumda hasta ve hekim, hakları ve yetkileri olan öznelere ve onları birleştiren kurallar
da hukuksal kurallara dönüşür.⁷

Bu anlamda, sosyalizmin kurulma aşamasında burjuva üretim ilişkilerinin dönü-
şümü tamamen sağlanamayacağı için, bu ilişkilerin yansması olan hukuki biçimle-
rin varlığını devam ettirmesi normaldir. Ancak Paşukanis ısrarla kurumsallaşmada
da, teoride de, eğitimde de sistemin dönüşebilmesi ve kendini yenileme gücü bul-
ması için sönümlenme perspektifinin vurgulanması gerektiğini ileri sürer.

Ancak, reel deneyim Paşukanis çizgisinin yükselişine olduğu gibi çöküşüne de
tanıklık edecektir. NEP dönemi boyunca giderek yükselen bir başarı grafiği çizerek
neticede Devlet, Hukuk ve Sovyet Yapılanması Enstitüsü’nün başına geçen Paşuka-
nis, 14. Kongre’de ortaya konan tek ülkede sosyalizm fikri karşısında, bunun hukuk

5 A.g.e., s. 8-9.

6 Piers Beirne, Robert Sharlet, “Toward a General Theory of Law and Marxism”, Heuman, a.g.e.
içinde, s. 20-21.

7 Paşukanis, a.g.e., s. 78-79.

biçimlerinin iyice zayıflaması anlamına geleceğini düşünerek, büyük bir umuda kapılmıştır. Umudunu gerçeğe çevirmek için ise hukuk fakültelerinin müfredatını tamamen ceza politikası ve yeni medeni ilişkilere hasretme çalışmalarına başlar.⁸

Fakat aynı dönemde Paşukanis, gittikçe daha fazla eleştiri almaya başlamıştı. Aslında çok da paradoksal sayılmazdı bu durum; zira devlet kurumsallaştıkça hukuka ve hukukçuya duyulan ihtiyaç artıyordu. Fakat şartlar öyle bir duruma geldi ki, Stučka dahi sönümlenmenin büyük kuramcısını, meta mübadelesini hukukun bütün alanlarına gereksiz yere teşmil etmekle ve hukuku önemsizleştirmekle suçlamaya girişti.⁹ Tetiği çeken, Stalin'in 16. Kongre'de sönümlenme için devlet ve hukukun güçlendirilmesi gereğine ilişkin yaptığı bir konuşma (Stalin bu çelişkiyi diyalektik gereği sayıyordu) oldu. Nedir, nasıldır demeye kalmadan sönümlenme, Sovyet hukuk teorisinden aforoz ediliverdi. 1936 yılında yapılan anayasa, her şeyden önce, Roma Hukukunun da temelini oluşturan özel mülkiyeti bir hak olarak tanıyordu.

Hukuku hukuk yapan nedir? Mübadele Okulu formülü

Meşhur Roma maksimi, “nerede toplum orada hukuk”, burjuva hukuk kuramında sıklıkla dillendirilir. Çok kaba haliyle şöyle yorumlanır bu maksim: Bütün topluluklarda yasa vardır. Yasa ile egemenlik ve/veya iktidar ilişkisi kurulabilen bütün toplumlarda ise hukuk vardır denilebilir.

Paşukanis'e göre, Roma hukukçuları soyut kategorilerle düşünmese de, kişiler (*personae*) – şeyler (*res*) – davalar (*actiones*) şeklinde yaptıkları ayırım ve ardından şeyleri hukuk nesneleri olarak maddi (*corporalia*) ve gayrimaddi (*incorporalia*) kategorilerine ayırarak genellemeleri büyük bir başarıydı. Bu ayırım, önceleri özellikle miras hakları ve tarımsal üretim hakkının yerine getirilmesinde uygulandı.¹⁰ Aşağıdaki uzunca alıntı, Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'ni okuyan ve dolayısıyla “hakkın soyutlanması”ndan haberdar herhangi birinin kavrayabileceği berraklıktadır:

Mübadele ilişkilerinin gelişimi sorumlu kişinin davranışını özel bir hukuk kavramı haline getirdi. Eşya hukuku ve borçlar hukuku mülkiyet fikrinde bir araya geldi. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların burjuva hukuk ilminde, hukuk nesnesi doktrini, soyut bir öznel hukuk doktrininin ortaya çıkmasıyla soyut bir karakter kazandı. Hukuki düşüncenin gelişiminin bu aşamasında, bir dizi içinden çıkılması güç sorun ortaya çıktı. İlkin, kamusal öznel denilen hakları tanımlamak için girişimlerde bulunuluyordu; ikinci olarak ise (emperatifler olarak anlaşılan) normlar düşüncesine dayanan bir hukuk sistemi inşa etme arzusu vardı. Ancak eğer hukukun temeli, bir emperatif ve bu buyruktan doğan yükümlülük ise örneğin mülkiyet hakkının nesnesi, mantıksal olarak, özgül kullanım değeri ve mübadele değeriyle şeyin kendisini temsil etmez, aksine ne-

8 Beirne, Sharlet, a.g.e., s. 26.

9 A.g.e., s. 37-8.

10 Evgeny Paşukanis, “Hukukun Nesnesi”, çev. Can Şimşek, *Hukuk Kuramı*, cilt: 1, no: 6, 2014, s. 43.

gatif bir şeyi temsil eder: tüm diğer insanların; malikin elinde bulundurma, kullanım ve tasarruf yetkisini kısıtlayıcı davranışlarını temsil eder. Bu tür dogmatik biçimsel yapılar –ekonomik anlamlarından yoksun hukuki kategoriler- kentsoylu hukuk ilminin baskın rolünün, özellikle genel soruların irdelenmesinde, özalcilerden kamuculara geçtiği zamanımızda tipiktirler.¹¹

Kamu hukuku, “asıl” hukuk olan ve temsil ettiği somut ilişkileri daha net gösteren özel hukuka nazaran, hakkın görünümelerini rafineleştiren bir yapıya sahiptir. Özel haklardan farklı olarak nesnesi bulunmayan statü hakları, belli bir dizgeye oturtularak anayasada konsolide olur ve kişi bu haklar vasıtasıyla yurttaşlaşır. Anayasa kitaplarında anayasanın temel işlevi olarak devlet teşkilatının tanziminin ardından zikredilen ikinci işlev kişilerin siyasi iktidarla karşılıklı olarak sahip oldukları bu haklar dizgelerinin belirlenmesidir.¹² Ancak kamu hukuku her ne kadar hak ve özgürlüklere ilişkin bir kamusal fayda üretiyor olsa da bu faydanın yanı sıra, hukuk kişinin ardındaki mal sahibi bireyi perdelemek gibi bir ideolojik işlevi de yerine getirmektedir.

Şunu vurgulamakta fayda vardır; hukuk biçimleri belli soyutlamaların neticeleri olsa da hukukun temsil ettiği ilişkiler hakikidir, hayatta somut bir karşılıkları vardır.¹³ Bu ilişkilerin başlangıç noktası ise özel mülkiyetin ta kendisidir. Ancak bugün anladığımız anlamıyla bütün bir hukuk sistemini meydana getirmek için özel mülkiyet yeterli değildir. Emir, yasak ve izin bildiren kuralların toplamı, iptidai bir hukuk düzeneği sayılır. Hukukun somut ilişkilerin bir yansıması olduğunu söylerken asıl kastedilen öngörülebilirlik ve güven sağlayacak ikincil kuralların da dâhil olduğu bir hukuk sistemidir.¹⁴ Zira ancak böyle bir sistemde kuralların nasıl uygulanacağı, nasıl değiştirileceği ve sistemin neresinde bulunacağı da kurallarla belirlenir. Bu ise, ancak mübadele ilişkilerinin karmaşıklıktığı bir düzlemde mümkün olur. Hukuk, bu ilişkilerden ticari anlaşmalar, kira ve rehin sözleşmeleri, evlilikler,¹⁵ vasiyetnameler biçimlendirir ve bunları soyutlayarak haklar ihdas eder. Özetle, ne zaman ki ilişkiler değil kurallar kural koymaya başlar ve sistem bu soyutlama üzerinden örgütlenir, hukuk ancak o zaman kişilerinin normatif beklentilerini belli bir iştirakara sokabilir, yani işlevini yerine getirebilir:

Hukukun soyut nitelik kazanması ancak, burjuva ilişkilerinin tam anlamıyla gelişme-

¹¹ A.g.e, 2014, s. 42.

¹² Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi I*, Bursa: Ekin, 2015, s. 33-34.

¹³ Paşukanis, a.g.e., s. 75.

¹⁴ H.L.A. Hart, *The Concept of Law*, London: Oxford at the Clarendon Press, 1997, s. 79-91.

¹⁵ Hegel ısrarla evliliğin bir sözleşme olmadığını söyler ve hem bu bakımdan hem de çocukların *pater familiasa* ait olması bakımından Romalıları tenkit eder, Kant'ın evliliğe ilişkin böyle bir değini yapmasını ise ahlaksızlık olarak nitelendirir (G.W.F. Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev. C. Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2004, s. 36, 86).

siyle gerçekleşmiştir. Her insan genel insana; her emek toplumsal olarak yararlı genel emeğe; her özne soyut hukuk öznesine dönüşür. Aynı zamanda hukuk kuralı, soyut genel yasanın tamamlanmış mantıksal biçimini alır.

Demek ki hukuksal özne, gerçeklerden soyutlanmış ve bir sis perdesine bürünmüş gerçek bir mal sahibinden başka bir şey değildir. Öznenin iradesinin gerçek temeli, satın alırken satma, satarken de satın alma isteğidir. Bu isteğin gerçekleşmesi için mal sahiplerinin isteklerinin karşılıklı uyumu zorunludur. Hukuksal bakımdan bu ilişki, bağımsız iradeler arasındaki bir sözleşme veya anlaşma olarak ortaya çıkar. Sözleşmenin hukukta merkezi bir kavram olmasının nedeni de budur.¹⁶

Paşukanis'in bu akıl yürütme şemasına göre, aslolan öncelikle somut ilişki olan sözleşme ilişkisidir. Hukuk, bu ilişkiye bağlı özne ve irade gibi kavramları icat etmelidir, ancak sözleşmenin yokluğunda bunlar “ölü” soyutlamalardır.¹⁷ Elbette burjuva hukuk düşüncesinin temelini oluşturan doğal hukuk anlayışı, tarihsel olarak burada devreye girmiş, sahip olmanın doğallığına ilişkin bir anlatıyı rızaya ilişkin bir anlatıyla beraber hukuk kuramına yerleştirmiştir fakat bu ayrı bir hikaye sayılabilir.

Böyle bakıldığında, “nerede toplum orada hukuk” diyen Romalı yanılmamaktadır zira ancak içerisinde bulunduğu toplum, onun hukuktur dediği türden bir hukuk sistemine sahip olabilirdi. Başka bir ifadeyle, ancak sınıflı toplumlarda hukuk vardır, özel hukuk ve kamu hukuku ile mahkeme teşkilatından oluşan sistem olarak tam varlığını da kapitalist toplumda kazanmıştır.¹⁸ Tıpkı burjuvazinin galibiyetinden sonra feodal ilişkilerin derhal çözülmemesi gibi, mübadele ilişkilerinin doğurduğu hukuksal biçimler de sosyalist bir topluma geçiş döneminde varlıklarını sürdüreceklerdir.

Bir sorun olarak hukukun sönümlenmesi

Bilindiği üzere “sönümlenme” (*absterben*- yavaş bir şekilde ölmek), Engels'in *Anti-Dühring*'de devlet için kullandığı bir ifade ve devrimin sonucuna ilişkin, madde temeli olan bir öngörüdür. Buna göre, üretim araçlarına el konulmasıyla devletin toplumsal hayata müdahalesi anlam taşımaz bir hale gelecektir ve devlet, kişileri değil ancak eşyayı yönetir konuma düşeceğinden (değil mi ki onun asıl anlamı toplumun temsilidir) birdenbire değil ama yavaş yavaş işlevsizleşerek ortadan kalkacaktır.¹⁹ Engels, bu açıklamayı Eugene Dühring'in sosyal demokrat görüşlerine ve anarşist eğilimlere karşı argüman üretmek için tane tane yapmıştır gerçi ama Lenin'in *Devlet ve Devrim*'de sönümlenmenin “sosyalist devrimden sonra”, yani

¹⁶ Paşukanis, a.g.e., s. 122.

¹⁷ Paşukanis, a.g.e., s. 122.

¹⁸ Hukuk, bugün bildiğimiz anlamıyla sistemik bütünlüğünü 18. yüzyıl itibarıyla sağlamıştır. Büyük kodifikasyonlar ile mahkemelerin de karar verme zorunluluğunun yasalara girmesi, bu döneme rastlar (Niklas Luhmann, *Das Recht der Gesellschaft*, Frankfurt: Suhrkamp, 1993, s. 278-281).

¹⁹ Friedrich Engels, *Anti-Dühring* , çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1977, s. 443-444.

kapitalist düzenin zora dayalı yıkılması gerçekleşmeden kendiliğinden bir sönümlenme olmayacağını yeniden anlatması gerekmiştir. Lenin’in deyişiyle, “diyalektiğin yerine eklektizmin konulmasıyla” savlanmaya başlanan “burjuva devletin proletarya devleti (proletarya diktatörlüğü) tarafından yavaş bir ‘yok olup gitme’ süreci aracılığıyla ortadan kaldırılması mümkün değildir.”²⁰

Paşukanis’in *opus magnum*unda Marksist düşüncenin bu temel önermesinden hareket ederek sosyalist dönemde, hukuksal biçimlere artık ihtiyaç kalmadığında, bunların teknik birer hal alarak ideolojik yüklerinden soyunacağı yönünde kapsamlı bir kuramsallaştırmaya gitmesi onu “devrimin hukukçusu” yapmıştır. Ancak, geçiş döneminin sona erdiği ve sosyalist düzene geçildiği ilan edilirken dahi bu düşüncesinde ısrar etmesi onu bir “rejim düşmanı” haline getirmiştir.

Hukukun ve devletin sönümlenmesi düşüncesinin geçiş döneminde yerini güçlendirilmiş bir devlet ve hukuk düşüncesine bırakması, pratik açısından anlamsız sayılmaz. Hukuk, Lenin’in de kabul ettiği üzere kendisine ihtiyaç duyulduğunda kullanılmayacak bir aygıt değildir.²¹ Ancak, burada dikkat edilmesi gereken nokta SSCB’deki değişim pratik bir kaygıdan bir perspektife doğru evrildikçe, meta mübadelesi okulunun radikal bakışının gücünü yitirmesi, yani pratiği biçimlendirmesi gereken teorinin gözden yitmesidir.

Paşukanis sonrası Sovyet hukuk teorisi hakkında tartışmalar maalesef Batı dillerine çok aktarılmadığından bu konu hakkında yeterli bilgimiz yok. Ancak, II. Dünya Savaşı’ndan itibaren Batı hukukunun halkın faydasına olabilecek şekilde yeniden yorumlanmasına dayalı bir çabanın bulunduğunu ve bunun da elbette sönümlenmeyi değil, ayakta tutmayı, yeniden organize etmeyi amaçladığını biliyoruz.

Hruşçov ile başlayan destalinizasyon süreci ve akabinde Brejnev döneminde yapılan 1977 Anayasası’nda artık sınıf devletinden halkın devletine geçildiğinin ilanı ile birlikte, Sovyet hukukçularının batılı meslektaşları ile büyük bir çatışma yaşamadıkları, hukuk açısından teknik gelişmeleri takip ettikleri²² ve teorik açıdan sönümlenme düşüncesinin gündeme gelmediği bir süreç yaşanmıştır.²³ Aynı

20 V.I. Lenin, *Devlet ve Devrim*, çev. M. Halim Spatar, Celal Üster, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s. 35-36.

21 Evgeny Pashukanis, “Lenin and the Problems of Law”, 1925, <https://www.marxists.org/archive/pashukanis/1925/xx/lenin.htm>.

22 Öyle ki, 2015 yılında hayatını kaybeden usta sibernetikçi ve hukukçu Cihangir Kerimov, uluslararası Hukuk Felsefesi ve Sosyal Felsefe kurumunun ileri gelenlerinden sayılır.

23 Christine Sypnowich, “The ‘withering away’ of law”, *Studies in Soviet Thought*, no: 33, 1987, s. 324-325. Sovyet Bilimler Akademisi Sovyet Siyaset Bilimi Birliği Devlet ve Hukuk Enstitüsü tarafından 1969 yılında V.M. Chkhikvadze editörlüğünde yayınlanan “The Soviet State and Law” başlıklı çalışmada “Yeni Hukuk” başlığı altında bütün bu gelişmeler özetlenirken, SSCB’nin ilk yıllarında, burjuva hukukunu değil hukuk sisteminin kendisini hedef alan bir “hukuk nihilizmi” olduğu (Paşukanis’in ismi anılmaksızın) anlatılır. Bu nihilizmin hemen ardından hızla yeni yasalar yapılmış, hukuk sistemi 1936 yılından itibaren diktatörlüğün ortadan kalkmasıyla tüm halkın

dönemde Doğu Avrupa’da da benzeri bir süreç yaşanmıştır. Söz gelimi Polonya’da Smialowski, yarım yüzyıllık deneyimin gösterdiği kadarıyla bir sönümlenme ortaya çıkmadığını, öyleyse bunun insan medeniyetinin tarihsel gelişiminin objektif bir sonucu olamayacağını ileri sürdüğü teziyle profesörlük almayı başaramamıştır ama tezi çok sayıda baskı yapmıştır.²⁴

Bugün gelinen noktada devrimci olmayan ve liberal hak kuramcılığının etkisi altında kurucu metinlerden gittikçe uzaklaşan Marksist hukukçuların Paşukanis ile sancılı bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Öyle ki, hukuk tekniği bakımından mücevher değeri taşıyan *Genel Hukuk Kuramı ve Marksizm*’in hakkı teslim edilirken, öngörülebilir gelecekte pratik anlamı olmadığına ilişkin imalarla hukuka bakışının devrimci yönü budanmaya çalışılır. Budamadan nasibini öncelikle alan ise genellikle somutlaması en güç olan sönümlenme düşüncesi olur.

Devletin ve hukukun sönümlenmesi konusunda verilen ilk refleks, hukukun devletten farklı, ona mukaddem ve/veya onu aşan bir yapısı olduğu argümanıdır. Bu iddia, ilksel toplulukların da yasaları olduğu gerçeğine dayandırılabilceği gibi insan haklarına ilişkin pozitif düzenlemeler ve ulusüstü hukuk sistemlerine bakıldığında bir devlet olmaksızın hukukun pekâlâ yaşayabileceği savı ile bağlantılı olarak da ileri sürülebilir. Her durumda, altta yatan, Marx’ın, dönemini aşan hukuk formlarını öngöremediği varsayımdır. Bu sava yöneltilecek itiraz ise, büyük ihtimalle devlet ve hukukun bir ve aynı şey olduğunu söyleyen bir hukuk felsefesi akımı olan normativist pozitivistin **tuzağına düşmekle** itham edilecektir.²⁵ Oysa ne ilksel

---

olmuştur. Buna göre son on yılda (1959-69) ise yeni bir hukuk anlayışı yapılandırılmıştır: “Bu yeni dönemde öncelikle hukuk, ayırım yapılmaksızın bütün sınıfların ve toplumsal kesimlerin ifadesi olarak kendini devlet biçiminde bulur ve bütün temel ihtiyaçların yansımasıdır. Sovyetler Birliği’nde hukukun karşısına aldığı yahut onun tarafından karşısına alınmış bir sınıf ya da toplumsal kesim yoktur. İkinci olarak, tüm halkların hukuk yapım sürecinin daha demokratik olmasıyla ayırt edilir (kamu ve ulus çapında geniş katılım ile). Üçüncü olarak, bu aşamada, hukuk öznesinin yurttaş hak ve özgürlüklerinden daha geniş bir alanda ifade edilen yetkilerinin ötsel olarak genişletilmesi ve hukuk kişisi olan çeşitli kitle örgütlerinin güçlerinin artması, sosyalist ekonomik girişimlerin genişletilmesi söz konusudur. Dördüncü olarak ise, hukuki düzenlemelerde daha önce olmadığı kadar devlet zoru yerine ahlaki ve toplumsal etki önlemleri ile teşvik gündemdedir” (V.M. Chkhikvadze, *The Soviet State and Law*, Moskova: Progress Publishers, 1969, s. 218).

24 Rett R. Ludwikowski, “Socialistic Legal Theory in the Post-Pashukanis Era”, *Boston College International and Comparative Law Review*, cilt: 19, no: 2, 1987, s. 337.

25 Normativist pozitivism, bir hukuk felsefesi ekolüdür ve kabaca, hukukun sadece belli bir ilişkisel içerisindeki normlardan ibaret olduğunu ve epistemolojik anlamda da normlara ilişkin bilginin hukukun bilgisine denk düştüğünü öne sürer. Bir normativist pozitivist olarak Hans Kelsen, hukuksal düzenlemelerin hiyerarşik yığılımı dışında, ayrı bir devlet olmadığını, dolayısıyla da devlet ve hukukun aynı sistem olduklarını savlamıştır. Bahsedilen, burjuva hukuk düşüncesinin en rafine kuramlarından biri olduğu gibi, Kelsen sosyalist hukuk üzerine yazacak kadar anti komünist bir figürdür. Sönümlenme düşüncesini reddeden “sol”, devletin sönümlenmesinin zorunlu olarak hukukun sönümlenmesi anlamına geldiğini ileri sürmenin (aslında Marksist hukuk anlayışının temelini) Kelsen ile aynı kulvara düşmek olduğunu ima etmektedir (!)

topluluklardaki yasal düzenlemelere hukuk adı verilebilir ne de ulusüstü burjuva deneyimlerinin devletten ayrı bir varlığı söz konusudur. Üstelik, devletin ve hukukun sönümlenmesi, devlet ile hukuku özdeş görmek anlamına gelmez, bilakis bu iki toplumsal yapının işlevinin yiteceği bir toplum öngörüsünün zorunlu sonucudur. Bununla bağlantılı olarak, sönümlenmenin reel deneyimlerde gerçekleşmemesinin iddianın bilimselliğine gölge düşürdüğü de savlanacaktır. Sönümlenme, reel deneyimin özgül sorunlarından değil, sosyalist toplumların hukuk ihtiyacından kaynaklanıyormuşçasına ileri sürülen bu görüş üst paragraftaki hukukçu bakış açısına ek olarak toplumların ve insanların tarih ötesi bir “özü” olduğu ön varsayımına dayanır. Tarihten bağımsız bu tür bir “sosyolojik” değerlendirme Marksist analize ikame edilirken sönümleneceği öngörülen hukukun sınırlarının bulanıklaştırılması na da hizmet eder.

Aslında Paşukanis’in kimi zaman bir tür realizm olarak da anılan hukuk yaklaşımı, çok rafine bir felsefe ve sağlam bir felsefe bilgisine yaslanır ve bugünün sorularına da cevap verebilecek niteliktedir. Öncelikle, sosyalist devrim sonrası işlevsizleşerek sönümlenecek olan, meta mübadelesi koşullarında biçimini kazanmış olan hukuk normları dizgesi ve bu dizgenin uygulayıcısı olan hukuk örgütüdür. Dolayısıyla, diğer toplumsal yaşama kurallarının ve trafik kuralları gibi teknik kuralların sönümlenmesi elbette bahis konusu değildir. İkincisi, sönümlenme, üretim ilişkilerindeki değişikliğin zorunlu bir sonucudur. Geçiş aşamasında, burjuva nosyonlarından vazgeçmekten değil, bu nosyonların işlevini yitirmesinden söz edilmektedir ve bu, keyfi bir olgu değil sistemik bir sorundur. Başka bir deyişle hukuku var eden toplumsal ilişkiler ortadan kalktığına elbette onlardan soyutlanan biçimler de varlıklarını yitirecektir. Üçüncüsü, reel deneyimin sönümlenmeyle sonuçlanmamış olması, reel deneyimin sönümlenmeyi gerektirecek aşamaya hiç gelmemiş olmasına ilişkindir. Bu bağlamda, hukukun bir üst yapı unsuru olduğunu hatırlamak ve arabayı atın önüne koşmamak yerinde olacaktır.

Hukuk biçimlerinin her toplumda (elbette sosyalist düzende de) varlığını sürdürmesi gereğini ısrarla savunulara ideolojinin sadece içerikte değil biçimde de taşındığını hatırlatmakta fayda olabilir. Ancak belki de mesele tam da burada, biçimin temsil ettiği özün, sönümlenmenin zorunlu öncülü olarak devrim düşüncesinin ta kendisindedir. Zira hukukun varlığı ancak acil ve güncel bir düşünce olarak devrim gözden çıkarılmışsa “kendinde” bir anlam kazanır.

Sonuç

Evgeny Paşukanis, Marksist kuram uyarınca sosyalist düzende sönümlenmesi öngörülen hukuk sistemini, bu geçişi sağlayacak şekilde yeniden biçimlendirme görevini üstlendiğinde devrimin heyecanı içinde olan genç bir hukukçuydu. Ancak Sovyetler Birliği’nin kuruluş aşamasından sonra yaşanan gelişmeler, onun kura-

mını üzerine inşa ettiği sönümlenme düşüncesinin devrim sonrası kısa süreli bir fantezi olarak kalmasına, kendisinin ise kurama ve devrime bağlılığını hayatıyla ödemesine sebep olmuştur.

Öte yandan reel deneyimin gerçekleştirmekte başarısız olduğu bir öngörü olarak sönümlenme, -bu nedenle olmasa bile-, bugün Marksist hukuk anlayışına ilişkin değerlendirmelerde bertaraf edilmeye çalışılan bir unsur haline gelmiştir. Oysa üretim ilişkilerinin değiştiği toplumu dönüştürme sürecinin en önemli parçalarından biri kurumları ve kavramlarıyla devleti işlevsizleştirmek ise, hukukun bu çabadan nasibini almaması düşünülemez. Zira aksi kabul sosyalist toplumda burjuva düşüncesinin en sofistike biçimlerinin varlığını devam ettirmesi gibi bir paradoksu karşımıza çıkaracaktır.

Netice olarak, insan hakları söyleminin ileri unsurlarını temel alarak hukuku bütün toplumlarda var olan ve devlet öncesi bir sistem olarak tanımlamaya, dolayısıyla da tarihsizleştirmeye yönelik eğilimlere karşı “kitabî bilgi”yi savunmak yeterli değildir. Bu tür eklektik düşüncelerin mantıksal açmazlarını yeniden ortaya koymak için pratikte devrim perspektifini sağlamlaştırmak ve hukukun ideolojik karakterini sürekli ifşa etmek gerekir. Büyük devrimin 100. yılını kutlarken, devrimin hukukçusunu anmanın da belki de en anlamlı yolu budur.

Bir hukuk tartışmasına düşülen not İkili iktidar ve hegemonya ya da Avrokomünizmin aldığı mesafe¹

Barkın Asal

Bilmem bilir misiniz; Giuseppe Arcimboldo’nun *L’Avvocato* (1566) yani “Hukukçu” ismini taşıyan ünlü bir portresi var.² Portreye uzaktan baktığınızda bahse konu hukukçunun dönemin mesleki adabına uygun olarak kafasına siyah bir başlık geçirdiğini ve üzerine kürkle süslenmiş bir kaftan ile onun hemen altında bir cübbe giydiğini görüyorsunuz. Yakınlaştıkça ise işler değişiyor: cübbenin bele doğru uza-

---

1 Bu yazı, 25 Aralık 2016 tarihinde *Devrimci Marksizm* dergisinin 10. yılı münasebetiyle yapılan konferansın “Taner Yelkenci” anısına gerçekleştirilen ilk oturumunda sunulmuş “İkili İktidar ve Hegemonya” başlıklı tebliğin genişletilmiş halidir.

2 Yirminci yüzyılın başında yapılan bir yorumda, resmedilenin Jean Calvin olduğu iddia edilse de; daha sonra bulunan bazı mektuplardaki bilgiler sayesinde yüzyılın ortalarında, ilgili figürün büyük ihtimalde Ulrich Zasius’a ait olduğu ortaya çıkarılmıştır.

nan kısmında bir kitap yığını hemen göze çarpıyor; boğaz kısmından ise üzerinde yazılar bulunan kağıtlar fıskırıyor. Yüz gibi idrak ettiğiniz şeyin ise balıklar, tüyleri yolunmuş bir kuş ile derisi yüzülmüş bir tavuğun ustalıkla bir şekilde birleştirilmesi olduğunu anlıyorsunuz. Kendimi de tabii içine katarak söylüyorum; hukukçuluğu sanırım bundan daha iyi tarif edemezsiniz: neyle karşılaşacağınız hiç belli olmaz...

Böyle bir başlangıcın asıl nedeni bu sunumun, şahsımın “Taner Yelkenci” başlığı altında yaptığı ikinci sunum olmasıdır. Bunun hâlâ bir şey açıklamadığının farkındayım. Ancak ek bir bilginin sorunu çözebileceğine inanıyorum: daha önceki sunumumu, 2015 yılında İzmit’te gerçekleştirilen III. Taner Yelkenci Sempozyumu Hukuk Atölyesinde, kısaca hukukçuların egemen olduğu bir topluluk önünde yapmıştım. Ele alınan konu ise, “Marksist bir hukuk olabilir mi?” sorusu etrafında düğümleniyordu. Savunduğum tez, Marksizmin tüm klasik eserlerinde devlet, mülkiyet ile hukuk kavramları arasında bir paralellik bulunduğu yöneltti ve Marksizm eğer devletin sönmelenmesine yönelik bir içeriğe sahipse, bunun doğal sonucunun diğerlerinin sönmelenmesi fikrinin kabul edilmesinin zorunlu olduğuydu. Özetle Marksist bir hukuk, ancak bir oksimoron olabilirdi: kendi kendini sona erdirmeye yazgılı bir üst-yapı kurumu. Aslında hiçbir eleştiriye matuf olamayacağını düşündüğüm bu sav, yoğun olarak tenkit edildi. Nedeni ise çok basitti: kapitalist üretim tarzının feodalizme karşı galebe çaldığı dönemde Descartes tarafından adı konan özne ve nesne arasındaki ayrım, hukukçular tarafından kendi sahalarına bazı değişikliklerle aktarılmıştı; insanlık komünizme doğru yol alırken de farik ve mümeyyiz, ama aynı zamanda irade sahibi bireyler ile (özne) neredeyse hepsi mülkiyetten neşet etmiş haklardan (nesne) kurulu modern hukuk algımızın bir ayağının, yani nesnenin ortadan kalkması hukukun sönmelenmesi konusunda başat önemli olacaktı.

Hakkın tarih dışı, başka şekilde söylenecek olursa ezeli ve ebedi olduğuna yönelik bu anlayışın solcu/sosyalist hukukçular arasında oldukça yaygın olduğunu sempozyum sonrasında yaptığım ikili görüşmeler, katıldığım başka toplantılar sırasında zikredilen görüşlerden çıkarsayabildim. Tarihsel olarak bakıldığında, bunun altında belki modern hukukun Roma Hukukunun bir devamı olduğu yönünde Marx ve Engels’in beyanları ile Türkiye’deki hukuk fakültelerinde derslerin tanziminin de bu şekilde yapılmış olmasının yattığı söylenebilir. Görüşmelerde ise daha çok reel sosyalizmin ve özellikle de Sovyetler Birliği özelinde gelişen bazı uygulamaların, bu ülkelerde hak kavramının reddine bağlandığı ve bu yüzden de karşı çıkıldığını şahit oldum. Ancak günümüzde sol akımların büyük kısmının, siyaset yapma pratiğini insan hakları ve hukuk devletini savunma ile sınırlandırmış olması,³ benim konunun başka veçhelerinin var olup olmadığını üzerine düşünmeye sevketti. İşte bu sunumun temel amacı, buna dair ilk soruyu ortaya atmak.

3 Onur Karahanoğulları, “Marksizm ve Hukuk”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt: 57, sayı: 2, 2002, s. 65.

Tayin Edici Yıllar: 1976/77

1975 yılının sonlarına doğru, uluslararası basının ilk sayfalarında yeni bir kelime, Avrokomünizm görünür hale gelmişti. Komünist partilerin dışında icat edilen bu kelime, önceleri yöneticileri tarafından ihtiyatla karşılandıysa da, Haziran 1976'da Berlin'de yapılan Avrupa Ülkeleri Komünist Partileri Konferansının akabinde, önce İspanyol Komünist Partisi Genel Sekreteri Santiago Carrillo tarafından, daha sonra da diğer komünist partilerince kabul gördü.⁴ Motto olarak “sosyalizme geçişte demokratik yol”u kullanan Avrokomünizmin ilkeleri hakkındaki en bütüncül sentezi içeren metin ise, Kasım 1975'te Fransız-İtalyan Komünist Partilerinin ortak açıklamasıdır:

Sosyalizm, demokrasi ve özgürlüğün en üst aşamasını oluşturur, [bu anlamda] en uç sınırlarına kadar ilerletilmiş demokrasidir. -Sosyalizme yürüyüş ve sosyalist toplumun kurulmasının [...] iktisadi, toplumsal, siyasal hayatın sürekli demokratikleşmesi çerçevesinde gerçekleşmesi zorunludur. -Toplumun sosyalist dönüşümü, temel ticaret ve üretim araçları üzerinde kamu kontrolünü, bunların tedrici kamulaştırılmasını, ulusal düzeyde demokratik bir planın uygulamaya konmasını varsayar. -Sosyalizmin inşasında, küçük ve orta köylülüğün, zanaatçılığın, sanayi ve ticari işletmelerinin özgül olumlu bir rol üstlendikleri görülür. -Devlet; laiklik, demokratik işleyiş ve adem-i merkezîyetçilik ile nitelenir. Yetkilerinin kullanımında azami bir özerkliğe sahip olması gereken bölgelere ve yerel yönetimlere artan bir rol verir. -Muhalefet partilerinin var olma ve faaliyet hakkını içeren bir biçimde siyasal parti çokluğu, [ayrıca] azınlık ve çoğunlukların demokratik seçenек imkanı ve bunu meydana getirme özgürlüğü. -Sendikaların bağımsızlığı ve özgür faaliyeti. -Çalışanların gerçek haklarla yönetime katılabileceği ve kararı etkileyen yetkilere sahip olabileceği şekilde işletme içinde demokrasinin geliştirilmesi. -Geçmişte halk tarafından elde edilmiş bütün özgürlüklerin teminatı ve geliştirilmesi. - [Sosyalist] dönüşüm ancak, halkın çoğunluğunu işçi sınıfı etrafında toplayan, yığınların güçlü devinimlerinin geniş kapsamlı savaşlarının eseri olabilir. Halk egemenliğini tamamiyle temsil eden demokratik kurumların varlığını, bunların yetkilerinin teminatını ve genişlemesini, genel oy hakkını, doğrudan ve nispi [seçimleri] gerektirir. -Genel oyla [yapılmış seçim] sonuçlarına her zaman uymuş ve uyacak- bu iki parti, Devletin yönetimine çalışan sınıfların katılmasını bu çerçevede içinde tasarlamaktadır.⁵

Hem mottodaki hem de ilkelerdeki “demokrasi” vurgusu, ister istemez tersini,

4 Fernando Claudin, *L'eurocommunisme*, Paris: Maspero, 1977, s.7-8. Konferans öncesinde, İtalyan Komünist Partisi Genel Sekreteri Enrico Berlinguer “[B]u terim, bizden gelmiyor; ama kelimenin bu kadar sırayeti olayı, sosyalizm yönünde dönüşümün yeni biçimlerinin Batı Avrupa ülkelerince aranması ve bulunması özleminin ne kadar yaygın ve derin olduğunu kesin bir biçimde gösteriyor” diyerek Avrokomünizmi zımnen onayladığını gösteriyordu.

5 A.g.e. s.67-8. Ancak yazarın vurguları (italik) tercüme sırasında dikkate alınmamış; ayrıca parantez içinde verdiği bilgilerin de aktarılması tercih edilmemiştir. Buna mukabil, metinde köşeli parantez içinde verilen “sosyalist” kelimesi yazarın metne eklemesidir. Diğer köşeli parantez içinde verilen kelimeler okumayı kolaylaştırması ve Türkçe kurallarına uyulması açısından tarafımızdan ilave olunan kelimelerdir.

diktatörlüğü; söz konusu olanın bir komünist partisi olduğunda da proletarya diktatörlüğünün nereye gittiği sorusunu akla getirmektedir. Cevabın ise Carrillo'dan, Lenin'in *Devlet ve Devrim*'deki kapitalizmden sosyalizme geçişin birçok siyasi biçimde gerçekleşebileceğini, ama özünün proletarya diktatörlüğü olacağını zikrederken yarı haklı olduğunu,⁶ “çünkü bugünden değerlendirildiğinde, sosyalizme geçişin bütün değişik biçimlerinin özü, çalışanların *hegemonyasıdır*, öyle ki siyasal biçimlerin çeşitliliği ve bolluğu, proletarya diktatörlüğünün zorunlu olmadığı ihtimalini de içer”diğini ifade ederek geldiği söylenmelidir.⁷ Şöyle de denilebilir: Avrokomünizm, ileri kapitalist ülkelerde proletarya diktatörlüğünün rafa kaldırıl-

6 “Kapitalizmden komünizme geçiş elbette muazzam bir politik biçimler bolluğu ve çeşitliliği gösterecektir; fakat özü mutlaka aynı kalacaktır: proletarya diktatörlüğü.” V.İ. Lenin, *Devlet ve Devrim*, çev. Süheyla Kaya, İsmail Yarkın, II. Baskı, İstanbul: İnter Yayıncılık, 1999, s.47. Mustafa Bayram Mısır, doktora tezinden ürettiği, ama aynı zamanda Yelkenci ile tartıştığı makalesinde, neredeyse Carrillo ile aynı biçimde bahis konusu cümlelerin ikinci kısmını kullanmaktan imtina eder (Mustafa Bayram Mısır, “Devlete Karşı Kamu Hukuku Perspektifinden Evrensel Haklar”, *Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları*, ed. Bora Erdağı, Ankara: NotaBene Yayınları, 2015, s. 322). Makalenin nispeten başında ise yüzünü Marx'a dönerek onun diktatörlük sözcüğüyle keyfi ve baskıcı yönetimi kastetmediğini; devletin sönmelenmesine yönelik mücadeleler yürüten işçi sınıfı iktidarına proletarya diktatörlüğü demesinin altında yatanın, daha sınıfsız topluma geçilmediğini vurgulamak olduğunu açıklar. Kapitalist dönemde, parlamentoyu, genel oyu, kadın haklarını, ulusların kendi kaderini tayin hakkını ortaya çıkaranın, bunların devletin sönmelenmesine yetmediği zaman kendi iktidar aygıtlarını meydana getirenin işçi sınıfı mücadelesi olduğunu söyler. Ancak işçi sınıfının bütün bunları hukuka aşkın olarak değil, devletin siyasal varlığını hukukla kuşatarak gerçekleştirdiğini belirtir. Bu görüşlerini, “İşçi sınıfı hareketi, tüm tarihinde, devletin demokrasi ile sönmelenmesine yönelik talepleri öne çıkarması, bu talepler için mücadele etmesi anlamında, tartışmasız demokratik bir harekettir.” cümlesiyle sona erdirir. (s. 310-11) Ortaya attığı kamu hizmeti olarak kamu hukuku teziyle de söylediklerini desteklemeye çalışır. Durkheim'ın sosyal dayanışma tezinden yola çıkan Duguit'den ilham alarak oluşturduğunu iddia ettiği bu kuram, menşesinde iradelerin eşitliği ilkesini taşır. Ancak bunun sınıf iktidarı kurma ihtimaline binaen kendisi tarafından bir başka ilkeyle tamamlanır: komünizm. (s.314-315) Her ne kadar devletin ve özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını kabul etse de, “komünizmi, kapitalizmin alternatifi bir üretim tarzı olarak değil, kapitalizmi aşmaya yönelen hareketler, talepler, değerler toplamı olarak görmek, [...] onu devletin üzerindeki temel norm, hatta bir dünya anayasası olarak görmek gerekir” düşüncesini serdedir (s.317). Tebliğdeki unsurların bu görüşlerin bir kısmına cevap olacağı düşünüldüğünden, sadece Yelkenci'ye yapılan desizyonizm (kararcılık) eleştirisinin çok da haklı olmadığı ifade edilmekle yetinilecektir. Makalesinin iki yerinde, tahminen Schmitt'e yapılan atıflar ve –kendi ifadesiyle- Lenin'in siyasi tahliline içkin kuvvet-teknik nedeniyle, birinde doğrudan isim vererek (s.90) diğerinde ise isim vermeden (s.107) söz konusu kuram her ne kadar liberal kamu hukuku açısından etkili bir alternatif üretse de, yine de kamu hukuku sınırları içinde kalması ve egemenin kararını mistikleştirmesi nedeniyle eleştirilmiştir. (Taner Yelkenci, “Marksist-Leninist Devlet Teorisi” *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi*, ed. Taner Yelkenci, Ankara: NotaBene Yayınları, 2013, s. 85-111). Mısır'ın alıntı yaptığı 106. sayfanın tamamının okunması da aynı yöndeki kanaati güçlendirmektedir. Yelkenci her seferinde bir karardan çok, sınıf savaşımına işaret etmektedir. Mısır'ın yönelttiği devletle siyasal birliği özdeş tutması meselesiyle ne kastedildiği anlaşılamamıştır.

7 Santiago Carrillo, “Eurocommunisme” et État, Fransızcaya çeviren Jacques Rillard, Paris: Flammarion, 1977, s. 227.

masının diğer ismidir.

Ancak proletarya diktatörlüğünün bu akım tarafından bir kenara bırakılmış olması, Avrokomünizm içinde bir sağ, bir de sol kanadın olmayacağı anlamına gelmez. Nitekim sağ Avrokomünizm, parlamento-dışı ve doğrudan demokrasi talep ve baskıları aracılığıyla liberal demokrasiyi değiştirmek için ciddi bir müdahalede bulunmaksızın, anti-tekelci bir mücadele içinde demokrasi savunusu ve herhangi bir niteliksel değişiklik veya bir kesinti olmaksızın, ama aşamalı bir ilerleme ile toplumu dönüştürme aracı olarak burjuva devlet kavramlaştırmasıyla diğerinden ayrışır. İşin traji-komik tarafı, sağ Avrokomünizmin daha çok Komünist Parti yönetimleri tarafından icra edilirken, sol Avrokomünizmin akademisyen ve aydınlar arasında taraftar bulması ve bu nedenle de sol akımlar içinde fikri bakımdan etkilerini her daim hissettiriyor olmasıdır.

Sol Avrokomünizmin iki kafası: Poulantzas ve Buci-Glucksmann

Poulantzas, 1976 yılında editörlüğünü üstlendiği *Devletin Krizi* başlıklı kitapla, çalışmalarında yeni bir evreye girdiğinin işaretlerini veriyordu. Kitap için yazmış olduğu makalenin daha başında “kriz” kelimesinin anlamı üzerinde duruyor; iktisadi krizi ne burjuva sosyolojisinin ve iktisadının değerlendirdiği gibi arızı bir olay olarak kabul ediyor, ne de III. Enternasyonalin yaptığı gibi bütün tekelci-empyeryalist aşamaya yayılmış olduğunu düşünüyordu. Birinci düşünce, ona göre iktisadi krizin kapitalist sistemin yeniden üretimindeki önemini kavramakta işlevsiz; ikincisi ise, her an krizin yaşanması olgusu nedeniyle, bu olayın neliğini anlaşılmaz hale getirdiği için zararlıydı. İktisadi kriz konusunda söylediklerini *mutatis mutandis* siyasi krize de teşmil ediyordu.⁸ Doğal olarak “siyasi kriz hakkındaki bu açıklamalar, [...] yeni bir dizi soruyu ortaya koyar: en başta da iktisadi krizle, siyasi kriz arasındaki ilişkiyi.”⁹ Çıkardığı sonuçlar 1-siyasi krizlerin ancak kendilerine özgü atf çerçevesi içinde idrak edilebileceği, iktisadi krizlerin zorunlu olarak siyasi krize tercüme olmayacağı, 2-siyasi krizlerin üretim ilişkilerin yeniden üretimi ve sömürü hakkındaki savaşımla ilintili olabileceği, ama bunun iktisadi bir

8 Nicos Poulantzas, “Les transformations actuelles de l’Etat, la crise politique et la crise de l’Etat”, *La Crise de l’état*, Paris: Presses Universitaires de France, 1976, s.20-25. Tahlildeki benzerliği göstermek için: “Kapitalist ilişkilerin yeniden üretiminde, özellikle de güncel aşamasında, [ekonomik] krize ilişkin öğelerin mevcut, [hatta] süregelen bir biçimde işlediği doğrudur; bu kavrama çelişkilerin yoğunlaştığı özel bir durumu ayırmak gerekmez mi?” (s.22. Cümle soru ile bitmemesine rağmen, ilgili ifadenin Türkçe’ye doğrudan çevrildiğinde anlaşılamayacağı düşünüldü) “Devlet aygıtlarının da dahil olduğu siyasi alan, kapitalizm altında ve (daha sonra incelenecek) bugünkü aşamasında, krize ilişkin öğeleri, daimi bir biçimde taşısa da; siyasi kriz kavramına çelişkilerin yoğunlaştığı özel bir durumu bahsetmek gerekir...” (s.25)

9 a.g.e., s. 25.

krizle ilişkili olacağı anlamına gelmediği, devletin bağrında ve siyasi düzeydeki sınıf savaşımı yoğunlaşması olarak bir siyasi krizin, bir iktisadi kriz dolayısıyla zuhur ettiğini düşünmenin en büyük yanlış olduğu, 3- “[İ]ktisadi bir krizin siyasi krize tercüme olabil”eceği, “ve şu günlerde bazı kapitalist ülkelerde yaşananın tam da bu oldu”ğu; “toplumsal ilişkilerin tamamında yaşanan bu krizleri belirtmek üzere nihayetinde özel bir kelimenin, Gramsci’nin hegemonya krizi (organik kriz) kavramının veya günümüz lisanına göre ‘yapısal kriz’ teriminin yedeklenmesinin zorunlu olduğu”, 4- iktisadi krizin siyasi krize tercüme olma hallerinde, bir birlikte çıkışın her zaman söz konusu olmayacağı, ortaya çıkışları arasında bir aralığın görülebileceğiydi.¹⁰ Poulantzas’ın kriz üzerinde bu kadar durmasının nedeninin sağ avrokomünizmden farklı olarak teorisinde sınıf savaşımı vurgusunu arttırmak istemesi olduğu şüphe götürmezdir.¹¹ Ama bu, 70’li yılların başından itibaren yavaş yavaş kopmaya başladığı yapısalcı gelenekten sonra kabul ettiği “maddi ilişkiler yoğunlaşması” olarak devlet tanımını geliştirmesini gerektirmiştir. Bu noktada ise yardım, Buci-Glucksmann üzerinden, ama aslında Gramsci’den gelir. Bu da çok şaşırtıcı değildir: yukarıda kriz kavramı üzerinde dururken Gramsci’den faydalandığı bu noktada hatırlanmalıdır.

Buci-Glucksmann, devletin genişlemesi başlığı altında ele aldığı Gramsci’nin bütüncül devlet (*état intégral*) kavramını, devletin zor işlevinin, ideoloji ve iktisadi işlevlerle birlikte ikiye katlanması şeklinde tanımlar. Bu anlamda zor ve üretim arasındaki ilişkinin derinleşmesi, üst-yapının karmaşık alanını, onun işleyişini metodolojik olarak ikiye ayırarak aşar. Bir başka açıdan bu, Marksist gelenek içinde sıklıkla yâdedilen üst-yapı/alt-yapı ikilisinin bozulması anlamına gelmektedir. Özetle, devletin bu yeni kavrayışla birlikte, artık sadece bir üst-yapı kurumu olarak nitelenmesi pek mümkün görünmemektedir. Bunun işlevselci ve araçsalcı bakış açılarından kurtulunması imkanını sağlayacağı gösterilmiştir.¹²

10 *a.g.e.*, s. 25-27. Dördüncü sonuçla alakalı olarak Poulantzas, iktisadi krizin siyasi krizi öncelemesi bağlamında, 1929 krizi ve 1933’te Nazizm’in Almanya’da, 1936’da Halk Cephesi’nin Fransa’da iktidara gelmesini; siyasi krizin iktisadi krizi öncelemesi bağlamında 1968 olayları (olaylar başladığında her ne kadar hissedilmeyen bir iktisadi kriz olsa da) ve Allende iktidarı döneminde Şili’de yaşananları örnek vermektedir

11 “Siyasi krize geri dönelim: ezilen sınıfların cephesinden bu, mücadelelerin hatırı sayılır bir şekilde derinleşmesi, siyasileşmesi ve iktidar bloğu ile ezilen sınıflar arasındaki ilişkilerin değişmesi; iktidar bloğu ve destek sınıflar arasındaki ilişkilerde çatlaklar ve bunların etkili toplumsal güçler olarak siyasi sahaya çıkışları; hâkim sınıfların iktidarı konusunda ezilen sınıfların ‘konsensüs’ünü, Devlet aygıtları tarafından dolaylı bir şekilde temsil edilme-kaydedilmeyi sorgulayan ideolojik kriz; özerk siyasi örgütlerin vurgulanması ve öz sınıf örgütlerinin artan ağırlığı şeklinde görülür. [Bu], ezilen sınıflar ile iktidar bloğu arasındaki uzlaşılardan aynı nesnel imkanını önemli ölçüde sınırlayan ve ezilen sınıflara karşı alınacak stratejilere kıyasla iktidar bloğunun bağrındaki ayrışmanın altını çizecek siyasi kriz ve iktisadi krizin eklemlenmesi durumu hakkında söz sarfetmez.” *A.g.e.*, s.44.

12 Christine Buci-Glucksmann, *Gramsci et l’État*, Paris: Fayard, 1975, s.115-6. Ayrıca 114. sayfada da şu tablo yer almaktadır:

Nitekim Buci-Glucksmann'a göre, Althusser 1969'da yazdığı *Devletin İdeolojik Aygıtları*'nda bu aktarılanlara çok yakın bir çerçeve çizmişse de, merkeze egemen sınıfın ideolojisinin yeniden üretimini koyduğu için hataya düşmüştür.¹³ Sonuç ise, Poulantzas'ın devleti "bir münasebet olarak, daha doğru bir deyişle, devletin içinde ve her zaman özgül bir biçimde dile getirildiği haliyle, sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki bir güç dengesinin maddi yoğunlaşması olarak"¹⁴ tarif etmesi ve özne/nesne olarak devlet algısını kendi açısından sona erdirmesidir. Kısaca devlet Poulantzas açısından hâkim sınıfın emrindeki bir iktidar organı olarak edilgin, en azından nötr olmadığı gibi; sivil toplumun rasyonelleştirilmesinde mutlak olarak kabul edilen özerkliğe de sahip değildir.¹⁵

Teorisinin altında yatan en önemli kişilerden birinin Gramsci olduğu böylece ortaya çıksa da, Gramsci'nin ikili iktidar, daha doğru bir ifadeyle proletarya diktatörlüğü yanında saf tutması, 1978'de yazdığı son kitap olan *Devlet, İktidar, Sosyalizm'de* ancak "Demokratik Bir Sosyalizme Doğru" ismini taşıyan en son kısımda çok, ama genelde olumsuz yönde atıf almasına neden olmuştur. Nitekim bir yıl önce verdiği röportajda bunun sinyallerini vermiştir:

Gramsci'nin de, temelde Ekim Devrimi örneğine ve şemasına bağlı kaldığını düşünüyorum [...] Gramsci için mevzi savaşı nedir? Mevzi savaşı, halk iktidarı yapıları olan devletin, bu muhkem şatonun dışarıdan kuşatılmasıdır. Ama aslında bu her zaman aynı hikayedir, muhkem şatodur, anlıyorsun değil mi, ya ona aniden saldırılır –manevra savaşı-, ya da o kuşatılır –mevzi savaşı. Ama nihayetinde, Gramsci'de devlet aygıtının kendisinin şu veya bu noktasına yerleşebilecek, [devletin] içindeki bir mücadeleye eklemlenecek devrimci bir kopuş anlayışı yoktur. [...] Halbuki ben, açıkça Avrupa'da devletin gelişmesi, gücü, toplumsal hayatla ve diğer alanlarla bütünleşmesi vs. nedeniyle, klasik bir ikili du-

Bütüncül Devlet (état integral) = zorla zırhlandırılmış hegemonya

Devlet veya siyasal toplum	Sivil Toplum
Diktatörlük	Hegemonya
Zor araçları (ordu, polis, idare, mahkemeler, bürokrasi)	Hegemonya araçları (kültürel, siyasi, iktisadi)
Hükümet (Dar anlamıyla Devlet)	Geniş anlamıyla Devlet
İktidar aracı olarak Devlet	Rıza örgütleyicisi olarak Devlet
Hükmetme	Yönetme

13 Buci-Glucksmann, üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin, kapitalist üretim tarzının devamı için devletin, zor ve ideolojik araçlarının önemini vurgulasa da; Poulantzas'ın devlet tanımına da atıfta bulunarak, ekonomik üretim sahasıyla, özellikle de temelde ideolojik yeniden üretim alanının ayrışmasında, üretim ilişkileri kavramını kısırlaştırmaksızın kalınmayacağını söyler. Bu noktada Gramsci'nin 1929 krizinden sonra Amerikan Kapitalizminin gelişimini tahlil ederek söylediği, "[H]egemonya, fabrikadan itibaren doğmuştur" cümlesine atıfta bulunur. A.g.e., p.85.

14 Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, çev. Turhan Ilgaz, Ankara, Epos Yayınları, 2006, s.143.

15 A.g.e.

rumun yaşanmasını zor buluyorum.¹⁶

Buci-Glucksmann ise Gramsci'nin mirasına daha sadık kalarak bir düşünce oluşturma yoluna gitmiştir. Ona göre devletin genişlemesi, kapitalizmin çelişkilerinden ve işçi sınıfı mukavemetinden kurtulmak isteyen burjuvazinin yeniden örgütlenmesinde yerini alır: bu hâkim sınıfların yürüttükleri bir mevzi savaşıdır. İşçi sınıfı ise buna kendi mevzilerinden cevap verir. Ancak bunun burjuvazinin pasif olarak nitelendirilebilecek yukarıdan müdahaleleriyle bir alakası yoktur. Ezilen sınıfların hareketleri tabanın isteklerine daha açık, bu anlamda da demokratik, hatta plüralisttir. Buci-Glucksmann, Poulantzas'ın başaramadığını Gramsci'nin pasif ve anti-pasif devrim kavramlarıyla sağlamıştır. Sağ avrokomünizmden ayrışmayı ise Kautsky'e benzer bir şekilde manevra savaşına izin vererek gerçekleştirir.¹⁷

Avrokomünizmin panzehiri: Sovyet deneyimi

Avrokomünizme hem isminin verilmesi, hem de sağ/sol teorik görüşlerinin ortalığa saçılması, solun diğer kesimlerinin bu akıma karşı olan eleştirilerinin de şekillenmesini sağladı. *New Left Review* dergisinin o dönemki editörü Perry Anderson, *Antonio Gramsci'nin Çelişkileri* başlıklı makalesinde¹⁸, Avrokomünizmin görüşlerinin temeline Gramsci'yi koymuş olmasının Gramsci'nin kavramlarının netliğe kavuşturulmasını gerekli kıldığını söylüyor¹⁹, ardından da örneğin ilk önce Gramsci'de karşılaşılan hegemonya kavramının üç kullanımı üzerine durarak²⁰ bunlar arasındaki salınımların nedenleri üzerine tartışmaya girişiyordu. Daniel Bensaïd ise, Norberto Bobbio'nun "Marksist bir devlet kuramı var mıdır?" isimli *Mondoperaio*'da yayınlanan bir yazısına cevapla başladığı makalesinde, Rus Devrimi'nin hemen öncesinde ve sonrasında yapılan tartışmaları aktarıyor ve Avrokomünistleri genelde Bernstein'in diliyle konuştuklarını söyleyerek eleştiriyordu.²¹ Akımın tahminen en kapsamlı eleştirisini yapan Ernest Mandel'in önemi, uzun yıllardır tahlilini yaptığı iktisadi durum içinde ve sınıfların hareketlerini de göz önün-

16 Henri Weber, "L'État et la transition au socialisme", (Nicos Poulantzas ile mülakat) *Critique Communiste*, no 16, Haziran 1977, <https://www.contretemps.eu/etat-et-la-transition-au-socialisme-interview-de-nicos-poulantzas-par-henri-weber/>

17 Hem bu paragraftaki bilgiler (s.6-8), hem de Poulantzas hakkında ifade edilen düşünceler bağlamında (s.3-6) şu kaynaktan yararlandım: Yohann Douet, "L'eurocommunisme, Gramsci et les althusseriens", *Décalages*, cilt: 2, sayı: 1, Makale:8, 2016, s.3-8. <http://scholar.oxy.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1102&context=decalages>

18 Perry Anderson "The Antinomies of Antonio Gramsci", *New Left Review*, I/100, November/December, 1976, pp.5-78.

19 *A.g.e.*, s. 6.

20 *A.g.e.*, s.26-27, 31-34.

21 Daniel Bensaïd, "Eurocommunisme, austromarxisme et bolchevisme", *Critique communiste*, sayı: 18-19, Ekim-Kasım 1977, <http://danielbensaid.org/Eurocommunisme-austromarxisme-et>.

de bulundurarak Avrokomünizmin nelere mal olacağını tespit etmesiydi.²²

Ancak hatırlanması gereken Avrokomünizmin cüretkar bir biçimde yaptığı şeyin, proletarya diktatörlüğü mefhumunun görecelileştirilmesi olduğudur: ileri kapitalist ülkelerin komünistlerinin bakış açısından “hayat tarafından aşılmış” bir olay. Dönemin önemli Marksist aydınlarından biri olan Althusser, Barselona’da yaptığı bir sunum sırasında, Marksizm eğer bir bilimse ve kavramlarından birisi de proletarya diktatörlüğüyse; nasıl ki matematik $2+2=4$ tanıtlamasını yaptıktan sonra, bu tanıtlama hayat tarafından aşılamazsa, proletarya diktatörlüğünün de bu mantık çerçevesinde aşılamayacağını söyler.²³ O sırada Althusser’in öğrencilerinden olan Balibar ise, Lenin’in Ekim Devrimi hakkındaki çalışmalarının Rusya’da gerçekleştiği şekliyle proletarya diktatörlüğünün çelişkileri üzerinde yükseldiği görüşündedir. Bunun anlamı, Ekim Devrimi’nin başka bir yerde aynı şekilde gerçekleştirilemeyeceği, böyle bir işe girişmenin biçimciliğe ve dogmatizme düşmek olacağıdır. Ancak tam tersi de, kısaca Ekim Devrimi’nde proletarya diktatörlüğü konusunda hiçbir tez sunmadığı da aynı ölçüde yanlıştır.

Balibar bunları üç başlık altında toplarlar: 1) Her devlet, o toplumda hâkim olan sınıfın siyasi iktidarıdır. Bir başka deyişle her devlet iktidarı, bir sınıf diktatörlüğüdür. Bu anlamda burjuva demokrasisi de, burjuva sınıfının diktatörlüğünden başka bir şey değildir. Çünkü devlette bir sınıf, iktidarı mutlak olarak elinde bulundurur; ne bir başka sınıfla paylaşır, ne de kendi kısımları içinde böler. Tarihsel olarak bakıldığında da, sınıf savaşı kaçınılmaz bir surette işçi sınıfını, devlet iktidarına getirecektir. Ama bunun ne zamanı, ne de bunun özgül biçimi önceden bilinemez. 2) Hâkim sınıfın iktidarı, devlet aygıtının işleyişinde ve gelişiminde tecessüm etmeksizin ne gerçekleşebilir ne de hâkim sınıf onu elinde tutabilir. Bahis konusu aygıtın sadece onun sert çekirdeğini meydana getiren zor aygıtı olmadığı da unutulmamalıdır. Bu tezin doğal sonucu, proletarya devriminin, başka bir şekilde söylenecek olursa burjuva iktidarının devrilmesinin, burjuvazinin iktidarını cisimleştiren devlet aygıtının parçalanmadan gerçekleşmeyecek olmasıdır. Çünkü proletarya diktatörlüğü sömürü ilişkilerini ortadan kaldırmadan, ne sömürü ne sınıfın var olduğu bir düzen yaratmadan tarihsel misyonunu gerçekleştiremez. 3) Sosyalizm, proletarya diktatörlüğünden başka bir şey

22 Ernest Mandel, *Critique de l'eurocommunisme*, Paris: Maspero, 1978, s. 200-206.

23 Louis Althusser, “Conférence sur la dictature du prolétariat à Barcelone”, *Période*, <http://revueperiode.net/un-texte-inedit-de-louis-althusser-conference-sur-la-dictature-du-proletariat-a-barcelone/>. “Ve bana gelince, modern toplumdaki sınıfların ya da bunlar arasındaki savaşımın varlığını keşfetmiş olma onuru bana ait değildir. Burjuva tarihçileri bu sınıf savaşımının tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçıları da sınıfların ekonomik anatomisini benden çok önce açıklamışlardır. Benim yeni olarak yaptığım: 1) Sınıfların varlığının ancak *üretim* gelişimindeki *belirli tarihsel evrelere* bağlı olduğunu; 2) Sınıf savaşımının zorunlu olarak *proletarya diktatörlüğüne* vardığını; 3) bu diktatörlüğün kendisinin *bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma* geçişten başka bir şey olmadığını tanıtlamak olmuştur.” Karl Marx, Friedrich Engels, *Collected Works Volume 39*, İngilizce’ye çeviren Peter and Betty Ross, s.62 ve 65. (http://www.hekmatist.com/Marx%20Engels/Marx%20%20Engels%20Collected%20Works%20Volume%2039_%20L%20-%20Karl%20Marx.pdf.)

değildir. Bu yüzden sosyalizme geçmek için bir yol olarak değerlendirilemez. Burjuva diktatörlüğü yıkıldıktan sonra, ortada bulunan tek amaç komünizmin inşasıdır. Sosyalizme ulaşmak gibi ara bir amaç yoktur.²⁴ Ancak bu noktada, Lenin'in komünizmin alt aşaması olarak tasnif ettiği sosyalizm için sarf ettiği "Devlet, artık kapitalistlerin olmadığı, sınıfların olmadığı ve bu yüzden artık ezilecek bir sınıfın da bulunmadığı ölçüde sönüp gider. -Ancak devlet henüz tam sönüp gitmemiştir, çünkü fiili eşitsizliği onaylayan 'burjuva hukukun' korunması hali sürer. Devletin tam sönüp gitmesi için tam komünizm gereklidir."²⁵ sözlerinin hatırlanması gerekir.

Sonuç Yerine

Farklı toplumsal koşullara ve bu yüzden değişik aidiyetlere sahip insanlar tarafından ulaşılmak istenen amaç, aynı ismi taşıyor olsa da, amaca ulaşmak için yapılan tahlil, oluşturulan strateji ve yeri geldiği zaman uygulanan taktikler amacın mefhumunu da çok değiştirebilir. Eski dilde ifade edecek olursak aynı biçimdeki zarflar, başka başka mazrufları içerebilirler. İkili iktidar stratejisinin yerine, genişletilmiş bir devlet tanımı içinde demokratik alanlar açmak yoluyla bir mücadele yürütmek, görüldüğü üzere basit bir strateji farklılaşması değildir. Mücadelenin uzayacağı vurgusu bir yana, mücadelede kullanılacak araçların da hukuk veya hak üzerinden tarif edilmesi, bunların tarih dışı bir hal almasına neden olabilir. Bu aslında günümüz üretim tarzı ve üretim ilişkilerini tanımlayan temel unsurların ortadan kalktıklarında, sistemin bunlarla belirlenen diğer unsurlarının aynı şekilde kalacağını veya çok cüzi değişikliklere uğrayacağını kabul etmek anlamını taşımaktadır. Halbuki sistemlerin belirleyici öğelerinin çözülmesi, kişilerin zaman algısından tutun, her şeyi değiştirir. Komünizmin, hayatımızı belirleyen bir unsuru kullanırken bile ona bugün tahayyül edilemeyecek bir anlam vereceğine emin olunmalıdır.

24 Étienne Balibar, *Sur la dictature du prolétariat*, Paris: Maspero, 1976, s.39-45. Balibar bu bağlamda, 1936 yılında, Yeni Anayasanın ilan vesilesiyle Sovyetler Birliğinde sınıf savaşımının ortadan kalktığı ilan edilerek, proletarya diktatörlüğünden sosyalizm aşamasına geçilmiş olduğunun söylenmesinin, 40 yıl sonra Avrokomünizm tartışmaları sırasında akisleri olduğu kanaatindedir. Ülke içinde sınıf savaşımının kalmadığını belirterek devleti sadece ülke dışında yapılan sınıf savaşimleri ve emperyalizmin varlığını sürdürmesi nedeniyle ayakta durduğunu iddia etmek, bir yandan sınıf savaşımının öte yandan devlet kavramının içini boşaltmaktır. Balibar'a göre bunun en önemli sonuçlarından biri tarihi ilerleten güç olarak sınıf savaşımının yerine üretici güçlerin ikame edilmesi olmuştur. Diğer bir önemli sonucu ise, diyalektiğin bir kenara atılarak proletarya diktatörlüğü ile sosyalizm aşamasını birbirinden ayırarak devrimci bir hat belirlemektir. *A.g.e.*, s.27-28, 31-33.

25 V.İ. Lenin, *Devlet ve Devrim*, s.114

Devrimin şairi, şiirin devrimcisi: Mayakovski

Şiar Rişvanoğlu

-Ji bo keça azad û serhildêr ya Qilebanê: Fadile Bayram'-¹

"Biz Esintisiyle

yaşıyoruz

Ekim fırtınasının...!"²

Devrimler tarihi; devrimin şiirini, romanını, öyküsünü yazmış, resmini, heykelini yapmış nice sanatçılarla doludur. Ancak bunların içinde bizzat o toplumsal devrime katılmış, devrimi yapmış olanlar çok çok azınlıktadır. Bu sanatçıların yapıtlarının kendi disiplinleri içinde "devrim" sayılabildikleri örnekler ise pek nadirdir. Yani sanatçı devrimcidir, devrime katılmış ya da yapmıştır, ancak eserleri o sanatın dinamikleri anlamında "devrim" niteliğinde değildir, "devrimci" değildir.

1 Türkçesi: "*Qileban'ın özgür ve asi kızı Fadile Bayram'a*". Hayatı üzerine bir (dizi) kitap yazılabilecek aslen Qilebanlı (Türkçe adı "Uludere", - "Botan" Eyaleti-, Daha önce Hakkâri'ye, şimdi Şırnak'a bağlı), büyüme ve yetişme dönemi itibarıyla "Adanalı" Fadile Bayram, Kürdistan Özgürlük Hareketi'nin farklı platformlarında ve kademelerinde, değişik coğrafyalarda özveri ve tevazu ile çalışmış, Marksist, feminist militanı, kendisi de arkasında şiirler, öyküler bırakmış olan bir edebiyat tutkunu, bu satırların yazarının kız kardeşi, yoldaşıdır. İdeolojik/politik duruşu, eleştirel tavrı nedeniyle (hayatın ironisi!) çok sevdiği Mayakovski'nin yaşadıklarına benzer süreçleri yaşamış, 18 Mayıs 2015'te, henüz daha 33 yaşında iken Amed'de Mayakovski ile aynı yöntemle yaşamına son vermiştir. İntiharı da, hâlâ, yine Mayakovski'nin intiharı kadar tartışmalıdır.

2 Mayakovski'nin "Perekop Coşkusu" şiirinden. Aleksander Uşakov, *V. Mayakovski*, çeviri: Ataol Behramoğlu, İstanbul: Düşün Yayınları, 1993, s. 116.

Resimde, heykelde, şiirde, romanda, öyküde “devrim” yapmış nice sanatçıdan söz etmek mümkündür. Ne var ki, bunların içinde de herhangi bir toplumsal devrimle herhangi bir düzeyde ilişki kurmuş olanlar son derece sınırlıdır. **Ama bazı sanatçılar vardır ki, bütün bu özellikleri bağrında barındırır; devrimcidir, kendi sanatında “devrim” yapmıştır ve bizzat devrimin hazırlayıcıları/yapıcıları içinde yer almıştır.** İşte Mayakovski; o ender bulunan kişiliklerden biri, belki de (tarihsel rastlantıların da yardımıyla) birincisidir. Bir parantez açarsak; Nâzım Hikmet şiirde benzer, (hatta felsefesinde ve derinliğinde çok daha büyük, bence dünyada benzeri olmayacak derecede) bir devrim yapmış, ömrünü devrime, devrim hazırlayıcılığına adanmış olduğu ve bunu lâıykıyla ve fazlasıyla hak etmiş olduğu halde tarihsel, coğrafi vb. koşullar onu “toplumsal devrim yapanların” arasında olma şansından mahrum bırakmıştır. Tarihin en şanlı devriminin, **Ekim Devrimi’nin şairi kimdir sorusunun cevabına hiç tereddütsüz bir şekilde birinci sırada Mayakovski’nin adı yazılacaktır.** Ekim Devrimi’nin şairidir, zira devrimin hazırlayıcıları (erken bir aşamada doğrudan, sonraları arka planda) ve kurucuları arasındadır, devrimin şiirini, destanını, tiyatrosunu yapmıştır. Ancak onu eşsiz kılan ve bugün dünyanın her yerinde hâlâ adının anılmasına neden olan şey yukarıdaki özellikleri ile birlikte, hem de çok farklı dillerde yazan bütün dünya şairlerine ilham olacak şekilde **şiirde yapmış olduğu devrimdir.** Öyle ki Nâzım Hikmet’ten Pablo Neruda’ya, Louis Aragon’dan Bertolt Brecht’e nice şair onun tarzından, üslubundan, biçiminden, rüzgârından etkilenmiş, esinlenmiştir. Bu etkileşimi Aragon şöyle ifade eder: “Vladimir Mayakovski okuduktan sonra hayatım değişti. Bana insanın milyonlara, dünyayı yeniden biçimlendirmek isteyenlere seslenmesi gerektiğini öğretti.” Yine benzer şekilde Johannes Becher, “Eseri, insan doğuşunun kutlanmasıdır. Mayakovski’nin evrensel önemi, kendini şiirlerinde, özgürce gelişen bir sosyalist kişilik olarak, öylesine parlak biçimde gösterebilmesinden kaynaklanır” demiştir.³

Şiirin devrimcisi: Şiirde yarattığı devrim

Mayakovski kendi estetiğini şöyle tanımlıyor: “kendi benliğimin ve halkın ruh hali ve duygularının birleştirilmesi.” Tabii şairin olağanüstü renkli bir kişiliği, son derece renkli bir hayâl gücü ve hepsinin ötesinde ve hepsini anbean besleyen, küçüklüğünden taşıdığı sürekli bir okuma tutkusunu vardır. Özellikle de Marx ve Marksizm en önemli okuma konularıdır. Bunu kendi ilginç üslubuyla şöyle ifade eder: **“Marx’ın önsözü kadar vurulduğum bir sanat yapıtı yok.”**⁴ Burada geçerken en çok etkilemiş olduğu Nâzım’la (ileride bu etkiye ayrıntılı değineceğiz) entere-

3 Aktaran Aleksander Uşakov, a.g.e., s. 35.

4 V.Şkolovski, S.Vladimirov, D. Moldavski, *Mayakovski’nin Yaşam Öyküsü*, çeviri: Ataoğlu Behramoğlu, İstanbul: Düşün Yayınları, 1994, s. 32.(Vurgu bana ait.)

san bir ortaklıklarını hatırlatmak isterim okura. Nâzım da, “Devrimin Hizmetinde” başlıklı yazısında şu ifadeleri kullanır: “Marx’ın, Engels’in, Lenin’in eserlerini ilk okuduğum zamanlardı. Öğrendiklerimi doğrudan ve kalbime doğduğu gibi şiire dö-küyordum. Materyalizm ve Ampiriokiritisizm’i okudum: benim için **bundan daha güzel bir poem yoktu.**”⁵

Mayakovski’nin renkli kişiliğini ve özgün karakterini ise belki de en güzel; ar-kadaşı, dostu, sevgilisi LiliBrik’in kız kardeşi Elsa Triolet anlatıyor: “Biliyordum ki **insan gözünü Mayakovski’de** bulundurmalıydı. O salt olağan bir ozan, yalnız, savaşımçı bir ozan! O yalnız bir insan değil, öyle bir kişilikti ki tüm insanlığın acısı-nı içinde taşıyan. **Ve o sevi, başarı ve yaşam uğruna olanaksızlığı zorluyordu.**”⁶

Mayakovski, Nâzım’a benzer bir biçimde kendi coğrafyasının (Gürcistan, Rusya ve diğer bölge ülkeleri) halk edebiyatını çok iyi özümsemiş bir şairdi. Bu onun devrimci “halkçı” çizgisinin ana hattı olacaktı. Bunun yanı sıra yazı dili (zira ana dili/konuşma dili Gürcücedir) Rusça’da yazılmış klasik edebiyata son dere-ce hâkimdir. Gerek düz yazı, gerekse şiir alanlarında Lermontov, Puşkin, Gogol, Derzavin, Nekrasov, Doştoyevski, Blok ve diğerlerinin eserlerini içine sindirmiş, yer yer olumlama, yer yer eleştiri anlamında eserlerine bir biçimde yedirmiştir. Onu çağdaşlarına göre benzersiz kılan ve **şiirde esasa ilişkin devrimi**; bu “kla-sik” damarı, **yepyeni bir olgu ile, önceleri toplumsallık, daha sonra ise açık açık sosyalist devrim olgusu ve devrimin uzantıları, yansımaları, biçimleri ile bambaşka bir dil ile dile getirmesi**ydi. İronik bir biçimde “Lirik şiir çoğumuzu yumuşatıp hamur yaptı” sözleriyle alay ettiği lirizmi, hem yazarken, hem de şiir-lerini kitlelere okurken son derece iyi bir biçimde kullanıyordu. Yani, nesnel dün-yayı, toplumsallığa ilişkin her olayı, olguyu, bulguyu, gelişimi; muazzam hayâl gücüyle beslenen, çoğu kez çok farklı kelime ve kavramlarla zengin bir biçimde süslediği, benzersiz biçimde ifade ettiği duyguları ile lirik bir biçimde, ama dö-neminin lirizm kalıplarını aşan bir perdeden yansıtıyordu. “Trajedi” şiirinin bir yerinde şöyle yazar:

(...) Kin fiçılarını deşin, patlatın,
Geviş getiriyorum kızgın taşlarıyla düşüncelerin işte.
Bağırıp çağırırken siz bugün içkili şenliklerde
Ben deliliğimle evleneceğim (...)⁷

5 Nâzım Hikmet, *Yazılar 1*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 307. (Vurgu bana ait.)

6 Mayakovski, *Mayakovski-Elsa Mektuplaşmaları*, Çeviri: Abdullah Rıza Ergüven, İstanbul: Berfin Yayınları, 1997, s. 50. (Vurgu orijinal metinde mevcut.) Bu “Elsa” Fransız komünist şair Aragon’un adına şiirler yazdığı “Elsa”dır. Bkz. Louis Aragon, *Elsa’ya Şiirler*, Çeviri: Sait Maden, İstanbul: Adam Yayınları, 1975.

7 Mayakovski, *Şiirler*, Çeviri: Sait Maden, İstanbul: Varlık Yayınları, 1986, s. 23.

Bulunduğu coğrafyada tarihsel, toplumsal ve politik gerçekleri böylesi bir içe-rikle ve bu denli farklı üslupla o güne kadar hiç kimse işlememişti. Bu diyalektik durumu Lunaçarski şöyle ifade eder, onun “O” isimli uzun şiirini dinledikten sonra: “Daha önceden de biliyordum, ama bugün iyice ikna oldum. Mayakovski lirik bir şair, çok ince ruhlu bir lirik şair. Ancak, kendisi bile çoğu zaman anlayamıyor bunu. Hem halkın savunucusu, hem ajitatör, hem lirik bir şair.”⁸

Mayakovski’nin şiirde **biçimsel “devrim”i, şiire getirmiş olduğu yeni uyak, yeni ölçülerdir**. Basamak biçimindeki dizelerle duygularını, bilhassa devrime, topluma ilişkin temaları anlatırken çok daha çarpıcı biçimde aktarmış, dizelerin anlam gücünü yükseltmiş, yine özellikle kitlelere yüksek sesle okurken yarattığı etki düşünüldüğünde, ritim özellikleri ve çarpıcı benzetmelerle algılama kapasitesini arttırmıştır. Bütün bu olumlu özelliklerinin yanında, özellikle ilk şiirlerinde bohem bir bireyci hava, zaman zaman alaycı, uğruna savaştığı ve her fırsatta yücelttiği halk kitlelerini ince ince dalgaya alacak denli “tepedenci” bir hava vardır. Buna, okuyucuda bazı anlarda bir parçalanmışlık duygusu yaratan dağınık ve fazla hareketin neden olduğu bir eylemsizliğe yol açan bir hat da eşlik eder.⁹ Kuşkusuz bu ruh halinin arka planında bir dizi önemli yaşanmışlık vardır: babasını küçük yaşta (13) kaybetmesi, aynı yıl Gürcistan’ın küçük bir şehrine (Kutais) bağlı bir köyden (Bağdadi) Moskova’ya taşınmış olmaları, orada şiirine de yansıtmış olduğu annesi (Aleksandra Aleksevna) ve kız kardeşleri (Lyuda ve Olya) ile birlikte çektiği yoksulluk ve bir dizi baskı, bazen halk tabakalarından, bazen de sanat çevrelerinden “aykırı” sanatına ve sanatçı kimliğine yönelik hak etmemiş olduğu küçümseme ve dışlamalar, daha sonra şiirleri ile genç yaşta yakaladığı “şöhret”, bir dönem devrimcilikle iç içe geçen bohem yaşam kültürü. Bu tarzına küçük bir örnek olarak şu dizeleri almak mümkün:

Düşünceniz
Sünepe beyninizde yatar ya miskin miskin
Yağ bağlamış bir uşak yatar gibi pis bir yatakta,
Çileden çıkararak kanlı paçavralarıyla yüreğimin
Alaya alacağım hep onu, hınzır ve hayta.¹⁰

8 V. Mayakovski, *Lenin Destanı*, çeviri: Güneş Bozkaya, Nadire Çobanoğlu, İstanbul: Yar Yayınları, 2006, s. 6.

Ayrıca Lunaçarski’nin “lirik” olarak tanımladığı ekol üzerine daha kapsamlı ve doyurucu bir tartışma için bkz. Theodor W. Adorno, *Edebiyat Yazıları*, Çeviri: Sabit Yücesoy, Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları, 2015, s. 114-136.

9 Leo Troçki (Rusça aslına sadık (doğru)yazılışı: “Lev Trotskiy”-Ş.R.-), *Edebiyat ve Devrim*, çeviri: Hüseyin Portakal, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1989, s. 126.

10 “Pantolonlu Bulut” şiirinden. Mayakovski, *Şiirler*, s. 69.

“Büyük, hatta Blok’un tanımladığı gibi korkunç bir yetenek” diye bahsettiği Mayakovski’nin bu ve benzeri özelliklerini Trotskiy şöyle tanımlar: “Ama bu büyük yetenekte, daha doğrusu Mayakovski’nin tüm yaratıcı kişiliğinde bile, bu kişiliği oluşturan öğeler arasında zorunlu bir bağlulaşım (korelasyon) yoktur; bir denge, dinamik bir denge bile yoktur. Mayakovski, bir orantı duyusunun ve bir öz-eleştiri yetisinin gerekli olduğu yerlerde en zayıf kalmaktadır.”¹¹

Trotskiy, şairin bireyci, zaman zaman devrimin doğru kavranışından uzak bulunduğu “150 Milyon”, “Savaş ve Evren”, “Güldürü” yapıtlarını eleştirirken, “Pantolonlu Bulut” için şöyle yazar: “Sanatsal açıdan onun en önemli ve yaratıcı, deney bakımından da en yürekli ve umut veren yapıtıdır. Hâtta böylesine şiddetli, yoğun ve biçim bağımsızlığına sahip bir şiirin yirmi iki yirmi üç yaşlarında bir genç tarafından yazıldığına inanmak zor.” Trotskiy, bu alıntının yer aldığı ve edebiyat eleştirmenleri tarafında hâlâ “başyapıt” olarak sayılan *Edebiyat ve Devrim*¹² kitabında Mayakovski’ye uzunca bir bölüm ayırmış, onun şiirinin ve sanatsal duruşunun ayrıntılı ve son derece nesnel bir değerlendirmesini yapmıştır. Elbette her yazısına egemen olan yüksek bir adalet duygusu ve diyalektik materyalist bir kavrayışla. Bu yazının sınırlarını aşmamak adına sadece anarak geçeceğiz ama bu değerlendirmelerde Trotskiy, övgü ve takdirle birlikte, zaman zaman çok sert gibi görünen eleştirilere yer vermiş olsa da, nihayetinde Mayakovski’nin hakkını gerektiği gibi teslim eder ve geleceğe işaret ederek “**yaratıcı çalışmalarına**” ve “**ağır, yüklü, çoğu kez kusursuz imgelerine**” dikkat çeker. Nitekim Mayakovski, bu eleştirilerin yazılmış olduğu 1923 yılından sonra son derece yetkin eserler verecektir. Belki Trotskiy’in “devrimin şiiri olmalıydı” dediği “150 Milyon” değil ama, Mayakovski’nin sadece bir sene sonra Lenin’in ölümü üzerine yazdığı “Lenin Deştanı” devrimin şiiri sayılabilir. Yine ölmeden bir süre önce yazmış olduğu “Yüksek Sesle” ve “Dobra Dobra” şiirleri de devrime yazılmış deştan niteliğinde yapıtlardır.¹³

Devrimin, “çelik ısıltılı” şairi, “kana batmış bayrağı”

Mayakovski’nin devrimci düşüncelerle tanışması henüz 12 yaşına denk düşer. Rusya’daki politik hareketlerle ilk tanışması, kız kardeşinin Moskova’dan dönerken getirdiği yasadışı bildiriler, kendi deyişiyle “coşkun kağıtlar”la olur. Şöyle an-

11 Troçki, age., s. 123.

12 Bu kitabın Trotskiy’in hayatındaki yeri ve kitabın içeriğinin son derece tatmin edici bir değerlendirmesi için bkz. Isaac Deutscher’in adını Trotskiy’in 1923 yılında Pravda’da çıkan denemesinden alan “Yalnız Politikayla Yaşanmaz” başlıklı yazısı. *Sınıf Bilinci*, no: 13, Ağustos 1993, s.144.

13 Trotskiy’in bu üç şiiri okuyup okumadığına, bir değerlendirmesi olup olmadığına ilişkin bilgiye bu yazıyı yazma sürecinde ulaşmış değilim. Şayet var ise okuyucu beni bağışlasın, başka bir yazıda okuyucuya ve bizzat Trotskiy’e telafi borcum olarak hakkımı saklı tutayım.

latır bu tanışmayı:

Katlanmış uzun kâğıtlar veriyor bana gizlice. Şimdi bile aklımda ilki:

‘Kendine gel arkadaş, kendine gel kardeş.

Yere at silahını bir an önce.’

Devrimdi bu. Şiirlerle. Şiir ve devrim kafamda bir ölçüde birleşmişti.¹⁴

Ailesi ile birlikte Moskova’ya taşındığında annesinin pansiyon olarak kiraya verdiği odalarda kalan Bolşevik gençler daha önce sadece adını duymuş olduğu kitaplarla tanışmasını sağlar: Engels’in *Anti-Dühring*’i, Marx’ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi’ne Katkı*’sı, Lenin’in *Sosyal Demokrasinin Demokratik Devrimdeki İki Taktiği* broşürü. Aynı günlerde politik hareketlere katılır ve henüz 15 yaşındayken arka arkaya iki kez tutuklanır ve bırakılır. 1908 yılı başında ise Sokolnik’te Bolşeviklere katılır, Moskova il komitesine alınır. Mart ayında bu kez üçüncü yakalanmada tutuklanır ve hapishaneye tanıştır. 11 ay süren hapishane macerası en çok okuduğu, “yaşamımın en önemli dönemi” dediği dönemdir. Bu dönem bir hesaplaşma ile sonuçlanır. Şöyle anlatır bu hesaplaşmayı: “Üretmeliydim(...) Okuduklarım kafamdan boşalıp giderse ne kalır geriye? Marksist yöntem. Ne koyabilirim köhne düşünceler karşısına? Devrim ciddi bir okul bitirmemi gerektirecek mi bilemem?”¹⁵ Ressam olmaya karar verir önce. Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu’ndaki derslere katılmaya başlar. Ancak **şiir yazma tutkusu içinde giderek büyümektedir, fakat bu duyguyu nasıl şiire dönüştüreceğini keşfedemeyecek durumdadır**. Ona bu cesareti veren kişi okulda tanışmış olduğu “kübişt ressam” David Brlyuk olur. Kendi anlatımıyla şair olduğu anı şu kelimelerle ifade eder: “Bir iki dize okuyorum ona ve ekliyorum: ‘Bir arkadaş verdi de...’ David duruyor. Gür sesle bağırarak: ‘Sizsiniz bunu yazan! Dahi bir ozansınız siz!’ Hak etmediğim bu sözleri sarf etmesi çok heyecanlandırıyor beni. Dizeler arasına gömülüyorum. Beklenmedik bir biçimde ozan olup çıkmıştım o akşam.” Bu ikiliye daha sonra David’in ressam kardeşleri Nikolay ve Vladimir Brlyuk ile şairler V. Hlebnikov, V. Kamenski ve Kruçyonik katılırlar. Bir aşamadan sonra “Rus fütüristleri” olarak anılmaya başlarlar. “David’de çağdaşlarını geride bırakmış bir ustanın öfkesi var, bende de modası geçmiş fikirlerin uğursuzluğuna aklı yatmış bir sosyalistin konuşma ustalığı: Doğdu Rus fütürizmi!” diye anlatır bu beraberliği Mayakovski. 1912 yılında bir bildiri yayımlayarak “Hal-kın Beğenisine Şamar” başlığı altında Rus edebiyatının “seçkin”leri olarak adlandırdıkları Maksim Gorki, Blok, Sologub, Remizov, Averçenko, Çerni, Kuzmin, Puşkin, Doştoyevski ve Tolstoy gibi şair ve yazarları hedef alacak ve “onların basitliklerine gökdelenlerin tepelerinden baktıklarını” ilan edeceklerdi.¹⁶

14 V.Şkolovski, S.Vladimirov, D. Moldavski, age., s. 28.

15 V.Şkolovski, S.Vladimirov, D. Moldavski, a.g.e., s. 41.

16 Benzer bir meydan okumayı bu topraklarda Nâzım Hikmet, Haziran ve Temmuz 1929’da

Hızlı bir hatırlatma: Rus Fütürizmi

Geçerken Mayakovski'nin başını çektiği Rus fütüristlerinin “fütürist” akımın kurucusu olan Marinetti ile birlikte faşizme yelken açmış İtalyan fütüristlerden bambaşka bir noktada durduklarını okuyucuya hatırlatmakla yetinelim. Trotskiy bu farkı şöyle açıklar: “Rus Fütürizmi ise papaz Rasputin’e karşı mücadelenin hazırlık sınıfından gelmiş ve Şubat 1917’nin demokratik devrimine hazırlanmakta olan bir toplumda doğmuştur. Bu bizim Fütürizmimize bir takım üstünlükler sağladı.”¹⁷ Rus fütüristlerinin bu radikal çıkışlarının salt “elit” edebi çevrelere değil, toplumsal düzenin kendisine, onun yerleşik burjuva değerlerine yönelik ve sınıfsal yönelim taşıyan bir tepki olduğunu yine ilk ve kapsamlı biçimde Trotskiy teşhis etmiştir: “Fütüristlerin geçmişten kopma, Puşkin’i kaldırıp atma, geleneği ortadan kaldırma gibi çağrıları, eski edebi kaşa, entelicensiyanın kapalı çemberine yöneltildiği ölçüde bir anlam taşır.” Ama her zamanki diyalektik bakışı ve tarihselci gözlüğüyle eklemeyi ihmal etmez:

Fütüristler onlardan kopmakla iyi etmişlerdir. Ama bu kopma eylemini evrensel bir gelişme yasası haline getirmek zorunlu değildir. Fütürizmin geçmişini abartmalı yadsımasında, proleter devrimciliği değil, bir bohem nihilizmi vardır. **Biz Marksistler geleneklerle yaşarız, ama bundan ötürü de devrimciliğimizden bir şey yitirmiş olmayız.**¹⁸

Mayakovski ve grubu, 1913 ve 1914 yılları içinde ülkede büyük bir turne düzenlemiş, sahne gösterileri, sergiler, tiyatro oyunları...derken grup kendine sanat dünyasında bir yer bulmuş, Mayakovski ise düzgün fiziği, etkileyici sesi ve halkın önünde ezbere okuduğu şiirlerle epey dikkat çekmişti. Kendisinin sahneye koyup oynadığı ilk fütürist gösteri olan “Trajedi” bu turnede seyirciyle buluşmuştu. Kendine özgü uyak teknikleri, doğal retoriği, etkili ve canlı vurguları, başkaca bilinen şairlerin şiirlerinden, halk şarkılarından yaptığı uyarlamalar, sözcük oyunları, yansımali seslerden faydalanma yöntemi son derece etkili bir portre yaratmıştı. Şair artık seri halde yazıyor, oynuyor, **devrimci düşüncelerini açık açık halka aktarıyordu**. Bu sürecin devamında elbette polis baskısı, Akademi’den atılma ve çeşitli saldırılar gelecekti.

Resimli Ay dergisinde “Putları Yıkıyoruz” başlığıyla yapacak ve kendi deyişiyle “Kartimizin (okurumuzun) kafasına zorla mihlanan putlar” diye tanımladığı Abdülhak Hâmit Tarhan ve Mehmet Emin Yurdakul gibi şair ve yazarlara yönelik son derece sert (elbette yerinde) eleştiriler getirecekti. Bu yazılar için bkz. Nâzım Hikmet, *Yazılar Konuşmalar-Yazılar 1*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.17-20, 24-26.

17 Troçki, age., s.106.

18 Troçki, age., s.107.

Yoğun üretkenlikle geçen birkaç yıldan sonra, “Pantolonlu Bulut”ta yazdığı dizelerle devrimi (sadece zamanlamada bir yıl şaşarak) müjdeliyordu sanki:

İnsanın dar görüşünün durakaldığı
bir yerde, o dikenli devrim tacıyla
geçip kafasına aç sürülerin
ilerliyor bindokuzyüzonaltı yılı.¹⁹

“Kabul etmek mi etmemek mi? Benim için (ve Moskovalı öbür fütüristler için) böyle bir soru yoktu. Benim devrimimdi bu”²⁰ der Mayakovski ve tereddütsüz biçimde Ekim Devrimi’nin şenliğine katılır. Devrim sonrası Rusya’sı, tarihte o günden bu yana hiçbir zaman, hiç bir ülkede görülmediği kadar özgür, işçi sınıfı ve bütün alt sınıflar için “eğlenceli”, her tarafın devrim koktuğu ve her alanda kolektif dönüşüm rüzgârlarının estiği bir yerdi. Sosyalizmi inşa düşüncesinin verdiği moral motivasyon, işçi demokrasisinin adım adım yaşama geçiriliyor oluşu, kültürel hayatın renkliliği, canlılığı ve yaratıcılığı bütün ülkeyi adeta bir cennete çevirmişti. Başta **Lenin ve Trotskiy olmak üzere Bolşeviklerin Marksizmi devrimci bir yorumla**; sadece politikada, örgütlenmede, devlet organlarında değil, toplumsal yaşamın her alanında egemen kılma çabaları, **işçilerin, yoksul köylülerin, kadınların, gençliğin, farklı ulusların eşitlik eksenli birlikteliğini oluşturma gayretleri bütün iklimi değiştirmişti**. Bu olağanüstü atmosferi Mihail Şvidkoy şöyle betimler:

İnsanlığın acılarına son verecek bir adalet ülkesiyle ilgili ütopyaları doğuran devrimci enerji, aynı zamanda müthiş semboller ve metaforlar yarattı...Sanatçılar doğmakta olan sosyalizmin sorumluluğunu paylaştılar. Yeni seslerle ve renklerle sahnede ve tuval üzerinde sosyalizmi yarattılar. Bu sanatın enerjisi bütün Rusya’ya ve dünyaya bulaştı...Dünya devrimi düşleri, ebedi Doğu-Batı karşıtlığını bastırdı. Ütopya gerçekliği sindirmeye cüret etti.²¹

Bu tabloya Mayakovski çok hızlı uyum sağlamış, her şeyiyle kendini devrimin hayata geçmesine, oturmasına adanmış, “sanatını Devrim’in hizmetine her şeyiyle sokmuştur.”²² Devrimden bir süre sonra Roşa’ya girmiş (Rus Telgraf Ajansı), orada siyasi afişler, posterler, karikatürler, resimler yapmış, (bu arada çok ses getiren “Roşa Pencereleri” adlı şiirini yazmış), film senaryoları hazırlamış, *Komün Sanatı* gazetesini çıkarmıştır. Lenin henüz 1922’de Mayakovski’nin “Durmadan Toplananlar” isimli bürokrasiyi eleştiren şiirini çok beğenmiş, hatta bazı dizelerini ezber-

19 Mayakovski, *Seçme Şiirler*, Çeviri: Aslı Kara, İstanbul, Lirik Yayınları, 1993, s. 42-43.

20 V.Şkolovski, S.Vladimirov, D. Moldavski, a.g.e., s.55.

21 Aktaran Kurtar Tanyılmaz, “Ekim devriminde Rus avangard sanatçıları”, *Devrimci Marksizm*, no: 26, İlkbahar 2016, s. 104.

22 Troçki, a.g.e., s.123.

lemiştir. Devrim günlerinde ise onun konuşma tarzından ve propaganda gücünden faydalanmaya çalışmıştır. Şöyle der Lenin onun için:

Mayakovski'nin şiirlerinden pek bir şey anlamıyorum ancak onun meydanlarda savaşacak bir uzman olduğunu hissediyorum. Onun yazdıkları siyasi açıdan belki tartışılabilir. Şiirlerinde çok fazla politik bir şey yok, insanları bir şeye davet eder bir hava yok. Şiiri komünistleri birleştirmeye yetmez. Ama politik bakış açısının doğru olduğuna inancım sonsuz.²³

Mayakovski bu dönemde halka en kolay ve yaygın ulaşma yolunun sahne sanatı, yani tiyatro olduğunu düşünerek ve Ekim Devrimi'nin yıldönümünde “Misteriya-buff”u (Kendi ifadesiyle: “Misteriya” büyük devrimimiz, “buff” da onda güldürücü olandır) yazar ve Ekim devriminin sanat çevrelerine hâlâ ilham vermeye devam eden bir başka evlâdı, büyük tiyatro ve sahne sanatçısı Meyerhold ile birlikte sahneye koyar. Şairin devrime sağladığı uyum, duyduğu inanç ve güven şu dizelerde açığa çıkacaktır.

Yüreği Ekim sağnağıyla
yıkılanlar
ne gün ışığı ister,
ne okyanuslar.
İklimlere,
doğal güzelliklere
ihtiyaç duymaz onlar. **Onlara yalnız sen gereklisin
ey Devrim!**²⁴

Mayakovski'den en çok etkilenmiş olan şairlerden biri olan Şilili ozan Pablo Neruda ise “Mayakovski, Parti'yi ve etkin işçi sınıfını şiirinde birleştirip, bunlardan büyük bir şiir yaratan ilk şairdir. Bu, üstün bir devrimdir ve evrensel edebiyat alanında Baudelaire ya da Whitman'inkine denk bir destektir çağdaş şiire”²⁵ sözleriyle tanımlar Mayakovski'nin devrimle ve sınıfla ilişkisini. Kuşkusuz diğer fütüristlerin ve farklı öteki ekollerin (formalistler, konstrüktivistler, akmeistler, vb.) devrime uyum sağlamaları Mayakovski kadar kolay olmayacaktı. Bu süreçte fütüristler ve bu gruplar ve bir dizi bağımsız aydın LEF Grubu'nu kuracak (Sol Sanat Cephesi) ve Mayakovski'nin dizelerinden yaratılmış “Sokaklar fırça, alanlar paletimizdir” sloganıyla sanat ordusunu sokağa, kitlelerle buluşmaya davet edecek, güçlerini devrime akıttığını deklare edecektir. Özellikle “proletkült” tartışmaları bağlamında

23 V.Şkolovski, S.Vladimirov, D. Moldavski, a.g.e., s. 75.

24 V.Mayakovski, *Lenin Destanı*, s.18. (Vurgu bana ait.-Ş.R.-)

25 Pablo Neruda, *Şiir Boşuna Yazılmış Olmayacak*, çeviri: Nesrin Arman, İstanbul: De Yayınevi, 1985, s. 42.

Lunaçarski'nin yönettiği kültür politikası ile zaman zaman gerilimli bir ilişkileri olacak, 1928'de dağıtılacaklardı. “Sosyalişt gerçekçilik” adı altında Jdanovcu kaba bir Stalinişt sanat anlayışının bütünüyle egemen olduğu 30'ların başında ise hemen hemen bütün farklı akımlar bir biçimde tasfiye edilecekti. Mayakovski, 1924-1930 aralığındaki olgunluk dönemi sayılabilecek dönemde “Proleter Şairlere Mesajlar”, “Genç Kuşağımıza”, “Sovyet Pasaportum”, “Lenin Yoldaşla Söyleşi”, “Yüksek Sesle” ve “Dobra Dobra” gibi yüzlerce etkileyici şiir yazacaktır. Devrimin 10.yılı için yazdığı “Güzel” başlıklı uzun şiirini Lunaçarski “Bronzdan dökülmüş Ekim Devrimi bu şiir” sözleriyle selâmlar. Mayakovski bu dönemde, her birini şiirinin sanat anlayışının anlatılması/sergilenmesi kadar mümkün olduğunca sosyalizm propagandasına çevireceği bir dizi yurt dışı gezisi yapacak (Almanya, Fransa, İspanya, Meksika, Küba, Polonya, Çekoslovakya), enternasyonalist kimliğini pekiştirecek, bu ülkelerde ve kardeş cumhuriyetlerde (diğer Sovyet ülkeleri) edindiği her şeyi dizelerine yansıtabilecekti. ABD gezisini ise “Amerika’yı Keşfim” kitabıyla eleştirel bir günlük/deneme formunda yazıya dökcektir.²⁶ Bu eleştirinin en çarpıcı formülasyonunu da “Belki de, ABD, umutsuz burjuva sınıfı davasının son silahlı savunucusu olacaktır” sözleriyle ifade edecektir.²⁷

Sonun başlangıcı: Stalinist bürokrasinin “ölümcül” sanat politikası

21 Ocak 1924'de Lenin'in ölümüyle başlayan ve 1927'de Trotskiy'in partiden atılması ile adım adım iktidarını kuvvetlendiren Stalinişt bürokrasinin karşı devrimci darbesi; sadece bir kısmı 1905'ten gelen, Çarlık rejimine, iç savaşta Kızıl Ordu altında Beyaz Ordu'ya karşı kahramanca savaşmış yüzbinlerce Bolşeviğin öldürülmesi, sürülmesi, sindirilmesi, işçi demokrasisinin lağvedilmesi, her türlü enternasyonalizmin ayaklar altına alınması değil, **aynı zamanda bütün kültürel yaşama “orak ve çekici” ezmek için indirilen kanlı bir balyoz olacaktı.** Termidorcu terör döneminin politik ve sosyal ikliminin tasviri ve kriminal bilançosu bu yazının kapsamı dışında kalır.²⁸ Ama birkaç noktaya değinecek olursak, sadece 1934-1938 arası dönemde yapılan temizlik esnasında 6 milyon insanın öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Terörün dozu savaş sonrasında da, Stalin'in 1953'te ölümüne

26 V.Mayakovski, *Amerika'yı Keşfim*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.

27 a.g.e., s. 125.

28 Bu dönemin bilançosu ve kapsamlı analiz ve değerlendirmeleri için birkaç temel kaynağa referans yapmamız gerekirse bkz. Lev Davidoviç Trotskiy, *İhanete Uğrayan Devrim*, Kolektif Çeviri, İstanbul: Alef Yayınevi, 2006; Lev Troçki, *Stalin'in Cinayetleri*, çeviri: Maral Berberyan, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2001; Lev Sedov, *Kızıl Kitap*, çeviri: Halil Çelik, İstanbul: Prinkipo Yayıncılık, 2008; Mehmet İnanç Turan, *Yıkıntının Tarihi ve Teorisi*, İzmir: Etki Yayınevi, 2001. Isaac Deutscher, *Stalin, Bir Devrimcinin Hayatı*, 2 Cilt, çeviri: Selahattin Hilav, Sosyal Yayınları, 1990.

kadar zaman zaman yükselmiştir. Stalin'den sonra bile, hatta Hruşçof döneminde ironik biçimde “Stalin eleştirisi” adı altında sürdürülmüştür Termidorcu terör. Biz okuyucuya sadece, başka politik figürler ve sanatçılar gibi Mayakovski'yi de (elbette bir dizi bireysel sorunla birlikte) adım adım intihara sürüklemiş olan sanat alanındaki korkunç ortamı aktarmaya çalışacağız. Geçerken, aşağıda referans yapılan kaynaklardan birisine, sonuncusuna ilişkin olarak; son derece sembolik olması bâbında özel bir değinmede bulunmak isterim. Isaac Deutscher'in anılan kitabının altbaşlığı, daha ilk baskısından (1949) itibaren “A Political Biography” yani “Politik Bir Biyografi (Yaşam öyküsü)” olmuştur. Ancak buna rağmen Türkçeye “Bir Devrimcinin Hayatı” olarak çevrilmiştir. Somut gerçekliği ve yazarın iradesini hiçe sayan bu Stalinişt tahrifatçı anlayış (sorumluluğu çevirmen Selahattin Hilav ve/veya yayıncı Tektaş Ağaoğlu'na aittir) Stalin hakkında yayımlanan eserlerde yapılmış olan nice tahrifattan yalnızca bir tanesidir. Özellikle genç sosyalistlerin, devrimcilerin (hâlâ utanmazca sürdürülen) nasıl bir zehirlenme teşebbüsü ile karşı karşıya olduğu çok açık değil mi? Boris Kagarlitski devrim sonrası aydınları şöyle tasvir ediyor: “Devrimci aydınlar, işçilerin temsilcisi gibi hareket etmeye başlamıştı; onlar adına konuşmakla yetinmiyorlardı, işçi sınıfı içinde ve bilincinde gerçekten güçlüydüler. Fikirlerini kitleler paylaşıyordu artık.”²⁹ Aydınların “devrimci” olduğu bu özgürlükçü dönem, işçi demokrasisinin ayaklar altına alınmasına eşlik eden bir baskıcı, dogmatik ve donuk bir kültür politikası ile yerini eleştirel ürünler veren, bilhassa bürokrasiye karşı düşüncelerini açıkça dile getiren sanatçıların fiziken yok edildiği, sürüldüğü, cezaevlerine tıkıldığı, eserlerinin yasaklandığı bir ortama bırakacaktı. Sanat dünyası aykırı hiçbir düşüncesini söze, esere dökemeyen, partinin buyruğunda emir kulu gibi çalışan, hiçbir özerkliği olmayan, yaratıcılığının yerinde yeller esen, oto-sansürü artık sanat yaşamının belki de birinci ilkesi yapmış sinik, korkak şahsiyetler topluluğuna dönüşecekti. Bu durumu yaşamının uzun bir döneminde bu anlayışa çeşitli nedenlerle açıkça savaş açamamış olan Georg Lukacs bile şu sözlerle ifade etmek zorunda kalmıştır: “Ne var ki, Stalinci dönemin edebiyatında asıl sorunlar ele alınmamış ve –ekonomik öznellikte olduğu gibi- belli çözüm yollarının doğruluğu dogmacı bir nitelik kazanmıştır.”³⁰

Bürokrasinin bu “yeni” sanat anlayışı, Lenin'in “Bu edebiyat özgür olacaktır, çünkü ona yeni güçler kazandıran hırs ve kariyerizm değil sosyalizm düşüncesi ve emekçiler için duyulan sevgidir”³¹ diye tanımladığı ve kökleri Marx'a ve Engels'e dayanan devrimci Marksist anlayışa taban tabana zıttır. Zira Marx, her ne kadar (başka sorunların da eklemlendiği zaman sorunu nedeniyle) sanat üzerine bağımsız

29 Boris Kagarlitski, *Düşünen Sazlık*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s. 33.

30 Georg Lukacs, *Çağdaş Gerçekliğin Anlamı*, çeviri: Cevat Çapan, İstanbul: Payel Yayınevi, 1986, s. 138.

31 V.İ. Lenin, *Proletarya Kültürü*, çeviri: Nadiye R.Çobanoğlu, İstanbul: Yar Yayınları, 1988, s. 11.

bir yapıtı ortaya koyamamış ise de, *Alman İdeolojisi*, *Grundrisse* ve *Kapital* gibi yapıtlarında metinler arası, hatta satır arası değerlendirmelerinde, mektuplarında **sanatı temel bir insani ihtiyaç olarak belirlemiş** ve onun özgün karakterine ve gerek duyduğu özgür toplumsal ortama her seferinde vurgu yapmıştır. Örneğin *Grundrisse*'de tüketimi, üretilen şey tarafından değiştirilmeyen basit/edilgen bir veri olarak değerlendirme yerine, talebin **estetik** ve ekonomik olarak arz edilen şey tarafından etken bir biçimde nasıl dönüştürüldüğünü ayrıntılarıyla ele alarak ortaya sermiştir. *Kapital*'de ise modern kapitalizmde işçinin “kendi zihinsel ve fiziksel yeteneğiyle yaptığı **bir oyun olarak işten zevk alma**” olanağından yoksun olduğunu yazarak gönderme yoluyla insanın ve toplumun yaşamında sanata verdiği önemi vurgulamıştır.³² Benzer biçimde, Engels de bir dizi eserinde, mektubunda sanata ve onun özel bir alanı olarak edebiyata ilişkin görüşlerini parça parça da olsa dile getirmiş ve bilhassa toplumsal boyutu bağlamında özgürlük ile ilişkisine değinmiştir. Devrimci Marksizmin sanat ve özgürlük ilişkisine ilişkin yaklaşımının zirvesi sayılabilecek en berrak örneği ise Trotskiy, Andre Breton, Diego Rivera ve bir dizi sanatçının birlikte kaleme aldıkları “Bağımsız Bir Devrimci Sanat İçin” başlıklı bildirgedir. “Coyoacan Manifestosu” olarak da bilinen bu metin hazırlanırken; Trotskiy, Breton’un yazdığı ilk hâlinde geçen “Sanatta tam serbestlik, proleter devrime karşı olmak hariç” ifadesine karşı çıkar ve böyle bir ilkenin istismar edilip yeni kısıtlamalara da yol açabileceği çekincesiyle kaldırılmasını talep eder ve kendi yazdığı şu bölümü ekler:

Devrim, bir yandan, maddi üretim güçlerinin daha iyi gelişmesini için merkezi denetimli bir sosyalist rejim inşa etmek zorundaydı, öte yandan da entelektüel yaratıyı geliştirmek için de en baştan itibaren anarşist bir bireysel özgürlük rejimi kurmalıdır. Otoriteye, talimatlara, tepeden emirlerin en küçük bir kırıntısına hayır!³³

25 Temmuz 1938 tarihini taşıyan manifesto şu şiarla biter:

“Hedeflerimiz:

“Sanatın Bağımsızlığı-devrim için,

Devrim-sanatın tam özgürlüğü için!”³⁴

Sanat ve devrim ilişkisi hakkında bundan daha çarpıcı, berrak ve ileri bir formü-

32 Eugene Lunn, *Marksizm ve Modernizm*, çeviri: Yavuz Alogan, Ankara: Dipnot Yayınevi, 2010, s. 19, 23.

33 André Breton, Diego Rivera, Lev Davidoviç Trotskiy, “Bağımsız bir devrimci sanat manifestosu için”, *Devrimci Marksizm*, no: 26, İlkbahar 2016, s. 15.(Vurgular bana ait.)

34 André Breton, Diego Rivera, Lev Davidoviç Trotskiy, agm, s. 17.

lasyon bugüne kadar herhalde yapılmamıştır.

“Proletkült”ten Jdanovcu “sosyalist gerçekçilik” anlayışına

“*Nav pale ye û daslêşikeşî!*”³⁵

“Proletkült”, devrimin arefesinde Bolşevik Partisi’nden bağımsız olarak kurulmuş olan bir örgüt iken proleter bir sanat amaçlıyor ve devrimi destekliyordu. Bu grup daha sonra “Bütün Rusya Proleter Yazarlar Birliği”ni (VAPP) kurmuş, ancak parti yönetiminin edebiyat alanına müdahalesini kabul etmediği için Lenin tarafından eleştirilmiş, Eğitim Komiserliği’nin denetimine sokulmuştur. Daha sonra ise başlıca teorisyeni Bogdanov’un “proletaryanın kendi kültürünü yaratacağı ve bu kültürün inşasının en yüksek organının Proletkült olacağı” iddiası ile kültür hayatına egemen olmaya çalışmıştır. Lenin ve Trotskiy ise materyalist olmadığı gerekçesiyle bu görüşe karşı çıkmış, edebiyatın kültürel üstyapının bir parçası olduğunu tespit etmiş ve Rus proletaryasının yeni bir kültür yaratmadan önce, **geçmiş devirlerin kültürünü özümsemesi gerekliliği üzerinde durmuştur**.³⁶ Ne var ki bu örgütün anlayışı bürokrasinin yükselişi ile birlikte baskın hale gelmiş, daha sonra ise Lenin ve Trotskiy’in, Marx’ın izinden giderek ısrarla bir “geçiş dönemi” olarak gördüğü proletarya diktatörlüğü dönemi kalıcı ilan edilmiş, “proleter kültürü” bu dönemin resmi görüşü olarak deklare edilmiş, mutlaklaştırılmıştır. “Tek ülkede sosyalizm” sözde teorisinin egemen olduğu zamanlara denk düşen bu süreçte sanata yaklaşım da giderek eleştirel/aykırı her türlü anlayışı “burjuva sanatı” olarak dışlayan, mahkûm eden, özgürlük düşmanı, Lenin’in son nefesine kadar mücadele ettiği “Büyük Rus şovenizmi” çizgisinde, baskıcı, otoriter bir aygıtta cisimleşmiştir. Trotskiy bu Marksizm karşıtı anlayışı daha 1923’te şöyle mahkûm etmiştir ve bizce bütün bu tartışmalara daha o tarihte noktayı koymuştur:

Burjuva kültürü ve burjuva sanatı ile proleter kültür ve proleter sanat arasında bir zıtlık kurmak esas itibarıyla yanlış bir tavidir. **Proleter sanat diye bir şey hiçbir zaman olmayacaktır zira proletaryanın rejimi kısa süreli ve geçicidir.** Proletarya devriminin tarihsel anlamı ve ahlaki üstünlüğü bu devrimin tarihte sınıflarüstü ve gerçek anlamda insani olan ilk kültürün temellerini atıyor olmasıdır... Sanat politikamız bu geçici dönemde farklı farklı sanat ekollerine Devrim’in tarihsel anlamını doğru kavratmak ve **sanat alanında tam bir özgürlükle hareket etmelerini sağlamak olmalıdır**.³⁷

1928’de “Kültür Devrimi” adı altında hemen bütün ekoller yasaklanmış, dene-

35 Yazının ithaf edildiği Fadile Bayram’dan yıllar önce öğrendiğim (hayatın ironisi!) bir Kürt Anasözü/Atasözü. Türkçesi: “Adı orakçidir ve (ama) orağı kırıkır!”

36 Lev Troçki, *Gündelik Hayatın Sorunları*, Çeviri: Yılmaz Öner, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2000, s. 379.

37 Troçki, *Edebiyat ve Devrim*, s. 11. (Vurgular bana ait.)

tim altına alınmış, bir “sosyal mühendislik projesi” kapsamında o ana kadar özgürce kendini ifade etmiş olan bütün ekoller ve estetik ölçütler “sağ sapma”, “burjuva sözde bilim”, “Menşevikleştirici idealizm” ve “sınıfsız sanat” gibi anlamsız ve soyut yaftalamalarla itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu, **basın ve kültür işlerinin askerileştirilmeye çalışıldığı ve sanatsal özerkliğin bütün biçimlerinin yok edildiği bir dönemdir**³⁸ İkinci Dünya Savaşı’nda Nazilerle çarpışmış ve ölümden sonra dönmüş kahraman bir asker olan ünlü heykeltıraş Ernst Neizvestny bu dönemi şöyle ifade eder: “Stalin’in kullandığı yöntemler kişiyi putlaştırmaktan başka bir şeye yaramamış, bu da izin verdiği sanatın özü durumuna gelmişti. **Dolayısıyla, sanatın kendisi de kokuşmuştu.**”³⁹ Öyle ki; hükümet kararnamesiyle sanat ve edebiyat dallarında “resmi” olarak kurdurulan örgütlere dahil olmayan sanatçılar sistematik yıldırımlarla karşılaşılıyor, yapıtlarını sergilemekte, kitlelere ulaştırmakta, eserlerini, kitaplarını bastırmakta dahi zorlanıyorlardı.⁴⁰ Bu korkunç dönemde Marc Chagall ve Wassily Kandinsky ülkeyi terk etmiş, Hlebnikov yalnız ölüme mahkûm edilmiş, öykü yazarı Isaac Babel kurşuna dizilmiş, Osip Mandelştam Sibirya’ya sürülmüş, sonra da öldürülmüş; Paştarnak baskıya maruz bırakılmış, tiyatro devi Meyerhold cezaevinde işkenceyle öldürülmüş, Pilnyak “kaybedilmiş”, Kliney Sibirya’ya sürülmüş, dönerken “trende ölmüş”, Marina Tsvetaeva 1952’de intihar etmiş, şiirleri 1960’a dek yasaklanmıştır. Anna Ahmatova 60 yıl boyunca baskı görmüş, Jdanov tarafından “yarı rahibe, yarı fahişe” ilân edilmiştir.⁴¹ Büyük besteciler Aram Haçaturyan, Sergey Prokofiev ve Dimitri Şostakoviç “formalizmle mücadele altında” baskı görmüş, eserleri senelerce yasaklanmıştır. Devrimden sonra (1933) doğan Yevgeni Yevtusenko’nun şiirlerinin yayımlanmasına ancak Stalin’in ölümünden sonra izin verilmiştir. Bu “komünizm” adına utanç verici dönemi en çarpıcı biçimde Mandelştam anlatır; kendi geleceğini de öngörmüş gibi tutuklanmasına, sürgüne gönderilmesine neden olan meşhur şiirindeki şu dizelerle:

Biri ıslık çalıyor, biri miyavlıyor, biri inliyor.
Yalnız o, parmağını bize sallayarak kükrüyor.

38 Trotskiy, *İhanete Uğrayan Devrim*, s. 251. (Vurgular bana ait.)

39 Aktaran John Berger, *Sanat ve Devrim*, çeviri: Yurdanur Salman), Ankara: V Yayınları, 1987, s. 27-28. Çağımızın en büyük Marksist eleştirmenlerinden olan Berger başta bu kitabı olmak üzere başka yapıtlarında da (Örneğin *G., Bir Fotoğrafı Anlamak, Hoşbeş, Buluştuğumuz Yer Burası*, (Bilhassa *Bento’nun Eskiz Defteri*’nde Rus (Sovyet) yazar (aynı zamanda demiryolu işçisi, gazete muhabiri Andrey Platonov ve onun karakterleri üzerinden) Stalinizmi ve onun sanat anlayışının trajik sonuçlarını derinlemesine irdelenmiştir.

40 Breton, Rivera, Trotskiy, a.g.m., “*Sunuş*” bölümü, s.12.

41 Eduardo Galeano, *Aynalar*, çeviri: Süleyman Doğru, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2009, s. 284.

İnsanın karnına, alnına, şakağına, gözüne
Nal fırlatır gibi durmadan emirler yağıdırıyor

Bu geniş omuzlu Kafkas Kocası, tatlı bir meyve gibi
Dilinin üstünde yuvarlıyor her idam kararını.⁴²

İşte bu günlerdir: Nâzım Hikmet'in otobiyografik romanı *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*'de "Hasan" karakteri ile anlattığı "32'de elektrik mühendisi oldu. 37'de kurşuna dizildi. 20.Kongreden sonra temize çıkarıldı"⁴³ dediği TKP MK üyesi Sarı Mustafa Börklüce ve "kutladık inkılâbın yıldönümünü/dolaştı türkû söyleyerek meydanları Marks/Engels/Lenin/ ve temize çıkma kâadı Salih'in"⁴⁴ diye anlattığı, Sibirya'da sürgünde ölen komünist Salih Hacıoğlu'nun da (Nail V. Çakırhan'ın ifadesiyle "200 TKP'li" gibi⁴⁵) bürokrasinin kurbanı olduğu günler.

İki devrim şairi/tiyatrocusu: "öğretmen" ve "öğrenci"

Nâzım 1920'lerin başında KUTV'da (Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi) okumak üzere gittiği Moskova'da tanışır Mayakovski ile. Ama daha önce şiiriyle yolda Batum'a geçişinde Rusça dergiler aracılığı ile tanışmış ve onun biçimsel denemelerinden ilk anda etkilenmiştir. Son derece çarpıcı ve berrak olduğu için hiç yorum katmadan aktaralım. Nâzım'ın Mayakovski ile ilişkisini ve düşüncelerini Fevralski ile yapmış olduğu söyleşide anlattığı şekliyle:

Gerçek bir demokrat şair tanıdım onun kişiliğinde. **İyi bir örnek oldu bana ve ben onun yolunda gitmeye çaba gösterdim.** İnsan akıllı olduğu ölçüde alçakgönüllü olmalıdır. Onun karşısında korku duymadım hiçbir zaman (...) Mayakovski'yi tepeden tırnağa sevdim ben. Öylesine büyük bir şairdir ki, onunla karşılaştırıldığımızda, **biz çağdaş şairler, hepimiz küçük kalırız. O, öğretmenimizdir bizim ve kişisel olarak benim.** Pablo Neruda, Louis Aragon, dünyanın bütün dürüst şairleri aynı şeyi söyleyeceklerdir: o öğretmenidir onların (...) Mayakovski'nin şiiriyle benimki arasında ortak yanlar; ilkin, şiir ve düzyazı, ikincisi, çeşitli türler(lirik, yergisel vb.)arasındaki kopukluğun aşılması; üçüncüsü şiire siyasal dilin sokulmasıdır. Bununla birlikte farklı biçimler kullanıyoruz onunla. Mayakovski öğretmenimdir fakat onun yazdığı gibi yazmıyorum ben. Moskova'da öğrenim gördüğüm dönemde, Mayakovski gibi bir tribün şairiydim ben de. Bir nefesli sazlar orkestrası gibi ses veriyordu şiirlerim. Topluluk önünde okuyordum onları (...) **Rus şiiri ve Sovyet şiiri nasıl Mayakovski'siz düşünülemezse, Rus**

42 Osip Mandelştam, *Vedalaşmaların İlmini Yaptım Ben*, çeviri: Cevat Çapan, İstanbul, Sözcükler Yayınları, 2016, s. 67.

43 Emin Karaca, *Nâzım Hikmet'in Şiirlerinde Gizli Tarih*, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s. 102.

44 Bu "sembolik" şiirin tamamı için bkz. Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 1567.

45 Aktaran Sungur Savran, "Tutsak Bolşevik Nâzım", *Devrimci Marksizm*, no: 20, İlkbahar 2014, s. 59.

tiyatrosu ve Sovyet tiyatrosu da Mayakovski'siz düşünülemez, derim.⁴⁶

Nâzım ve Mayakovski'nin ortaklığı sadece sanatları, devrime adanmışlıkları olmamıştır elbette. Ne yazık ki her ikisi de Stalinişt bürokrasiden, yapıtları ve siyasi duruşları nedeniyle çok darbe yemiştir. Nâzım'ın meşhur eleştirel oyunu *İvan İvanoviç Var Mıydı Yok Muydu* defalarca yasaklanmıştır.⁴⁷ Stalin'in ölümünden sonra ona "taştandı, tunçtandı, alçıdandı, kâattandı" mısraı ile başlayan şiirini yazdıran bu baskılardır.⁴⁸ Mayakovski'nin ise iki eleştirel oyunu "Hamam"("Banyo") ve "Tahtakurusu" engellerle karşılaşmış, birçok yerde sahneye konmamıştır. Son ortaklıkları şudur: Mayakovski bir Sovyet elçisi gibi değişik ülkeleri dolaşıp şiirinin, sosyalizmin ve Sovyetler'in propagandasını yaptığı halde ölmeden yaklaşık 7 ay önce, bir söyleşi için Paris'e gitmek istediğinde pasaport başvurusu reddedilmiştir.⁴⁹ Nâzım Hikmet'e de Sovyet hükümeti Stalin döneminde pasaport vermemiş, pasaportunu büyük dedesinin ülkesi olan Polonya'dan, Borjenskiy adıyla alabilmiştir.⁵⁰

İntihar mı? Adım adım yok oluşa sürüklenme mi?

1925'de şair Yesenin'in intiharı ile sarsılır Mayakovski. "*Ölmek yeni bir şey değildir bu dünyada/Ama yaşamak da yeni bir şey olmasa gerek*" sözleriyle veda eden dostuna, bir yıl sonra yazdığı uzun şiirinde şöyle seslenir: "*Bu dünyada ölmek güç bir şey değil/ Bir hayat kurmaktır asıl güç olan...*"

Bu umutlu dizelere rağmen, Claude Frioux'un ifadesine göre "Stalin döneminin resmi çirkinlik dalgasına karşı umutsuzca savaşıarak geçirecektir son yıllarını."⁵¹ Bu "umutsuz savaş"ta taraf olmasının en önemli nedenlerinden biri, belki de birincisi eserlerinde eleştiri ve yerginin dozajının giderek artması, halk geleneğinden devraldığı "taşlama" yöntemini neredeyse tamamen bürokrasiye, onun dramdan trajediye varan uygulamalarına ve çarpık, tepedenci sanat anlayışına yöneltmeyi tercih etmiş

46 A.V. Fevralski, "Nâzım Hikmet'le Mayakovski Üzerine Bir Konuşma", Nâzım Hikmet, *Yazılar Konuşmalar-Yazılar* 6'çinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 179-183.(Vurguların tamamı bana ait.) Bu ifadelerin benzerini ve aralarındaki ilişkinin derinliğini, yakınlığını birçok eserinde, söyleşisinde, konuşmasında görmek mümkündür. Yazının sınırları nedeniyle çarpıcı olduğunu düşündüğüm alıntılarla yetindim.

47 Nâzım'ın bu dönem yaşadıklarının ayrıntılı ve titiz bir incelemesi için bkz. Savran, a.g.m.

48 Bu muhteşem şiirin tamamı için bkz. Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, İstanbul, YKY, 2016, s.1783.

49 Üstelik ironik bir şekilde "Sovyet Pasaportu Üzerine" isimli çok güzel bir şiir yazmıştır 1929'da, pasaport uzatılma talebi reddedilmeden sadece birkaç ay önce.

50 Aktaran Sungur Savran, a.g.m., s. 71. Savran burada Polonya için "Sovyetler hâkimiyetindeki blokun yaramaz çocuğu" diye eklemeyi de ihmal etmez!

51 Vladimir Mayakovski, *Lili Brik'e Mektuplar*, İstanbul: Kavram Yayıncılık, 1999, s. 113. Mektupta geçen tarihe lütfen dikkat: 1926! Bürokrasinin her alanda yükselişi başlamıştır!

olmasıydı. Savaşın karşı tarafı bürokrasi ve onun “sanat” askerleri de, benzer bir şekilde baskı, dışlama ve yıldırmanın dozajını kendi cephelerinden arttıracaktı. Bu durumu sevgilisi başta olmak üzere dostlarına, hatta zaman zaman bizzat kitlelere yakınlıkla anlatır şair. Örneğin Lili Brik’e 1926 yılında yazdığı bir mektubunda “Sivastopol’da sözleşme uyarınca **paramı vermekten kaçındıkları** yetmiyormuş gibi (oysa toplantıyı düzenleyenler -M.OP.R.-Uluslararası Devrim Savaşçılarına Yardım Örgütü- üyesi olduklarını söylüyorlardı) konuşmaları **kundakladılar, yaptırmadılar** ve beni kanımca pek tatsız sıfatlarla nitelediler” diye yazar.⁵² Başka bir mektupta “Onca güçlükle ayarlanan, Sivastopol ve Eupatoria’da vereceğim **3 konferanstan vazgeçildi tabii**” der.⁵³

1 Mart 1930’da bürokrasiye açık bir yergi niteliğinde olan “Banyo” (“Hamam”) oyununun Meyerhold Tiyatrosu’nda yapılan “premier” gösteriminde sert bir şekilde eleştirilir. 25 Mart’ta “20 Yıllık Çalışma” başlığı altında bir sergi açar, ancak **resmi otoritelerce boykot edilir**. Bu sergide şöyle seslenir halka:

Gerçek ya da düzmece öyle günahlarla suçlanıyorum ki zaman zaman bütün bu bağış çağrışı ve sövgüleri duymamak için, şöyle **iki üç yıllığına alıp başımı gitmek istiyorum!** Ama bunu düşündüğümün ertesi günü kendimi toparlıyor, kötümserliği bırakıyor, kolları sıvayıp yeniden kavgaya girişiyor, devrimci bir yazar olarak, **devrim için yaşayabilme, kıyıda köşede kalmama hakkımı aramaya başlıyorum.**⁵⁴

Dile son derece hâkim, usta bir şair tarafından seçilen ifadelere lütfen dikkat! “Gerçek ya da düzmece öyle günahlarla suçlanma”, “iki üç yıllığına alıp başını gitme isteği”, “devrim için yaşayabilme, kıyıda köşede kalmama hakkı”. Ne söylüyor olabilir bunu Mayakovski’ye? İddia edildiği gibi aşk acısı mı? Bireysel bunalmı mı? Kuşkusuz bu kişisel sorunların hepsinin intiharı seçmesinde kendi ölçeklerinde rolü vardır. Üstelik şair yaptığı şeyin yanlışlığının da farkındadır. Nitekim ölmeden önce bıraktığı veda mektubunda şöyle yazar: “Bağışlayın beni. İş değil bu, biliyorum, (kimseye de öğütlemem) ama benim için başka bir çıkar yol kalmamıştı.” Son talebi ise şöyledir: “**Hükümet Yoldaş!** Ailem: Lili Brik, annem, kız kardeşlerimle Veronika Vitoldovna Polonskaya’dan ibarettir; **yaşamlarını sağlarsan, sağol.**”⁵⁵ Dikkat edilirse burada bile “devrimin şairi” tarihin en şanlı devriminin “hükümeti”nin bu sıradan görevi (şairin ailesinin “yaşamını sağlama”) yerine getireceğine tam olarak inanmamaktadır. “Hükümet yoldaş” ifadesini seçmesi ve ondan son bir dilekte bulunması yaşadığı (“hükümet”ten kaynaklanan) onca kırgınlığa, acıya rağmen son anda canlanan komünist nikbinliğinin göstergesiydi belki de.

⁵² a.g.e., s.169.

⁵³ a.g.e., s.173.(Vurgular bana ait.)

⁵⁴ a.g.e., s.222. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

⁵⁵ a.g.e., s. 222. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

Yukarıdaki alıntıda yer alan, **daha önce değil, tam o günlerde kullanmayı seçtiği** “Devrim için yaşayabilme, **kıyıda köşede kalmama hakkını arama**” ifadesinin ağırlığını hissedebiliyor musunuz? Bu çaresizliktir ki, ona kendisini, hiç benimsemediği halde intiharından sadece birkaç ay önce VAPP’a (Sovyet Proleter Şairleri Birliği’ne) üye olmak zorunda hissettirmiştir. Hiç kuşkusuz, Trotskiy’in açıkça belirttiği gibi; bu “ona bir şey vermediği gibi, ondan çok şey götürmüştür!”⁵⁶ “Proletkült’e aykırı sanat yapmaya devam ettiği için (kendini ve tüm eserlerini Ekim Devrimi’ne adanmış; ne gam!) **acımasızca eleştirilmekte, eserlerine, oyunlarına, söyleşilerine engeller konmakta, egemen sanat çevrelerince sürekli olarak dışlanmaktadır**. Peki 9 Nisan’da, yani intiharından sadece 21 gün önce Plekhanov Ulusal İktisat Enstitüsü öğrencilerine seslenirken söylediği şu sözlerle ne demeli?

Arkadaşlar, bu akşam beni güçlükle getirdiler buraya. **Konuşmak istemiyordum, konuşmaktan bıktım çünkü...**Sizleri son derece ciddiye almaktayım.(Gülüşmeler) Öldüğüm zaman yapıtlarımı gözleriniz yaşararak okuyacaksınız (şurdan buradan gülüşmeler), şimdiyse, yani yaşarken, bir sürü **sersemce laf ediliyor hakkımda, her önüne gelen bana dil uzatıyor**.⁵⁷

Yaşamı boyunca konuşmaktan, sesli şiir okumaktan, sahnede bağırmaktan neredeyse çılgınca zevk almış bir sanatçıya “konuşmaktan bıktım” dedirten sorun, ya da sorunlar nedir? Neden kitlelerin karşısında “sersemce laf ediliyor hakkımda, her önüne gelen bana dil uzatıyor” diye haykırır bir sanatçı? Peki neden dil uzatılmaktadır? Şair bunu nasıl bir kaygıyla açıkça, uluorta dile getirmektedir? **Yaşamının en büyük düşü (devrim) gerçekleşmiş, sanatında zirvede olan, önünde devrimci sanata ilişkin birçok projesi de bulunan, henüz 37 yaşındaki üretken, hayat dolu, Nâzım’ın ifadesiyle “Muazzam Şair” neden birdenbire “intihar”ı seçmiştir?** Stalinişt bürokrasinin ve onun sanat jandarmalarının tarihsel suçları, Mayakovski’nin ifadesiyle “günah”ları bir gün, her şeyiyle, tüm ayrıntısı ile, bütün belge ve tanıklıkları ile tek tek açığa çıktığında bu soruların cevabını sezgilerden, tahminlerden öte bir keskinlikle verebileceğiz. Ama o güne kadar kimse bizim, Stalin’in kültür ajanlarının onun ölümünden hemen sonra dile getirdiği ve günümüzün “komünist” makyajlı Stalinciklerinin papağan gibi tekrarladığı, “bireysel bunalımlarının sonucu”, “anlaşılr şey değil” “Hiçbir ilişkisi yok (‘Bürokrasi ile’ demek istiyorlar)”⁵⁸ laflarına inanmamızı beklemesin! Biz onun ölmeden sadece 4 ay önce şu dizeleri boşuna yazmadığını biliyoruz:

56 “Mayakovski’nin İntiharı”, Leon Troçki, *Edebiyat ve Devrim*, s. 222.

57 Mayakovski, a.g.e., s.222. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

58 Bu son iki ifade, -parantezdeki hariç Trotskiy’e aittir. Bkz. “Mayakovski’nin İntiharı”, Leon Troçki, *Edebiyat ve Devrim*, s. 222.

Şiirim ulaşacak size
Yüzyılların üstünden
Ve başı üstünden
Ozanların ve **hükümetlerin**.⁵⁹

Sorulması gereken soru şudur: işçi sınıfı davası için katıldığı muzaffer devrimin (var olan!) “hükümeti”ni (de) niçin böylesi bir bağlamda anar Ekim Devrimi’nin şairi? O “hükümet” için ne utanç! Onun ardıllarından, öğrencilerinden Yevtuşenko da aynı kuşkuyla (üstelik Stalinişt bürokrasinin Mayakovski’den sonraki sanatçılara ve diğer Bolşeviklere yaşatmış olduğu benzer imha, baskı ve kısıtlamaların bilgisine de sahip olarak) yazmıştır Mayakovski için kaleme aldığı şiirindeki dizeleri:

Boyun eğer miydi nefret ettiği şeylere?
Belki de uzaklara giderdi,
Üzgün,
sessiz,
dişleri sıkılı,
her gece bilinmez yerlere
sürüklenip
kurşuna dizilirken Bolşevikler
kara çukurların başında.⁶⁰

Ama rahat ol şair! Yüzyıl dolmadı ama ulaştı dizelerin bize; bütün dinamizmi ve devrimci ruhuyla. Ekim Devrimi düşü yaşadıkça, sosyalist devrim, dünya devrimi bir gün düş olmaktan çıkıp, yaşama geçince yine yaşamaya devam edecek, hem de “o günleri” hazırlayan dizeler olduğu için, “o gün” bütün diğer günlerden “zevkten dört köşe bulutlar” gibi daha özgür ve çok daha “parlak ve ışıltılı”!

Adana/Amed/Wan

59 “Boğaz Dolusu” başlıklı şiirinden, Vladimir Mayakovski, *Seçme Şiirler*, Çeviri: Aslı Kara, İstanbul: Lirik Yayıncılık, 1993, s. 134. (Vurgu bana ait.-Ş.R.-)

60 “1937’de Mayakovski” şiirinden. YevgeniYevtuşenko, *Zima Kavşağı*, çeviri:Özdemir İnce, İstanbul, Kuzey Yayınları, 1985, s.58.(Vurgu bana ait.)

Kapital'in 140. yılı: bugünü Marx'la anlamak¹

Nail Satlıgan

Yayımlanışının 140. yılında *Kapital*'i konu edinen bir panelde yer almak benim için büyük bir onur. Bana bu onuru yaşatanlara teşekkür ederek sözlerime başlamak istiyorum. Eğer Marksizmle bugünü anlamaya çalışmak konusunda bir şeyler söylemem için sadece beş dakikam olsaydı, karşı argümanları susturmak bakımından Marksizmin ezeli düşmanlarının sözlerine başvurmak yerinde bir strateji olabilirdi. Söz gelimi *Financial Times*'da -dünya finans-kapitalinin başlıca yayın organlarından biridir- Aralık 2006 tarihinde yayınlanan ve John Thornhill tarafından kaleme alınan bir yazıdan bahsederdim. Yazar şöyle demiş yazısında:

Son küreselleşme dalgası - ki pek çok bakımdan Marx'ın içinde yaşadığı çağı anımsatmaktadır - Marx'ın kapitalizm eleştirisine olan ilgide bir canlanmaya yol açmıştır. Nasıl oluyor da son zamanlarda yayımlanan bir Birleşmiş Milletler raporunun ortaya koyduğu gibi dünyanın yetişkin nüfusunun %2'si global iktisadi varlıkların %50'sinden fazlasına sahipken, dünyanın en yoksul %50'si bu varlıkların sadece %1'ine sahip? Sermayeyi *Das Kapital* olmadan nasıl anlayabiliriz?

---

1 Bu yazı Nail Satlıgan'ın 6-9 Eylül 2007 tarihlerinde İzmir Karaburun'da düzenlenen Karaburun Bilim Kongresi'nin "*Kapital*'in 140. yılı: Bugünü Marx'la Anlamak" özel oturumunda yaptığı konuşmanın özetidir.

İşte sadece beş dakikam olsaydı, burjuvazinin finans sermayesinin en seçkin organlarının Marx hakkındaki kanaati bu olduğuna göre Marx bugünü anlamakta işimize fazlasıyla yarar deyip argümanı kesmem söz konusu olurdu. Ama burjuvazinin bu olumlu göndermeleri bizi yöntem açısından meşru olan iki itirazı cevaplandırma zahmetinden kurtarmaz. Günümüzün gerçekliğini tahlil etmek için 19. yüzyıldan kalma bir yapıtı tanık göstermek dogmatik bir arkaizme düşme tehlikesini beraberinde getirmeyi mi? Bu arkaizm iddiasının dayandığı iki postulat olabilir ki -varsayım, kabul- bunlardan herhangi bir tanesi Marx'a bugün atıf yapmayı geçersiz kılabılır. Marx'a olan ilgiyi haklı göstermek için bu mümkün itirazların ikisinin de üzerinde durmak gerekir.

Birinci itiraz şudur: Marx çok değerli bir iktisatçı olmuş olabilir, ama iktisat bilimi Marx'tan bu yana nitel ilerlemeler gerçekleştirmiş, hatta geri dönülmez paradigma değişiklikleri gerçekleştirmiş bir bilimdir. Bu durumda Marksist tahlili iktisat bilimindeki kendisinden sonra meydana gelen doğal ilerlemeden dolayı, eskimiş saymak, tabiri caizse ıskartaya çıkarmak gerekir. Şimdi bunu ele alalım: Birinci olarak, bu görüş iktisadın bir bilim olduğu varsayımına dayanır ki bu şüphelidir. Bence iktisat bir bilim değildir, hatta bir anti-bilimdir, bir dindir. Hristiyanlık gibi kiliseleri vardır. Kiliseleri üniversitelerdir. Papazlar da iktisat hocalarıdır. Bu sert bir yargı olarak karşılanırsa, en azından şunu söylemek mümkün: İktisat bir bilim olsa bile söz gelimi fizik gibi birleşik ve doğrusal olarak ilerleyen bir bilim değildir. Örneğin fizikten farklı olarak iktisattaki paradigmlar başlangıçtan beri çatışmalı bir biçimde yan yana ve eş zamanlı olarak var olmuştur. Fizik, kimya gibi bilimlerde ise söz gelimi astrolojinin yerini astronominin alması gibi bir paradigma eskiyor; onun yerine bir yenisi geliyor.

Das Kapital'in Almanca aslının alt başlığı "Ekonomi Politikin Eleştirisi"dir. Klasik iktisat (başlıca temsilcileri Adam Smith ve Ricardo), Marx'ın vulgar dediği bayağı iktisat (başlıca temsilcilerini zikretmek gerekirse Jean-Baptiste Say, Thomas Malthus sayılabilir) ve kendisinin inşa ettiği ekonomi politikin, yani iktisadın eleştirisi o gün de birbiriyle çatışma içinde var olmuştur. Bugün de bu devam etmektedir. Marksist eleştiri devam ediyor. Neo-klasik iktisat da bayağı iktisadın yerine geçmiştir. Sofistikasyon düzeyi bakımından, yani istatistiksel tekniklerin kullanılması bakımından büyük bir ilerleme göstermekle beraber bilgi içeriği bakımından daha da geridir. Daha da bilim dışıdır.

Sonuç olarak Marx'ın iktisat eleştirisinin bilimdeki ilerlemelerden dolayı geçerliliğini kaybetmiş olduğu iddiasını reddetmek gerekir. Çünkü neo-klasik iktisatla karşılaştıracak olursak, bilgi içeriği bakımından biri yanıltır, öbürü büyük ölçüde doğrulanmaktadır. Biri dünyayı anlamayı kolaylaştırmaz, zorlaştırır, hatta aptallaştırır. Diğeri ise dünyayı anlamanın olanağını sağlar. Birinci varsayımı böylece çürütmüş oluyoruz.

İkinci varsayım şudur: Marksist iktisattaki değişimlerden bağımsız olarak, günümüz kapitalizmi, yani Marksizmin bilgi nesnesi 19. yüzyıl ortasından bu yana o kadar büyük değişimler gerçekleştirmiş olabilir ki Marx'ın iktisadı kendi kusuru

olmaksızın eskimiş olabilir. Bu da, üzerinde durmaya değer bir iddia. Kapitalizmin varoluş biçimleri 19. yüzyıla oranla bugün önemli değişimler geçirmiştir. Ama bu biçimlerden bağımsız olarak, kapitalizmin ana yapıları, ana mekanizmaları değişmeden kalmıştır. Bu iddiayı da bu şekilde geçmiş olayım. Tartışmaya açık bir konudur. Benim kısa geçişim bir tartışmayı davet ederse iyi olur. Yalnız şunu söyleyeyim: Günümüz kapitalizmi Marx'ın yapıtında anlatılan kapitalizme Marx'ın yapıtının yazıldığı tarihe oranla daha çok benzemektedir. Benim çok kıymet verdiğim, Marx sonrası iktisatçılardan Ernest Mandel 1970'li yıllardan beri, esas olarak 1970'lerde yeni baskısı, yeni İngilizce baskısı yapılan *Kapital*'e, *Kapital*'in her üç cildine yazdığı girişlerde bunu özellikle vurgular. Der ki: "Marx'ın yazdığı tarihte, yani 1867'de kapitalizmin her yere sirayet etme, deyim yerindeyse küreselleşme eğiliminden söz etmek bir kehaneti andırıyor". Bilirsiniz: Marx, şunu bile söylemek zorunda kalmıştır. Der ki: "*Kapital*'in yazıldığı ülke İngiltere, dolayısıyla somut örneklerin çoğu İngiltere'den; kıta Avrupalı okur, özellikle Alman okur bu şartlar bize benzemiyor, derse, kendisini uyarırım: De te fabula narratur, yani hikâye seni anlatıyor". Ama o zaman bu gerçekten tarihi bir öngörü boyutu taşımaktaydı. Bugün ise ortada duran sermaye, bu sermayenin, kutupsal ilişki olarak ele alırsak emek ve sermaye arasındaki ilişki ve bunun sınıfsal ifadesi olan işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki ilişki ve çelişki, dünyanın her tarafına yayılmış durumda, orada öngörülen bütün çevrimsel iniş çıkışlar çok daha şiddetli olarak, belki daha sık olarak yaşanıyor. Yani günümüz kapitalizmi, *Kapital*'in yazıldığı tarihten kavramına daha çok uygun.

Şimdi buradan şu sonucu çıkarabiliriz. Marx'ın *Kapital*'de çatısını kurduğu ya da temelini attığı kavramsal zemin, bugün öğrenilmeye, çalışılmaya, ampirik olarak geliştirilmeye, operasyonel hâle getirilmeye değer bir zemin. Ama gene de bu teorik binayı oluşturan çeşitli katlara -*Kapital* söz konusu olduğunda bir mimariden söz edenler çoktur, haklı olarak- bakmakta yarar var. Birincisi, değer teorisi. Bu değer teorisi, başka bir deyişle emek-değer teorisi Marksist tahlilin yüreğinde yatar. Dolayısıyla çağdaş kapitalizmin kavranmasında Marksizmin ne kadar yararlı olduğunu değerlendirmeye bu teori ile başlamak yerinde olur. Bu teoriyi burada bütün açılımları ile sergilemek elbette söz konusu değil. Ama bu teoriyi tek bir merkezî fikir etrafında özetlemek mümkündür. Değer yaratımında, yani mümkün değildir, ama "tek bir önermeye indirgeyelim" denilse, değer yaratımında biricik kaynak insan emeğidir. Burada değer derken anlaşılması gereken, kapitalizm döneminde üretilen metaların parasal değeridir. Demek ki, kapitalizmin geçirdiği söylenen ve gerçekten geçirmiş olduğu bütün dönüşümlerin ortadan kaldıramadığı ana yapı, ana mekanizmanın yarattığı gerçek muamma ile karşı karşıyayız. Kapitalizm, emekçilerin, yani insanların, çalışan insanların, yani emekçilerin değerini tümünü ürettikleri, ama bunun sadece bir bölümünü ücret biçiminde elde ettikleri, kalanının ise kârı oluşturduğu bir iktisadi düzendir. Sermayeciler, üretim araçlarını -bununla kastedilen makineler, ham maddeler, enerji vs.dir- satın alırlar; emek gücünü satın alırlar. Bunları üretime koşarlar, malları ürettirirler, satarlar ve sonunda başlangıçta yatır-

miş olduklarından daha fazla bir para ile, para tutarı ile bu süreçten çıkarlar. Kâr üretimin satış fiyatı ile maliyet fiyatı arasındaki farktır. Bu kadarı muhasebe kitaplarında da yazar. Ama bunun kaynağı ne? İşte bayağı iktisat emeğin bunun kaynaklarından bir tanesi olduğunu, ama bunun başka kaynakları da olduğunu, sermayenin bu kaynaklardan bir tanesi, hatta emekten daha önemli bir tanesi olduğunu, dolayısıyla kârın sermayenin üretime yaptığı bu katkının ödülü olduğunu söyler. Marksist görüş bunu reddeder. Günümüz kapitalizminin geçirdiği dönüşümlerden hiçbirisi değer teorisinin bu asli gerçeğini ortadan kaldırmaz. Şimdi bu sıkışık zaman içinde bu argümantasyon da tartışmaya açıktır elbette. Hatta günümüz açısından değer teorisinin önemini, vazgeçilmezliğini ortaya koymak için bir önemli alana bakmak lazım: finansallaşma. Benden önce konuşan Korkut (Boratav) Hoca'nın sözünü ettiği Marx sonrası teorisyenlerden en önemlileri, Lenin, Rosa Luxemburg, emperyalizmin teorisini yapmışlardır. Emperyalizm de finans-kapital egemenliği olarak tanımlanır. Şu işe bakın ki Marx'ın *Kapital*'i 19. yüzyıl ortasına oranla bugün daha geçerli. Finans-kapital olarak emperyalizm teorileri de ortaya atıldığı geçen yüzyıl dönümünden, yani 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçişe oranla daha geçerli. Çünkü o zamanlar finans-kapital egemenliği bu kadar çıplak, bu kadar acımasız değildi. Yalnız bu finans kesiminin aşırı genişlemesi, finansın başlı başına bir değer kaynağı olup olmadığı, bir değer üretilip üretilmediği sorusunu da beraberinde getiriyor. Buna örtük ya da açık olarak evet cevabını verenler, "yeni ekonomi" diye teoriler, -ya da belki slogan demek daha doğru- geliştiriyorlar. Bu sloganların temelinde yatan şey şu: Finans başlı başına iktisadi değer üretme yeri, mekânı hâline gelmiştir.

Şimdi elimizde değer teorisi gibi bir kavramsal alet varsa bu alet, bize, finansın bütün bu aşırı şişkinliğinin olsa olsa üretim sürecinde oluşan artık değerden ve onun somut biçimlerinden bir tanesi olan kârdan yapılan kesintilerden ibaret olduğunu, finans kesiminden elde edilen gelirin önünde yapısal ve aşılmaz bir engel olduğunu, finans kesimindeki şişkinliğin üretim sürecinde insan emeği ile yaratılan değerden ibaret olan bir sınırı olduğunu gösterir. Yani bu bile finansallaşmanın günümüz kapitalizminin çelişkileri açısından ne kadar önemli olduğunu gösterir; ama ne kadar sınırlı olduğunu da gösterir. Yani borsadaki cümbüş, inişler çıkışlar, büyük inişleri büyük çıkışların izlemesi bu finans kesimindeki genişlemenin eninde sonunda emek-değer teorisinde izahını bulan yapısal bir engelle karşılaştığını bize göstermektedir.

"Yeni ekonomi" sloganının dayandığı sözde teoriler ise, yeni teknolojilerin emek-değeri ıskartaya çıkardığını, çünkü bu teknolojilerin metaların doğasında temelli dönüşümlere yol açtığını öne sürer. Bilgi üretiminde o kadar merkezi bir yer tutmaktadır ki artık, üretilen metaların değerinin, toplumsal olarak gerekli emekle belirlenmesi artık anlamlı olmayacaktır. Modern metalar, giderek artan bir ölçüde maddesiz mallar ve hizmetler biçimini alıyor, doğru; yazılım, film, enformasyon gibi. Ama bunlar emek-değer teorisini geçersiz kılmaz; çünkü bu teori esasen metayı şey yerine, nesne yerine koymaz. Metayı oluşturan onun maddi varoluşu değil, ürünün somut biçiminden büyük ölçüde bağımsız olarak bir toplumsal ilişkidir.

Kapitalizmde, sermayeyi kârlı hâle getirmek üzere satılmasıdır ki şeyi meta kılar.

Maddesiz malların başka bir özelliği, çoğaltılabilir, yani dolaysız üretim sürecinin -fabrikanın, atölyenin- dışında yeniden üretilebilir oluşlarıdır. Bu kendine özgü bir maliyet yapısını beraberinde getirir. Ürünün tasarımı, dizayn edilmesi yüksek ve zamanca yoğunlaşmış bir başlangıç yatırımı gerektirir. Burada da vasıflı emek gücüne yapılan ödemeler, gittikçe artan bir yer işgal eder. Bu başlangıç yatırımları hızla değersizleştiği için bunları kısa sürede kârlı hâle getirmek gerekir. Ayrıca yeniliği ya da yeniliğin cisimleştiği ürünü bedava elde etmek mümkündür. Bir kez üretildi mi enformasyonun yayılması kimseyi, ondan yararlanmaktan yoksun etmez. Oysa başkasına hediye ettiğim ya da ödünç verdiği bir kitabı ben okuyamam.

Yeni teknolojiler, neredeyse bedava bir üretim ve yayılma olanağını yarattıkları ölçüde kâr mantığıyla çelişir. Kapitalizm, bildik kurallarına uygun olarak işlemeye devam etmek için, sınai mülkiyeti koruyan hukuki önlemlerle -patent, telif hakkı, lisans vb.- ve bazı yeniliklerin kullanım değerini yok eden yöntemlerle bu potansiyellere set çekmek zorundadır. Dijital dosyaların iletilmesini ve okunmasını engelleyen düzenekleri bu cümleden sayabiliriz. Kısacası maddesiz denilen metalar, “bilgi toplumu” kuramcılarının marxisant kanadının iddia ettiği gibi, değer yasasını aşan yeni bir üretim tarzına götürmüyor. Tam tersine, klasik bir çelişkinin yeniden ortaya çıkışıyla karşı karşıyayız: üretici güçlerin gelişmesinin, yani metaların, potansiyel olarak serbest mallar hâline gelişi ise yeni teknolojilerin taşıdığı potansiyele aykırı olarak, üretimin meta statüsünü yeniden üretmeye çalışan kapitalist üretim ilişkileri arasındaki çelişki.

Bilginin üretim sürecinde oynadığı rolün emek-değer teorisini geçersiz kıldığı iddiasına gelince, kapitalizmde verimliliğin temel kaynaklarından biri her zaman, emekçilerin yeteneklerinin, kapasitelerinin, yani özetle bilgilerinin sabit sermayeye, yani makinelere katıştırılması, yedirilmesi olmuştur. Marx *Kapital*’den de önce *Grundrisse*’de bu konu üzerinde uzun uzun durur. Marx’ın en büyük katkılarından biri de, sermayenin bir makine parkı ya da bilgisayar ağı olmayıp, toplumsal bir egemenlik ilişkisi olduğunu göstermiş olmasıdır.

Teşekkür ederim.

MEGA2¹ ve Marx'ın Kriz Teorisi²

E. Ahmet Tonak

Son yıllarda ilginç bir gelişme oldu: Marx'ın yazdıklarının **tamamı** yayımlan-
dıkça, tartışmalar Marx'ın yazmadıkları üzerinde yoğunlaşmaya başladı!

Malum, Marx'ın (ve Engels'in) yazdıklarının tamamının yayımlanmasına dö-
nük çeşitli girişimler olmasına rağmen bu girişimlerin hiç biri bitirilememiştir.³ Ni-
hayet MEGA2 projesi ile Marx ve Engels'in toplu eserlerinin yayımlanması imkanı
doğdu ve planlanan 114 cildin tamamı henüz bitmemiş olsa da önemli bir kısmı
okuyucuya erişti. Bizatihi bu durum, ilgilendiği birçok alanın yanı sıra ekonomi
politik alanında da Marx'ın teorik katkılarının gelişimini ve değişimini değerlendi-
ren çok canlı bir literatürün doğmasına yol açtı.⁴

---

1 MEGA, Almanca Marx Engels Toplu Eserler Edisyonu anlamına gelen *Marx Engels Gesamtausgabe*'nin kısa adı.

2 Bu yazı daha önce *İktisat Dergisi*'nin Nisan-Mayıs 2016 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

3 Burada özellikle daha önceki MEGA projesini (MEGA1) ve o projenin başındaki David Borisoviç Riyazanov'un 1921'de kurduğu Marx-Engels Enstitü'sünün çabalarını kastediyorum. Bilindiği gibi, 36 ciltlik *Marx-Engels-Gesamtausgabe*'nin, yani MEGA1'in sadece 12 cildi yayımlanabilmiştir (1927/8-35). Riyazanov ise Stalin'in gazabına uğrayarak 1931'de hem partiden hem de Enstitü'den uzaklaştırılır, ardından 1937'de tutuklanır ve de göstermelik bir mahkeme kararı ile 1938'de idam edilir.

4 Marx ve Engels'in orijinal elyazmalarının çoğunluğu Almanca olduğu için MEGA2 ciltlerinin çoğunluğu da Almanca. Söz ettiğim literatürün de önemli bir bölümü Almanca bilenler tarafından yapılmış Almanca katkılardan oluşuyor. Dolayısıyla, benim gibi bu tartışmalara ilgi duyan ama Almanca bilmeyenler İngilizce katkılarla yetinmek durumunda.

Bu yazının amacı Türkiye solunda çok dar bir çevrenin izlediğini tahmin ettiğim MEGA2 projesini kısaca tanıtmak⁵ ve yayımlanan ciltlerden özellikle birinin (II/4.2) tetiklediği *Kapital*'in III. cildi üzerine yaşanan tartışmaların çerçevesini aktarmaktır⁶. III. cilde ilişkin tartışmaların geniş kapsamı ele alınan konuların tamamına bu kısa yazıda değinmemizi olanaksız kılıyor.⁷ O yüzden, aşağıda, içinden geçmekte olduğumuz küresel kriz nedeniyle tekrar güncelleşen **Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası** (bundan böyle, kısaca Yasa) üzerinde geçen tartışmalara ve farklı yorumlara odaklanmayı tercih ettim.

MEGA'nın kısa tarihi ve önemi

MEGA2'nin tarihi üzerine Türkçe kaynaklar yok denecek kadar az.⁸ Jonathan Sperber'in bu yakınarda Türkçeye çevrilen *Karl Marx: 19. Yüzyılda Yaşanmış Bir Hayat* bu nadir kaynaklardan biri. Sperber yazdığı Marx biyografisinin orijinalliğini bizatihi MEGA2 ile gün ışığına çıkan yeni ve önemli metinlere bağlıyor:

Bu biyografinin temelini oluşturan ... yeni dayanaklar, MEGA'da karşılığını bulmuş ve bir bütüne kavuşmuştur. Karl Marx ve Friedrich Engels'in bütün yazılarının bir araya toplandığı, genellikle Almancadaki kısaltılmış adıyla MEGA olarak anılan bu derleme, Marx'ın hayatı ve düşünceleri alanında çok önemli yeni bir kaynaktır. Bu büyük proje aslında 1920'lerde Sovyetler Birliği'nde başlamıştır.⁹

Marx ve Engels'in teorik katkılarının milyonları etkilediği, onca devrime esin kaynağı olduğu düşünüldüğünde tüm eserlerini içeren bir **tarihsel-eleştirel** (historisch-kritisch) edisyonun hala tamamlanmamış olması açıklanması gereken bir durumdur. Marx ve Engels'in ölümünden sonra yaşanan kişisel, tarihi ve siyasi gelişmeler bence bu gecikmeyi büyük ölçüde açıklıyor.

5 MEGA projelerinin özlü bir tarihi için R. Bellofiore ve R. Fineschi, "Introduction", *Re-reading Marx: New Perspectives after the Critical Edition* içinde R. Bellofiore ve R. Fineschi (der.) (Londra: Palgrave – MacMillan, 2009).

6 Bu konuda benim çok yararlandığım iki İngilizce kaynak: R. Roth ve F. Moseley, "Guest Editors' Introduction" *International Journal of Political Economy*, 32:1 (Bahar, 2002) ve F. Moseley, "Introduction", *Marx's Economic Manuscripts of 1864-1865* içinde F. Moseley (der.) (Leiden: Koninklijke Brill NV, F., 2016)'dır.

7 Örneğin, **genel olarak sermaye ve rekabet içindeki tekil sermayeler** ayrımının III. cilde özgü olmadığı, aslında I. ciltten bu yana Marx'ın kullandığı bir ayrım olduğu bu yeni tartışmalarda öne sürülen iddialardan biri ve ayrı bir yazı konusu olacak kadar önemli.

8 MEGA2 öncesi girişimler, 43 ciltlik Almanca MEW (*Marx-Engels Werke*) ve İngilizce 50 ciltlik CW (*Karl Marx/Frederick Engels: Collected Works*) üzerine Kevin Anderson'ın *İnsancıl* dergisindeki makalesi ilginç bir istisnadır: K. Anderson, "Uncovering Marx's Yet Unpublished Writings", *Critique*, No. 30-31, (1998) [Türkçesi *İnsancıl*, Mayıs 1997]. (<http://www.kevin-anderson.com/wp-content/uploads/docs/anderson-article-uncovering-marx.pdf>).

9 J. Sperber, *Karl Marx; 19. Yüzyılda Yaşanmış Bir Hayat*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2014, s. 13.

Kısaca özetleyeyim: 1883'te Marx'ın ölümünden sonra elyazmaları, notları ve kitapları 40 yıllık çalışma arkadaşı, yoldaşı Engels'e kalır. Sonraki 12 yıl boyunca Engels teorik faaliyetinin neredeyse tamamını Marx'ın *Kapital* projesini tamamlamaya hasreder ve 1885'te *Kapital*'in II. cildini, 1894'te de III. cildini yayımladıktan sonra 1895'te ölür. Geride kalan elyazmaları bu kez Marx'ın İngiltere'deki kızı Eleanore'a, o 1898'de intihar edince de Marx'ın Fransa'daki kızı Laura Lafargue'a kalır. Laura da bir süre sonra, 1901'de Marx'ın elyazmalarının tamamını Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne (SPD) [1]¹⁰ devreder.¹¹ Marx ve Engels'in elyazmalarının tamamı 1901 itibarıyla uzunca bir süre korunacağı Berlin'de SPD arşivlerinde bulunmuş olur. Bu metinlerin SPD'nin mülkiyetine geçmesi MEGA projeleri için önemli bir eşğin atlanması anlamına gelir. Nitekim, daha sonra Riyazanov'un ilk MEGA¹² projesini tasarlaması ve başlatabilmesi de büyük ölçüde SPD arşivlerindeki bu elyazmalarının fotokopilerinin Marx-Engels Enstitüsü'ne aktarılması ile mümkün olacaktır.

1930'larda Almanya'da Nazizmin yükselmesi SPD arşivlerini elyazmaları için tekin bir mekan olmaktan çıkarır. Nitekim 1933'te elyazmaları bir süre duvar kağıtlarının arkasında saklanır, daha sonra sırt çantalarında ve kano yolculukları ile ilkin Flensburg'a [2] ardından da Danimarka sınırı aşılarak Kopenhag'a [3] kaçırlır. SPD'nin mülkiyetindeki elyazmalarının 5 yıl için yeni evi, artık Kopenhag'da, Arbeidernes Landbank'teki kasalardır!

Bir süre sonra SPD'nin Almanya'dan kaçmak zorunda kalan yöneticileri elyazmalarını satmak için girişimlerde bulunurlar. Başta, Moskova'daki Marksizm Leninizm Enstitüsü ile Paris'te pazarlıklar yapılmış olmasına rağmen daha sonra Sovyet delegasyonunun başındaki Buharin'in Moskova'ya geri çağırılması ve öldürülmesi ile elyazmalarının SSCB'ne satılması gerçekleşmez. Nihayet, 19 Mayıs 1938'de Hollanda İşçi Sigortası Bankası bugünün parası ile yaklaşık 643.000 Avro'ya Marx ve Engels'in elyazmalarını almaya karar verir ve bir kütüphaneciyi Kopenhag'a göndererek dökümanların tamamının Amsterdam'a yeni kurulan Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü'ne (IISH) [4] aktarılmasını sağlar. Bir süre sonra II. Dünya Savaşı yılları diğer bazı elyazmalarının harap olmasına,¹³ Amsterdam'dakilerin

10 Köşeli parantez içindeki sayılar Marx'ın elyazmalarının 1901'de SPD arşivlerine nakli ile başlayan uzun ve maceralı yolculuğunu gösterdiğim Ek I'deki haritanın oklarına tekabül ediyor.

11 Engels de elyazmalarının ölümünden sonra dostları Karl Kautsky ve Eduard Bernstein aracılığıyla Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin arşivlerinde korunmasını istemiştir.

12 Riyazanov'un SPD arşivlerinin yanı sıra Enstitü çalışanlarını her yere salarak Moskova'da muazzam bir arşiv oluşturması dillere destandır. Hâlâ Marx ve Engels'in elyazmalarının üçte birinin Moskova'da bulunuyor olması da o dönemin aktif girişimleri sayesinde. 1930'a gelindiğinde Enstitü'de Marx ve Engels'e ait yüzlerce orijinal döküman, 55,000 sayfa fotokopinin yanı sıra 450,000 kitaplık bir kütüphane de kurulmuştu.

13 Savaş yıllarında yok olan en önemli elyazması tabii ki Marx'ın kimseye, hatta postaya bile

de zorunlu seyahatlarına yol açacaktır. IISH, diğer kıymetli materyal ile birlikte Marx ve Engels'in dökümanlarını İngiltere'ye --ilkın Harrogate'e [5] , daha sonra Oxford'a [6] -- nakleder. Bu şekilde, 1901'de İngiltere'yi terk eden Marx'ın el-yazmaları 37 yıl sonra tekrar kıta Avrupa'sından Britanya adalarına dönmüş olur! Elyazmalarının bilahare daimi evi haline gelecek Amsterdam'daki IISH'e [7] dönmesi ise ancak savaş sonrasında, 1946'da gerçekleşir.

Stalin'in ölümünden sonra MEGA fikri tekrar canlanır. Moskova ve Berlin'deki Marksizm Leninizm Enstitülerinin 1960'lı yıllarda yaptıkları ortak girişimler sonucu editoryal faaliyetler resmen 1972'de başlar ve ilk iki cilt 1975'te yayımlanır. İlk planlamada 100 cilt olan projenin kapsamı daha sonra genişletilir ve 165 ciltte karar kınır. 1989'a kadar 39 cilt yayımlanmasına rağmen MEGA2 reel sosyalizmin yıkılmaya başlaması ile kurumsal ve finansal desteğini kaybederek sürdürülemez tehlikesi ile karşı karşıya kalır. 1990'da Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü (IISH), Friedrich Ebert Vakfı'nın Trier'deki Karl Marx Evi, Moskova'daki Marksizm-Leninizm Enstitüsü (1991'de SSCB'nin yıkılmasından sonra Rusya Sosyo-politik Tarih Devlet Arşivi) ve Berlin'de kapatılan Enstitü'nün yerine kurulan Berlin Bilim Akademisi'nin bir araya gelmesi ile MEGA2'yi tamamlayacak Uluslararası Marx Engels Vakfı (IMES) kurulur.¹⁴

Bir kez daha yenilenen MEGA2 projesi yayımlanmış ciltleri benimser ve projenin kapsamından fedakârlık yapmaksızın 114 ciltte karar kılar. Yeni editoryal ekip önceki ciltlerde özellikle giriş bölümlerinde göze çarpan ideolojik yorum ve müdahalelere yer vermeme ve projeyi olabildiğince uluslararasılaştırma kararı alarak çalışmaya başlar. MEGA2'nin dört bölümlü yapısı korunur: *Kapital/İlişkin Metinler* (15 cilt; tamamı yayımlandı), *Kapital-dışı Elyazmaları* (32 cilt), *Mektuplar/Yazışmalar* (35 cilt) ve *Defterler/Notlar* (32 cilt). Son üç bölümün ciltlerinin de yüzde 50'si kadarı basılmış olup, yılda 2 cilt yayımlayarak eski tempo da tutturulmuştur.

MEGA2 ile daha önce hiç yayımlanmamış (*Kapital*'e ilişkin çok önemli taslaklar ve elyazmaları, örneğin *Kapital*'in III. cildinin tek taslağı olan *1864-5 Elyazmaları*) ya da eksik yayımlanmış (örneğin *1844 Elyazmaları*) metinler ilk defa gün yüzüne çıkmış oluyor. Bilindiği üzere, Marx 1857'de, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'daki "(b)en ekonomi politiki incelemeye, Paris'te başlamıştım ve bu incelemeye, Bay Guizot'nun [1845'te] hakkımda verdiği sınırdışı edilme kararı sonucu göçmek zorunda kaldığım Brüksel'de devam ettim. Ulaşmış olduğum ve bir kez ulaşıldıktan

---

güvenmeyip kendi eliyle Londra'dan Hamburg'a getirerek yayınevine teslim ettiği *Kapital*'in I. cildinin orijinalleridir. 1943 Temmuz'unda İngiliz savaş uçakları şehri bombaladığında yaklaşık 43.000 kişi hayatını kaybeder, bu arada yayınevi ve arşivleri de yanar. Dolayısıyla, *Kapital*'in I. cildine ilişkin elimizdeki en "orijinal" metin, 1872 Almanca ikinci basım için Marx'ın kenar notlarını içeren kendi 1867 basım *Kapital*'idir. Bu kitap da 2013'te UNESCO tarafından korunması gereken dünya kültür mirasları arasına katılmıştır.

14 Bellofiore ve Fineschi, op. cit.

sonra incelemelerime kılavuzluk etmiş olan genel sonuç...” ifadesi ile ekonomi politik üzerine çalışmalarına ne zaman başladığını ve hangi perspektifle bu çalışmalarını yürüttüğünü net bir biçimde açıklamıştır. İşte, MEGA2'nin sağladığı, Marx'ın 1844-83 arası yaptığı ekonomi politik araştırmalarının sadece nihai ürünlerine değil adeta mutfağının da tamamına okuyucunun ilk defa erişebilme imkânıdır.

Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası

Bilindiği gibi, Marx, **Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası**'nı esas olarak *Kapital*'in III. cildinde ele alır ve bu cilt de Marx tarafından bitirilememiş, öldükten sonra geride kalan defterlerden Engels tarafından basılacak hale getirilmiştir.¹⁵ 1992 yılında ilk defa MEGA2 bünyesinde II/4.2 cildi yayımlanana kadar Engels'in elyazmalarını redakte ederken yaptığı değişikliklerin niteliğine ilişkin tek kaynak bizzat Engels'in *Kapital*'in III. cildine yazdığı giriş ve açıklayıcı notlar idi.¹⁶ Elimizdeki III. cilt, ağırlıklı olarak Marx'ın 1864-65 döneminde yazdığı ve *Kapital*'in III. cildinin tek taslağı olarak bilinen elyazmalarına dayanıyor.¹⁷ Yukarıda belirttiğim üzere, *1864-65 Elyazmaları* 1992 yılında ilk kez Almanca ve nihayet 2016'da da İngilizce¹⁸ olarak basıldığından Marx'ın orijinal III. cilt taslağı ile Engels'in yayımladığı III. cildi karşılaştırma imkânı artık var. İşte, hem bu karşılaştırmanın yorumlanması hem Marx'ın *1864-65 Elyazmaları* sonrasındaki çalışmalarına atfedilen önem, **Yasa**'nın Marx tarafından ne kadar benimsendiği tartışmasını tetiklemiştir.

Engels'in **Yasa** 'ya ilişkin yaptığı değişikliklere ilişkin İngilizce'deki en sistematik ve okuyucunun kendi değerlendirmesini yapabilmesine olanak veren metin, Moseley'nin Marx'ın *1864-65 Elyazmaları* 'nın İngilizce çevirisine yazdığı

15 **Yasa**'nın ayrıca *Kapital*'in I. cildinde, “Kapitalist Birikimin Genel Yasası” Bölüm'ünde, özellikle demografik değişkenler ile birikimin temposu arasındaki ilişki bağlamında da ele alındığı görüşü Cottrell ve Cockshott tarafından savunulmaktadır. (A. Cottrell ve P. Cockshott. “Demography and the falling rate of profit”, *Indian Development Review*, IV-1, 39-59. <http://users.wfu.edu/cottrell/profitrate.pdf> (2006)).

16 Engels hem yaptığı müdahalelere hem de Marx'ın III. cildin değişik bölümlerini nasıl geliştirebileceğine ilişkin görüşlerini okuyucu ile paylaşır: “Bundan sonraki üç kısımda [ikinci, üçüncü ve dördüncü kısımlarda], üslupla ilgili redaksiyon bir yana bırakılırsa, hemen hemen baştan sona elyazmasına bağlı kalabildim. Çoğu devrin etkisiyle ilgili olan bazı yerlerin benim eklediğim Bölüm 4'le tutarlı hale getirilmesi gerekiyordu; bunlar da köşeli parantezlerin içine alınmış ve isminin baş harfleriyle gösterilmiştir.” (K. Marx, *Kapital III*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), 17.)

“Marx, üçüncü kitap üzerinde bir kez daha çalışma fırsatını bulabilseydi, hiç kuşkusuz, bu pasajı ciddi şekilde genişletirdi. Bu haliyle, konu hakkında söylenmesi gerekenlerin taslak şeklinde yazılmış ana hatlarından fazlasını içermiyor.” Ibid, 875.

17 Marx'ın *Kapital* 'e ilişkin plan ve taslaklarının dönemleştirilmesi ve MEGA2'nin hangi ciltlerine tekabül ettiği de kısmen tartışmalı bir konudur, farklı yorumlara açıktır. Ek-2'de Heinrich'in ve Roth'un yorumları verilmiştir.

18 K. Marx, *Marx's Economic Manuscripts of 1864-1865*, F. Moseley, (der.) (Leiden: Koninklijke Brill NV, 2016).

Önsöz'dür.¹⁹ Moseley, ayrıca bahsettiğimiz tartışmanın bir ucunda, Engels'in redaksiyonunu yerinde bulan ve Marx'ın **Yasa**'ya ilişkin görüşlerinin değişmediğini savunanlar arasındadır.²⁰ Michael Heinrich ise tartışmanın diğer ucunda, hem Engels'in redaksiyonunun geride kalan taslağı Marx'ın metni olmaktan çıkardığını hem de Marx'ın hayatının son döneminde **Yasa**'yı savunmaktan vazgeçtiğini iddia edenlerden (Heinrich 2012 ve 2013).²¹

Moseley'nin kaydettiği değişiklikleri aktararak ilk pozisyonun gerekçelerini görelim:

Marx'ın elyazmasında **Yasa**'yı ele aldığı 1864-65 *Elyazmaları*'nın 3. Bölüm'ünün²² orijinal başlığı **"Kapitalist Üretimin Gelişimi ile Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası"**dır. Bu başlıktaki *"Kapitalist Üretimin Gelişimi"* ifadesi Engels tarafından çıkarılmış, **"Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası"** ile yetinilmiştir. Marx'ın 3. Bölüm'ü Engels'in son şeklini verdiği III. ciltte 3 alt bölüme bölünerek 13., 14. ve 15. Bölümler haline gelmiştir. Haliyle, bu bölümlerin ve alt bölümlerin başlık tercihleri de Engels tarafından yapılmıştır.

Yukarıda kaydettiğimiz değişikliklerin yanı sıra Engels'in yeni 13. Bölüm'ün başlığını Bizatihi Yasa (The Law As Such) şeklinde koymasının, Marx'ın geride bıraktığı taslağın neredeyse son şekli verilmiş, tamamlanmış bir metin gibi algılanmasına yol açtığı düşünülebilir.²³

¹⁹ Moseley, op cit.

²⁰ G. Carchedi, G. ve M. Roberts, "A Critique of Heinrich's, 'Crisis Theory, the Law of the Tendency of the Profit Rate to Fall, and Marx's Studies in the 1870s'" *Monthly Review*, (Aralık, 2013), S. Mage, "Response to Heinrich—In Defense of Marx's Law", *Monthly Review*, (Aralık, 2013) ve V. Vygodskii, "Discussion, What Was It Actually That Engels Published in the Years 1885 and 1894? On the Article by Carl-Erich Vollgraf and Jürgen Jungnickel Entitled 'Marx in Marx's Words?'" *International Journal of Political Economy*, 32:1 (Bahar, 2002) de Engels'in redaksiyonunu yerinde bulan ve Marx'ın *Yasa*'ya ilişkin görüşlerini değiştirmediklerini savunan katkılar.

²¹ C. Vollgraf ve J. Jungnickel, "'Marx in Marx's Words'? On Engels's Edition of the Main Manuscript of Book 3 of *Capital*" *International Journal of Political Economy*, 32:1 (Bahar, 2002) ve D. Harvey, 2014. "Crisis Theory and the Falling Rate of Profit", basılmamış makale de Heinrich'in bu pozisyonunu paylaştığı diğer katkılar.

²² Bu yazıyı hazırlarken benim için netlik kazanan konulardan biri de Marx'ın "cilt" ve "kitap" sözcüklerini *Kapital*'i planlarken tam olarak ne anlamda kullandığı oldu. Marx, I. cildi bitirdikten sonra *Kapital*'e ilişkin planını S. Meyer'e yazdığı mektupta açıkça belirtiyor: "Bir yıl içinde çalışmanın tamamının basılacağını umuyorum. II Cilt teorisinin devamını ve bitirilmesini, III. Cilt ise ekonomi politüğün 17. yüzyılın ortasından bu yana tarihini içeriyor." Moseley'nin bu ifadeden çıkardığı --benim de katıldığım-- yorum şu: Marx'ın planı *Kapital*'in II. cildini 2 kitap olarak (elimizdeki II. cilt ve III cilt) yazmak ve çalışmayı III cilt ile (elimizdeki 3 ciltlik *Artık-değer Teorileri*) ile tamamlamak. Bütün bunları 1 yıl içinde yapabilmek de cabası!

²³ Nitekim, Reuten ve Thomas, bu başlığın sadece algı farklılaşmasına değil, aynı zamanda **Yasa**'nın yanlış yorumlanmasına da yol açtığını iddia etmektedir. Reuten ve Thomas'a göre aslında Marx'ın görüşü, kâr oranının uzun dönem azalma eğilimi gösterdiği şeklinde değil, inişli çıkışlı bir tempoya sahip olduğu şeklindedir. Dolayısıyla, Engels'in uygun gördüğü başlık ile yapılan **Yasa** vurgusu bir bakıma Marx'ın bu görüşünü tahrif etmiş olmaktadır (G. Reuten ve P. Thomas, "From

15. Bölüm'de Marx'ın "kâr oranının seviyesinin, artık değerin sanayi kârı, faiz ve rant olarak paylaşılmasından bağımsız" olduğunu belirttiği dipnotun Engels tarafından kullanılmamış olması da eleştirilen konulardan. Oysa, artık değerin aldığı bu somut biçimler zaten 13. Bölüm'de tartışıldığı için Engels'in tekrara düşmemek için söz konusu dipnotu kullanmamaya karar verdiğini ve bu tercihin metnin özünü etkilemediğini düşünmek mümkün.²⁴

Ayrıca, 15. Bölüm'ün ortasından yaklaşık 5 sayfalık bir kısım 13. Bölüm'ün sonuna aktarılmış ve bu aktarılan kısmın içine, kendisine ait olduğunu belirterek Engels 2 sayfalık yeni bir metin eklemiştir. Moseley, Engels'in bu değişikliğinin, 13. Bölüm'de zaten tartışılmış olan, kâr oranı düşerken artık değer kütesinin artması hali ile doğrudan ilişkili olduğunu, dolayısıyla orijinal taslağı zedelediğini savunur.

Michael Heinrich MEGA2 projesini yakından takip eden Alman Marksologlardan. Ayrıca, **Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası**'nın kapitalist krizlerin temel nedeni olmadığı görüşüne sahip (Heinrich 2013).²⁵ Heinrich'e göre **Yasa**'nın hem Marx tarafından önerilen ilk formülasyonu hem de Engels'in redakte ettiği şekli belirsizlikler içeriyor. Ayrıca, ampirik olarak da, değişkenler nasıl tanımlanırsa tanımlansın, ölçümler hangi veri setine dayanılarak yapılırsa yapılsın, **Yasa**'nın kanıtlanamayacağını düşünüyor. **Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası** hakkında bu iki temel eleştirinin ötesinde, Heinrich MEGA2'nin orijinal metinlerini kullanarak aslında Marx'ın tutarlı herhangi bir kriz teorisi olmadığı tezini de geliştirmeye çalışıyor. İddiası, hem 1864-65 *Elyazmaları* 'na değerlendirmesine hem de Marx'ın 1870 sonrası görüşlerine ilişkin kısmen spekülasyon sayılabilecek yorumlara dayanıyor:

-- Engels geride kalan elyazmalarını kötü bir biçimde redakte ettiği için Marx'ın **Yasa** ile ilgili görüşleri de okuyucuya çarpıtılarak aktarılmıştır;

-- Kaldı ki, Marx 1870'lerde kaleme aldığı metinlerde giderek, **Yasa** hakkında şüpheye düştüğünü gösteren ifadeler kullanmış; **Yasa** 'dan uzaklaşırken muhtemelen kredi, faiz oranı ve realizasyon boyutlarını öne çıkaran bir başka kriz teorisini benimsemeye yönelmiştir.

Somutlamak gerekirse, Heinrich, Engels'in bitirilmiş bir metin izlenimini doğuracak biçimde redakte ettiği 15. Bölüm'ün (**Yasa**'nın Çelişkilerinin Gelişimi), aslında Marx'ın düzensiz ve geliştirilmemiş görüşlerine dayandığını belirterek, bu bölümü değerlendirenleri uyarır. Söz konusu Bölüm'ün ilk 3 alt bölümünde, **Yasa**'nın çelişkileri ilkin genel olarak, ardından üretimin genişlemesi ile artık-değer

the "Fall of the Rate of Profit" in the *Grundrisse* to the Cyclical Development of the Profit Rate in *Capital*", *Science and Society*, 75:1, (Ocak, 2011)).

24 Moseley'nin görüşü de bu yöndedir. (Moseley op cit.)

25 Bu makalenin eleştirileri ve Heinrich'in eleştirilere cevabı *Monthly Review* dergisinin sitesinde Aralık 2013'te yayımlanmıştır.

üretimi arasındaki çelişki ve nihayet sermaye fazlası ile nüfus fazlası arasındaki ilişki bağlamında oldukça sistematik bir biçimde ele alınmakta, son bölümde ise “Tamamlayıcı Açıklamalar”a yer verilmektedir.²⁶

Heinrich, 3. alt bölümdeki bir ifade değişikliğinin hayati önemde olduğunu, Marx’ın kriz teorileri hakkında yanlış izlenim yarattığını da belirtir. Gerçekten, Marx’ın, sermayenin aşırı birikim olgusunun daha yakın (sağlam) bir analizinin “faiz sermayesinin vb. ve kredinin vb. daha ayrıntılı bir biçimde **incelendiği**, sermayenin görünür hareketi üzerine **yapılacak bir çalışma** bağlamında” gerçekleştirilebileceği şeklindeki görüşü Engels tarafından sadeleştirilerek, “*daha ayrıntılı inceleme biraz daha aşağıda*”²⁷ şekline dönüştürülmüştür. Heinrich, Marx’ın orijinal ifadesinde sermayenin aşırı birikimi üzerine yazılacak bir başka kitabın ima edildiğini, Engels’in yaptığı değişikliğin ise *Kapital*’in III. cildinde daha sonra bu konunun ele alınacağına dair bir beklenti yarattığı için yanıltıcı olduğunu savunuyor. Engels’in yaptığı bu değişikliği, Marx’ın **Yasa** üzerine olan görüşlerindeki (1870’lerde yaşandığı iddia edilen) kopmayı gizleme çabası olarak yorumlamanın bana oldukça zorlama geldiğini eklemek isterim.²⁸

Sonuç

Bu yazıda Türkiye’de pek tartışılmadığını düşündüğüm MEGA projelerinin geri planını, kapsamını ve de geldiği aşamayı kısaca tanıtmayı amaçladım. Bu çaba bazı yanlarıyla skolaştik gözükse bile, bence Marx’ın ekonomi politik çalışmalarının mahiyetini, kapitalizm analizinin geçirdiği aşamaları ve ne ölçüde tamamlandığını sezebilmemiz için gerekli.

Günümüz kapitalizmini **anlayarak** dönüştürmek için Marx’ın yaklaşımını kullanmak isteyenleri hem teorik hem de ampirik yeni çalışmalar bekliyor. MEGA2 bağlamında II/4.2 cildinin basımı ile başlayan **Yasa** tartışmalarının bile farklı kriz açıklamalarını şimdiden ne kadar beslediği, zaman içinde daha da etkileyeceği ortada. Türkiye’deki Marksist ekonomi politik çalışmalarının MEGA2’nin tetiklediği tartışmalarla kuracağı ilişkinin niteliğini zaman gösterecek. Geçmiş performansımızın başarılı olduğunu söylemek zor. Malum, *Kapital*’in III. cildinin Almanca aslından Türkçe çevirisini yayımlamak 120 yıl aldı!

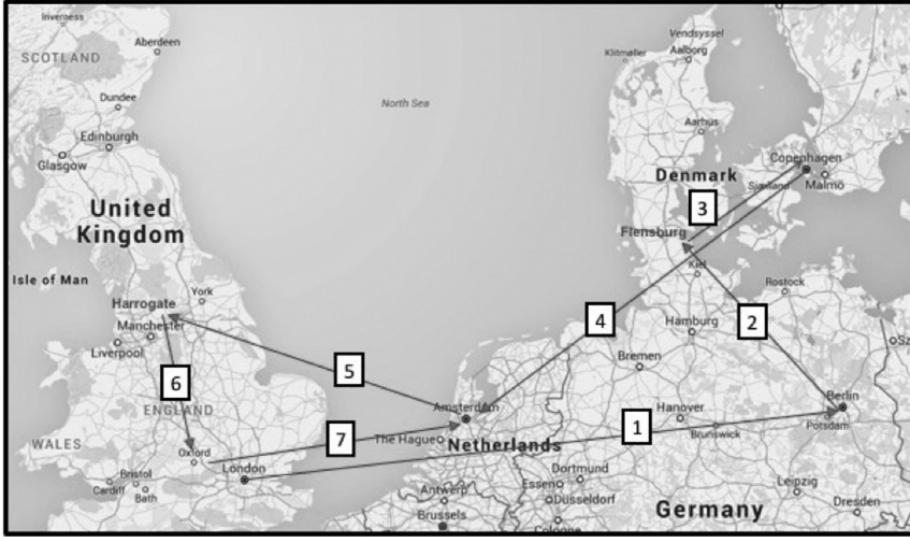
26 Moseley, Heinrich’in bu bölümdeki görüşlerin tamamının Marx’ın ham fikirleri olduğu şeklindeki iddiasının olsa olsa 15. Bölüm’ün 4. alt bölümü (Tamamlayıcı Açıklamalar) için geçerli olabileceğini söyler (Moseley, op cit).

27 K. Marx, *Kapital III*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), 255.

28 Moseley’nin de belirttiği gibi Marx’ın orijinal ifadesindeki **faiz getiren sermaye ve kredi** konuları Engels’in ifadesini haklı çıkarırcasına gerçekten *Kapital*’in III. cildinin 5. Kısım’nda ele alınmıştır (Moseley, op cit).

Ek 1

Marx'ın El Yazmalarının Yolculuğu

Ek 2

M. Heinrich

1. Dönem, 1857-1863: Marx 6 kitaplık bir plan yapmış ve 2 ayrı taslak teşebbüsü ile 3 ayrı metin oluşturmuştur.

- I. Taslak: *Grundrisse* (1857-1858)
 II. Taslak: *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* (1859)
Elyazması (1861-1863)

2. Dönem, 1863-1881: Marx 4 kitaplık bir plan yapmış ve 3 ayrı taslak teşebbüsü ile 8 ayrı metin oluşturmuştur.

- I. Taslak: *Elyazması* (1863-1865)
 II. Taslak: *Kapital I*, 1. basım (1867)
Elyazması, 2. kitap (1868-1870)
Elyazması, 2. ve 3. kitap (1867-1871)
 III. Taslak: *Kapital I*, 2. basım (1872-1873)
Kapital I, Fransızca (1872-1875)
Elyazması, 3. kitap (1874-1878)
Elyazması, 2. kitap (1877-1881)

R. Roth

- *Kapital I* revizyon metinleri (1871 ve 1877)
 -- *Kapital I* revizyon metinleri (1871 ve 1877)
 -- *Kapital I* revizyon metinleri (1871 ve 1877)
 -- *Elyazması*, 2. kitap (1865)
 -- *Elyazması*, 3. kitap (1867-1868)
 -- *Elyazması*, 3. kitap (1873)

Heinrich'in (2013) Marx'ın **Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası** temelli kapitalist kriz açıklamasını terk ettiği iddiası **Plan Sorunu**'na yaklaşımı ile de ilişkili. Heinrich Marx'ın araştırma nesnesi kapitalizmi ele alışında iki ayrı dönem, dolayısıyla iki ayrı grup planlanmış kitaplar olduğunu düşünüyor. Bu dönemler ve planlanan taslaklar aşağıdaki tablonun sol tarafında, Heinrich'ten kısmen farklılaşan Roth'un(2009) Marx'ın elyazmaları ile *Kapital* ciltleri arasındaki kurduğu ilişki ise sağ tarafındadır. Kesikli oklar Heinrich ile Roth'un farklılaştığı, kesiksiz oklar da benzeştiği dönem ve metinleri gösteriyor.

Roth ayrıca Marx'ın ekonomi politik üzerine olan metinlerinin MEGA ciltleri içindeki dağılımını da bir tablo halinde vermiştir. Aşağıda sadece *Kapital*'in III. cildine ilişkin MEGA ciltlerinin sıralamasını veriyorum:

<i>Kapital III, Elyazmaları</i>	1864-1865	MEGA II/4.2
	1867-1868	MEGA II/4.3
	1871-1881	MEGA II/14
<i>Kapital III, basılı versiyon (Engels)</i>	1894	MEGA II/15

Das Kapital: komünizmin kitabı¹

Sungur Savran

Bu yazının ana fikrine ulaşmamı ve bu fikri berrak biçimde ifade etmemi, yıllar boyu bazen bütünüyle karşıt fikirler savunarak yaptığımız tartışmalar sayesinde olanaklı ve gerekli kılan Yonca 'ya, sevgiyle, minnetle...

*Hegel'in Mantık kitabının tamamını derinlemesine inceleyip anlamaksızın Marx'ın Kapital'ini, özellikle de onun ilk Bölümünü, bütünüyle anlayabilmek imkânsızdır. Dola-
yısıyla, yarım yüzyıl sonra tek bir Marksist bile Marx'ı anlamamıştır!!*

Lenin (1914) ²

---

¹ Kapital için buna çok benzer bir başlığı daha evvel de kullanmıştık. Bkz. “Komünist Devrimin Kitabı” (Devrimci Marksizm, sayı 15, Sonbahar-Kış 2011). O yazı, Kapital'in birinci cildinin Nail Satlıgan'ın Mehmet Selik metni üzerinde çalışmasıyla elde edilen Türkçe çevirisinin yayınlanması vesilesiyle düzenlenmiş bir toplantıda yapılmış olan kısa bir konuşmanın metniydi. Konuşmanın zaman sınırı ve daha önemlisi toplantının yapılma vesilesi dolayısıyla çok başka konulara da değinme zorunluluğu, bizi orada bu yazıda ayrıntısıyla savunacağımız tezi, dayanaklarını ve metinsel göndermelerini ortaya koymaksızın, yalnızca ana fikri ileri sürmekle yetinmeye mecbur etmişti. Şimdi bu yazı ile bu dayanakları sergilemeye girişiyoruz.

² V.I.Lenin, “Conspectus of Hegel's Book *The Science of Logic*”, *Collected Works*, c. 38, Moskova: Progress Publishers, 1976, s. 180. Türkçesi: V.İ.Lenin, *Felsefe Defterleri*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul: Minör Yayınları, 2013, s. 146.

Birkaç soru sorarak başlayalım.

Lenin, Cihan Harbi döneminde ve Ekim devriminin öncesinde bütün politikasının teorik temelini oluşturan yapıtlarından *Emperyalizm. Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* başlıklı çalışmasında daha Önsöz'den şu cümleyi kurar: “Emperyalizm, proletaryanın sosyal devriminin arefesidir.”³ Peki, neden böyledir? Lenin kitabın çeşitli noktalarında bunu emperyalizmin en özlü tanımını veren “tekel”in kapitalizmden sosyalizme geçişin habercisi olduğunu belirterek açıklar:

Emperyalizm genel olarak kapitalizmin temel özelliklerinin gelişmesi ve dolaysız devamı olarak ortaya çıkmıştır. Ama kapitalizm ancak gelişmesinin belirli ve çok yüksek bir aşamasında, bazı temel özellikleri kendi karşıtlarına dönüşmeye başladığında, **kapitalizmden daha yüksek bir sosyal ve ekonomik sisteme geçiş çağıının özellikleri** biçimlendiğinde ve kendilerini bütün alanlarda gösterdiklerinde kapitalist emperyalizm haline gelmiştir. Ekonomik açıdan bakıldığında, bu süreçteki ana mesele kapitalist serbest rekabetin yerini kapitalist tekelin almasıdır.⁴

Görüldüğü gibi, Lenin burada “kapitalizmden daha yüksek bir sosyal ve ekonomik sisteme geçiş çağıının özellikleri”nden söz ediyor. Bu özellikler nedir? Marksizmin geniş literatürünün hangi eserinde ya da eserlerinde ortaya konulmuşlardır?

Bir başka soru. Trotskiy, 1938 yılında IV. Enternasyonal'in kuruluşu için kaleme aldığı, genellikle “Geçiş Programı” adıyla bilinen metnin ilk bölümünün son paragrafına şu cümlelerle başlıyor:

Tarihsel koşulların sosyalizm için henüz “olgunlaşmadığına” ilişkin lafazanlıklar ya cehaletin ürünüdür ya da bilinçli bir aldatmacadır. Proleter devrim için gerekli nesnel önkoşullar sadece olgunlaşmakla kalmayıp, neredeyse çürümeye yüz tutmuştur. Önümüzdeki tarihsel dönemde sosyalist devrimin gerçekleşmemesi halinde bütün insanlık kültürü bir yıkım tehdidi altındadır.⁵

Nereden biliyor? Tarihsel koşulların sosyalist devrim için “olgunlaştığına” ilişkin bu kadar güvenli konuşmasının nedeni nedir? Proleter devriminin “nesnel önkoşulları” nedir? Sosyalist devrim gerçekleşmezse uygarlık neden bir yıkım tehdidi altındadır? Trotskiy'in bu sorulara cevap verebilmek için demek ki elinde birtakım kriterleri vardır. Kapitalizmin sosyalizme ulaşmak bakımından **olgunlaşmasının** veya proleter devrimin **nesnel önkoşullarının** Marksist teoride kavramsal temelleri olmalıdır. Trotskiy belli ki bu kavramsal temellerden hareketle uygun kriterleri kullanarak içinde

3 Bu Önsöz kitabın orijinal basımının Rusça önsözü değil, 1920'de kaleme alınan ve ilk kez 1921'de yayınlanan “Fransızca ve Almanca Basımlara Önsöz”dür. *Collected Works*, a.g.y., c. 22, s. 194.

4 A.g.y., s. 265. Vurgu bizim.

5 Lev Trotskiy, *Geçiş Programı. IV. Enternasyonal'in Kuruluş Belgesi*, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992, s. 13.

yaşadığı dünyaya bakmış ve sosyalizmin gününün geldiğini saptamıştır. Bu kavramsal temelleri, bu kriterleri Marksizmin devasa literatürünün neresinde, hangi kaynaktan bulabiliriz? Unutulmasın ki, 20. yüzyılın Lenin ile birlikte en önemli iki devrimcisinden biri için, “devrimin zamanı gelmiştir” saptamasını yapmayı sağlayacak bir kavramsal çerçeve, bir kriter her şeyden fazla önem taşıyacaktır.

Bizim bu yazıda ileri süreceğimiz ana tez şudur: Hem Lenin’in, hem Trotskiy’in **kapitalizmden sosyalizme geçiş açısından** üzerinde durdukları kriterleri ve kavramsal özellikleri sağlayan kaynak, Marx’ın *Kapital*’idir. Marksizmin bu temel yapısının birinci cildinin yayınlanışının tam tamına 150. yıldönümünü yaşıyoruz. Bu 150. yıldönümünde *Kapital*’in genellikle sanıldığığının aksine **yalnızca** bir ekonomi kitabı değil, **aynı zamanda** son derecede politik bir kitap olduğunu, dahası sadece kapitalizm hakkında değil belki daha da önemlisi, burada aynı anlama gelmek üzere, **sosyalizm/komünizm hakkında bir kitap** olduğunu ortaya koymayı hedefliyoruz.

Öyleyse şimdi yüzümüzü *Kapital*’e çevirelim.

“Modern toplumun ekonomik hareket yasası”

Marx 1867 yılının Eylül ayında piyasaya çıkan *Kapital*’in birinci cildinin başında yer alan ve şimdi “Almanca Birinci Basıma Önsöz” olarak bilinen tanıtma metninde, kendi kitabı hakkında şu özlü cümleyi kurar: “...bu eserin nihai amacı, modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır...”⁶ *Kapital* üzerine yapılmış tartışmalara aşina olanlar bilecektir: Literatür genellikle çoğul olarak “sermayenin hareket yasaları” üzerine tartışır. Aslına bakılırsa Marx kendisi de aynı Önsöz’de “kapitalist üretimin yasaları”ndan söz eder.⁷ Marx *Kapital*’in çeşitli yerlerinde bu farklı yasaları ayrı ayrı ele alır. Bunlar “birinci yasa”, “ikinci yasa” gibi kodifiye edilmiş biçimde sayılmamıştır, ama pekâlâ *Kapital*’in “kapitalist üretimin yasaları”nı açıkladığı söylenebilir. Birinci ciltte ele alınan “kapitalist birikimin genel yasası”ndan (bir tarafta sermaye birikirken, diğer tarafta sefalet birikir)⁸ yedek sanayi ordusunun oluşumuna,⁹ sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinden¹⁰ Üçüncü Cilt’te açıklanan kâr oranının eğilimli düşüş yasasına,¹¹ daha pek çok yasa, bazen açıkça yasa adıyla, bazen örtülü olarak *Kapital*’in sayfalarında yer alır. Peki, neden tam da eserin **nihai amacını** tanımlarken **tek bir yasadan** söz etmiştir Marx? Bu yasalardan hangisi ayrıcalıklıdır?

6 Karl Marx, *Kapital*, Cilt I, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 19.

7 A.g.y., s. 18.

8 A.g.y., Bölüm 23, Kesim 4, s. 619-625.

9 A.g.y., Bölüm 23, bu kez Kesim 3, s. 608-618.

10 A.g.y., s. 604-607.

11 Karl Marx, *Kapital*, Cilt III, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, Üçüncü Kısım, s. 215-270.

Bu soruya cevap verebilmek için Marx'ın "Almanca İkinci Basıma Sonsöz" başlığıyla yayınlanmış bulunan metninde bazı ipuçları bulabiliriz. Marx, bu Sonsöz'ün başlarında kendinden önceki ekonomi politik bilimi hakkında şunu yazıyor:

Ekonomi politik, burjuva nitelikte olduğu, yani kapitalist düzeni tarihsel açıdan geçici bir gelişme aşaması olarak değil, aksine toplumsal üretimin mutlak ve en son biçimi olarak kavradığı ölçüde, ancak, sınıf mücadelesinin örtük kaldığı ya da kendisini yalnızca münferit olaylarla ortaya koyduğu süre boyunca, bilim olarak kalabilir.¹²

Marx'ın kendi ekonomi politik eleştirisinin¹³ sınıf mücadelesinden korkusu olamayacağını biliyoruz, çünkü o "...yalnızca, tarihsel görevi kapitalist üretim tarzını yıkmak ve ardından sınıfları ortadan kaldırmak olan sınıfı temsil edebilir: proletarya."¹⁴

Buradan elde ettiğimiz ipucu şudur: Marx kendi eleştirisini ekonomi politikten iki şeyle ayırmaktadır esas olarak. Birincisi, ekonomi politik burjuvadır, Marksist eleştirisi ise proletaryaya yaslanır, onu temsil eder. İkincisi, bundan dolayı ekonomi politik "kapitalist düzeni (...) toplumsal üretimin mutlak ve en son biçimi olarak" kavrar. Marx'ın eleştirisi tersini yapar.

Nasıl yapar? Bunun ipucunu da aynı Sonsöz'de adı verilmeyen bir Rus yazarın Marx'ın yapıtı için yazdıklarında buluyoruz. Bu yazar önce şöyle yazıyor:

Marx için (...) önemli olan sadece bu görüngülere [fenomenlere-ss] hükmeden yasa değildir. **Onun için daha da önemli olan**, görüngülerin değişimlerinin, bunların gelişmelerinin, yeni bir biçimden diğerine, bir ilişkiler düzeninden diğer ilişkiler düzenine geçişlerinin yasaıdır. (...) Marx'ın **bir tek derdi vardır**: disiplinli bilimsel araştırma yoluyla toplumsal koşullardan oluşan belirlenmiş düzenlerin birbirini izlemesinin zorunluluğunu göstermek (...) Bunun için, aynı anda hem mevcut düzenin zorunluluğunu, hem de (...) mevcut düzenin kaçınılmaz olarak geçmek zorunda olduğu bir başka düzenin gerekliliğini kanıtlaması bütünüyle yeterlidir.¹⁵

12 *Kapital*, Cilt I, a.g.y., s. 23.

13 Ekonomi politiğin eleştirisi (ya da aynı anlama gelmek üzere siyasal iktisadın eleştirisi) kavramının daha geniş bir ufukla ve daha kapsamlı bir tartışmasını çeşitli yerlerde yapmış bulunuyoruz. Doğrudan doğruya bu kavram etrafında örülmüş bir yazı için bkz. Sungur Savran, "Siyasal İktisadın Eleştirisi", Nail Satılğan/Sungur Savran/E. Ahmet Tonak, *Kapital'in İzinde*, İstanbul: Yordam Kitap, 2012. Bu yazı daha önce *Devrimci Marksizm* dergisinde de (sayı 5, Kış 2007-2008) yayınlanmıştır.

14 *Kapital*, Cilt I, a.g.y., s. 25.

15 A.g.y., s. 27-28. Vurgu bizim. Bu alıntıda çeviriyi bir ölçüde düzeltmek zorunda kaldık. Selik-Satılğan çevirisinde esas mesele sanki toplumsal ilişkilerin belirli bir düzene sahip olması imiş gibi görünüyor. Daha da önemlisi, "düzenlerin birbirini izlemesi" fikri kaybolmuş durumda. Oysa bu, Rus yazarın ana fikrini oluşturuyor. *Kapital*'in ilk İngilizce çevirisi olan Samuel Moore/Edward Aveling çevirisinde şöyle: "...the necessity of successive determinate orders of social conditions..." Bkz. Karl Marx, *Capital*, v. 1, New York: International Publishers, 1967, s. 18.

Görüleceği gibi Rus yazar döne döne aynı şeyi söylüyor: Marx'ta gördüğü en önemli şey, bir toplumsal düzenin yerini başka bir düzenin almasının zorunluluğudur. Bunu tam üç kez söylüyor. Bunun Marx'ın "tek derdi" olduğunu iddia ediyor. Peki, Rus yazar burada feodalizmin yerini kapitalizmin almasını kaş ediyor olabilir mi? Biraz daha okursak söz konusu olanın başka bir şey olduğunu görürüz: "Böyle bir araştırmanın bilimsel değeri, verili bir toplumsal organizmanın ortaya çıkışını, varoluşunu, gelişimini, ölümünü, ve onun yerini farklı, daha yüksek bir başkasının almasını düzenleyen özel yasaların aydınlatılmasında yatar."¹⁶

Kapital, bir toplumsal organizmanın ortaya çıkışını, varoluşunu, gelişimini incelemektedir yazarımıza göre. Feodalizmin *Kapital*'de olsa olsa geçmişe gönderilerde ve kapitalizmin tarihsel olarak doğuşunun tartışılmasında (en önemlisi ilk birikim sürecinde), yani sadece kendi ölümü aşamasında tartışıldığı ortadadır. Ortaya çıkışı (yani köleciler toplumunun bağrından belirişi) ya da varoluşu ve gelişimi hemen hemen hiç tartışılmaz, olsa olsa anlık atıflara konu olur. Öyleyse yazarımızın sözünü ettiği toplumsal organizma kapitalizmdir. Öyleyse, Marx, yazarımıza göre, *Kapital*'de kapitalizmin ölümünü ve onun yerini daha yüksek bir toplumsal organizmanın (komünizmin) almasını incelemektedir.

Ama, diyebilir okurumuz, bu sadece Rus yazarın fikri olabilir. Marx da böyle düşünüyor mu? Marx bizim yaptığımızdan çok daha uzun bir alıntıyı aktardıktan sonra ekliyor: "Sayın yazar, benim gerçek yöntemim dediği şeyi bu kadar isabetli ve kişisel olarak onu uygulamam söz konusu olduğu ölçüde, bu kadar olumlu bir şekilde tarif ederken, diyalektik yöntemden başka neyi tarif etmiş oluyor?"

Bizce durum açıklığa kavuşmuştur: Marx için diğerlerinden daha önemli olan şey, "tek derdi", bir toplumsal düzenin, yani kapitalizmin, ölümü ve yerini daha yüksek bir düzenin, yani komünizmin, almasıdır. Tekil yasa budur. "Sermayenin ekonomik hareket yasası", o tek başına duran yasa, **kapitalizmin komünizmi üretmesidir**.

"Emek araçlarının yalnızca birlikte kullanılabilen emek araçlarına dönüşümü"

Peki kapitalizm komünizmi nasıl üretir? Bu sorunun cevabı, görmek isteyen gözler için *Kapital*'in, özellikle birinci cildinin bütününe sinmiş, ona tamamıyla yedirilmiş bir diyalektik içinde anlatılır. Zaten birinci cilt tam da bu açıklamayı doruğuna taşıyan bir bölümle sona erer: "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi".¹⁷

¹⁶ *Kapital*, cilt I, a.g.y., s. 28.

¹⁷ Bu bölüm Yordam Kitap edisyonunda 7. Kısım, 24. Bölüm'ün 7. Kesimidir. Bkz. *Kapital*, c. I, a.g.y., s. 727-730. Buna karşılık Sol Yayınları edisyonunda 8. Kısım, 32. Bölüm'ün tamamıdır. Bkz. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, çev. Alaattin Bilgi, İstanbul: Sol Yayınları, 1986, s. 780-783. Bu farklılığın nedeni Yordam edisyonunun Almanca ilk basım orijinal bölümlendirme sistematüğini, Sol edisyonunun ise Fransızca çeviriden hareketle oluşturulmuş olan İngilizce çevirinin bölümlendirme sistematüğünü izlemiş olmasıdır.

Neden birinci cilt? Çünkü başka yerlerde ayrıntısıyla açıklamış olduğumuz gibi, kapitalist toplumda sermaye ile ücretli emeğin ilişkisinin üretimi ve yeniden üretiminin özü arılığı içinde birinci ciltte ele alınır.¹⁸ İkinci cilt birinci ciltte yeniden üretimi zaten ortaya konulmuş olan sermaye-ücretli emek ilişkisinin dolaşımıyla, üçüncü cilt ise yüzey biçimlerine dönüşümle, görünüşlerle ve sermayeler arası bölüşümle ilgilidir. Dolayısıyla, kapitalizmin tarihsel gelişme yasasının, sermaye ilişkisinin özünü oluşturan sermaye-ücretli emek ilişkisinden türetilmesi, yani birinci cildin sonunda ortaya konulması bilimin diyalektiğine son derecede uygundur.

“Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümü, üç sayfada bütün modern tarihin gelişim patikası bir zorunlu hareket olarak çok yoğun bir metinle son derecede özlü biçimde önümüze serer. Bu ana kadar Marx, önce bütün kapsamı ve derinliğiyle kapitalist birikim sürecini, sonra da son altı bölümdür “ilk birikim” adını verdiği,¹⁹ kapitalizmin temel ilişkisini hazırlayan, doğrudan üreticilerin, köylülerin, zanaatkarların ve diğerlerinin topraktan ve üretim araçlarından kopmasıyla sonuçlanan süreci anlatmıştır. Şimdi artık bir senteze hazırızdır.

Marx “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümünde önce sermayenin nasıl doğrudan üretici ile üretim araçları arasında var olan tarihsel birliği bütünüyle ortadan kaldırdığını, ardından bunun nasıl yepyeni bir üretim tarzının dinamiklerini serbest bıraktığını, el birliği, işyerinde teknik işbölümü ve makineli üretimin nasıl üretim süreçlerini kolektiflettiğini anlatır. Bu süreç içinde ve sayesinde, büyük ölçekli üretim faaliyeti hep daha etkin, verimli ve kârlı sonuçlar elde etmeye yaradığı için, daha önce doğrudan üreticilerin bağımsız varlığını ortadan kaldırmış olan kapitalistler, artık kendilerinden daha zayıf kapitalistleri de yutmaya başlamıştır. Yani artık kapitalistler kapitalistleri mülksüzleştirmeye başlamıştır. Bundan sonrasını, uzun bir alıntıyla Marx’tan dinleyelim:

Bu mülksüzleşme, kapitalist üretimin özünde yatan yasaların işlemesiyle, sermayelerin merkezileşmesiyle gerçekleşir. Her bir kapitalist, birçok kapitalistin başını yer. Bu merkezileşme ya da az sayıda kapitalistin çok sayıda kapitalisti mülksüzleştirmesi ile birlikte, emek sürecinin el birliğine dayanan biçimi, bilimin bilinçli teknik kullanımı, toprağın bilinçli sömürüsü, emek araçlarının yalnızca birlikte kullanılabilen emek araçlarına dönüşümü, bütün üretim araçlarında, birleşik, toplumsal emeğin üre-

18 Bu önermenin kısa ve bütünsel bir açıklaması için bkz. örneğin Sungur Savran, “Karl Marx, Kapital”, *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, özellikle “*Kapital*’in mimarisi” bölümü, s. 226-232.

19 “İlkel birikim” değil. Sol edisyonunun çevirmeni Alaattin Bilgi’nin bu terimi kullanmasının nedeni, Almanca’dan İngilizce’ye çeviride bir terim hatası yapılmış olmasıdır. Almanca “kökündeki birikim” gibi bir anlama gelen terim İngilizce’ye “primitive accumulation” olarak geçmiş olduğu için, metni İngilizce’den çeviren Bilgi, “ilkel birikim”i kullanmıştır. Ama Selik-Satlıgan çevirisinde bu terminolojik hata düzeltildikten sonra yanlışta ısrar doğru olmaz. İlk birikimde “ilkel” gibi görünen çok şey vardır, ama modern bir şey olduğunu gizlemek çok yanlış olur.

tim araçları olarak kullanılmaları yoluyla tasarruf sağlanması, bütün ulusların dünya piyasası ağına sokulması ve böylece kapitalizmin uluslararası bir nitelik kazanması, giderek büyüyen ölçeklerde gelişir. (...) [A]ynı zamanda, sayıca gittikçe artan bir sınıfın, kapitalist üretim sürecinin bizzat kendi mekanizması ile eğitilen, birleşen ve örgütlenen işçi sınıfının isyanı da büyür. Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendisinin hükmü altında gelişen üretim tarzının ayak bağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla uyşamadıkları bir noktaya ulaşır. Kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin saati çalmıştır. Mülksüzleştirilenler mülksüzleştirilir.²⁰

Burada sermayeye dayanan üretim tarzının kendi gelişmesinin mantığı icabı kendi temellerini nasıl ortadan kaldıracakı anlatılıyor. Kolektif, toplumsal, büyük ölçekli, uluslararası çapta yürütülen üretim kendi dinamiğiyle her geçen gün küçük kapitalistleri de ortadan kaldırarak üretim araçlarını merkezileştirmekte, emeği daha önceki küçük ölçekli yalıtılmışlıktan işçinin “kolektif işçi” olarak anılmasına yol açacak ölçüde toplumsallaştırmaktadır. Artık üretim kararları dev birimlerde verilmekte ve üretim çok geniş ölçekli olarak, hem de uluslararası kapsamda planlanmaktadır. İşte Marx’ın üretimin ve emeğin toplumsallaşması dediği süreç budur. Bu toplumsallaşma sermayenin özel mülk edinmeye ve piyasaya dayanan mantığıyla çelişkiye girer. Toplumsallaşmış üretim planlama ister; kapitalist özel mülkiyet bunu engeller. Evet, “çokuluslu” denen şirketler dev ölçekte planlama yapmaktadır, ama her biri bir piyasa denizinde bir adadır. Kendi içlerinde planlama, kendi aralarındaki ilişkilerde ve dünya ekonomisinde bir anarşi ile birlikte var olur.

Bu çelişki nasıl ortadan kaldırılacaktır? Kapitalizm sadece metalar, teknikler ve büyük ölçekli üretimi üretmez. Aynı zamanda toplumun gittikçe büyüyen ölçüde mülksüzleştirilmesine dayanan mantığı ile bir mülksüzler sınıfını çığ gibi büyütür. Proletarya her geçen gün küçük köylülüğün ve kısmen esnaf-zanaatkârın yerini alır. Giderek (alıntıda da anlatıldığı gibi) zayıf kapitalistler de üretim araçlarından kopmuş mülksüz unsurlar haline gelir. Kapitalizmin bu özgül ürünü, proletarya, tarihteki bütün öteki doğrudan üreticiler sınıflarından, üretim araçlarından en ufak bir pay almamak dolayısıyla ayrılır. Serf veya reaya, korporasyon üyesi veya Ahi lonca mensubu şu ya da bu ölçüde toprağa ya da üretim araçlarına tasarruf edebiliyordu.²¹ Yani küçük ölçekli özel mülkiyet bütün bu sınıfların çıkarının çerçevesini oluşturuyordu. Başka türlü söylersek bunların çıkarları her zaman bir ölçüde başkalarına karşı bir içerikle tanımlanmak zorundaydı. Proletarya ise tanım gereği üretim araç-

20 *Kapital*, c. I, Yordam edisyonu, a.g.y., s. 729. Burada çeviride küçük bir değişiklik yaptım. Kitaptaki çeviri “işçi sınıfının öfkesi”nden söz ediyor. Oysa hem İngilizce, hem de (Marx’ın onayından geçmiş olan) Fransızca çeviri “isyan” diyor.

21 Elbette köle için bu söz konusu değildir, ama köle ile üretim araçları arasında başka türden bir **birlik** mevcuttu: köle kendisi de “konuşan üretim aracı” idi!

ları mülkiyetinden yoksun ve kopmuş bir sınıftır.²² Dolayısıyla çıkarı mülkiyetin değil emek gücü sahiplerinin korunmasından yanadır. O yüzden evrenseldir. İşte piyasanın cenderesinde sıkışmış olan, özel mülkiyetin yarattığı parçalanmışlığı aşma ihtiyacını karşılamak için önkoşul olan kapitalist özel mülkiyetin ilgası açısından proletarya bu yüzden en uygun tarihsel öznedir.

Marx'ın yukarıya aldığımız pasajın başında, bütün bu sürecin “kapitalist üretimin özünde yatan yasaların işlemesiyle”²³ geliştiğinin altını çizdiğine dikkat çekelim. *Kapital*, sermaye temelinde örgütlenen bir toplumun işleyişinin yasalarını (daha önce “Almanca Birinci Basıma Önsöz”de gördüğümüz “kapitalizmin gelişme yasaları”, yani çoğul) inceleyerek belirlemiştir tarihi gidişatı. Marx'ın sürekli “zorunluluk”tan söz etmesi bundandır. Bir kez kurulduktan sonra kapitalizm kendi yasaları temelinde zorunlu olarak bu sona doğru ilerlemektedir bu analize göre. Kapitalizm kendini ortadan kaldıracak güçleri kendi bağrında, kendi işleyiş yasalarına uygun olarak üretmektedir yani. Bu yasaların etkileri yumuşatılabilir, geçici olarak durdurulabilir, bir süre için geri çevrilebilir, ama kapitalizm, kapitalizm olmaya devam ettikçe, kendi doğasına uygun bir gelişme gösterdiği sürece, sonunda kendi kendinin altını mutlaka oycaktır.

Ulaştığımız noktada *Kapital*'in bütün bilimsel yapısından çıkan en önemli so-

22 Dikkatli formülasyon okuyucunun gözünden kaçmasın. Birincisi, **tanım gereği** diyerek gereksiz birçok tartışmayı ufkumuzun dışında bırakıyoruz. “Köyde tarlası varsa?” türünden katışık toplumsal biçimleri gündeme getirmek bu tür, dünya tarihi ölçeğindeki analizlerde anlamsızdır. O zaman proletaryanın büyük çoğunluğunun tarihin hiçbir aşamasında üretim araçlarından bütünüyle yoksun olmamış olduğunu iddia etmiş olursunuz ki bu, sosyal bilime büyük bir katkı olur. İkincisi, **üretim araçlarından** yoksundur. Tüketim alanında mülkiyet bu anlamda işin içine katılmaz, dolayısıyla da bir karşı argüman oluşturmaz. Elbette ciddi bir mal mülk birikiminin potansiyel olarak proletaryanın mensubu olarak görülebilecek tekil unsurların ya da katmanların sınıf mücadelesindeki tavırları üzerindeki etkisi ayrıca tartışılmalıdır. Ama bu tür mal mülk birikiminin kapitalist toplumda istisnai olduğu unutulmazsa sorun toplu bir sorun olmaktan çıkar. *Mortgage* yoluyla konut edindirme sadece belirli emperyalist ülkelerde proletaryanın saflarında yaygın bir konut sahipliğine yol açmıştır. Bu da özel bir dönem olan 1945-1991 aralığının sona ermesinden sonra, 2008-2009 krizinden sonra ortaya çıkan eğilimde görüldüğü gibi ciddi bir aşınma göstermektedir. Şimdi, mortgage'in en gelişkin olduğu iki ülkeden biri olan (öteki ABD'dir) Britanya'da hayatı boyunca konut piyasasına alıcı olarak giremeyecek bir “kira kuşağı”ndan söz ediliyor. Bkz. örneğin Jenn Ashworth, “Generation Rental: The Housing Crisis Facing Today's Youth”, *The Observer*, 16 Mart 2014; Hilary Osborne, “Generation Rent: The Housing Ladder Starts to Collapse for the Under-40's”, *The Guardian*, 22 Temmuz 2015. 1960 veya 1970'te doğmuş insanların yüzde 64'ü 35 yaşına geldiklerinde ev sahibi iken, şu anda 20-39 yaş arasında olanların sadece yüzde 26'sının 2025'e kadar ev sahibi olacağı öngörüldüyor (bkz. “Generation Rent: London to Become a City of Renters by 2025”, *The Telegraph*, 25 Ağustos 2017. Bu olgu o kadar belirgin ki, artık Ulusal Özel Kiracılar Örgütü diye bir kuruluş var, internet sitesinin adı da “Generation Rent”, yani “Kira Kuşağı”.

23 Felsefi kavramlara ilgi duyanlar için burada kullanılan kavramın “immanent”, yani “içkin”, “içinde mündemiç” olduğuna işaret edelim. Şarkın felsefi geleneği bunu “zahiri” karşıtı olarak “batını” diye niteleyebilirdi belki.

nucun kapitalizmin kendi kendisinin ortadan kalkmasının tarihsel koşullarını yaratması olduğunu saptamış bulunuyoruz. Kapitalizm kendinden üstün bir uygarlığın, insanın bugüne kadar geliştirmiş olduğu üretici güçleri artık bilinçli bir planlamaya tâbi tutacak, bunun için özel mülkiyete son verecek, dolayısıyla da özel mülkiyetin ürünü olan sınıfların ve onlarla birlikte devletin tarih sahnesinden silinmesini sağlayacak, insanlığın tarih öncesinden çıkarak gerçek tarihini başlatmasını müjdeleyen bir uygarlığın, komünizmin doğuşunun koşullarını kaçınılmaz biçimde hazırlar.²⁴

İşte modern toplumun ekonomik hareket yasası budur. Kapitalizmin içinde sermayenin hareket yasalarının nasıl işlediği çok önemlidir. Bu yasaların en önemlileri, metalaşma yoluyla piyasanın bütün dünyayı sarıp sarmalayıp insanlığı birbirine bağlaması, proleterleşme, sermayenin üretici güçleri sürekli olarak devrimci tarzda değiştirmesi, kolektif işçinin oluşması, yoğunlaşma ve merkezileşme, sermayenin uluslararasılaşması ve dünya ekonomisinin oluşması, bütün bunlar nihayetinde şaşmaz biçimde aynı sonuca, yani komünizmin güncel hale gelmesine bağlanır. Ama Marx için o tek yasa bütün bunların hem sentezidir, hem doruğu.

Kapital'in esas konusu işte budur. Bu yüzden, bu yazının başlığında söylediğimiz gibi, “komünizmin kitabı”dır.

“Diyalektik yöntemden başka ne?”

Marx, (büyük M ile) “Mantık” bırakmadı, ama “Kapital”in mantığı’nı bıraktı bize; ve söz konusu sorunun çözümü için bu mantık’tan sonuna kadar yararlanmak gerekir; Hegel’de değer taşıyan ne varsa almış ve ilerletmiş olan bir maddeciliğin mantığı, diyalektiği ve bilgi teorisi [üç sözcüğe ihtiyaç yok aslında: üçü de aynı şeydir bunların] belli bir bilime uygulanmıştır “Kapital”de.

Lenin (1915)²⁵

Geldiğimiz noktada, “Almanca İkinci Basıma Önsöz”deki adsız Rus yazarın

24 Burada bir not düşerek, yazıyı yalın ve nispeten kısa tutabilmek amacıyla, aslında üretici güçlerin toplumsallaşması kavramının Marx’ın bu kısacık ve çok yoğun bölümde özetlediğinden daha zengin boyutları olduğunu belirtelim. Bu konuda Marx’ın 1857-58 defterlerini bir araya getiren *Grundrisse*’nin (Karl Marx, *Grundrisse. Outlines of a Critique of Political Economy*, Harmondsworth: Penguin, 1973) sağladığı birtakım fikirler, tartışmayı derinleştirmek ve ileri taşıyabilmek açısından çok doğurgan niteliktedir. Doğayla ilişkinin gelişme tarzı (s. 409-410), sermayenin uygarlaştırıcı yönü (s. 409), sermayenin evrenselleştirici eğilimi (s. 540), otomasyon (s. 692-695) ve bir dizi başka pasajda ele alından başka konular, bu meseleyle ilişkilendirilebilecek çok önemli bir dizi nokta içerir. **Sermayenin kendi kendisinin engeli olarak incelenmesi**, *Grundrisse*’de çok güçlü bir noktadır. Şimdi MEGA II projesiyle *Kapital*’e girdi işlevi görmüş başka metinlerin (1861-63 defterleri, 1864-65 defterleri vb.) yayınlanacak olması, tartışmayı zenginleştirecek yeni birtakım fikirlerin de gündeme gelebileceğini düşündürüyor. MEGA II konusunda E. Ahmet Tonak’ın bu sayıdaki yazısına bakılabilir.

25 “Hegel’in Diyalektiğinin (Mantık’ın) Planı”, *Felsefe Defterleri*, a.g.y., s. 266.

Marx'ın “tek derdi”nin bir toplumsal düzenin yerini başka bir düzenin almasının zorunluluğunu göstermek olduğunu söylediğinde, Marx'ın buna tepkisinin neden “ancak bu kadar isabetli olabilirdi” mealinde olduğunu anlamış bulunuyoruz. Marx'ın “tek derdi” değilse bile “asıl derdi” tam da budur çünkü. Ama Marx'ın Rus yazarın fikirlerine ilişkin kurduğu cümledeki her fikri açıklamış olmadık henüz. O cümleye bir daha bakalım: “Sayın yazar, benim gerçek yöntemim dediği şeyi bu kadar isabetli ve kişisel olarak onu uygulamam söz konusu olduğu ölçüde, bu kadar olumlu bir şekilde tarif ederken, diyalektik yöntemden başka neyi tarif etmiş oluyor?”

Marx'ın burada, tam bu bağlamda diyalektiği neden vurguladığını açıklamadan önce, daha genel olarak diyalektiğin *Kapital*'deki yerine kısaca da olsa değinelim. Evvela, daha önceki bir çalışmamızda bu konunun bir boyutu hakkında söylediklerimizden kısa bir alıntı yapmamıza izin verilsin.

Diyalektiğin temel kategorisi olan çelişki, yani bir varlığın kendi içinde kendi karşısını barındırdığı fikri, bütün kitabı baştan sona kat eden bir ana temadır. *Kapital*, metanın analiziyle açılır ve meta derhal kullanım değeri ile değer (mübadale değerinin) birliği olarak nitelenir. Bu çelişki daha sonra değişik biçimlere bürünerek tekrar tekrar ortaya çıkar: somut ve soyut emek, meta ve para, üretim ve dolaşım, emek süreci ve değerlenme süreci (ya da aynı anlama gelmek üzere, sermayenin genişleme süreci), sermayenin emek üzerindeki biçimsel ve gerçek boyunduruğu – bu ikilikler ardı ardına birbirini izler. Bu ikiliklerin terimleri arasındaki gerilimdir ki, her aşamada analizi ileri doğru harekete geçirir.²⁶

Bu uzunca alıntıyı yapmamızın nedeni Marx'ın şimdi değineceğimiz bir düşüncesinin okur tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. O düşünceye geçmeden önce soralım: Marx'ın *Kapital*'de kapitalist üretim tarzına ilişkin analizinin en önemli, en ayırt edici boyutlarının ne olduğu sorulsaydı, kitabı iyi tanıyan insanların çoğunluğu ne cevap verirdi? Muhtemelen ilk sırayı “sömürünün sergilenmesi”, yani artık değer keşfi alırdı. Bunun yanına kapitalizmin üretici güçler üzerinde yarattığı devrimci değişim etkisi de gelebilirdi, krizler de, meta fetişizmi de, yedek sanayi ordusu da, kâr oranının düşüşü de. Bakalım Marx ne diyor? Şimdi alıntılatacağımız mektup, güzel bir rastlantıyla tam da 150 yıl önce, 24 Ağustos 1867'de yazılmış. *Kapital*'in birinci cildini baskıya hazırlama süreci tamamlandıktan sonra Engels'le mektuplaşıırken Marx şöyle yazıyor:

Kitabımda olan en iyi şeyler: 1. (ve de *facts* 'in [orijinalinde İngilizce: olguların] bütün kavranışı buna bağlıdır) daha ilk bölümden itibaren, kendini kullanım değerinde mi yoksa mübadale değerinde mi ifade ettiğine bağlı olarak, **emeğin ikili karakterinin** öne çıkarılması; 2. **artık değer**, kâr, vergi, toprak rantı vb. türünden **tikel biçimlerinden bağımsız olarak** analiz edilmesi. Bu özellikle ikinci ciltte ortaya çıkacak. Klasik ekonominin tikel biçimlerin sürekli olarak genel

26 *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*, a.g.y., s. 221.

biçimle karıştırılmasına dayanan analizi çorba gibidir.²⁷

Kabul etmek gerekir ki, Marx burada meseleyi klasik ekonomi politikten farkı açısından ve teknik bir düzeyde ele alıyor. Ama *Kapital*'i iyi tanıyan herkes elini kalbine koysun ve kendi kendine cevap versin: Yukarıda sorduğumuz soruya, yani *Kapital*'in analizinin en önemli, en ayırt edici boyutları sorusuna cevap verirken ilk nokta aklınıza gelir miydi? İkincisi gayet olağan, çünkü sömürü ancak değer kavramı sayesinde teşhir edilebilir. Ama ilki? Emeğin ikili karakterini bu konunun uzmanları arasında işin teknik bir altyapısı gibi düşünmenin ötesinde önemseyecek insan muhtemelen bir elin parmaklarını geçmez! Üstelik de “olguların (...) bütün kavranışı buna bağlıdır”!

Peki, neden önemlidir emeğin ikili karakteri? Daha doğru koyalım sorunu: Emeğin ikili karakteri değil, emeğin ikili karakterinin “daha ilk bölümden itibaren (...) öne çıkarılması.” Bunu anlamak için yukarıda diyalektik çelişkinin *Kapital*'deki yeri konusunda kendi çalışmamızdan yaptığımız alıntıya bir kez daha göz atılmasını öneriyoruz: “*Kapital*, metanın analiziyle açılır ve meta derhal kullanım değeri ile değer (mübadele değerinin) birliği olarak nitelenir. Bu çelişki daha sonra değişik biçimlere bürünerek tekrar tekrar ortaya çıkar: somut ve soyut emek vb. vb...”²⁸ Yani Marx, daha birinci bölümden itibaren emeğin ikili karakterini (niteliğini), soyut ve somut emeği öne çıkardığını vurguluyorsa, bunun nedeni bu karakterin, *Kapital*'i baştan aşağıya kat eden çelişkiyi daha buradan temellendirmesindendir. Marx'ın bu andan itibaren geliştirdiği bütün kategoriler böylece bir yanlarıyla insanın doğa ile ilişkisini, öbür yanlarıyla da insanın insan ile ilişkisini ortaya koyan birleşik ama çelişik iki boyut içerecektir. Toparlayalım: *Kapital*, bu diyalektik örgünün açıklanmasından ibarettir! Başka türlü söylersek, ***Kapital* tepeden tırnağa diyalektiktir.**

Şimdi Rus yazarımız ile Marx'ın diyaloguna dönebiliriz. Marx **bu bağlamda** neden öne çıkarıyor diyalektiği? Bunu anlayabilmek için “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi”ne geri dönmeliyiz. Yukarıda *Kapital*'in bu bölümünden yaptığımız ve emek araçları ile emeğin kendisinin toplumsallaşmasını ve özel mülkiyetle çelişkiye girmesini anlattığı ve “mülksüzleştirilenler mülksüzleştirilir” diye bitirdiği paragraftan sonra Marx şöyle devam eder:

27 “Correspondance sur le ‘Capital’”, *Le Capital*, c. I, Kitap iii, Paris: Editions Sociales, 1971, s. 231.

28 *Kapital*'in birinci cildini iyi tanıyan okur, Marx'ın işaret ettiği soyut ve somut emek ayrımının (emeğin ikili karakterinin) bizde neden ikinci sırada ele alındığını hemen anlayacaktır. Marx, en derinde yatan kategoriye ele alıyor Engels'le yazışırken. Oysa *Kapital*'de önce göz önünde olandan, elle tutulandan, metadan başlıyor (Bölüm 1, Kesim 1: Metanın İki Unsuru: Kullanım Değeri ve Değer), onun ardına sonradan geçiyor (Bölüm 1, Kesim 2: Metalarda Cisimleşmiş Emeğin İkili Niteliği). Biz o çalışmamızda *Kapital* okuruna küçük bir kılavuz oluşturmak amacıyla olduğumuz için Marx'ın sergilemesini izliyoruz, okurun da bizimle birlikte hareket edebilmesi için.

Kapitalist üretim tarzının ürünü olan kapitalist mülk edinme tarzı ve dolayısıyla kapitalist özel mülkiyet, bireyin kendi emeğine dayalı özel mülkiyetin ilk olumsuzlanmasıdır. Ne var ki, kapitalist üretim, bir doğa yasasının şaşmaz zorunluluğu ile, kendi olumsuzlanmasını doğurur. Bu, **olumsuzlanmanın olumsuzlanmasıdır**.²⁹

İşte size bütün ihtişamı ile diyalektik! Marx'ın Rus yazara ilişkin, “diyalektik yöntemden başka neyi tarif etmiş oluyor?” diye sormasının nedeni şimdi anlaşılıyor mu?

“Yarım yüzyıl sonra tek bir Marksist bile...”

Artık Lenin'in bu yazının başındaki alıntısına dönebiliriz. 1914'te Cihan Harbi patlak verince Lenin dünya durumunu kavrayabilmenin yönteminde daha sağlam basabilmek amacıyla yoğun bir Hegel okumasına girişmiş, özellikle Hegel'in *Mantık* kitabını didik didik incelemiştir.³⁰ Amacının ne olduğu açıktır: diyalektiği kaynağından öğrenmek. İşte bu çalışma sonundadır ki Lenin (1914 yılında kendi “felsefe defterleri”ne yazdığı bir notta) *Kapital*'in yayınlanmasından “yarım yüzyıl sonra tek bir Marksist bile Marx'ı anlamamıştır” diye yazma ihtiyacını hissetmiştir.

Şimdi aradan bir buçuk yüzyıl geçmiş durumda. Lenin kendisinden önceki kuşaklar ve kendi kuşağı konusunda ne kadar abartmıştır, söylemesi zor. Ama söylediğinde çok büyük bir hakikat payı olduğu tartışma götürmez. Peki, durum bugün nedir?

Burada tüketici bir tarama yapmamız söz konusu bile değil. Bu yazının konusu Marx'ın *Kapital*'i üzerine son 150 yıllık literatürün bir taraması değil. Birinci cildin yayınlanmasının 150. yılı vesilesiyle kitabın hiç de yalnızca bir ekonomi kitabı olmadığını, daha da önemlisi kapitalizm kadar, hatta daha fazla komünizm ile ilgili olduğunu ortaya koyabilmek. Ama sembolik bir tarama yapabiliriz.

Kapital ve “Marksist iktisat” üzerine teknik literatürün sözünü bile etmeye gerek yok. Daha ziyade “dönüşüm sorunu”nun Marx'ın iktisadi sistemini nasıl başarısızlığa mahkûm ettiğini, daha iyi vakalarda ise Marx'ın iktisadının her şeye rağmen “dönüşüm sorunu”nun varsayılan çelişkilerinden nasıl kurtarılabilceğini, çoğunlukla eşzamanlı denklemler aracılığıyla inceleyen bu “Marxgil” (İngilizce “Marxian”) iktisat literatürü, Marx'ı sakalını keserek üniversite kürsülerine yakışır hale getirmeye çalışan beyhude bir çaba olarak görülmelidir.³¹ “Komünizm” kelimesi, geçimini bu literatüre

²⁹ *Kapital*, c. I, a.g.y., s. 729-730.

³⁰ Bu konuda çok iyi bir inceleme için bkz. Kevin B. Anderson, *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2012. Bazı yazarlar inanılmazı başarıp aynı kitapta teorik alanda (bazı ciddi hatalara rağmen) çok başarılı, politik alanda ise müthiş kavrayışsız olabiliyorlar. Anderson'un kitabı tam da böyle. Kitabın “Lenin: Hegel ve Diyalektik” başlığını taşıyan birinci kısmı Hegel-Lenin ilişkisini ne kadar derinliğine veriyorsa, “Lenin: Devrimin Diyalektiği Üzerine, 1914-1923” başlığını taşıyan ikinci kısmı da Lenin'in devrimci kavrayışını o kadar çarpıtıyor.

³¹ Bu literatürün (biraz eskimiş bir) eleştirisi için şu çalışmamıza bakılabilir: “Kapitalist Üretim Tarzında Yüzey Biçimleri”, *Kapital'in İzinde*, a.g.y., s. 133-158. Ayrıca söz konusu kitabın IV.

katkıda bulunarak sağlayan akademisyenlerin ağzına yakışmaz!

Peki, genç kuşaklar arasında Marx'ın *Kapital*'inin başlıca uzmanları olarak görülen yazarlar arasında durum nedir? En popüler isimler arasından üçünü seçeceğiz. İlki son dönemin büyük yıldızı David Harvey. Seçeceğimiz kitabı, incelediğimiz konuyla (*Kapital*'in anlamı ve önemi) en ilgili çalışması: *Kapital*'in birinci cildi konusunda yazdığı kılavuz.³² Harvey'in bu kitabının dizininde "komünizm" kelimesi geçmiyor! "Komünist" sözcüğü ise bir kitap olarak *Komünist Manifesto* içinde boy gösteriyor. Ama daha önemlisi, Harvey'in "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi" bölümüne ilişkin söyledikleri. Unutmayın, bu kitap bir "kılavuz" ve dolayısıyla bize yol gösterecek. 350 sayfayı aşkın bir çalışmada bu bölüme bir sayfadan az bir yer ayrılıyor. Zaten o bir sayfanın da çoğu *Kapital*'den alıntı. Harvey bizim bu yazıda yaptığımız alıntılarını yaptıktan sonra yorumluyor: "Devrimin barikatlarına koşma çağrısı, *Komünist Manifesto* retoriğinin geri getirilerek *Kapital*'in siyasal anlayışına taşınması anlamına gelmektedir. Devrimci ruhun yol gösterdiği, hayranlık verici derinlikte bir analizden nihai bölümünü oluşturması gereken siyasal ve polemiksel bir önermedir bu."³³

Bu satırlardaki hafifliği hissediyor musunuz? "Devrimin barikatlarına koşma çağrısı", "*Komünist Manifesto* retoriği", "devrimci ruh", "polemiksel" vb. vb. Bu lafları ettikten sonra Harvey pek moda haline gelmiş olan kendi kavramı "mülksüzleştirme yoluyla birikim" hakkında (kim bilir kaçınıcı kez) sayfalar boyu süren hülyalı spekülasyonlara dalıyor. Bizde böylesine "kılavuzu karga olanın..." denir! Harvey, "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi" bölümünden hiçbir şey anlamamıştır. Demek ki, *Kapital*'in devrimci bir kitap olduğunu anlamamıştır. Marx'ın bütün teorik projesi içindeki yerini anlamamıştır.³⁴ Dolayısıyla, ***Kapital*'den hiçbir şey anlamamıştır!**

Britanya'da akademik Marksist iktisadın duayeni sayılabilecek Ben Fine'a gelelim. Onun Alfredo Saad-Filho ile birlikte yazdığı kılavuz karakterindeki çalışması *Marx'ın Kapital'i*, Harvey'in kılavuzundan epey ileridedir.³⁵ Bir kere "komünizm", dizinde altı-yedi defa geçmektedir, yani kitap komünizmden bahsetmeyi "unutmamış". Daha önemlisi, kitabın üç sayfalık son alt bölümü "sosyalizm" adı altında kapitalizmin alternatifi olan düzeni konu edinir. Burada biraz geçerken gibi olsa da "hayatın" toplumsallaştırılmasından da söz edilmektedir. Ama *Kapital* için yol göstermeyi, onun okunmasına eşlik etmeyi amaçlayan bir kitapta, sermayenin esas

---

Kısmı'nı oluşturan yazılarımız da bu literatürle polemik yazılarıdır.

32 David Harvey, *Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz*, çev. Bülent O. Doğan, İstanbul: Metis Yayınları, 2010.

33 A.g.y., s. 317.

34 Bu konuyu bir sonraki bölümde ele alacağız.

35 Ben Fine/Alfredo Saad-Filho, *Marx'ın Kapital'i*, çev. Nail Satlıgan, Genişletilmiş İkinci Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2011.

diyalektiğinin kendi geliştirdiği üretici güçlerin ve kendisine karşıt sınıfın (proletaryanın) kendisini ortadan kaldırma potansiyelini yaratması olduğu konusunda dış dokunur hiçbir şey söylenmemektedir.

Üçüncü olarak “eski toprak” Paul Sweezy’ye geliyoruz. Tam bir klasik olan (1943 tarihli) *Kapitalist Gelişme Teorisi*³⁶ büyük avantajlarının yanı sıra³⁷ eksik tüketimciliğin ve *Monthly Review* ekolünün kendine özgü Marksizminin bütün olumsuzluklarını cisimleştirir. Ama şimdiki konumuz açısından dikkat çeken, Sweezy’nin 400 sayfaya yaklaşan kitabında üretimin toplumsallaşması, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler gibi konulara hiçbir biçimde değinmemesidir. Paul Baran ile birlikte “tekelci sermaye” teorisinin sözcüsü olan bu iktisatçının, kitabında tekele ayırdığı 20 sayfaya yakın bölümde Lenin’in fikirlerinden hiçbir iz görülmez. Sonuç bölümünde ise şu tür bir yargıya rastlarız: “Şematik olarak ifade edersek, kapitalist üretimin temel iç çelişkisi, ülke dışına yayılmayı ve çelişkiyi beraberinde getirir.”³⁸ Burada Marx’ın “kapitalizmin özünde yatan” (*immanent*) çelişkisinden ne kadar uzaklaşmış olduğumuz görülüyor.

Kısacası, Lenin hâlâ haklı görünmektedir. Sadece yarım yüzyıl sonra değil, bugün 150 yıl sonra da Marksistler Marx’ı anlamamakta ısrar ediyorlar. Bunu Lenin’in bu konuya kendi yaklaşımı ile karşılaştırmakta yarar var. Lenin 1914’te (yani ironik biçimde henüz Hegel’in Mantık’ını okumadan önce!) Marx’ın hayatı ve düşüncesi üzerine yazdığı bir ansiklopedi maddesinde, “Marx’ın Ekonomik Öğretisi”ni yaklaşık 10-15 sayfa uzunluğunda bir bölümde anlatır.³⁹ İki alt bölümü vardır bu bölümün sadece: Değer ve Artık Değer. Ama bu kısacık bölümde Lenin “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi”ne bir buçuk sayfa (yani toplam ekonomi bölümünün yüzde 10’unu) ayırmıştır!

Tablo belki bugün Lenin’in korktuğu kadar kötü değildir. Ernest Mandel’i sona sakladık, çünkü o, *Kapital* üzerine gençliğin çok okuduğu isimler arasında diğerlerinden farklı. *Kapital*’in 1970’li yılların sonunda yayınlanan yeni bir İngilizce çevirisinin üç cildine yazdığı giriş bölümlerinin toplandığı kitapta, birinci cilde vakfettiği girişin 11 bölümünden sonuncusunun “*Kapital* ve Kapitalizmin Kaderi” başlığını taşıdığını ve “ünlü 32. Bölüm”ün burada merkezi bir rol oynadığını görüyoruz.⁴⁰

36 Paul M. Sweezy, *Kapitalist Gelişme Teorisi*, çev. Gülsüm Akalın, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007.

37 Dönüşüm sorunu üzerinde de, kriz teorileri üzerinde de Sweezy kadar kapsamlı taramaları pek az kaynak sağlar. Elbette 20. Yüzyılın ikinci yarısındaki ve yüzyılımızdaki gelişmeleri bu kitaptan öğrenmek mümkün değildir.

38 A.g.y., s. 347.

39 V.İ.Lenin, “Karl Marx (Marx’ın Kısa Yaşam Öyküsü ve Marksizm Açıklaması)”, *Karl Marx ve Marksizm Üzerine*, çev. Mazlum Beyhan, İstanbul: Yordam Kitap, 2013. Ekonomik öğretisi bölümü Yordam Kitap basımında küçük boy 20 sayfadır.

40 Ernest Mandel, *Marx’ın Kapitali*, çev. Osman S. Binatlı, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2008. s. 107-116.

Bu bölümü şöyle kapatmak istiyoruz. *Kapital*'in gerçekten anlaşılıp anlaşılmadığının bize göre çok iyi birkaç testi vardır. Bizi bu yazıda ilgilendiren en önemli testtir. *Kapital*'i atlayarak sıçrayarak da olsa dikkatli biçimde okumuş her kim birinci cildin “İçindekiler” tablosunu yeniden açıp da, “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümünde işaret edilen çelişkinin adım adım açılımını o tabloda izleyemiyorsa, o henüz *Kapital*'i anlamamış demektir. İlk kutuya geri dönün ve yeniden başlayın!

1845-1848-1859-1867

Oysa iktisatçılarımızın ya görmezlikten geldiği önermeler Marx'ın bütün düşüncesinin merkezinde yatan toplam kavrayışla **kopmaz bir bütünlük** içindedir. Birini reddeden ya da görmezlikten gelen, ötekine de sırtını dönmüş demektir. Görelim.

Şayet *Kapital* hakkında buraya kadar söylenenler doğru ise, yani *Kapital*'in kapitalist üretim tarzı hakkında en önemli bulgusu bu üretim tarzının kendi yasaları temelinde gelişmesi sonucunda yarattığı üretici güçlerin belirli bir aşamada kapitalizmin kendi üretim ilişkileriyle çelişkiye girmesi ve yeni bir üretim tarzının tarihi temelini hazırlaması ise, o takdirde bu, her şeyden önce, Marx'ın maddeci tarih görüşünün ya da başka bir ifadeyle tarihsel materyalizmin modern çağ örneğinde çarpıcı biçimde doğrulanmasıdır. Çünkü Marx 1859'da tarihsel gelişmeyi nasıl kavradığına dair en ünlü açıklamasını, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'ya Önsöz'ünde (1859) yazdığında, araştırmalarının kendisini tarihsel gelişmenin anaharının “hayatın maddi koşullarında” yattığı düşüncesine ulaştırdığını belirtiyor, vardığı genel sonuçları ise şöyle özetliyordu:

Varlıklarının toplumsal üretiminde insanlar kaçınılmaz olarak iradelerinden bağımsız biçimde belirlenmiş ilişkilere, sahip oldukları maddi üretim güçlerinin belirli bir gelişme aşamasına uygun üretim ilişkilerine girerler. Bu üretim ilişkilerinin bütünü toplumun ekonomik yapısını⁴¹ oluşturur; bu yapı, bir hukuki ve siyasi üstyapının üzerinde yükseldiği ve belirlenmiş toplumsal bilinç biçimlerinin karşılık geldiği gerçek temeli oluşturur. (...) Gelişmenin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o ana kadar içinde hareket etmiş oldukları üretim ilişkileriyle (...) çatışma içine girer. Üretici güçlerin gelişme biçimi iken bu ilişkiler artık bu güçlerin önünde engel haline gelirler. O zaman bir devrimler çağı başlar.⁴²

İşte *Kapital*'in birinci cildinin sonunda “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümünde anlatılan süreç tam da böyle bir süreçtir. Kapitalist üretim tarzı, üretici güçleri devrimci biçimde geliştirme eğilimi çerçevesinde onları öyle bir yere getir-

41 Buna günümüzde yaygın olarak “altyapı” diyoruz.

42 Karl Marx, *Contribution à la critique de l'économie politique*, Moskova: Editions du Progrès, 1975, s. 4-5.

miş, emeği öylesine toplumsallaştırmıştır ki, bunlar artık kapitalist özel mülkiyet çerçevesi içine sığmamaktadır. Yani, insan ya Marx'ın maddeci tarih görüşünü paylaşıyordu ve bunun kapitalizmden komünizme geçiş söz konusu olduğunda doğrulanması ve örneği olan üretici güçlerin toplumsallaşması tezini de ciddiye alır ya da her ikisini birden reddediyordu.

Bu kadarla da sınırlı değil. Aslında *Kapital* bu ana boyutuyla aynı zamanda Marx ve Engels'in ta 1848'de ulaşmış olduğu bir sonucun ayrıntılı olarak kanıtlanmasından başka bir şey değildir. Marx, bilindiği gibi, ekonomi politik üzerine çalışmasına 1848 devriminin fırtınası dindikten sonra sınıf mücadelesini ve devrimi temellendirmek, modern toplumun gerçek yapısını işçi sınıfının bakış açısından ortaya koymak için girmiştir. Şimdi 1867'de ulaşılan noktada *Komünist Manifesto*'da Engels ile birlikte ileri sürdükleri çok önemli bir nokta, ekonomi politigin eleştirisinin o çok gelişkin teorik yapısının araçlarıyla güçlü bir dayanaklar sistemine kavuşmuş olmaktadır. Şöyle diyorlardı *Manifesto*'da:

Burjuva üretim ve mübadele ilişkileri, burjuva mülkiyet ilişkileri, o dev üretim ve mübadele araçlarını peyda etmiş olan modern burjuva toplumu, büyüler yaparak çağırdığı cehennem kuvvetlerine artık söz geçiremeyen büyücünün durumuna düşmüş bulunuyor. On yıllardır sanayinin ve ticaretin tarihi, modern üretici güçlerin modern üretim ilişkilerine karşı, burjuvazinin ve onun hâkimiyetinin yaşam koşulları olan mülkiyet ilişkilerine karşı isyanının tarihinden başka bir şey değildir.⁴³

Görüldüğü gibi, burada, yaklaşık iki on yıl sonra *Kapital*'in bütün yapısına yerdirilerek sergilenecek olan teorik yapının nihai sonucu özetleniyor. Marx böylece (başta Engels ile birlikte) ileri sürdüğü tezi, o yirmi yıllık ağır emek ile bilimsel olarak kanıtlamış oluyor.⁴⁴ Ama “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümünde ifadesini bulan o zengin teorik yapının bir ön habercisi daha var *Komünist Manifesto*'da. Sermaye sadece kendi zeminini ortadan kaldıran üretici güçleri değil, kendi düzenini devirecek sınıfı da üretmektedir. *Komünist Manifesto* en ünlü pasajlarından birinde şöyle der:

Burjuvazi sanayinin ilerlemesinin iradesiz ve dirençsiz taşıyıcısıdır. Bu gelişme işçilerin rekabetten kaynaklanan soyutlanmışlığının yerine işçilerin ortaklaşmaktan kaynaklanan devrimci birleşimini geçirir. İşte bu nedenle büyük sanayinin gelişmesi, üstünde burjuvazinin [üzerinde] üretim yaptığı ve ürünleri mülk edindiği temelin kendisini

43 Karl Marx/Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, çev. Nail Satılğan, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 26-27.

44 Tabii *Manifesto*'nun bu pasajında bir zamanlama sorunu olduğu açıktır. 1848'de kapitalizmin üretici güçlere “on yıllardır” isyan etmekte olduğunu söylemek aşırı erken bir yargıda bulunmaktır. Bunu *Manifesto*'da dehalarını sergilemiş olan bu iki devrimcinin gençlik heyecanına atfetmek olanaklıdır. (*Manifesto* yayınlandığında daha Marx 30'unu, Engels ise 28'ini doldurmamıştı!).

burjuvazinin ayaklarının altından çeker. Dolayısıyla burjuvazi en başta kendi mezar kazıcısını üretir.⁴⁵

Böylece, *Kapital*'in *Komünist Manifesto*'nun bilimsel altyapısını sağlıyor olduğunu görüyoruz. David Harvey “*Komünist Manifesto*’nun retoriği” konusunda hafifliklerini yapadursun. Anlayamadığı, ***Kapital*’in de *Manifesto* kadar devrimci bir metin olduğudur!** İlki ile ikincisi tam bir tutarlılık içindedir.

Nihayet, kapitalizmin üretici güçlerin toplumsallaşması yoluyla komünizmi ürettiği tezi, Marx ile Engels’in en erken bir aşamada ütöpik sosyalistlere karşı benimsediği tutumun tam anlamıyla bilimsel olarak temellendirilmesidir. Bilindiği gibi Marx ve Engels ütöpik sosyalistlerin (en önemlileri Saint-Simon, Owen ve Fourier) kendileri için birer öncü olarak değerini teslim ettikleri halde, dünyayı iyi niyetli aydınların kafalarındaki “ideallere” göre biçimlendirme çabalarını safdil ve gerçekdışı buluyorlardı. Marksizmin bilimsel sosyalizminin ütöpik sosyalizmle farkının en parlak biçimde sergilendiği bir pasaj 1845 yılında yayınlanan ve Marx ile Engels’in ortak imzasını taşıyan *Alman İdeolojisi*’nde görülür: “Bizim için komünizm yaratılması gereken bir durum, gerçekliğin kendini uyarlaması gereken bir ideal değildir. Biz var olan durumu ortadan kaldıran gerçek harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları şimdi var olan öncülün sonuçlarıdır.”⁴⁶

Kapital bu iddiayı da doğrulamıştır. Sadece komünizmin toplumun **gerçek hareketi** içinde insanlığın gündemine geldiğini göstermemiştir. Aynı zamanda hareketin koşullarının şimdi mevcut olan öncülün (kapitalist üretim tarzının) zorunlu ürünü olduğunu da ortaya koymuştur.

Sonucu çıkarabiliriz: “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümünde söylenenlerin hayati, tekrarlıyoruz hayati önemini anlamayanlar, sadece *Kapital*’i değil, Marx’ı ve Engels’i, hiç ama hiç anlayamamışlardır.

Lenin eksik bile söylemiş!

Tarihsel eğilimin tarihsel anlamı

Bu yazının konusu, yayınlanışının 150. yılı vesilesiyle Marx’ın *Kapital*’inin teorik ve politik bakımdan en önemli sonucunun kapitalizmin komünizmi ürettiği olduğunu ortaya koymak. Yani teorik bir amacı var yazının. Bu yazı çerçevesinde iki şeyi yapmayacağız. Birincisi, bu önerme *Kapital* birinci cildin üzerinde yükseldiği son derecede yüksek soyutlama düzeyinde formüle edilmiş olduğuna göre bunun **nasıl somutlanacağına** ilişkin bir inceleme veya tartışma yapılabilirdi, bunu yapmayacağız. Başka bir şekilde söylersek, üretici güçler ile üretim ilişkileri, üretim

45 A.g.y., s. 32.

46 Karl Marx/Friedrich Engels, *The German Ideology, Collected Works*, cilt 5, Londra: Lawrence & Wishart, s. 49.

araçları ve emeğin toplumsallaşması ile mülk edinmenin özel karakteri arasındaki çelişkinin kendisini toplumun somut hareketi içinde nasıl ortaya koyduğunu araştırmayacağız. Bu konuda, Marx'ın kendi yaklaşımında kilit rolü oynayan dolayımın **ekonomik krizler** olduğu kanaatindeyiz ve bunu daha evvel başka bir çalışmamızda berrak bir biçimde ortaya koymuş bulunuyoruz.⁴⁷

İkincisi, günümüz dünyasının koşullarının Marx'ın yüksek bir soyutlama düzeyinde ve dünya tarihsel bir önerme olarak ileri sürdüğü tezini doğrulayıp doğrulamadığını araştırmayacağız. Bu konuyu gelecek yıl, 2018 sonbaharında, Üçüncü Büyük Depresyon'un 10. yılında dünyanın ekonomik ve politik durumunun bir bilançosunu çıkarırken yapmayı planlıyoruz. Bu konular bu yazının teorik soyutluk düzeyinin çok ötesinde somut verilerin değerlendirilmesini gerektiriyor.

Bizim bu yazıya son verirken altını çizmek istediğimiz çok önemli ama çok görmezlikten gelinen bir başka **teorik** konu var. Marx, “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümünde cisimleşen, ama *Kapital*'in bütününe yayılan teorik önermeyle insanlık tarihinin yeni bir evresini müjdeler. Sınıflı toplumların tarih sahnesine çıkmasından, yazılı tarihin başlamasından beri ilk kez, **insan toplulukları içinde ve arasında çıkar kavgasının maddi temelleri ortadan kalkmaktadır**. Üretici güçlerin toplumsallaşmasının kapitalizmden komünizme geçiş açısından taşıdığı önemin ötesinde, bu önerme **bireysel çıkarı en iyi karşılayacak, en yüksek dolaşımın kolektif çıkar haline geldiği anlamını taşır**.

Kısaca açıklayalım. Bir ekonomik artığın üretilmeye başlamasından itibaren, yaygın olarak ilkel komünal toplum olarak bilinen insan topluluklarının komünal varoluşunun yerini adım adım çatlaklar, gerilimler, çıkar çatışmaları alır. Zamanla bunların belirleyici karakterde olanı, üretim araçları üzerinde kontrol oluşturarak başkalarının artık emeği ile yaşamaya başlayan mülk sahibi sınıf ile toplumların bütün ihtiyaçlarını karşılayacak üretimi doğa ile ilişki içinde yürüten, ama üretim araçları üzerindeki tasarrufu öteki sınıfa bağımlı hale gelen doğrudan üreticiler sınıfı arasındaki mücadele olur. İnsan toplulukları içinde doğmuş olan çıkar çelişkileri bu şekilde **sınıf mücadeleleri** biçimini alır, ama ne sınıf mücadeleleri bu ana çelişkiden ibarettir, ne de çıkar çatışmaları sınıf mücadelelerinden ibaret. Sınıf mücadeleleri hem ara sınıfları içerir, hem de sınıfların kendi içindeki çelişkileri. Sınıf mücadeleleri dışında da imparatorluklar arasındaki çıkar mücadelelerinden aynı sınıf içindeki bireyler arasındaki rekabete kadar sayısız çeşitlilikte çıkar çatışmaları yaşanır.

Kapitalist çağda bu eğilim doruğuna ulaşır. Geleneksel bütün koruyucu mekanizmaların, komünal karakterdeki bütün bağların çıplak nakit ilişkisi sonucunda

47 “Kapitalist Kriz mi, Kapitalizmin Krizi mi?”, Sermin Sarıca (der.), *Tülay Arın'a Armağan. İktisat Yazıları*, İstanbul: Belge Yayınları, 2010. Ayrıca *Üçüncü Büyük Depresyon* (İstanbul: Yordam Kitap, 2013) başlıklı kitabımızın özellikle “Kapitalizmin Alacakaranlığı” kısmına (s. 145-164) bakılabilir.

çözülmesi, burjuva toplumunu “herkesin herkese karşı savaşı”⁴⁸ üzerine kurulu bir cangıl haline getirir. Burjuva ideolojisi ve sosyal teorisi bu yüzden Darwin’in evrim teorisinden alabileceği en kötü yönü alır: Doğada olduğu gibi toplumda da herkes kendi çıkarının peşinde koşacaktır. Toplumsal yaşam, her bireyin diğerlerinin gözünü çıkarmaya, tepesine çıkmaya, canını yakmaya yatkın, yatkın ne demek mecbur olduğu bir savaş meydanı olarak algılanır. Her şey bireyin “hayatta kalma” mücadelesine indirgenir. Kimse toplumun veya toplulukların çıkarını üstün tutmaz. Bu düşünce sistematığı çerçevesinde burjuva bireyciliği temel ideoloji haline gelir. İktisatçılar rekabeti yere göğe koyamaz, bir de ona var olabilecek ekonomik sistemler arasında en iyisinin harcı rolünü verirler.

Bu durumda bütün toplumun, hele hele sınıf mücadelesinin iniş çıkışlarına bağlı olarak burjuva ideolojisinin hâkimiyetinin iyice yükseldiği dönemlerde, örneğin İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen 30 yıllık döneme karşıt olarak, diyelim 1979’dan (neoliberalizmin yükselmeye başlaması) ya da 1991’den (Sovyetler Birliği’nin dağılması) sonra içine girdiğimiz türden dönemlerde, sosyalizm/komünizm fikrini, hatta her ölçekte, her türden kolektif çözümü kuşkuyla karşılamasını gayet doğal görmek lazım. Vehbi Koç’un kurtlu kaşar satarak zengin olduğu öyküleriyle büyüyen işçi, “ben ne yapar da köşeyi dönerim?” diye düşünmekten alamaz kendini. “Sabancı’ya ver, bak nasıl işletir” yanılması, işçi sınıfının saflarında da yayılır. Hele hele Turgut Özal sonrası Türkiye’sinde.

Bu yaklaşımda sosyalizm/komünizm başarısızlığa mahkûm bir deney olarak görülecektir. Devrimler başarılı olsa bile, büyük mücadelenin heyecanı yatıştığında, daha adil bir toplum inşa etmenin idealizmi yerini günlük hayatın kaba ama zorunlu materyalizmine bıraktığında, herkes kendi çıkarının peşine düşecek, kurulacak eşitlikçi ve adil toplum bireysel çıkarıcılığın kurtları tarafından kemirilerek sonunda çökecektir.

Marx’ın “üretici güçlerin toplumsallaşması” tezi bütün bu yaklaşımda derin bir yarık yaratır. Marx, toplumsal hayatın bütün yönlerinin maddi çıkarların ve bu çıkarlar arasındaki çatışmaların etkisi altında oluştuğunu, dolayım düzeyi ne kadar karmaşık olsa da hiçbir ilişkinin, kurumun veya fikrin maddi çıkarların çatışmasından ve en önemlisi sınıf mücadelelerinden bağımsız olarak biçimlenmediğini, her birinin bu maddi çıkarlar tarafından koşullandığını, tarihte en vurgulu olarak ileri sürmüş düşündürdür. Dolayısıyla yukarıda dile getirilen türden itirazları, bireysel çıkarın çözücü etkisini **düşünmemiş olamaz**.

48 Bu kavramın fikir babası burjuva siyaset feylesofu Thomas Hobbes’dur. Onun “doğa durumu”nu tasvir için kullandığı kavramı, Engels, 1845’ten, *İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu*’ndan itibaren kapitalist toplumun bir özelliği olarak vurgulamıştır. Tipik biçimde, Hobbes’da kavram tarih dışı bir geçerliliğe sahiptir, Engels’te tarihi bir boyut kazanmış, kapitalist üretim tarzına özgü hale gelmiştir. Hobbes kavramı güçlü devleti (“Leviathan”) gerekçelendirmek için kullanır, Engels ise komünizmi (yani ironik biçimde, son tahlilde ve uzun erimde, devletsizliği!).

Bir adım daha atalım: Marx, sosyalizmin, komünizmin, sınıfsız toplumun kurulması gibi, bütün tarihin seyrini, insanlığın tüm kaderini değiştirecek çıkır açıcı bir atılımın, sadece devrim heyecanı ve adil bir toplum özleminin yarattığı idealizm temelinde gerçekleşeceğine inanmış olamaz. Öyle de değildir. Marx'ın komünizmi mümkün ve gerekli görmesinin nedeni, bireysel çıkarın insan davranışlarını yönlendirici güdü olduğunu yadsıması değildir. Bireysel çıkarın artık, tarihte ilk kez, **hemsine karşı rekabet ve mücadele yoluna göre, toplumsal, kolektif yöntemlerle daha iyi karşılanabileceği bir çağa girmiş olmamızdır.**

Başka şekilde söyleyelim: Komünizm, materyalizmin geçerliliğinin sona erdiği, idealizmin çağının açıldığı tarihsel dönem değildir. Maddi çıkarın kolektif olarak karşılanmasının, insanlığın üretici güçlerinin geldiği nokta sayesinde bütün verileri değiştirdiği çağdır. İşte Marx'ın "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi" başlıklı bölümdeki şu kilit ibare bu yüzden insanlığın bambaşka bir çağa girişinin müjdesini vermektedir: "emek araçlarının yalnızca birlikte kullanılabilen emek araçlarına dönüşümü".

Kapitalizm insanlığa tarihte eşi görülmemiş bir emek verimliliği getirmiştir. Marksistler bunu yadsımak bir yana vurgulamak bakımından hep en önde gidenler olmuşlardır. İnsanın bunu görmesi için *Komünist Manifesto*'nun ilk bölümünü okuması yeter! Bu demektir ki insanlık bütün çağlardan daha müreffeh, daha güvenceli, daha mutlu bir hayatı kurma olanağı ile karşı karşıyadır. Ama kapitalizm, aynı zamanda, toplumun büyük çoğunluğu açısından, tartışmasız biçimde bunun önünde bir engel olarak yükselmektedir. Burjuva ideolojisine göre, kapitalizmi ilga eden devrimler bir çelişki ile karşı karşıyadır: Toplumun çoğunluğuna eşitliği, güvenceli bir geleceği, huzuru verebilir bu devrimler, ama üretici güçleri geliştiren kapitalizm olduğu için er geç daha zengin bir toplum arzusu bu toplumların kapitalizme dönmesine yol açacaktır. "Güvenceli gelecek olmasa da rekabet olsun ki daha yüksek bir refah seviyesinde yaşayalım."

Marx'ın üretici güçlerin toplumsallaşması tezi, bu çelişkinin ortadan kalktığını ileri sürer. Tarihte ilk kez insan toplulukları üretimi ve dağıtımı kolektif temelde, kamu mülkiyeti temelinde ve planlı olarak düzenlediğinde, her bir bireye rekabetin, piyasanın, özel mülkiyetin, kısacası herkesin kendi çıkarının peşinde koştuğu bir toplumun verebileceğinden **daha fazlasını** verecektir. Çünkü artık kapitalizmin kendi geliştirdiği emek araçları "yalnızca birlikte kullanılabilmektedir"! Çözüm zorunlu olarak toplumsaldır. Komünizm bunun için gereklidir. İnsanlar (tabii kapitalist azınlık dışındaki insanlar) bu yüzden kendi çıkarları doğrultusunda komünizmi seçecektir.

Burada bireysel olan ile toplumsal olan arasında tarihte hiç görülmemiş bir tuhaf ilişki olduğu görülüyor. Bunu kavramadan komünizmin neden artık geleceğin gündemi olduğunu anlamak mümkün değildir. Bu ilişkiyi yukarıda diyalektiğin do-

layım kavramını kullanarak şöyle açıkladık: bireysel çıkarın en yüksek dolayımı kolektif çıkar haline gelmiştir.

Komünizm genellikle sadece toplumsal çıkarın hüküm sürdüğü, her şeyin kolektif olduğu, toplumsal olandan başka hiçbir şeyin olmadığı bir toplum biçiminde tasvir edilir. Burjuvalar bunu bir eleştiri, bir yergi olarak ifade ederler; komünizme gönül vermiş olanlar ise burjuva bireyciliğine karşı gururla ilan ederler bunu. Çok da haklıdrlar burjuva bireyciliğine karşı çıkmakta. Ama ilişki biraz daha karmaşıktır Marx'ta.

Şimdi Marx'ın "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi" bölümüne geri dönüyoruz. Marx kapitalizmin kendi zeminini ortadan kaldıran tipten toplumsallaşmış üretici güçleri geliştirdiğini, aynı zamanda kendi karşısında heybetli bir güç olarak proletaryayı kaçınılmaz olarak yarattığını, bunların "mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesi" ile sonuçlanacak bir süreci başlatacağını anlatmış, sonra da bunun "olumsuzlanmanın olumsuzlanması" olduğunu ifade ederek sürecin diyalektik karakterine dikkat çekmiştir. İlk olumsuzlanma, hatırlanacaktır, doğrudan üreticinin üretim araçlarıyla birliğinin ortadan kaldırılmasıdır. Kapitalist sadece küçük üreticileri değil kendinden zayıf kapitalistleri bile yağmalayarak mahveder. Büyük kapitalistin kendisinin mülksüzleştirilmesi ise ikinci olumsuzlanmadır. Şimdi bütün bunlar ışığında bıraktığımız yerden devam edelim:

Bu, olumsuzlanmanın olumsuzlanmasıdır. Bu, özel mülkiyeti yeniden getirmez, ama kapitalist dönemde edinilmiş şeyler olan el birliğine ve toprağın ve emek harcanarak üretilmiş üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan **bireysel mülkiyeti** getirir.⁴⁹

"Bireysel mülkiyet"! İnsanın aklını durduracak bir ifade. Anarşistlere, en başta Proudhon'un "mutualisme"ine karşı, kapitalizmin yarattığı büyük ölçekli üretimden sonra "bireysel mülkiyet"i savunmanın olanaksız olduğunu bu kadar vurgulayan Marx, komünizmin mülkiyetini "bireysel mülkiyet" olarak niteliyor. İroninin doruğu! İnsanın acaba bir kalem sürçmesi mi diyeceği geliyor, ama üst üste Almanca basımlar, İngilizce, Fransızca, Rusça çeviriler... Hiçbirinde bu kalem sürçmesinin ne Marx'ın, ne Engels'in, ne de başkalarının dikkatini çekmemiş olması mümkün mü?

Bu ironinin sırrı, bu "bireysel mülkiyet"in özel nitelikler taşımasında yatıyor: bu **üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan** bir bireysel mülkiyettir. Bireysel küçük mülkiyetten kalktı, onun olumsuzlanması olarak kapitalist özel mülkiyetten (azınlığın dev ölçekli özel mülkiyeti, çoğunluğun mülksüzlüğü) geçtik, bunun olumsuzlanması (olumsuzlanmanın olumsuzlanması) olarak bireysel mülkiyete dönüyoruz, ama bu sefer küçük mülkiyet değil, ortak mülkiyete dayanan bireysel

⁴⁹ *Kapital*, c. I, a.g.y., s. 729-730. Vurgu bizim. Çeviriyi, daha iyi anlaşılabilmesi için biraz değiştirmek zorunda kaldık.

mülkiyet. Bu inanılmaz derecede yoğun metinde (üç sayfada insanlık tarihi!) Marx hayati önem taşıyan bir noktaya da kısacık ama kilit bir ifadede değiniyor: “kapitalist dönemde edinilmiş şeyler olan”. Yani bireysele dönüş vardır, ama kapitalizmin toptan olumsuzlanmasıyla değil. Onu içinde muhafaza ederek. Yani **hem aşarak, hem koruyarak**. *Aufhebung*. Hegel. Diyalektik. Lenin.

İşte bizim bireysel çıkarın tarihte ilk kez kolektif çıkarla dolayımlanmış olduğu bir tarih aşamasına girmiş olduğumuz önermesinin mülkiyet düzeyinde ifadesi budur.

Halkın Bilim Tarihi

*Halkın Bilim Tarihi: Madenciler,
Ebeler ve Basit Tamirciler,*
Clifford D. Conner,
 ev. Zeynep  ift i Kanburo lu
Ankara: T B TAK, 2012

Araz Ba ban

Bilim tarihinin en yaygın anlatısı birkaç bilim süper kahramanının başarı hik yesinin üzerine kurulmuştur. Bu anlatıya göre, bilimsel kurumların  yesi olan çok d hi bilim insanları, daha doğrusu çoğu zaman sadece bilim adamları, adeta tek ba larına bilimin gelişiminin yükünü sırtlamı  ve günümüze kadar ta ımı lardır. Bu bilim tarihi genelde Avrupa merkezlidir; beyaz Avrupalılar bilimi icat etmiştir, bazen engellerle kar ıla mı  olsalar da yine beyaz Avrupalılar günümüze kadar bilimi geliştirerek ula tırmı tır. Ayrıca, bu anlatı, bazı dönemlerde Avrupa dışında gelişen bilimi de o dönemin muktedirlerinin bilime olan ho   r s ne ba lar. Bu anlatı ataerkildir; bilimsel kurumların kadınları tarih boyu dı ladı ı gibi, kadınların bilimin gelişiminde herhangi bir rolü olmadığını farz eder. Bu gelişim tarihi çoğu zaman toplumsal ilişkilerden de bağımsızdır. İ te Clifford D. Conner *Halkın Bilim Tarihi* başlıklı kitabında bu anlatıya karşı çıkıp bilimin gelişimini, tekil kişilerin kurumlarda elde ettiği ba arılarda değil, halkın gündelik hayatında doğayı tanımak

için gerçekleştirdiği kolektif çalışmada aramaktadır. Bu yüzden Conner sıradan zanaatkârların bilimin gelişimindeki katkılarını araştırıp paylarını ortaya çıkarmaya çalışıyor. Bu anlatım biçimine de “halkın bilim tarihi” diyor. Conner’a göre “bilim,¹ en temel anlamıyla, doğaya dair bilgi demekse, bu bilginin doğaya en yakın olan insanlar, yani avcı-toplayıcılar, çiftçiler, denizciler, madenciler, demirciler ve şifacılar ile diğer yaşam koşullarından dolayı her gün doğada var olma mücadelesi veren insanlar sayesinde oluştuğunu görmek hiç de şaşırtıcı olmasa gerek.”²

Yanlış anlaşılmasın, Conner modern bilimin gelişiminde büyük payı olan önemli figürlerin emeğini çöpe atmak gibi bir çaba içinde değil. “Elbette, kuantum teorisinin formülünü ya da DNA’nın yapısını doğrudan zanaatkâr ya da köylülere borçlu olduğumuzu iddia etmek saçma olur; ama eğer modern bilimi bir gökdelenle benzersek, gökdelenin en tepesinde yer alan son derece güzel işlemler, yani yirminci yüzyılın dev zaferleri, sıradan işçiler tarafından atılmış büyük temeller sayesinde var olur ve ayakta kalır” (s. 6) diyerek, Conner geleneksel bilim tarihi anlatısında adı sanı geçmeyen, unutilan ve dikkate alınmayan insanları öne çıkarmak istiyor. Conner bunu başka bir yerde tekrar açıkça anlatmaktadır: “Burada, akademisyenlerin rolü daha az ilgi çekecektir; çünkü geleneksel bilim tarihleri akademisyenlerin katkısına dair gereğinden fazla açıklama yapmıştır. Halkın bilim tarihinin amacı, bir kez olsun, spot ışıklarını genellikle hak ettiği takdiri görmemiş olan zanaatkârlara yöneltmektir” (s. 293).

Conner’ın anlatmaya çalıştığı gibi geleneksel bilim tarihçileri genellikle zanaatkârların bilime olan katkısını görmezden gelir. Bu da eski zamanlardan beri süregelen “entelektüel emeğin el emeğinden daha onurlu olduğu önyargısının” (s. 17) bilim tarihçilerinin anlatımındaki yansımasıdır. Bu bakış açısı uzun yıllar boyunca, bilimsel devrimin gerçekleştiği döneme dek, kurumsal bilim çevrelerine hâkimdi. Bu önyargıya sahip eski çağ düşünürleri, deneysel bilimi gerçek bilim olarak görmez. El işini aşağılar. Geçim kaygısından veya meraktan kaynaklı doğa ile iletişimde olan insanların bilgilerini doğru kabul etmez. Böylece doğayı ve özelliklerini keşfederek yenilikler yaratan çoğu mimar, mühendis, ressam, denizci, madenci, şifacı, çiftçi, teknisyen vb. zanaatkârlar bilim insanı olarak bilinmez. Bu yüzden hâlâ biz Leonardo da Vinci gibi çoğu el emekçisi bilim insanını sadece bir sanatçı veya bir mucit olarak tanımaktayız. Okullu bilim insanları, bu zanaatkâr bilim insanlarını (Avrupa’da uzun süre) kurumsal bilimin dili olan Latinceyi bil-mediklerinden dolayı eğitimsiz sayar. Conner kitabında Leonardo da Vinci’nin onu

1 Conner “science” kelimesini daha çok “doğa bilimi” anlamında kullanıyor. Bu konuyu kitapta açıkça izah etmiyor ama kitabın İngilizcesinde bilimi tanımlarken “if science is understood in the fundamental sense of knowledge of nature” dediğinde, tanımladığı bilimin doğa bilimi olduğunu anlayabiliriz.

2 Clifford D. Conner, a.g.e., s. 6.

“bir mucit olarak aşağılayan” ve onu eğitimsiz sayan bazı “önyargılı insanlara” karşı olan öfkesini aktarmaktadır. Da Vinci binlerce örnek içinde en azından yaptıklarından dolayı çok takdir toplamış ve öfkesini sonraki nesillere aktarabilecek kadar bilinen birisidir. Bu insanların çoğu, takdir görmeden “elit” kesimlerin aşağılamasına maruz kalarak gelip gitmişler.

Conner’a göre deneysel bilimin aşağılanması ve zanaatkârların bilgisinin bilim kurumları tarafından hiçe sayılması, bilimin gelişimini yüzlerce yıl geciktirmiştir. Asırlar boyu Avrupa’da en doğru bilgi olarak kabul edilen Eflatun ve Aristo’nun öğretileri bu yargının bir örneğini oluşturmaktadır. Conner bunlara benzer ana akım tarihçilerinin yücelttiği figürlerin gerici etkilerini öne sürerek bilimin bu süper kahramanlar sayesinde ilerlediği iddialarına karşı çıkmaktadır.

Conner, *Halkın Bilim Tarihi* kitabında bölüm bölüm zanaatkârların bilime olan katkısını ayrıntılı bir biçimde ortaya koyuyor. Diğer yandan da ana akım bilim tarihi yazımının yücelttiği mitleri sorgulayıp, asılsız iddialar olduklarını ortaya çıkarıyor. Doğa bilimlerinin aşağılandığı ve matematiğin önemsenmediği dönemlerde kurumsal bilimin önyargılarından uzak halkın biliminin ne kadar ilerici olduğunu gösteriyor. Conner’a göre, uçsuz bucaksız denizlerde ve okyanuslarda yönlerini belirlemek için geceleri yıldızların konumunu ve gündüzleri rüzgâr ve deniz akımlarının yönünü bilecek rotalarını belirleyen denizcilerin astronomi ve coğrafya bilgisi, çoğu okullu bilim insanının bilgisini aşmış durumdaydı. Metalleri topraktan ayıran madencilerin ve onu işleyip makineler yapan demircilerin metalürji bilgisi de çoğu akademi üyesinin bilgisinden üstündü. Nitekim ebelerin ve şifacı kadınların tıp bilgisi okullu hekimlerin kinini kazanacak kadar ileri bir bilgiydi (Avrupa’da şifacı kadınlara karşı gerçekleşen cadı avları bunun bir örneği olarak verilir). Ressamların ve tüccarlara çalışan muhasebecilerin matematik bilgisi “önyargısız” bilim insanlarını çok şaşırtmaktaydı. Bu doğrultuda Conner, Roger Bacon’a ait bir itirafı şöyle aktarır: “Sıradan ve ihmal edilmiş insanlar daima şöhret sahiplerine kıyasla bilgiye dair daha fazla sırrı keşfetmişlerdir. Ve en meşhur öğretmenlerimden öğrendiklerim, çok sıradan, kaydedilmiş bir tanınırlığı olmayan kişilerden öğrendiklerimle kıyaslanamaz bile” (s. 295).

Conner kitabının ilk bölümlerinde çok başarılı bir biçimde zanaatkârların bu başarılarını, daha sonra bu bilginin bilimsel devrimin gerçekleşmesindeki yerini anlatmaktadır. Conner’a göre, çoğu bilim insanının önyargılarından arındığı ve zanaatkârlardan öğrenmeyi kabul ettiği dönemlerde deneysel bilimin gelişiminin önü açılmıştır ve bu bilim hızlıca gelişmiştir. Bu yüzden Conner, bilimsel devrimin temellerini okullarda değil halkın gündelik hayatında aramaktadır. Conner’a göre “modern bilimi karakterize eden deneysel yöntem, üniversitelerdeki birkaç elit akademisyenin kafasında değil işlerini mükemmel bir biçimde yapabilmek için malzemeleri ve aletleriyle sürekli deneme-yanılma işlemleri uygulayan binlerce adsız zanaatkârın günlük uygulamalarında şekillendi” (s. 294).

Conner sadece bilimin adsız sansız kahramanlarını öne çıkarmakla kalmıyor, insanlık tarihi boyunca bilimin nasıl yapıldığını ve bunun günümüzdeki durumunu da anlatıyor. Bilimsel devrimin temelini zanaatkârların doğa bilgisi ve bilgi edinme yöntemleri oluşturmuş olsa da Conner’a göre bilimsel devrimin kaybedenleri halktı. Francis Bacon bilimsel devrimin “teorisyeni” olarak bilinir ve “zamanının elit kurumları tarafından dayatılan geleneksel öğretiyi en etkin eleştirenlerden biri olarak hatırlanır” (s. 261). Conner’a göre, Bacon, “zanaatkârların doğa hakkındaki bilgileri üzerine oturarak bilimi yeniden canlandırılma çağrısını yaparken” (s. 261) ve geleneksel bilim kurumlarını eleştirirken aslında “el sanatlarından kaynaklanan bilgiyi, okullu bilim adamlarının gasp edeceği bir hammadde olarak” (s. 314) görüyordu. Böylece “Bacon’un yeni bilim anlayışı, yeni bilimsel bir elit sınıfın varlığını ima ediyordu. Temel bilgiyi üreten zanaatkârlar, bilimin yaratılması ya da kontrolünde daha fazla rol üstlenmekten alıkonuyorlardı” (s. 333). Bu anlayış hızlıca “kibar bir bilimsel oluşumun” yolunu açtı ve bilimsel araştırmaları hiyerarşik yapılar çerçevesinde tekrardan organize etti. Böylece büyük laboratuvarlar halkın bilimini kendi tekeline geçirdi. Sonuç olarak, “Sıradan bir teknisyen için Newton, Thomas Aquinas kadar anlaşılma- zdı. Bilgi artık, din âlimlerinin yorumlaması için Latin dilindeki İncil’de saklı değildi; bilgi gitgide yeni uzmanların yorumlaması için bilimsel teknik sözlüklerde kapalı bırakılmaya başlamıştı” (s. 371). Anlaşıldığı gibi Conner’a göre halkın kolektif bir biçimde ürettiği bilgiye el koyarak ortaya çıkan yeni okullu kesim, bilimsel devrimin kazananı olmuştu ve bu da “sıradan insanların da erişebildiği, herkesi kapsayan bir Weltanschauung düşünün de sonu demekti” (s. 371).

Conner’ın bilim tarihi için çizdiği yolda bilim kurumları, günümüzde şirketler gibi çalışan büyük laboratuvarlar ve çalışma grupları olarak karşımıza çıkıyor. Conner’a göre sanayi devrimi sonrası “yeni sosyal düzen, Avrupa’ya ve dünyanın başka yerlerine yayıldı ve her yerde bilimin gelişimi kapitalist menfaatlere” (s. 424) boyun eğdi. Conner bilginin metalaştırıldığına dikkat çekerek on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda bilimsel üretimin “insanın ihtiyaçlarına göre değil, kâr amacına göre” (s. 434) şekillendiğini öne sürüyor ve “sermayenin bir dediğini iki etmeyen” bilimin bilimsel tarafsızlık dogması maskesi altında saklandığını gösteriyor. Bu kapitalist atılımın temellerini de bilimsel devrim sonrası yeni anlayışın hızlıca harekete geçmesinde görmektedir. Conner kitabında çalışanın emeğini gasp etme düzeninin öncü örnekleri olarak Baconcu anlayışla çalışan Tycho Brahe’nin büyük gözlemevini ve Robert Boyle’un büyük araştırma laboratuvarını gösterir ve bu “bilim fabrikaları”nın nasıl çalıştığına dikkat çeker. Diğer yandan ise Restorasyon Çağı İngilteresi’nde egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda bilimsel çalışmalara kurumsal biçim kazandırmak için kurulan Royal Society’nin ideolojik tartışmaları yasaklayarak bilimi apolitikleştirmek için gerçekleştirdiği çabaları da göstermektedir.

Conner, sözde tarafsız olan ama aslında kapitalizmin hizmetinde olan bilimden doğan soy ıslahı gibi insancıl olmayan fikirleri veya ilaç şirketlerinin “insan sağlığını öz sermaye sahiplerinin çıkarlarının gerisine atmalarını” (s. 434) örnek vererek halkın bilim tarihine rol biçmektedir. Conner’a göre, halkın bilim tarihi, “toplumsal meselelere duyarsız bir bilimin dizginlerini ele almak için, gittikçe daha artan bir oranda halktan insanların ortaya koydukları çabalara odaklanmalıdır” (s. 434).

Halkın Bilim Tarihi kitabının kuvvetli tarafı büyük bir araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Kitaptaki alıntılar ve kaynakçanın hacmi bu araştırmanın genişliğini açıkça ortaya koymaktadır. Kitap ana akım bilim tarihine alternatif olarak yazılan bir bilim tarihi kitabı olmakla birlikte bir yandan da ciddi bir şekilde bilim tarihi anlatısı için Marksist bir bakışın inşasına yardımcı olmaktadır. Conner, kitabın ilk bölümünde hangi tarih ve hangi halk sorularını cevaplarken değerlendirmesinin sınıfsal bir temele sahip olduğunu açıklamaya çalışır. Lakin ana akım bilim tarihi anlatısını eleştirirken elit ile halk ikilemi çerçevesinde kalıp bilim tarihinin ilerlemesinde sınıf çatışmasının rolünü sistematik bir şekilde ele almaz. Diğer yandan Conner, bazen kendi kurduğu mantık üzerinden bazı sorgulanabilecek sonuçlara varmış olsa da bunlar kitabın anlatmak istediği temel derdi arka plana itmemelidir. Kitap bazı eleştirmenler tarafından bir popüler bilim kitabı olarak yansıtılmaya çalışılmış; sanki bilimsellikten uzakmış gibi ve sadece adsız sansız insanların hikâyesini anlatan bir romantik kitapmış gibi sunulmuş. Hâlbuki kitabın çabası Marksist metoda dayanarak ana akım bilim tarihi yazımına bilimsel bir meydan okumaktır.

Halkın Bilim Tarihi’nin Türkçe çevirisi TÜBİTAK tarafından 2012 yılında basılmış. Bu çeviri kitabın ilk ve son Türkçe baskısıdır ve kitapçılarda bulunmamaktadır. Redaksiyondan geçse de çoğu çeviri kitap gibi bazı çeviri sorunları zaman zaman anlatım bozukluğuna da sebep olmaktadır. TÜBİTAK bu kitabı yayınladıktan sonra “acaba biz niye böyle bir kitabı bastık” diye düşünmüş olabilir ki daha sonra kitabı tekrar basmak istememiş. Yayın hakları ile ilgili bir sorun bulunmuyorsa, iyi bir redaksiyon sonrası kitabın bu çevirisinin başka bir yayınevi tarafından basılması halkın bilim tarihini anlatan iyi bir kaynağın tekrardan dolaşıma girmesini sağlayacaktır.